

โครงการวิจัย

13 ตุลาคม 2559 กับความเป่งบานของศิลปะไทย

รายงานผลการวิจัย (เล่ม 2)

วรรณศิลป์

อรพินท์ คำสอน (ผู้วิจัย)

กรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์ (ผู้ช่วยวิจัย)

2565

ได้รับทุนวิจัยจากธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน)

และคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

โครงการวิจัย

13 ตุลาคม 2559 กับความเป่งบานของศิลปะไทย

รายงานสรุปการวิจัย

13 ตุลาคม 2559 กับความเป่งบานของศิลปะไทย

สาขาวรรณศิลป์ (เล่ม 2)

อรพินท์ คำสอน (ผู้วิจัย)

กรรณิการ์ ถนอมปัญญารักษ์ (ผู้ช่วยวิจัย)

ได้รับทุนวิจัยจากธนาคารกสิกรไทย จำกัด (มหาชน)

และคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

คำนำ

วรรณศิลป์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 2) เป็นส่วนหนึ่งของ รายงานผลการวิจัยโครงการ “13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สำเนียงงาม เป็นหัวหน้าโครงการ ได้จัดทำผลการวิจัยในรูปของหนังสือเผยแพร่ จำนวน 6 เล่ม ดังนี้

1. บทสังเคราะห์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 1)
2. วรรณศิลป์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 2)
3. ทศนศิลป์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 3)
4. ศิลปะการแสดง: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 4)
5. สังคีตศิลป์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 5)
6. ภาพยนตร์: โครงการวิจัย 13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย (เล่ม 6)

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปรากฏการณ์อันเป็นแรงบันดาลใจให้คณะผู้วิจัยดำเนินโครงการนี้คือ ความแบ่งบานของศิลปะไทยอันเป็นปฏิกริยาตอบสนองต่อการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในวันที่ 13 ตุลาคม 2559 เพราะเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ความสำนึกร่วมในรูปของความศรัทธาและภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นธรรมราชาและอัครมหาศิลปิน เป็นพลังหนุนเนื่องให้เกิดการสร้างสรรคทางศิลปะที่โดดเด่น พสกนิกรทั่วราชอาณาจักรผู้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณต่างหาทางของตนที่จะแสดงออกด้วยการสร้างสรรคทางศิลปะ ซึ่งในบางลักษณะเป็นการลบเส้นพรมแดนระหว่าง “ผู้รักสมัครเล่น” (amateurs) กับศิลปินอาชีพ (professionals)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นหมุดหมายที่สำคัญยิ่งของพัฒนาการของศิลปะไทยที่ทำให้ผู้วิจัยต้องศึกษามองย้อนหลังในเชิงประวัติศาสตร์ และได้ค้นพบว่าในอดีตมีปรากฏการณ์หรือความเปลี่ยนแปลงซึ่งมีผลกระทบต่องานศิลปะอันกระตุ้นให้เกิดการแสดงออกทางศิลปะเป็นระยะๆ นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผ่านวิกฤตการณ์ทางการเมืองสังคมและทางเศรษฐกิจอีกหลายครั้ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าจุดสุดยอดของการแสดงออกทางศิลปะที่มีต่อปรากฏการณ์สำคัญของสังคมไทยอยู่ในช่วง 13 ตุลาคม 2559 จนถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพวันที่ 25-29 ตุลาคม พ.ศ. 2560 แนวคิดดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่าเป็นนวัตกรรมทางวิชาการ เพราะเท่ากับการสร้างประวัติศาสตร์ศิลปะไทยด้วยมิติใหม่ นั่นคือการใช้ความสำนึกร่วมในการสร้างสรรคทางศิลปะเป็นตัวนำในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย

คำถามที่สำคัญของการวิจัยคือการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรส่งผลให้ศิลปะแบ่งบานอย่างไร สามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมได้อย่างไร รวมทั้งมุ่งหาคำตอบที่เชื่อมโยงกันว่า นโยบายทางศิลปะอันจะเอื้อให้สังคมไทยดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางวิกฤตการณ์นานัปการในระดับโลก ควรเป็นอย่างไร

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. ศึกษาและวิเคราะห์ความแบ่งบานของศิลปะ 5 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และ ภาพยนตร์ นับตั้งแต่ 13 ตุลาคม 2559 จนถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพอันเป็นผลจากสำนึกร่วมที่เกิดขึ้นในหมู่พสกนิกรทั่วไป

2. สกัฒบทรียนจากการตื่นตัวของศิลปะในครั้งนี้ ซึ่งเกิดขึ้นในทุกกระดับของสังคมไทย ว่าสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างไร และเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมได้อย่างไร

3. ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทิศทางในการกำหนดนโยบายจากพื้นฐานของศักยภาพของศิลปวัฒนธรรม โดยปรับ “ข้อยกเว้น” คือความตื่นตัวในช่วงสั้นๆ ให้เป็น “กฎเกณฑ์” อันได้แก่แนวทางการดำรงชีวิตอันจะเอื้อให้สังคมไทยดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางวิกฤตการณ์นานัปการทั้งภายในประเทศและในระดับโลก

อนึ่ง โครงการวิจัยเห็นว่า โครงการวิจัยก่อนหน้านี้ เรื่อง “ความสำนึกร่วมในพัฒนาการศิลปะและการวิจารณ์ของไทย: หมายเหตุที่สำคัญในช่วง พ.ศ. 2475 – 2550” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจาก สกสว.(สกว.) นั้น มีผลการวิจัยอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยของไทยมาก และเป็นข้อมูลสำคัญที่ใช้เป็นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลของโครงการนี้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าการศึกษาพัฒนาการดังกล่าวต้องหยุดลงที่ปี พ.ศ.2550 เท่านั้น โครงการจึงได้ดำเนินการเก็บไปจากวัตถุประสงค์เดิมของการวิจัยครั้งนี้ด้วย โดยได้เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับศิลปะและการวิจารณ์ของไทยในช่วง พ.ศ.2550 ถึง 2559 ด้วย เพื่อให้เห็นสายธารของพัฒนาการอย่างสมบูรณ์อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของโครงการทั้ง 4 ข้อ ทั้งยังเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยของไทยให้ครบถ้วนที่สุดเท่าที่จะทำได้

3. สมมติฐานของการวิจัย

1. การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ปลุกสำนึกร่วมในสังคมไทย

2. ศิลปะแบ่งบาน เพราะมหาชนจากทุกภาคส่วนพร้อมที่จะแสดงออกถึงความสำนึกร่วมนั้นด้วยศิลปะ

3. ศิลปะ 5 แขนง คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และ ภาพยนตร์ เป็นพลังที่ขับเคลื่อนสังคมไทยไปในทางสร้างสรรค์ แม้ในเวลาซึ่งสังคมจะประสบวิกฤต

4. การมีสำนึกร่วมกัน คิดร่วมกัน การสร้างสรรค์ร่วมกัน เพราะมีศูนย์รวมน้ำใจ มีนัยต่อทิศทางการกำหนดนโยบาย อันจะทำให้ประเทศไทยดำรงอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในระดับโลก

4. คณะผู้วิจัย

คณะผู้วิจัยประกอบด้วยนักวิจัยผู้มีความเชี่ยวชาญศิลปะ 5 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และ ภาพยนตร์ ส่วนหนึ่งเป็นผู้ที่เคยทำวิจัยเกี่ยวกับศิลปะและการวิจารณ์ที่มีศาสตราจารย์ ดร. เจตนา นาควัชระ เมธีวิจัยอาวุโส สกว. เป็นหัวหน้าโครงการ หรือเป็นที่ปรึกษาโครงการที่ได้ดำเนินการต่อเนื่องยาวนานกว่าสองทศวรรษ ดังมีรายนามต่อไปนี้

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมชาย สำเนียงงาม	หัวหน้าโครงการ
2. ดร.อรพินท์ คำสอน	นักวิจัยสาขาวรรณศิลป์
3. อาจารย์ ดร.สุริยะ ฉายะเจริญ	นักวิจัยสาขาทัศนศิลป์
4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภัทร ทวีบุรินทร์	นักวิจัยสาขาศิลปะการละคร
5. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไวยเรศ บุญฤทธิ์	นักวิจัยสาขาสังคีตศิลป์

6. อาจารย์ภัทร ด่านอุตรา

นักวิจัยสาขาภาพยนตร์

7. ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ

ที่ปรึกษาอาวุโส

5. การดำเนินงานของโครงการ

โครงการวิจัยได้ดำเนินงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารทั้งในรูปของสื่อสิ่งพิมพ์และต้นฉบับ และข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ รวมถึงสื่อสังคมออนไลน์ สัมภาษณ์ศิลปิน นักวิจารณ์ นักประวัติศาสตร์ นักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้อง และผู้รู้ด้านศิลปะ รวมทั้งการประชุมนักวิจัยอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าของงานวิจัย และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันระหว่างสาขา เพื่อให้เกิดทวิจันตามแนวคิดศิลปะสองทางให้แกกัน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย นอกจากนี้ยังจัดปาฐกถาเชิงหลักการหรือทฤษฎีโดยที่ปรึกษาอาวุโสของโครงการ และจัดเสวนาเกี่ยวกับประเด็นที่น่าสนใจทางศิลปะและผลการวิจัยบางประเด็น เพื่อเผยแพร่ความรู้และรับฟังข้อวิพากษ์จากผู้สนใจทางออนไลน์อย่างต่อเนื่องรวม 7 ครั้ง รวมทั้งจัดอบรมร่วมกับผู้รู้และผู้สนใจภายนอก 1 ครั้ง คือ “โครงการอบรมอาสาสมัครนักวิจารณ์ในเทศกาลละครกรุงเทพ 2020” ณ หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร เพื่อเผยแพร่ความรู้และกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวเกี่ยวกับการวิจารณ์ศิลปะด้วย

อุปสรรคสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ก็คือ การเกิดโรคระบาด “โควิด-19” ตั้งแต่ต้นปี 2563 ทำให้แหล่งข้อมูลสำคัญในการสืบค้น ไม่ว่าจะเป็นห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ หรือหอศิลปะ ปิดให้บริการเป็นระยะ ๆ นับเป็นข้อจำกัดในการเข้าถึงและสืบค้นข้อมูล นอกจากนี้ยังทำให้นักวิจัยไม่สามารถดำเนินการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างเข้มข้นได้ อย่างไรก็ตามนักวิจัยทุกสาขาต่างพยายามสำรวจข้อมูลเอกสารจากแหล่งข้อมูลที่สามารถเข้าถึงได้ และสืบค้นจากแหล่งข้อมูลออนไลน์ รวมทั้งปรับปรุงแบบการสัมภาษณ์ให้เป็นการสัมภาษณ์ทางไกลผ่านทางโทรศัพท์ และช่องทางออนไลน์แทน

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	2
บทคัดย่อ	6
Abstract	7
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	8
EXECUTIVE SUMMARY	10
รายงานสรุปผลการวิจัยวรรณศิลป์	13
ภาคผนวก	

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “13 ตุลาคม 2559 กับความเปંગานของศิลปะไทย” มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาปฏิกิริยาของมหาชนที่มีต่อการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ว่าเป็นแรงขับเคลื่อนให้เกิดความเป้งานของศิลปะได้อย่างไร เพราะเหตุใด และมีทางใดที่จะปรับปรากฏการณ์ดังกล่าวให้เป็นพลังทางวัฒนธรรมและสังคมที่ดำรงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง ผลการวิจัยที่มาจากการวิเคราะห์ข้อมูลอันเป็นรูปธรรมจากวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และภาพยนตร์ยืนยันว่า สังคมไทยมีโครงสร้างลึกอันเป็นศักยภาพของการคิดเป็นศิลปะและการสร้างสรรค์ทางศิลปะที่แฝงอยู่ในชีวิตประจำวัน ซึ่งก่อตัวขึ้นในระดับชุมชนแล้วแผ่ขยายวงออกไป การแสดงความภักดีต่อพระราชอาอย่างเสรีทั้งของผู้ที่เป็นศิลปินอาชีพและผู้รักสมัครเล่นในรูปของงานศิลปะ เป็นผลมาจากการที่พระราชาทรงมีบทบาทเป็นศูนย์รวมใจและเป็นรากฐานให้แก่สัมพันธภาพแนวนอนที่เอื้อต่อการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และเสริมสร้างพลังสร้างสรรค์ให้แก่กัน แม้พระราชอาจะเสด็จสู่สวรรคาลัยไปแล้ว พลังร่วมนั้นก็ยังคงอยู่ จึงเป็นการสมควรที่ระบบการศึกษาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการจะนำลักษณะเฉพาะอันโดดเด่นของสังคมไทยที่กล่าวมาข้างต้นไปปรับเป็นทิศทางในการพัฒนา ศิลปวัฒนธรรมของชาติสืบไป

คำสำคัญ : การศึกษา, โครงสร้างลึก, รัชกาลที่ 9, ศิลปะ, สัมพันธภาพแนวนอน

ABSTRACT

The research project, “13 October 2016 and the Renaissance of Thai Art”, aims to study as to why and how the reactions of the Thai people to the passing away of King Rama IX could bring about the flowering of Thai art, and to seek ways and means to lend permanence to this socio-cultural force. The research results derived from the analysis of concrete data related to literature, visual arts, theatre, music and cinema confirm the existence of a deep structure inherent in everyday life which enables the Thai to think and to create artistically, whereby this potential radiates centrifugally from the community level. A spontaneous expression of loyalty to the late King, both on the part of professionals and amateurs, by way of creative works was the result of a cohesion emanating from the King’s active part in fostering a horizontal relationship with his people which encouraged mutual learning and creativity. Though His Majesty has departed, that collective force remains. It is therefore desirable that the educational system, both formal and informal, should exploit to the full those great potentials within Thai society so as to chart a constructive direction in the development of art and culture.

Keywords: Art, deep structure, education, horizontal relationship, Rama IX

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

โครงการวิจัย “13 ตุลาคม 2559 กับความเปંગานของศิลปะไทย”

พระราชาทรงเป็นฐานรากของแผ่นดินแม่ มิใช่ยอดพระราชมณเฑียร ข้อค้นพบนี้เป็นยิ่งกว่าอาศิรวาทใดๆ เมื่อพระราชเสด็จสู่สวรรคาลัย ฐานนั้นมีได้สูญสลายไป กฎการอาจเสื่อมทรุดไปได้ตามกาลเวลา แต่รากฐานนั้นถ้ายังทรุดก็ยิ่งฝงลึก พระราชามีได้เสด็จเลียบพระนครในรูปของพิธีกรรม แต่เสด็จออกไปสัมผัสกับชีวิตของปวงชน รัชกาลอันยาวนานสร้างสัมพันธภาพแนวนอนอันแน่นแฟ้น เมื่อศิลปะเป็นสมบัติร่วม เมื่อความสามารถในการคิดเป็นศิลปะและในการสร้างงานศิลปะเป็นโครงสร้างลึกของสังคม พระราชาทรงตระหนักในศักยภาพนั้น จึงทรงเกื้อหนุน ส่งเสริม และร่วมสร้างสรรค์งานศิลปะที่ทรงมอบให้แก่ปวงชน ชาวบ้านเรียกพระองค์ว่า “พ่อ” อันเป็นสมัญญาที่ทรงรับด้วยความเต็มพระทัย สมบัติที่พ่อฝากไว้ทั้งที่เป็นรูปธรรม ทั้งที่เป็นความคิด ทั้งที่เป็นวิถีชีวิตอัน “พอเพียง” ฝงอยู่ในใจประชาชน เมื่อพ่อจากไป พวกเขาจึงสื่อความต่อกันต่อไปด้วย “ภาษาพ่อ” ที่ผูกโยงเขาไว้ด้วยกันด้วยสำนึกร่วม ศิลปะสืบภาษานั้นต่อไปแม้ว่าพ่อจะได้จากไปแล้ว ข้อค้นพบที่กล่าวมามีใช่ผลของการวิจัยในรูปแบบที่คุ้นชินกัน แต่เป็นการเผยแสดงพลังแห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่ตั้งอยู่บนรากฐานอันมั่นคงยิ่ง

คณะผู้วิจัยยอมรับว่า จุดเริ่มต้นทางความคิดที่ผลักดันให้เกิดการสร้างงานวิจัยนี้ขึ้นมาเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่มีต่อทั้งความสูญเสียครั้งใหญ่ และต่อปรากฏการณ์ทางศิลปะที่ในหลายกรณีปะทุเกิดขึ้นในช่วงข้ามคืนของวันที่ 13 ตุลาคม 2559 พลังสร้างสรรค์ทางศิลปะที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน มิใช่ไฟไหม้ฟาง แต่เป็นการเผยแสดงถึงความสำนึกร่วมซึ่งแฝงอยู่ในส่วนลึกของคนไทย ทำให้เกิดความเป้งานที่ดำเนินต่อเนื่องไปจนถึงงานพระเมรุ ซึ่งเป็นผลของการรวมพลังความคิดและพลังสร้างสรรค์ของทั้งผู้ที่จัดเจนในศิลปะ และ “ผู้รักสมัครเล่น” เมื่อได้มีเวลาใคร่ครวญไตร่ตรอง คณะผู้วิจัยตระหนักดีว่า การรวมพลังดังกล่าวเป็นศักยภาพอันโดดเด่นของสังคมไทยที่น่าจะได้มีการศึกษาอย่างจริงจังเป็นวิชาการ เพื่อที่จะปรับปรากฏการณ์ที่ดูประหนึ่งว่าจะเป็น “ช้อยกเว้น” ให้เป็น “กฎเกณฑ์” อันจะชี้ทางไปสู่อนาคตได้ ทั้งนี้มิใช่แต่ในด้านของพัฒนาการของศิลปะเท่านั้น แต่รวมไปถึงการนำพาสังคมไทยให้ก้าวหน้าไปได้ท่ามกลางวิกฤตโลกที่ถาโถมเข้ามาอย่างต่อเนื่อง ที่กล่าวมาโดยรวมนี้คือวัตถุประสงค์หลักของโครงการวิจัย

จากจุดเริ่มต้นที่อาจมีลักษณะเป็นอัตวิสัย คณะผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลที่เป็นภาวิสัยในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ 5 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และภาพยนตร์ และค้นพบว่า ศิลปะอยู่ในชีวิตประจำวันของคนไทย เริ่มต้นด้วยการสร้างความแข็งแกร่งในระดับชุมชนหรือกลุ่มบุคคล แล้วจึงมีการถ่ายทอดออกไปในวงกว้าง ระบบการศึกษาสมัยใหม่มุ่งสร้างองค์ความรู้ที่เป็นสมบัติกลาง แต่จะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อให้ความสำคัญกับความชัดเจนในเชิงปฏิบัติ ก่อนที่ความรู้เชิงทฤษฎีจะก่อตัวขึ้นมาได้

ความสามารถในการปรับตัวของคนไทยเอื้อให้เกิดการปรับปรนเป็นแนวทางสร้างสรรค์ใหม่ที่ได้รับแรงกระตุ้นมาจากต่างแดน โดยเฉพาะจากโลกตะวันตก ศิลปะร่วมสมัยของไทยจึงสามารถนำรากฐานจากชนบประเพณีดั้งเดิมไปสมานกับแนวคิดและแนวปฏิบัติสมัยใหม่ ทำให้ประสบความสำเร็จในระดับนานาชาติได้ในหลายสาขา การรับเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยเฉพาะเทคโนโลยีสื่อสารออนไลน์ดิจิทัล อาจส่งผลในทางลบบางประการที่กระทบต่อระบบ “มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์” ของสังคมไทย แต่ในทางศิลปะก็เปิดทางให้เกิดการสร้างสรรค์ใหม่ได้อย่างน่าทึ่ง ทั้งหลายทั้งปวงนี้เป็นการยืนยันว่า คนไทยคิดต่อและคิดใหม่ได้ตลอดเวลา สังคมนี้เป็นสังคมแห่งความคิด สิ่งที่กลุ่มวิจัยได้ดำเนินการต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วม 20 ปี คือการศึกษาและผลักดันให้เกิดวัฒนธรรมแห่ง*การวิจารณ์* ซึ่งอาจทำหน้าที่จะเป็นตัวกำกับคุณภาพของการสร้างสรรค์ทางศิลปะไปพร้อมกันได้ด้วย

ถ้าสัมพันธ์ภาพแนวนอน คือ ลักษณะที่สร้างความแข็งแกร่งให้แก่สังคมไทยมาแต่เดิม ความสำเร็จของพระราชาในการเสริมพลังแห่งความสำนึกร่วมเป็นปรากฏการณ์ที่มีความเป็นเอก พระราชามีได้ทรงประกาศพระราโชบาย แต่พระราชาทรงร่วมสร้างพลังแห่งสัมพันธ์ภาพแนวนอนนั้นด้วยพระองค์เอง อันรวมถึงการใส่พระทัยในการปฏิบัติ และเชื่อมโยงการสร้างสรรคทางศิลปะเข้ากับชีวิตของชาวบ้านในระดับชุมชน ในแง่นี้ รัฐไทยอันมีกลไกในการบริหารที่ยังผูกติดอยู่กับสัมพันธ์ภาพแนวตั้ง จำเป็นจะต้องเรียนรู้จากทั้งชาวบ้านและจากพระราชา *ข้อเสนอเชิงนโยบาย*ของโครงการวิจัยนี้จึงเป็นไปในทางที่แนะนำให้รัฐใส่ใจในการเรียนรู้จากประสบการณ์และภูมิปัญญาในระดับชุมชน และส่งเสริมให้ปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล ได้ใช้ศักยภาพของเขาในการสร้างสรรค์อย่างเต็มที่ แต่เดิมสมาชิกของชุมชนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จนในบางครั้งเกิดความสามารถหลายทาง *การศึกษาสมัยใหม่*จึงควรส่งเสริมหลักการของ “ศิลปะสองทางให้แก่กัน” ไปด้วย มิใช่มุ่งแจกแจงวิชาเฉพาะที่ตายตัวจนเกินไป ทั้งระบบที่เป็นทางการและระบบที่ไม่เป็นทางการพึงได้รับการสนับสนุน เพราะการสร้าง “ผู้รักสมัครเล่น” ในวงกว้างคือ รากฐานของการสร้างความเจนจัดของ “ศิลปินอาชีพ” การศึกษาที่มุ่งแต่การเรียนการสอนวิชาหนังสือหรือทฤษฎีโดยให้ความสำคัญกับการปฏิบัติน้อยเกินไป เป็นการฝืนวัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทย

ในที่สุดแล้ว การวิจัยที่ว่าด้วยศิลปะก็สามารถสื่อนัยที่กว้างออกไปถึงการพัฒนาสังคมไทยทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหภาคได้ด้วย ชื่อของงานวิจัย ซึ่งถ้าดูผิวเผินอาจเป็นเพียงอาศิรวาท กลับกลายเป็นการค้นพบโครงสร้างลึกของสัมพันธ์ภาพแนวนอนของไทย รัฐจึงต้องเรียนรู้จากพระราชาในเรื่องบทบาทของผู้นำที่เป็นฐานรากมากกว่าเป็นยอดของอาคาร

EXECUTIVE SUMMARY

RESEARCH PROJECT “13 OCTOBER 2016 AND THE RENAISSANCE OF THAI ART”

The King was the foundation of the native soil, not its summit. This discovery means more than any eulogy. When the King passed away, that foundation did not disappear. The spire of the edifice might crumble with the passage of time, but the more the foundation sinks, the more it deepens. The King would not perform the ritual of parading around the city; he went out to mingle with the common people. The long reign strengthened that horizontal relationship. If the arts were common property, if artistic thinking and the ability to create constituted society's deep structure, the King was conscious of that potential. He thus supported, fostered and participated in the creative work which he willingly shared with the people. The common folk called him “Father”, an appellation that he gladly accepted. The legacy left by Father, in concrete forms, in ideas and in the ideal way of life characterized by “sufficiency”, imprinted themselves upon the minds of the people. After Father has departed, they continue to communicate in their “father tongue” which binds them together through a common consciousness. The arts perpetuate that common language, although Father is no longer with them. Such a discovery is uncommon in research work. It is a revelation of a uniting force based on a very solid foundation.

The research team is willing to admit that the original desire to undertake the present research was motivated by an emotional reaction to the great loss and the resultant creative phenomena, some of which spontaneously occurred during the night of 13 October 2016. It was a sudden manifestation of a creative urge; certainly not a “straw fire”, as we often say in Thai, but an expression of a hidden common consciousness which constitutes the deep structure of Thai society that accounted for a blossoming of contemporary art which continued until the royal funeral, a unifying force in terms of thinking and creativity on the part of the

artistically initiated, as well as “amateurs”. Upon further reflection, the researchers became aware of the need for a serious study of those potentialities inherent in Thai society, so that it will be possible to transform what may appear as an “exception” into a “rule” which should point the way forward. We are not thinking only of artistic developments but also of ways and means to charter the future course of Thai society face-to-face with world crises that incessantly beset Thai society. The main objective of our research was conceived under the circumstances described above.

In spite of an inevitably subjective starting point, the research team began to collect and study objective data related to 5 artforms, namely literature, visual arts, drama, music and cinema, and have discovered that the arts have always formed an integral part of the daily life of the Thai people. Beginning at the community level, the arts function in a centrifugal mode. Modern education aims to create a body of knowledge as common property, but success can only come when due attention is paid to the practical side of the process, whereby the formation of theoretical knowledge is but a further step. The natural gift of adaptability has enabled the Thai to appropriate new creative possibilities which they can learn from foreign culture, especially from the West. Contemporary Thai art has thus been adept in merging traditional heritage with modern modes of thinking and practising. Their efforts have in certain artistic domains met with success in the international arena. The advent of modern technology, especially digital technology, may have had some adverse effects on Thai life which derives its strengths from direct human contact, but artistically speaking, the new technologies have opened up new creative possibilities that are quite impressive. All this tends to confirm that the Thai can rethink and innovate all the time. There is a thinking society. Furthermore, the present research team can build upon the spadework initiated by their predecessors during the past 2 decades in forming a body of knowledge related to “the critical culture” which can also serve as an evaluative mechanism.

If horizontal relationship is a societal strength inherited from the past, the success of the King in reinforcing this common consciousness can be regarded as unique. His Majesty did not need to issue royal decrees: he simply became part of that horizontal relationship, propped by his special interests in linking artistic creation with community life. In this respect, the Thai state with its essentially vertical administrative structure has a great deal to learn from the simple folk as well as from His Majesty. The *policy recommendations* proposed by the present research project would be for the state to learn from the experience and wisdom at the community level and to encourage individuals, groups of people and communities to exploit to the full their inherent potentials. Members of traditional communities were wont to learn from each other, with some attaining versatility in arts and crafts. *Modern education* should espouse the principle of “mutual illumination of the arts” while loosening itself from the rigid segregation of disciplines. Both the formal and informal modes of learning should be supported, for the building up of a large pool of “amateurs” is a prerequisite for the cultivation of true “professionals”. An education intent on fostering book-learning or theoretical learning without sufficient regard to the practical side of education runs counter to the learning culture of the Thai people.

When all is said and done, a research on the arts is in a position to convey a significant message with wide-ranging implications regarding the development of Thai society both at the macro and micro level. The title of the research project might at first sight appear to be a kind of royal eulogy, but it finally turns out to be a discovery of the deep structure of society that depends on a horizontal relationship among the people. The Thai state has to learn from the late King Rama IX as to how leadership can emanate from the base and not from the summit of society.

รายงานสรุปการวิจัยสาขาวรรณศิลป์
(1 มกราคม 2563 – 31 ธันวาคม 2564)
โครงการวิจัย "13 ตุลาคม 2559 กับความแบ่งบานของศิลปะไทย"
อรพินท์ คำสอน (ผู้วิจัย)
กรรณิการ์ ธนอมปัญญารักษ์ (ผู้ช่วยวิจัย)

บทนำ

ตลอดระยะเวลาเพียงหนึ่งปีเศษ นับตั้งแต่สำนักพระราชวังประกาศข่าวการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (นับจากนี้ผู้วิจัยขอใช้คำว่า รัชกาลที่ 9 แทน) ในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 จนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ระหว่างวันที่ 25-29 ตุลาคม พ.ศ. 2560 ปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่เพียงก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์ความรู้สึกต่อความสูญเสียครั้งใหญ่เท่านั้น แต่ขณะเดียวกันก็กระตุ้นให้เกิดการแสดงออกซึ่งความศรัทธาและภักดีความภักดีของพสกนิกรที่มีต่อพระมหากษัตริย์และองค์พระมหากษัตริย์ ความสำนึกร่วมดังกล่าวเป็นแรงดลใจให้เกิดพลังสร้างสรรค์ทางศิลปะในระดับที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เพราะประชาชนทั่วไปพร้อมที่จะแสดงออกในฐานะ “ผู้รักสมัครเล่น” (amateurs) ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจเรียกได้ว่าเป็นความแบ่งบาน หรือแม้แต่การเกิดใหม่ (renaissance) ของศิลปะในประเทศไทย ในกรณีของวรรณกรรมก็เช่นเดียวกันก็พบว่าการเขียนและเผยแพร่งานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 หรืองานวรรณกรรมที่แสดงความอาลัยต่อการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ของประชาชนเป็นจำนวนมากทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์และสิ่งอินเทอร์เนต โดยเฉพาะอย่างยิ่งบนเครือข่ายออนไลน์ ในที่นี้ขอเรียกวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในครั้งนี้อาณาจักรว่า “วรรณกรรมโศกาลัย”

ผู้วิจัยเห็นว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ เพราะนับว่าเป็นบทเรียนอันเข้มข้นที่สกัดจากประสบการณ์ อันชี้ให้เห็นถึงศักยภาพอันมหาศาลของสังคมไทยเป็นตัวอย่างคนในสังคมเข้าด้วยกันในการร่วมพลังสร้างสรรค์ทางศิลปะอันมีรัชกาลที่ 9 เป็นศูนย์รวมน้ำใจของคนไทย จนสามารถก่อสำนึกร่วมกัน คิดร่วมกัน และสร้างสรรค์ทางศิลปะร่วมกัน พร้อมกันนี้ยังพบว่าการจัดกิจกรรมทางศิลปะไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ทั่วราชอาณาจักร ทั้งในระดับบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กร ทั้งภาครัฐและเอกชน

ทว่าในการวิจัยครั้งนี้มีอาจศึกษาเพียงเฉพาะความแบ่งบานของวรรณกรรมโศกาลัยเท่านั้น แต่ปรากฏการณ์ในครั้งนี้น่าจะเป็นหมุดหมายที่สำคัญยิ่งของพัฒนาการของศิลปะไทย อันกระตุ้นให้ผู้วิจัยต้องมองย้อนหลังในเชิงประวัติศาสตร์ของวรรณกรรมไทยไปพร้อมกันด้วย เนื่องจากวรรณกรรมโศกาลัยที่สร้างสรรค์ขึ้นในปริมาณมหาศาลเช่นนี้ได้ก่อตัวขึ้นจากศูนย์องศา หากแต่มีปัจจัยแวดล้อมอันสำคัญที่เอื้อให้กระแสวรรณกรรมโศกาลัยก่อตัวและแบ่งบานขึ้นได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้เพื่อให้เห็นและเข้าใจกระบวนการก่อตัว แบ่งบาน และคลี่คลายของวรรณกรรมถวายอาลัยอย่างรอบด้าน ซึ่งเติบโตขึ้นท่ามกลางกระแสวรรณกรรมอันหลากหลายที่เผยแพร่อยู่ในววรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2550 (พ.ศ. 2550-2559) จึงมีความจำเป็นต้องขยายกรอบการวิจัยออกไปให้ครอบคลุมบริบทแวดล้อมและภาพรวมของวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยทั้ง

ในช่วงทศวรรษ 2550 จนถึงต้นทศวรรษ 2560 (พ.ศ. 2560-2564) เพื่อจะได้เข้าใจในช่วงเวลานั้นว่าเอื้อและ/หรือสกัดกั้นต่อการเกิดกระแสวรรณกรรมโศกาลัยในครั้งนี้ไปพร้อมกันด้วย

วรรณกรรมเฉพาะกลุ่ม : ความหลากหลายของวรรณกรรมไทยในทศวรรษ 2550 (พ.ศ. 2550-2559)

วรรณกรรมในทศวรรษ 2550 ต้องตั้งรับกับกระแสความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ถาโถมเข้ามาอย่างรอบด้าน ทั้งจากปัจจัยภายนอกวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งและความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศ การปลุกสำนึกทางประวัติศาสตร์ ความตื่นตัวและเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน (ASEAN COMMUNITY)¹ กระแสสื่อบันเทิงจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสความนิยมเกาหลี (Korean Wave) และ การสวรรคตของรัชกาลที่ 9

หากพิจารณาในแง่ของปัจจัยภายในวรรณกรรมพบว่า เทคโนโลยีดิจิทัล หรือ digital technology ที่ส่งผลกระทบและสร้างความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ต่อการหดหายของสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งหลักฐานที่เห็นได้ว่าเป็นรูปธรรมก็คือการหดหายของวรรณกรรมสร้างสรรค์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารที่ปิดตัวลงเป็นจำนวนมาก ประกอบกับกลยุทธ์ของระบบธุรกิจหนังสือครบวงจร (chain store)² ที่ลดช่องทางและพื้นที่เผยแพร่วรรณกรรมบางประเภทในร้านหนังสือลง นักเขียนจำนวนมาก โดยเฉพาะวงกลุ่มนักเขียนสร้างสรรค์ที่ได้รับผลกระทบ จำเป็นต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอดด้วยการเปิดสำนักพิมพ์ของตนเองเพื่อเพิ่มช่องทางการจัดจำหน่าย และร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ขนาดเล็กที่เกิดขึ้นเหล่านี้บางแห่งรวมตัวกันเป็นเครือข่ายอย่างเป็นทางการ นั่นคือเครือข่าย “สำนักพิมพ์และร้านหนังสือขนาดเล็ก” (คสล.) ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2556 ขณะที่การเติบโตของสื่อออนไลน์ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบอย่างเป็นรูปธรรมต่อการเปลี่ยนพฤติกรรมการเสพสื่อของผู้คนในสังคม กล่าวคือผู้คนเริ่มนิยมเสพข่าวสารและเรื่องราวต่างๆ ที่ตนสนใจผ่านเว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์ (social media) เพิ่มมากขึ้น ทั้งเฟซบุ๊ก ยูทูบ ทวิตเตอร์ และอินสตาแกรม เพราะสามารถเข้าถึงและค้นหาข้อมูลข่าวสารได้สะดวก รวดเร็วและง่ายดายมากขึ้น ทั้งยังเสียค่าใช้จ่ายน้อยลง แต่สร้างประสบการณ์ที่มากกว่า นอกจากนี้ยังเอื้อต่อการขยายตัวของการเติบโตและความเฟื่องฟูของวรรณกรรมออนไลน์ ทั้งในด้านปริมาณต้นฉบับจำนวนมหาศาล รวมถึงการกระตุ้นให้เกิดประเภทของงานวรรณกรรมใหม่ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งสร้างโอกาสให้ผู้อ่านมีอำนาจในการเลือก

¹ ประเทศไทยเป็นประเทศที่คิดริเริ่มในการจัดตั้งสมาคมอาเซียนด้วยการจัดประชุมผู้นำประเทศสมาชิกอาเซียนรวม 5 ประเทศ ประกอบด้วย ไทย มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และสิงคโปร์ มีการลงนามในปฏิญญาก่อตั้งอาเซียน ซึ่งเรียกว่า “ปฏิญญากรุงเทพ” (Bangkok Declaration) หรือปฏิญญาอาเซียน (ASEAN Declaration) ในวันที่ 8 สิงหาคม 2510 ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2546 ผู้นำอาเซียนได้ร่วมลงนามในปฏิญญาว่าด้วยความร่วมมืออาเซียนที่เรียกว่า “ข้อตกลงบาหลี 2” เห็นชอบให้จัดตั้งประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) คือการรวมตัวของกลุ่มประเทศสมาชิกอาเซียนให้เป็นชุมชนที่มีความแข็งแกร่ง สามารถสร้างโอกาสและรับมือสิ่งท้าทาย ทั้งด้านการเมือง ความมั่นคง เศรษฐกิจ และภัยคุกคามรูปแบบใหม่ โดยสมาชิกในชุมชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี สามารถประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น และสมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผลการประชุมครั้งนี้มีมติร่วมกันว่าให้จัดตั้งสำเร็จภายในปี พ.ศ. 2563 แต่ต่อมาตกลงร่นระยะเวลาจัดตั้งให้เสร็จในปี พ.ศ. 2558

² chain store เป็นทั้งสำนักพิมพ์ สายส่ง (จัดจำหน่าย) และ ร้านหนังสือที่ต้องขายทั้งหนังสือของตัวเอง หนังสือที่ตัวเองส่ง และ หนังสือของคนอื่น (โดยให้ความสำคัญในการวางจำหน่ายเรียงตามลำดับ) เพราะหากมีหนังสือขายดีหรือหนังสือในกระแส “chain store” จะเก็บไว้ขายเอง ไม่ส่งให้ร้านหนังสืออื่นๆ การเบรกหนังสือที่จะเข้ามาเป็นคู่แข่งกับหนังสือของตนเอง การครอบครองข้อมูลทางการตลาดมากกว่าผู้อื่น ทำให้สามารถลอกเลียน หรือผลิตตามหนังสือที่ตนรู้ว่าขายดี เพราะรู้ทั้งแบบปก และรูปเล่มของหนังสือพิมพ์อื่นก่อนวางขาย การบังคับให้ร้านหนังสือทั่วประเทศวางหนังสือตามความพอใจของตน

อ่านงานที่ตนสนใจได้หลากหลายมากขึ้น พร้อมทั้งยังส่งผลต่อการขยายตัวของร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ขนาดเล็กที่สร้างจุดขายที่ชัดเจนของตนขึ้น ด้วยสร้างกลุ่มผู้อ่านเฉพาะกลุ่ม หรือการสร้างตลาดเฉพาะกลุ่ม (niche market) ของงานวรรณกรรมของตนไปพร้อมกัน

วรรณกรรมไทยในช่วงทศวรรษนี้แบ่งได้เป็น 2 พื้นที่ใหญ่ๆ คือ วรรณกรรมในสิ่งพิมพ์ กับ วรรณกรรมในสื่อออนไลน์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) วรรณกรรมในสิ่งพิมพ์

ในทศวรรษ 2550 สังคมไทยเข้าสู่ยุค “ดิจิทัล” อย่างสมบูรณ์ อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่จากเทคโนโลยีดิจิทัล หรือ Digital Disruption ซึ่งส่งผลให้เกิดความก้าวหน้าของเทคโนโลยีและการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดและไม่หยุดยั้งของโทรคมนาคม ซึ่งต่างผลักดันให้ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมดิจิทัล นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการลดบทบาทสิ่งพิมพ์ ซึ่งไม่เพียงสร้างความถดถอยและการหดหายไปของสิ่งพิมพ์เท่านั้น แต่ยังเป็นแรงกดดันที่มีผลต่อสิ่งพิมพ์อย่างมาก ทำให้ธุรกิจหนังสือต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อให้สามารถอยู่รอดในวิกฤตนี้ได้ ทั้งจากจำนวนผู้อ่านนิตยสารลดลง และงบประมาณที่เป็นรายได้หลักสำคัญในวงการนิตยสารลดลงอย่างมาก³

การปิดตัวลงของหนังสือพิมพ์และนิตยสารเป็นจำนวนมากในช่วงนี้ ส่งผลกระทบโดยตรงกับงานวรรณกรรมใน 2 กลุ่มที่เคยเป็นงานกระแสหลักที่ครองตลาดงานวรรณกรรมมาอย่างยาวนาน นั่นคือ “วรรณกรรมสร้างสรรค์” ที่เคยเป็นวรรณกรรมกระแสหลักในสังคมเริ่มลดบทบาทลง อันเนื่องจากผลกระทบของหนังสือพิมพ์และนิตยสารการเมืองจำนวนมากที่เป็นพื้นที่หลักในการเผยแพร่ปิดตัวลงอย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกับงานของนักเขียนสตรียอดนิยมก็เผยแพร่ในนิตยสารสตรีจำนวนมากก็ปิดตัวลงเช่นกัน

นอกจากนี้ยังพบว่าพรมแดนระหว่างโลกจริงและโลกออนไลน์เริ่มพร่าเลือนมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่านักเขียน นักอ่าน งานวรรณกรรม สำนักพิมพ์ และกิจกรรมการสร้างเสริมเครือข่ายต่างๆ จากพื้นที่สื่อออนไลน์เริ่มขยายตัวออกมายังพื้นที่ในโลกจริงเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันยังพบว่ามือนักเขียนจำนวนมากเริ่มผลิตผลงานทั้ง 2 รูปแบบ คือ วรรณกรรมฉบับตีพิมพ์ ฉบับ E-book และ/หรือ ฉบับวรรณกรรมออนไลน์เพื่อสนองตอบรสนิยมของผู้อ่านทุกกลุ่ม

2) วรรณกรรมในสื่อออนไลน์

สื่อออนไลน์ทวีความสำคัญเพิ่มสูงมากขึ้นนับตั้งแต่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่ยุคดิจิทัล (digital age) อย่างเต็มตัวนับตั้งแต่ทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สร้างโอกาสและทางเลือกที่เปิดกว้างขึ้น และปรับสู่การเสพสื่อในแพลตฟอร์มใหม่บนโลกออนไลน์ที่รวดเร็วและหลากหลายมากกว่าเดิม ก่อให้เกิดรูปแบบงานใหม่ๆ อย่างหลากหลาย ดังจะเห็นได้ว่าการเปิดเว็บไซต์นิตยสารจำนวนมาก การเกิดสำนักข่าว

³ ดังที่ Nielsen Thailand ซึ่งเป็นบริษัทที่ให้ข้อมูลและการประเมินผลชั้นนำของโลกเกี่ยวกับการวิจัยการตลาด และข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้คนดู ฟัง และซื้อเปิดเผยว่าเม็ดเงินโฆษณาของนิตยสารลดลงจาก 4,268 ล้านบาทในปี พ.ศ. 2558 เหลือเพียง 2,929 ล้านบาท ในปี 2559 ลดลงถึง 31.37% (อ้างอิงใน นกพัฒน์จักร อัดตนนัท และคณะ, 2560) และในเดือนกรกฎาคม 2560 ลดลง 14.12% เทียบกับเดือนเดียวกันในปีก่อน จึงคิดลบกว่า 80% นิตยสารจึงเป็นสื่อที่ติดลบมากที่สุดถึง 38.53% หรือมีมูลค่าที่ 134 ล้านบาท อันดับสอง คือ สื่อทีวีแอนะล็อกติดลบ 24.01% หรือมีมูลค่า 3,362 ล้านบาท อันดับสาม คือ สื่อหนังสือพิมพ์ลดลง 20.03% หรือมีมูลค่าเพียง 631 ล้านบาท (อ้างอิงใน Thai Tribune, 2560)

ออนไลน์หน้าใหม่ ขณะเดียวกันยังพบอีกว่าหนังสือพิมพ์และนิตยสารบางฉบับเริ่มปรับตัวและเปลี่ยนพื้นที่จากสิ่งพิมพ์ไปยังสื่อออนไลน์ เพื่อให้สอดคล้องกับพฤติกรรมของผู้บริโภคในยุคปัจจุบัน จนส่งผลให้นิตยสารออนไลน์ หรือ E-magazine พร้อมกันนี้ในววรรณกรรมไทยได้มีการปรับตัวด้วยการเข้ามาสร้างพื้นที่วรรณกรรมในสื่อออนไลน์เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นรูปของวรรณกรรมออนไลน์ E-book รวมถึงหนังสือเสียงที่เผยแพร่ในปริมาณเพิ่มมากขึ้นและเติบโตขึ้นแบบก้าวกระโดด นอกจากนี้ สื่อออนไลน์เริ่มกลายเป็นเวทีสำคัญทั้งการผลิตและสร้างประชาคมวรรณกรรมรูปแบบใหม่ที่ประกอบด้วย นักเขียน กวี นักอ่าน นักวิจารณ์ สำนักพิมพ์ ร้านหนังสือ องค์กรวรรณกรรม รวมถึงเครือข่ายวรรณกรรมต่างๆ เพื่อทดแทนความถดถอยของวรรณกรรมในพื้นที่สิ่งพิมพ์ที่เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

นวัตกรรมเชิงทดลองในงานวรรณกรรมออนไลน์พบว่า พื้นที่ออนไลน์เปิดกว้าง ให้เสรีและอิสรภาพในการสร้างสรรค์อย่างไม่มีขีดจำกัด กระตุ้นให้เกิดจิตวิญญาณในการทดลอง (experimental spirit) ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นผลักดันให้เกิดการสร้างงานวรรณกรรมออนไลน์ในแนวทางใหม่ๆ อยู่เสมอและต่อเนื่องเท่านั้น ขณะเดียวกันยังวรรณกรรมออนไลน์บางเรื่องได้ทดลองผสมผสานศิลปะสองแขนงเข้าด้วยกัน ถือว่าเป็นนวัตกรรมใหม่ของการนำเสนอวรรณกรรม อาทิ การนำภาษาภาพ เช่น การแทรกภาพประกอบในงานวรรณกรรม รวมถึงการใช้ไอโมติคอน⁴ ต่อมาความนิยมของการใช้อิโมติคอนลดลง เนื่องจากได้รับกระแสต่อต้านทั้งจากนักเขียน บรรณาธิการ และสำนักพิมพ์เริ่มเคร่งครัดในเรื่องนี้มากขึ้น และเริ่มให้ความสำคัญกับการบรรยายเพื่อสื่ออารมณ์และความรู้สึกแทนมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการใส่เพลงบรรเลงหรือเพลงที่มีคำร้องในนวนิยาย เนื่องจากนักเขียนเห็นว่าเพลงจะสามารถช่วยสร้างอารมณ์ให้กับผู้อ่านได้ ต่อมานักเขียนได้พัฒนาให้ผู้อ่านสามารถเลือกเปิดและปิดได้ เพื่อให้โอกาสผู้อ่านมีสิทธิเลือกฟังหรือไม่ฟังตามความพอใจของตน แต่ต่อมาความนิยมใส่เนื้อเพลงและ/หรือบทเพลงในงานวรรณกรรมลดน้อยลง อาจเป็นเพราะข้อจำกัดด้านลิขสิทธิ์ของบทเพลงที่อ้างถึง

นักอ่านก็นับเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดทิศทางและรสนิยมของตลาดด้วย จะเห็นได้ว่าบางครั้งนักเขียนบางคนที่ต้องการสร้างกระแสหรือแนววรรณกรรมแบบใหม่ๆ ให้กลุ่มแฟน (แฟนคลับ) ก่อน จนก่อให้เกิดการขยายการยอมรับและความนิยมในสังคมวงกว้างขึ้น และพัฒนามาเป็นกระแสในที่สุด เมื่อเกิดกระแสในหมู่ผู้อ่านก็จะกระตุ้นความสนใจจากสำนักพิมพ์ได้ เมื่อสำนักพิมพ์สนใจก็เท่ากับมีตลาดรองรับแนวเรื่องหรือกระแสใหม่ๆ ที่ออกมา ความนิยมเช่นนี้ยังได้เพิ่มโอกาสให้วรรณกรรมออนไลน์แนวใหม่ได้โลดแล่นในสิ่งพิมพ์มากขึ้น นอกจากนี้ สำนักพิมพ์นับเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่สร้างกระแสหรือแนวการเขียนใหม่ๆ เพื่อสร้างช่องทางการตลาดที่จะสร้างความได้เปรียบจากคู่แข่งทางการตลาดในฐานะผู้สร้างและผู้นำกระแสด้วย

รสนิยมการเสพงานวรรณกรรมของผู้อ่านในปัจจุบันที่เปลี่ยนไปจากเดิม ดังจะเห็นได้ว่าผู้อ่านเริ่มนิยมอ่านงานในรูปของ E-book เพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้วรรณกรรมในรูปของ E-book ในทศวรรษนี้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นงานที่พัฒนามาจากวรรณกรรมออนไลน์ที่เผยแพร่เป็นตอนๆ ในสื่ออินเทอร์เน็ตอยู่แล้ว เมื่อเขียนจบก็นำมารวมเล่มเผยแพร่ทั้งในรูปแบบของฉบับตีพิมพ์และฉบับ E-book เพื่อขยายกลุ่มผู้อ่านให้กว้างขวางและครอบคลุมมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่านักเขียนรุ่นเก่าที่คุ้นเคยกับการเผยแพร่ผลงานในรูปของฉบับตีพิมพ์ก็เริ่มเรียนรู้และปรับตัวมาเผยแพร่ในรูปแบบของ E-book เพิ่มมากขึ้น เพื่อสนองตอบรสนิยมของผู้อ่านในทุกรูปแบบ อันส่งผลต่อการเพิ่มช่องทางการขายให้กับทั้งนักเขียนและสำนักพิมพ์ไปพร้อมกันด้วย

⁴ไอโมติคอน (emoticon) มาจากคำว่า emotion + icon หมายถึงการใช้ภาพสัญลักษณ์แสดงอารมณ์ เช่น TTAT หมายถึงร้องไห้ หรือ >/ /< หมายถึง เงินหรืออายหน้าแดง หรือ ^O^ หมายถึงยิ้ม

ต่อมาเมื่อเทคโนโลยีทางการสื่อสารที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้พื้นที่การเผยแพร่วรรณกรรมออนไลน์และ E-book จากพื้นที่เว็บไซต์และเพชบุ๊ก ก้าวไปสู่พื้นที่ใหม่ที่เพิ่งเปิดตัวขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 2550 นั่นคือ application ที่ช่วยให้การอ่านและการจำหน่ายงานวรรณกรรมออนไลน์และ E-Book ได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น ไม่ว่าจะเป็น application ของ d-dek, ReadAWrite, ธีวาลัย และ Meb ทั้งนี้ยังพบว่าสำนักพิมพ์หลายแห่งต่างได้เพิ่มช่องทางเผยแพร่ไปสู่รูปแบบ application เพิ่มมากขึ้น

ดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ความโดดเด่นของวรรณกรรมในยุคนี้คือความหลากหลายของแนวเรื่อง ทั้งนี้เพื่อให้เห็นภาพรวมของแนววรรณกรรมจำนวนมากที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม การเขียนและการอ่านในทศวรรษนี้ จึงขอกกล่าวถึงงานวรรณกรรมบางประเภทที่น่าสนใจไว้โดยสังเขป ดังนี้

1. วรรณกรรมสร้างสรรค์⁵

วรรณกรรมสร้างสรรค์ที่เคยได้รับความนิยมอย่างมากในอดีตเริ่มลดความนิยมลง อันเกิดจากปัจจัยหลายประการที่เกิดขึ้นพร้อมกันในทศวรรษนี้ อาทิ การขาดเวทีในการเผยแพร่ อันเป็นผลมาจากวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ ส่งผลให้พื้นที่เผยแพร่วรรณกรรมสร้างสรรค์ทั้งในหนังสือพิมพ์และนิตยสารลดลงอย่างมากและต่อเนื่อง โดยเฉพาะพื้นที่ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารการเมือง ประกอบกับพื้นที่จัดจำหน่ายวรรณกรรมสร้างสรรค์ในร้านหนังสือลดลง อันเป็นผลจากนโยบายของธุรกิจครบวงจร (chain store) ที่ให้ความสำคัญกับการจำหน่ายหนังสือในเครือของตนและหนังสือที่ “ขายดี” มากกว่า ปัจจัยเหล่านี้ลดโอกาสในการเผยแพร่งานวรรณกรรมสร้างสรรค์ให้เป็นที่รู้จักในวงกว้างลงอย่างมาก

ปัจจัยประการต่อไป คือ งานวรรณกรรมสร้างสรรค์จำนวนหนึ่งไม่สามารถสื่อความกับผู้อ่านในวงกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “วรรณกรรมแบบเขียน”⁶ หมายถึง วรรณกรรมที่ผู้เขียนมิได้มอบทิศทางการเขียนไว้อย่างชัดเจน แต่มอบหมายให้ผู้อ่านทำหน้าที่สร้างตัวบทด้วยตนเอง งานวรรณกรรมสร้างสรรค์เหล่านี้ต่างเรียกร้องให้ผู้อ่านร่วมขบคิด ตีความ เพื่อที่จะเข้าใจงานวรรณกรรมไปพร้อมๆ กับการสร้างตัวบทของตนขึ้นมาจากการอ่านโดยไม่จำเป็นต้องเป็นมุมมองเดียวกับนักเขียน จึงทำให้งานจำนวนหนึ่งเห็นว่างานวรรณกรรมกลุ่มนี้อ่านยาก

⁵ พิเชฐ แสงทอง นักวิชาการทางวรรณกรรมเคยให้ความหมายของคำว่า “วรรณกรรมสร้างสรรค์” ไว้ในบทความ “ปรากฏการณ์วรรณกรรมไทย พ.ศ. 2530-2559” (รุสมีแล. 37[2]: 80-89)ว่า ในระยะแรกๆ คำว่า “สร้างสรรค์” จะมีความหมายถึง “กระบวนกร” ในการผลิตงานที่จะต้องนำเสนอสิ่งใหม่ แต่ต่อมาเมื่อรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์ยอดเยี่ยมแห่งอาเซียน หรือ S.E.A Write ซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2522 ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการมากขึ้น ทั้งในประเทศไทยและระดับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ “วรรณกรรมสร้างสรรค์” จึงค่อยๆ กลายเป็นประเภทหนึ่งของวรรณกรรมที่จะต้องมีการเสาะหา สะท้อนปัญหาสังคม ตลอดจนอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดเชิงสังคมและปัจเจกบุคคลที่ต้องมี ประโยชน์ต่อคนอ่าน และสังคมโดยรวม ทั้งนี้ภายใต้เงื่อนไขว่า วรรณกรรมนั้นๆ จะต้องมีการนำเสนอหรือมีคุณค่าในเชิงวรรณศิลป์ด้วย

⁶ โรแลนด์ บาร์ธส์ (Roland Gérard Barthes) ได้แบ่ง “โลกของตัวบท” ออกเป็น 2 แบบ คือ “วรรณกรรมแบบอ่าน” หมายถึง เป็นวรรณกรรมที่ผู้เขียนมอบทิศทางการอ่านไว้อย่างชัดเจนว่า ผู้อ่านเป็นเพียงแค่ผู้ที่ยืนยันข้อมูลต่างๆ ในตัวบทและเลือกยอมรับหรือปฏิเสธได้เท่านั้น และ “วรรณกรรมแบบเขียน” หมายถึงวรรณกรรมที่ผู้เขียนมิได้มอบทิศทางการเขียนไว้อย่างชัดเจน แต่มอบหมายให้ผู้อ่านทำหน้าที่สร้างตัวบทด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ “วรรณกรรมแบบเขียน” จึงมีความกำกวมและเปิดเผยให้เห็นถึงความซับซ้อนและความยอกย้อนของความหมาย โดยชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบันจุดมุ่งหมายของงานวรรณกรรมคือการผลักดันให้ผู้อ่านเป็นผู้สร้างตัวบท (producer of the text) แทนที่จะเป็นเพียงแค่ผู้บริโภคความหมายที่ผู้แต่งสร้างขึ้น

และปฏิเสธที่จะอ่านงานแนวนี้นี้ในที่สุด ตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นปัญหานี้อย่างชัดเจนคือ คำถามที่ผู้อ่านที่มีต่องานวรรณกรรมที่ได้รับรางวัลในช่วงทศวรรษนี้ว่าเป็นงานที่อ่านยาก ดังเช่นความคิดเห็นของ กล้า สมุทวนิช ที่ว่า

งานเขียนที่ได้รับรางวัลทางวรรณกรรมไม่ว่าจะรางวัลใดก็ตาม กลับกลายเป็น “ยาขม” สำหรับผู้อ่านทั่วไป ซึ่งมีภาพลักษณ์และความเชื่อว่าหนังสือประเภท “รางวัล” นี้ เป็นหนังสือที่อ่านยาก ต้องป็นบันไดหรือตึ๊งกาอ่าน นักสมถต้องตีความหลายชั้นหลายซ้อน หรือไม่ก็เป็นเรื่องของความทุกข์ความยากในสังคมหรือชะตากรรมอันเศร้าสลดของผู้คน ซึ่งอ่านแล้วพาลจะจิตตกหดหู่ แทนที่จะได้รับความบันเทิงหรือสุขใจจากการอ่านหนังสือซึ่งคนส่วนใหญ่ถือว่าเป็นกิจกรรมเพื่อการพักผ่อน

คำถามที่ผู้จัด ผู้แจกและคนในวงการวรรณกรรมอาจจะต้องช่วยกันพิจารณา คือ “รางวัลวรรณกรรม” นั้น ยังคงเชื่อมโยงสอดคล้องกับสังคมการอ่านของผู้คนในยุคปัจจุบันอยู่หรือไม่ (กล้า สมุทวนิช, 2560).

แม้ว่า “วรรณกรรมแบบเขียน” จะเริ่มได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นในหมู่นักเขียนวรรณกรรมแนวสร้างสรรค์ แต่ทว่าก็ยังมียานวรรณกรรมสร้างสรรค์จำนวนไม่น้อยที่ยังคงสืบทอดขนบวรรณกรรมสะท้อนสังคมและการเมืองที่เป็นที่ได้นิยมในช่วงก่อนหน้าที่อยู่ และด้วยบรรยากาศและสภาพของสังคมไทยในทศวรรษนี้ที่มีความเคลื่อนไหวและการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างรัฐบาลชุดต่างๆ กับกลุ่มผู้ต่อต้าน ไม่ว่าจะเป็น “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” (พธม.) หรือกลุ่มเสื้อเหลืองที่ออกมาเคลื่อนไหวและต่อต้านรัฐบาลของ นายทักษิณ ชินวัตร กลุ่ม “แนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ” (นปก.) ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ” (นปช.) หรือกลุ่มเสื้อสีแดง ได้ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านรัฐประหาร พ.ศ. 2549 และขับไล่คณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) กับ พล.อ. สุรยุทธ์ จุลานนท์ ออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี “คณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข” (กปปส.) ที่มี สุเทพ เทือกสุบรรณ เป็นผู้นำ หรือกลุ่มคนเสื้อหลากสี (หมายถึงคนที่เหมือนจะเป็นกลางแต่สนับสนุนทหาร และไม่ชอบเสื้อแดง) ที่ต่อต้าน พ.ร.บ.นิรโทษกรรม และล่าสุดคือ การเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองและกลุ่มคนที่ต่อต้านคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) และต่อต้านการสืบทอดอำนาจอย่างต่อเนื่องของ พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา

ตลอดทศวรรษ 2550 เมล็ดพันธุ์แห่งความขัดแย้งและความเห็นต่างทางการเมืองของผู้คนในสังคมไทยทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ความขัดแย้งของผู้คนในสังคมมีให้เห็นอย่างเด่นชัดในทุกภาคส่วนของสังคม ทั้งในแง่ของความแตกต่างทางด้านจุดยืนทางการเมือง ทศนะและแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของคำว่า “ประชาธิปไตย” อิสระของการแสดงออกทางความคิดเห็น รวมทั้งการเสนอแนวทางแก้ปัญหา ทางออก และทิศทางในอนาคตของประเทศชาติ ได้กระตุ้นให้วรรณกรรมกลุ่มนี้เติบโตขึ้นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ทั้งจากปริมาณผลงานวรรณกรรมที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งจำนวน แนวเรื่อง กวีและนักเขียนทั้งหน้าเก่าและหน้าใหม่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้อาจสรุปภาพรวมของเนื้อหาทางวรรณกรรมในกลุ่มนี้อย่างสังเขปได้ว่า ไม่เพียงแต่นำเสนอภาพของเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งและการปะทะกันทางความคิดของกลุ่มคนที่มีจุดยืนต่างกัน ซึ่งก่อให้เกิดความสูญเสีย ความไม่ไว้วางใจ ความขัดแย้ง และความเกลียดชังระหว่างทหาร ตำรวจ ข้าราชการ กับประชาชนในพื้นที่ โดยเฉพาะในหมู่ชาวมุสลิมและชาวมุสลิม และบางครั้งก็มีความพยายามที่จะสร้างความสมานฉันท์ท่ามกลางความขัดแย้งเหล่านี้เพื่อนำไปสู่ทางแก้ปัญหาที่คนในสังคมต่างเผชิญกันอยู่ เพื่อลดปัญหาความรุนแรงและความไม่ไว้วางใจระหว่างคนต่างกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ทั้งนี้พบว่ากวีและนักเขียนในพื้นที่มักจะสะท้อนภาพของความสูญเสียที่เกิดขึ้นไว้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสั้น บทกวี “แม่น้ำสายบุรีไม่เคยเหือดแห้ง” ซึ่งรวมอยู่ใน *ไกลกว่ารั้วบ้านของเรา* ของ โรสนี นูรฟารีดา กวีสาวชาวมุสลิมในพื้นที่นำเสนอทั้งภาพเหตุการณ์และผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบที่เกิดขึ้นในปัตตานีไว้อย่างชัดเจน ทั้งความสูญเสีย ความทุกข์ ความเศร้าเสียใจความกลัวและความหวาดระแวงที่ครอบงำคนในพื้นที่ในทุกลมหายใจ ความปรารถนาที่จะให้เหตุการณ์ครั้งนี้ยุติ เช่นเดียวกับบทกวี “ตามรอยพ่อสานต่องานแผ่นดิน”⁷ ของอนุวัฒน์ แก้วลอย ชี้อบตกวีสามารถตีความได้สองนัย หากตีความตามตัวอักษรที่สะท้อนในบทกวี อาจกล่าวได้ว่าเป็นความมุ่งมั่นของลูกชายที่ดำเนินตามรอยเท้าพ่อผู้เป็นตัวอย่างแห่งความเสียสละและการอุทิศตนให้กับอาชีพครู หรืออาจตีความนัยประวัติได้ว่าเป็นการประกาศปณิธานของผู้เขียนที่จะมุ่งมั่นและเสียสละในการทำงานเพื่อแผ่นดินเกิดตามแนวทางของ “พ่อ” ซึ่งหมายถึง รัชกาลที่ 9 ก็ได้ อีกทั้งยังมีงานเรื่องสั้นหลายชิ้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์เหล่านี้ไว้ด้วย เช่น รวมเรื่องสั้น *กลางฝูงแพะหลังหัก* อุมมีสาลาม อุมาร นำเสนอเรื่องราวผ่านมุมมองของตัวละครสตรีเสียเป็นส่วนใหญ่ ทั้งเรื่องของครอบครัวมุสลิม และผู้คนในสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดท่ามกลางเหตุการณ์ความรุนแรง จนกลายเป็นเรื่องปกติ หรือ เรื่องสั้น “บุหลต ต้นหยง ตานี”⁸ ของ “สรวงอัปสร” นำเสนอเรื่องจากมุมมองของ “กระเต็น” ในฐานะคนนอกพื้นที่ เสนอภาพความรุนแรง ความสูญเสียในชีวิตและทรัพย์สินที่คนในพื้นที่ อันตรายและความเสี่ยงที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ทั้งทหาร ตำรวจ และสื่อมวลชนในฐานะผู้ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่เสี่ยงต้องเผชิญร่วมกัน

นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่สะท้อนแง่มุมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่อีกหลายชิ้น เช่น เรื่องสั้นการเมือง *กรรมฆาตกรรมได้อิหม่ามสะตอปา การ์เด* (พ.ศ. 2549) ของ ศิริวร แก้วกาญจน์ ที่จึ่งใจนำเสนอความคลุมเครือและเคลือบแคลงของผู้คนทั้งในและนอกพื้นที่ต่อคดีฆาตกรรมได้อิหม่ามในครั้งนี้ ซึ่งยั่วล้อเหตุการณ์ความรุนแรงในจังหวัดนราธิวาส เรื่องสั้น “แผ่นดินของใคร” (พ.ศ. 2548) ของ อรอุมา แซ่เตียว นำเสนอภาพของคนไทยทั่วประเทศที่ช่วยกันพับนกระดาช่นับล้านตัวไปรยไว้เหนือพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อร่วมไว้อาลัยเหตุการณ์เผาโรงเรียนและลอบวางระเบิดสถานที่ต่างๆ ในจังหวัดปัตตานี เรื่องสั้น “กว่าพรุ่งนี้จะมาเยือน” (2548) ของ วันเสาร์ เชิงศรี สะท้อนภาพสมาชิกของครอบครัวที่ต้องแยกกันอยู่คนละจังหวัดใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ และเรื่องสั้น “รอยแยก” (พ.ศ. 2549) ของ ชาติวุฒิ บุญยรักษ์ ที่สะท้อนภาพความทุกข์ยากของบรรดาญาติพี่น้องชาวไทยมุสลิมที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักจากเหตุการณ์ความรุนแรงที่มีสยิดกรือเซะ

ในอีกด้านหนึ่ง การต่อสู้ทั้งทางความคิดและกำลังระหว่างกลุ่มอำนาจทางการเมืองและผู้สนับสนุน หรือเป็นที่รู้จักกันในนามของ “สงครามสี่สี” ซึ่งสร้างปัญหาและส่งต่อกระทบสังคมไทยมาตลอดทั้งทศวรรษ ซึ่งเพิ่มขึ้นทั้งในแง่ของจำนวนกวีและนักเขียนทั้งในและนอกพื้นที่ ปริมาณผลงาน และรางวัลวรรณกรรมที่ให้ความสนใจในเหตุการณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รางวัลพานแว่นฟ้า ดังจะเห็นได้ว่ามีกวีและนักเขียนได้สร้างผลงานที่สะท้อนเหตุการณ์และจุดยืนทางการเมืองของตนอย่างคึกคัก ทั้งความแตกแยกและสงครามระหว่างคนในสังคมที่แบ่งเป็นสองกลุ่มในสงครามต่างสี เช่น บทกวี “เกมอำนาจ-เกมประชาชน” (พ.ศ. 2551) ของ “นิราศ นิรันดร์” สะท้อนปัญหาการเมืองของสังคมไทยที่ปราศจากเสรีภาพ เต็มไปด้วยความขัดแย้ง และถูกครอบงำด้วยเผด็จการทุนนิยมไว้ว่า

⁷ บทกวีบทนี้ได้รับการคัดสรรในการประกวดวรรณกรรมพานแว่นฟ้า ประจำปี 2559 นำเสนออุดมการณ์อันสูงส่งของครูในพื้นที่เสี่ยงที่มุ่งมั่นทำความดีและยืนหยัดต่อหน้าที่ของตน แม้จะต้องเสี่ยงชีวิตก็ตาม

⁸ ได้รางวัลชมเชยในการประกวดวรรณกรรมการเมือง รางวัลพานแว่นฟ้า ครั้งที่ 11 (ประจำปี พ.ศ. 2555)

แต่วันนี้เสรีภาพถูกทาบทับ
“อำนาจเงิน” หอมหวานถูกหวานวาง
ประชาธิปไตย เผด็จการทุนนิยม
ซ้ายเปลี่ยนทิศไปขวานาวกวน

การเมืองไทยพลิกกลับสับหัวหาง
เกิดสงครามแบ่งข้างประชาชน
สอดผสานผสมกันสับสน
จนต่างคนต่างไม่เข้าใจกัน

(นิราศ นิรันดร์, 2551: 107)

บทกวี “สงครามรู้จบ” (พ.ศ. 2555) ของ “นายทิวา” สะท้อนภาพความแตกแยกและสงครามระหว่างคนในสังคมที่แบ่งเป็นสองกลุ่มในสงครามต่างสีไว้อย่างชัดเจนว่า

สงครามสาตสีเอาสีสาต
สีเปลี่ยนแม่สีเข้าตีกัน
สีเคยร่วมสีกลับห้าหัน
สีเสียตเสียสีดีแต่ถูก

เป็นสีประหลาดอย่างลือลั่น
ให้ลูกสีสร้างสรรค์เข้าพันดู
สีใครสีมันสีข้างดู
สีแยกกันอยู่เพื่อย้าย

(นายทิวา, 2555: 20)

ขณะที่ บทกวี “นี่หรือคือประเทศของข้าพเจ้า”⁹ ของ เจริญขวัญ ให้ภาพความเสียหายทั้งชีวิตของผู้คนและทรัพย์สิน รวมไปถึงคุณภาพชีวิตของประชาชนที่ต้องมีชีวิตรอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งที่ก่อให้เกิดความหวาดระแวง ความทุกข์ ความเศร้า และความตาย ทั้งยังทำนายอนาคตของประเทศไทยหากยังอยู่ในความขัดแย้งเช่นนี้ต่อไป นอกจากนี้ยังมีวรรณกรรมที่นำเสนอเหตุการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวอีกหลายชิ้นอาทิ เรื่องสั้น “สะพาน” (พ.ศ. 2551) ของ วัณณ์ ยวงแก้ว “ข้ามให้พันหุบเหวแห่งความเกลียดชัง” (พ.ศ. 2552) ของ ช. โชนแสง “พี่สาวของผม” (พ.ศ. 2552) ของ ประภาศิต คนไฉ “ครอบครัวของผม (ในสงครามสองสี)” ของ รัชศักดิ์ จิรวัดน์ และบทกวี “ตื่นเถิด” (2553) ของ “ปินาก” “กูจะหยิบแผ่นฟ้ามาขยี้” (พ.ศ. 2554) ของ ยอดธง ทับทิวไม้ เป็นต้น

2. วรรณกรรมยอดนิยมนิคม

วรรณกรรมยอดนิยมนิคมที่ครองพื้นที่และได้รับความนิยมจากผู้รับในวงกว้างในยุคที่สื่อสิ่งพิมพ์เฟื่องฟูมักเป็นผลงานของนักเขียนที่มีพื้นที่เผยแพร่วรรณกรรมของตนเป็นตอนๆ อย่างต่อเนื่องในนิตยสารสตรีที่ได้รับคามนิยม ไม่ว่าจะเป็น *สกุลไทย* *ขวัญเรือน* *กุลสตรี* *แพรว* *Image* พลอยแถมเพชร ก่อนที่จะนำมาตีพิมพ์รวมเล่มเมื่อเขียนจบ นักเขียนยอดนิยมนิคมในกลุ่มนี้ ได้แก่ กฤษณา อโศกสิน, ทมยันตี, ว. วนิจฉัยกุล, ปิยะพร ศักดิ์เกษม, กิ่งฉัตร, ชมัยกร แสงกระจ่าง และ พงศกร แต่เมื่อเกิดวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์จึงขาดพื้นที่เผยแพร่ส่งผลให้นักเขียนเหล่านี้ต้องปรับตัว และเปิดพื้นที่เฉพาะของตนในสื่อออนไลน์เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ผลงานของนักเขียนกลุ่มนี้ก็ยังคงได้รับความนิยมอย่างสูงในกลุ่มผู้อ่าน อีกทั้งยังได้รับความนิยมนำไปดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์อยู่เสมอ

วรรณกรรมแนวลึกลับ สยองขวัญ ผี และเหนือธรรมชาติได้รับความนิยมอย่างสูงในทศวรรษนี้ โดยเฉพาะนวนิยายชุดผ้า ของ พงศกร (พงศกร จินดาวัฒน์) อันได้แก่ *สาปภูษา* (พ.ศ. 2550) *รอยไหม* (พ.ศ. 2550) *ก๊ี้เผ้า* (2554) *ลิเน่หาสำหรับ* (พ.ศ. 2554) *เล่ห์ตุณลยา* (2556) *กลกิโมโน* (2557) และ *ลูกไม้ลายสนทยา* (พ.ศ.

⁹ รางวัลรองชนะเลิศกวีนิพนธ์การเมือง วรรณกรรมพานแว่นฟ้า ครั้งที่ 10 (พ.ศ. 2554)

2557) สามารถจุดความสนใจจากผู้อ่านในวงวรรณกรรม และกลุ่มผู้ชมละครโทรทัศน์ จนสามารถสร้าง กระแสความนิยมให้กับงานแนวนี้อย่างสูงมากทั้ง ขณะที่นักเขียนแนวนี้อีกคนที่ได้รับความนิยมไม่แพ้กัน นั่นคือ *ภาคนัย* (ภาคนัย กสิรักษ์) นักเขียนนวนิยายสยองขวัญที่มียอดจัดจำหน่ายเป็นอันดับ 1 ของสำนักพิมพ์โพธิ์ฟ้าพับลิชชิง และมียอดพิมพ์เข้ามาถึง 200,000 เล่ม งานของภาคนัย ไม่เพียงแต่ได้รับความนิยมจากผู้อ่านชาวไทยเท่านั้น ยังได้รับการติดต่อของซื้อลิขสิทธิ์ไปแปลและวางจำหน่ายมากกว่า 10 ปกในต่างประเทศ ทั้งไต้หวัน ฮองกง และ มาเลเซีย นอกจากนี้ยังได้รับการติดต่อซื้อลิขสิทธิ์ไปทำเป็นละครโทรทัศน์อีกหลายเรื่อง อาทิ *นิยายชุด “7 วันจองเวร”* ปัจจุบัน ภาคนัย ได้ปรับตัวและเพิ่มช่องทางในการเผยแพร่จากวรรณกรรมฉบับตีพิมพ์ไปสู่ E-book เพิ่มขึ้นด้วย

วรรณกรรมออนไลน์ นับเป็นวรรณกรรมยอดนิยมอีกกลุ่มหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งมีความหลากหลายทั้งพื้นที่เผยแพร่ อาทิ เว็บไซต์ทั่วไป เว็บไซต์เฉพาะของนักเขียน และเว็บไซต์สำนักพิมพ์ อีกทั้งความนิยมของผู้อ่านต่องานวรรณกรรมในกลุ่มนี้ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งด้วยปริมาณงานและแนวเรื่องที่หลากหลายให้ผู้อ่านได้เลือกอ่านตามความสนใจ ประกอบกับงานวรรณกรรมออนไลน์ที่ได้รับความนิยมก็ได้รับการนำไปตีพิมพ์เผยแพร่เพิ่มมากขึ้น หรือบางครั้งอาจมีการติดต่อนำไปดัดแปลงเป็นละครชุดทางโทรทัศน์ และภาพยนตร์ด้วย ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของงานวรรณกรรมออนไลน์ที่แตกต่างจากงานวรรณกรรมตีพิมพ์คือ กระแสความนิยมในวรรณกรรมออนไลน์จะอยู่แนวเรื่องมากกว่านักเขียน ขณะเดียวกันวรรณกรรมออนไลน์ยังถือว่าเป็นพื้นที่ทดลอง สร้างสรรค์ และพัฒนางานวรรณกรรมแนวใหม่ๆ ที่สำคัญมาก กล่าวคือ ผู้เขียนสามารถที่จะเผยแพร่งานเชิงทดลองหรืองานวรรณกรรมแนวใหม่ๆ กับกลุ่มผู้อ่านได้โดยตรงและตลอดเวลาโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย งานวรรณกรรมแนวทดลองเหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างกระแสความนิยมในหมู่คนอ่านเท่านั้น ขณะเดียวกันยังสามารถจุดกระแสความสนใจในหมู่นักเขียนให้ร่วมสร้างงานแนวใหม่ไปพร้อมกันด้วย หากงานแนวใหม่ใดได้รับความนิยมจากผู้อ่าน ไม่นานก็จะได้รับการติดต่อจากสำนักพิมพ์และนำมาเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายเพิ่มมากขึ้น จนได้รับการยอมรับเป็นแนววรรณกรรมย่อยที่ได้รับการยอมรับในวงวรรณกรรมไทยต่อไป

กระแสสื่อบันเทิงจากต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมแปล ภาพยนตร์ ละครชุดทางโทรทัศน์ วิดีโอเกมส์ และการ์ตูน ซึ่งส่วนใหญ่ดัดแปลงมาจากวรรณกรรมทั้งฝั่งตะวันตกและตะวันออกเผยแพร่เข้ามาในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง และทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในช่วงทศวรรษนี้ ส่งอิทธิพลให้นักเขียนหน้าใหม่จำนวนมากสร้างสรรค์วรรณกรรมแนวใหม่ๆ ที่เลียนแบบงานยอดนิยมเหล่านี้ขึ้นเป็นจำนวนมาก อาทิ วรรณกรรมแฟนตาซีแนวโรงเรียน

เวทย์มนตร์¹⁰ วรรณกรรมแฟนตาซีแนวสงคราม¹¹ วรรณกรรมแฟนตาซี แนวซอมบี้¹² วรรณกรรมแฟนตาซี แนวผีดูดเลือดมนุษย์หมาป่า แม่มด¹³ และ วรรณกรรมแนวดิสโทเปีย (dystopia)¹⁴ เป็นต้น

เช่นเดียวกับกระแสเกาหลี (Korean Wave) ที่ได้ส่งผลกระทบต่อวงการวรรณกรรมไทยอย่างเห็นได้ชัดมากในช่วงทศวรรษ 2550 จากปริมาณวรรณกรรมแปลละครชุดทางโทรทัศน์ และภาพยนตร์ของเกาหลีที่มีเพิ่มขึ้น ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจให้นักเขียนหน้าใหม่ที่เขียนวรรณกรรมออนไลน์เลียนแบบแนวเรื่องของภาพยนตร์และละครชุดดังกล่าวเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีนักเขียนออนไลน์จำนวนไม่น้อยนิยมนำศิลปินชายและหญิงยอดนิยมชาวเกาหลีไปสร้างเป็นตัวละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมออนไลน์ ทั้งแนวหวานแหวว แฟนฟิก แนววาย (ทั้งชายรักชาย และหญิงรักหญิง) ที่แพร่หลายและได้รับความนิยมจากกลุ่มแฟนคลับเป็นอย่างมาก ต่อมาเมื่อกระแสการเสิร์ฟวรรณกรรมเกาหลีเริ่มอ้อมตัวก็พบว่า นักเขียน สำนักพิมพ์ และผู้อ่านเริ่มขยายขอบเขตของการสร้างและเสิร์ฟวรรณกรรมไปยังวรรณกรรมเอเชียชาติอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรมญี่ปุ่น (ที่เคยได้รับความนิยมมาก่อนหน้านี้แล้ว) และวรรณกรรมจีน (ทั้งจากประเทศไต้หวันและประเทศจีน) เพิ่มขึ้น ทั้งในรูปของนวนิยายแปลและการเขียนวรรณกรรมเลียนแบบ จนก่อให้เกิดแนววรรณกรรมใหม่ๆ ทั้งในวรรณกรรมออนไลน์และวรรณกรรมฉบับตีพิมพ์ขึ้นเป็นจำนวนมาก

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า ทิศทางของงานวรรณกรรมยอดนิยมนับจากนี้เน้นความหลากหลายของแนวเรื่อง อาทิ ความรัก (แบ่งเป็นแนวเรื่องย่อยได้เป็นจำนวนมาก เช่น รักหวานแหววแบบวัยมัธยม แบบวัยรุ่น และวัยทำงาน รักแบบโรมานซ์) ไพรซ์นิยาย (เกาหลี รักแบบยาгуซ่า รักแบบมาเฟีย [ฮ่องกง จีน อิตาลี รัสเซีย] ทะเลทราย [ซีค อาหรับ ฟาโรห์] จีนโบราณ) สืบสวนสอบสวน โรแมนติก จีนกำลังภายในยุคเก่า และยุคใหม่ สยองขวัญ (ผี) ฆาตกรรม ดิสโทเปีย แนววาย แฟนตาซี (แนวโรงเรียนเวทย์มนตร์ แนวสงคราม แนวผีดูดเลือดมนุษย์หมาป่า แนวเกมคอมพิวเตอร์) มากกว่าที่จะมีแนวเรื่องใดแนวเรื่องหนึ่งที่ได้รับการนิยมนจนกลายเป็นวรรณกรรมกระแสหลักเช่นในอดีต จึงส่งผลให้ทั้งนักเขียนและสำนักพิมพ์ต้องปรับตัวและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเพื่อให้เท่าทันและสนองตอบความนิยมที่หลากหลายของผู้อ่านในปัจจุบันมีเพิ่มมากขึ้น การเติบโตของแนววรรณกรรมใหม่ๆ เหล่านี้ ส่งผลให้ทั้งนักเขียนและสำนักพิมพ์จำนวนมากที่เกิดขึ้นจำนวนมากเหล่านี้ต้องพยายาม

¹⁰ ได้รับอิทธิพลจากภาพยนตร์ชุดเรื่อง “Harry Potter” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2544-2554) ดัดแปลงมาจากวรรณกรรมเยาวชนชุด (พ.ศ. 2540-2550) ของ J. K. Rowling

¹¹ ได้รับอิทธิพลจากภาพยนตร์ชุดเรื่อง “The Lord of the Rings” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2544-2546) ดัดแปลงจากวรรณกรรมชุดของ J.R.R. Tolkien (พ.ศ. 2497-2498) และภาพยนตร์ชุดทางโทรทัศน์เรื่อง “Game of Thrones” (ออกฉายตั้งแต่วันที่ 17 เมษายน 2554-2555) ดัดแปลงจากนวนิยายชุดของ George R. R. Martin

¹² ได้รับอิทธิพลจาก “Resident Evil” วิดีโอเกมสยองขวัญ ผลงานของ Shinji Mikami และ Tokuro Fujiwara (พ.ศ. 2539-ปัจจุบัน) ต่อมาเมื่อผู้ซื้อลิขสิทธิ์ไปดัดแปลงเป็นภาพยนตร์ชุดชื่อเดียวกัน (ออกฉายตอนแรก พ.ศ. 2545, ตอนที่ 2 พ.ศ. 2547, ตอนที่ 2 พ.ศ. 2550, ตอนที่ 4 พ.ศ. 2553, ตอนที่ 5 พ.ศ. 2555 และ ตอนอวสาน พ.ศ. 2559) พร้อมกันนี้ยังมีความนิยมละครชุดทางโทรทัศน์เรื่อง “The Walking Dead” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน) ดัดแปลงมาจากการ์ตูนชุดของ Robert Kirkman, Tony Moore และ Charlie Adlard

¹³ ได้รับอิทธิพลมาจากภาพยนตร์ชุดเรื่อง “The Twilight” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2551-2555) ดัดแปลงจากนวนิยายชุดของ Stephanie Meyer (พ.ศ. 2546) รวมทั้งละครชุดทางโทรทัศน์เรื่อง “The Vampire Diaries” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2552-2560) ดัดแปลงจากนิยายชุดของ L.T. Smith (พ.ศ. 2533)

¹⁴ ได้รับอิทธิพลมาจากภาพยนตร์ชุดเรื่อง “The Hunger Games” (ออกฉายครั้งแรก พ.ศ. 2555) ดัดแปลงมาจากนวนิยายของ Suzanne Collins (พ.ศ. 2551) ภาพยนตร์ชุดเรื่อง “The Maze Runner” (ออกฉายครั้งแรก พ.ศ. 2557) ดัดแปลงจากนวนิยายชุดของ James Dashner (พ.ศ. 2552-2559) รวมถึงภาพยนตร์ชุดเรื่อง “The Divergent” (ออกฉายระหว่าง พ.ศ. 2557-2558) ดัดแปลงจากนวนิยายของ Veronica Roth (พ.ศ. 2554-2559)

สร้างตลาดและผู้่านวรรณกรรมเฉพาะกลุ่ม (niche market) ของตนให้เพิ่มจำนวนขึ้นและเข้มแข็งมากขึ้นไปพร้อมกันด้วย

3. วรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์

กระแสความนิยมนวนิยายอิงประวัติศาสตร์นั้นสืบเนื่องมาตั้งแต่หลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 หรือ “วิกฤตต้มยำกุ้ง” ที่ก่อให้เกิดกระแสโศกเศร้าหดหู่ ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกระแสการสร้างงานวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งนิวนิยายอิงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา อาทิ *กษัตริยา* (พ.ศ. 2545) *แก้วกัลยา* (พ.ศ. 2546) และ *อิริราช* (พ.ศ. 2546) ของ ทมยันตี รวมทั้ง *บารมีพระแม่ป๋อง ปกพื้นธรณีนถ* (พ.ศ. 2545) และ *เรือนมยุรา* (พ.ศ. 2547) ของ แก้วแก้ว รวมไปถึงประวัติศาสตร์ล้านนา เช่น *เวียงกุมกาม* (พ.ศ. 2547) ของ ทมยันตี และนวนิยายไตรภาคอิงประวัติศาสตร์ล้านนา ของ กฤษณา อโศกสิน ประกอบด้วย *เวียงแว่นฟ้า* (พ.ศ. 2544) / *หนึ่งฟ้าดินเดียว* (พ.ศ. 2546) และ *ขุนหอคำ* (พ.ศ. 2547)

ความนิยมดังกล่าวสืบเนื่องมาถึงในทศวรรษ 2550 ด้วย และได้รับการขบขันให้มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานพระราชดำรัสในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 76 พรรษา เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม พ.ศ. 2551 เกี่ยวกับการเรียนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ดังความตอนหนึ่งว่า

“ประเทศไทยบรรพบุรุษของเราละชีวิตเพื่อปกป้องผืนแผ่นดินมาด้วยเลือดเนื้อด้วยชีวิต แต่เสียตายตอนนี้ ท่านนายกฯ เขาไม่ให้เรียนประวัติศาสตร์แล้วนะ ฉันทก็ไม่เข้าใจเพราะตอนที่ฉันเรียนอยู่ที่สวิตเซอร์แลนด์ สวิตเซอร์แลนด์ก็แสนไม่มีประวัติศาสตร์อะไรเท่าไร แต่เราต้องเรียนประวัติศาสตร์ของสวิต แต่เมืองไทยนี้โอโห บรรพบุรุษเลือดทาแผ่นดิน กว่าจะมาถึงที่ให้พวกเราอยู่ นั่งอยู่กันสบาย มีประเทศชาติเนี่ย เรากลับไม่ให้เรียนประวัติศาสตร์ ไม่รู้ว่าใครมาจากไหน เอ๊ะ เป็นความคิดที่แปลกประหลาด” ฯลฯ (ไทยโพสต์ 12 สิงหาคม 2551)

พระราชดำรัสดังกล่าวกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวให้เรื่องของการปลูกให้เกิดความตื่นตัวในการเรียนการสอนประวัติศาสตร์ในทุกระดับ ขณะเดียวกันก็แรงกระเพื่อมสำคัญต่อการสร้างงานศิลปะที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์เป็นจำนวนมาก ทั้งวรรณกรรม ละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์ หากพิจารณาเฉพาะความตื่นตัวในแวดวงวรรณกรรมพบว่า วรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์เกิดขึ้นในยุคนี้สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ งานกลุ่มหนึ่งยังคงสืบทอดความนิยมของวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ในทศวรรษก่อน ด้วยการนำเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์อยุธยา รัตนโกสินทร์ และล้านนาเป็นหลัก แต่นักเขียนส่วนใหญ่เป็นนักเขียนรุ่นใหม่และนักเขียนหน้าใหม่ที่ได้รับคามนิยม งานวรรณกรรมเหล่านี้ได้รับการความนิยมนำไปดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์ในช่วงทศวรรษนี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็น *ข้าบดินทร์* (พ.ศ. 2550) และ *หนึ่งด้าวฟ้าเดียว* (พ.ศ. 2557) ของ วรรณวรรธน์ (วรรณวรรธ จันทรงนา) ได้รับการนำไปทำละครโทรทัศน์ทางช่อง 3 ในปี พ.ศ. 2558 และ 2561 ตามลำดับ และเรื่องล่าสุด คือ *เล่ห์บรรพกาล* นวนิยายขนาดยาว 3 ภาค ประกอบด้วย ภาค “ภพพยากรณ์” (พ.ศ. 2559) “อักษรปริศนา” (พ.ศ. 2560) และ “เรขพิชฐาน” (พ.ศ. 2561) *กลืนกาสะลอง* (พ.ศ. 2551) ของ เนียรปาดิ หรือ พิสิทธิ์ ศรีประเสริฐ ได้รับการนำไปทำละครโทรทัศน์ทางช่อง 3 ในปี พ.ศ. 2562

และ *บุพเพสันนิวาส* (พ.ศ. 2552) ของ รอมแพง (หรือ จันทรีวีร์ สมปรีดา) ได้รับรางวัลรองชนะเลิศอันดับ 2 หนังสือดีเด่นเชว่นบุ๊คอวอร์ด พ.ศ. 2553 และ ได้รับการนำไปทำละครโทรทัศน์ทางช่อง 3 ในปี พ.ศ. 2561 นอกจากนี้ยังมีนวนิยายประวัติศาสตร์ไทยที่เขียนผ่านมุมมองของชาวต่างชาติ คือ แคลร์ คีฟ-ฟอกซ์ (Claire Keefe-Fox) ลูกครึ่งอเมริกัน-ฝรั่งเศส อดีตผู้อำนวยการสมาคมฝรั่งเศส ได้เขียน *Siamese Tears* หรือฉบับแปลเป็นภาษาไทยใช้ชื่อว่า *หยดน้ำตาสยาม* (สุมาลี เป็นผู้แปล) บอกเล่าเรื่องราวของสยามในช่วง รศ. 112

งานอีกรุ่นหนึ่งคือกระแสของความตื่นตัวในการศึกษาและสร้างงานประวัติศาสตร์ในหลากหลายมิติในวงวิชาการที่แพร่หลายมากในสังคม ทั้งการศึกษาและทบทวนประวัติศาสตร์ชาติและประวัติศาสตร์กระแสหลักจากนักวิชาการในหลากหลายสาขา ที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับการเขียนประวัติศาสตร์จากศูนย์กลางที่เน้นเรื่องราวหรือจุดยืนของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์เป็นสำคัญ ซึ่งครอบงำและกดทับประวัติศาสตร์ของชนกลุ่มน้อย และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอื่นๆ ไว้ จึงเกิดงานวรรณกรรมอีกรุ่นหนึ่งที่เน้นการสร้างประวัติศาสตร์จากมุมมองของท้องถิ่นหรือชนกลุ่มน้อยที่ถูกกดทับเหล่านั้น ขณะเดียวกันก็มีงานวรรณกรรมที่นำมุมมองการสร้างงานประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องการเขียนประวัติศาสตร์จากแง่มุมของใคร่ขอเท็จจริงและเรื่องเล่าในการเขียนงานประวัติศาสตร์ และมุมมองเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ที่ถูกจำและถูกลืม เช่น นวนิยายเรื่อง *บุหงาปาริ* (พ.ศ. 2551) และ *บุหงาดานี* (พ.ศ. 2552) ของ วินทร์ เลียววาริณ ที่นำเสนอประวัติศาสตร์ของอาณาจักรมลายูปัตตานีสสมัยสุริยราชินี คือ ฮีจา บิง อูง และ กูนิง ต่อมา นนทรี นิมิบุตร ได้รับการนำไปดัดแปลงเป็นภาพยนตร์และเปลี่ยนชื่อเป็น *ปืนใหญ่จอมสลัด* นวนิยายเรื่อง *ลักษณอาลัย* (พ.ศ. 2555) ของ อุทิศ เหมะมูล ที่เล่นกับนำเรื่องราวในประวัติศาสตร์ โดยนำพงศาวดารของรัชกาลที่ 1 มาเป็นเชิงอรรถของนวนิยาย ซึ่งก่อให้เกิดมุมมองและคำถามใหม่ๆ กับความสัมพันธ์ของตัวละครพี่น้องในเรื่อง และความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับกรมพระราชวังบวร และพระเจ้าตากสินไปพร้อมกัน รวมถึงนวนิยายเรื่อง *เนรเทศ* (พ.ศ. 2557) ของ ภู กระดาษ เป็นงานที่ล้อเล่นกับการเขียนกับประวัติศาสตร์นิพนธ์และตำนานท้องถิ่นของภาคอีสาน

4. วรรณกรรมอาเซียน

ทศวรรษ 2550 นับเป็นช่วงเวลาสำคัญที่คนไทยในทุกภาคส่วนเริ่มต้นตัวและเตรียมความพร้อมเพื่อเข้าสู่การเป็นส่วนหนึ่งของประชาคมอาเซียน (ASEAN COMMUNITY) ในปี พ.ศ. 2558 ตามข้อตกลงในการประชุมสุดยอดอาเซียน ครั้งที่ 12 หรือปฏิญญาเซบู (Cebu Declaration on the Acceleration of the Establishment of an ASEAN Community) ว่าด้วยการเร่งรัดจัดตั้งประชาคมอาเซียนอย่างเป็นทางการภายในปี พ.ศ. 2558 (ค.ศ. 2015) ส่งผลให้ประชาคมอาเซียนประกอบด้วยความร่วมมือ 3 ด้าน หรือ 3 เสาหลัก (pillars) คือ ประชาคมความมั่นคงอาเซียน (ASEAN Security Community - ASC) ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (ASEAN Economic Community - AEC) และสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASEAN Socio-Cultural Community - ASCC)

ในแง่ของวรรณกรรมพบว่าการตอบรับกระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากวรรณกรรมมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเสาหลักที่ 3 คือสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนมากที่สุด วรรณกรรมจึงเป็นเสมือนทางลัดให้ประชาชนชาวไทยได้เรียนรู้และเข้าใจผู้คน สังคม การเมือง และวัฒนธรรมของประเทศสมาชิกอาเซียนอีกทางหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่าแปลกใจในทศวรรษนี้จึงมิได้มีเพียงวรรณกรรมแปลอาเซียนชาติต่างๆ เกิดขึ้นอย่างมากแล้ว ยังมีวรรณกรรมของนักเขียนชาวไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประเทศสมาชิกอาเซียนเพิ่มมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานชุด “วรรณกรรมเพื่ออาเซียน” โครงการวรรณกรรมเพื่ออาเซียน” เริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2552 เกิดขึ้นจากความคิดของ คุณหญิงลักขณา จันทรเลาหพันธ์ นักกสมาคมอาเซียนประเทศไทย ที่ต้องการจะให้

คนไทยได้รู้จักเพื่อนประเทศสมาชิกอาเซียนมากขึ้น โดยผ่านการนำเสนอในรูปแบบของวรรณกรรม ซึ่งให้ทั้งความบันเทิงควบคู่ไปกับเนื้อหาสาระ และได้มอบให้ ประภัสสร เสวิกุล เป็นผู้ดำเนินโครงการนี้ด้วยการเดินทางไปเยี่ยมเยือนประเทศต่างๆ ในอาเซียน เพื่อศึกษาสภาพการณ์ทางประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม ศิลปะ วัฒนธรรม รวมทั้งสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในประเทศเหล่านั้นแล้วนำมาสร้างเป็นนวนิยายซึ่งสะท้อนภาพและเรื่องราวดังกล่าว โดยเบื้องต้นโครงการนี้จะนำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับทุกประเทศในอาเซียน แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ประภัสสร เสวิกุล เสียชีวิต (ในปี พ.ศ. 2558) ก่อนที่โครงการนี้จะแล้วเสร็จ จึงมีนวนิยายในชุดนี้มีทั้งสิ้น 6 เรื่อง รวม 6 ประเทศเท่านั้น คือ 1) *จะฝันถึงเธอ...ทุกคืนที่มีแสงดาว*¹⁵ (พ.ศ. 2554) เกี่ยวกับอินโดนีเซีย 2) *รักในม่านฝน*¹⁶ (พ.ศ. 2555) เกี่ยวกับเวียดนาม 3) *มีเมฆบ้างในบางวัน*¹⁷ (พ.ศ. 2555) เกี่ยวกับฟิลิปปินส์ 4) *ภิรมมะละกา*¹⁸ (พ.ศ. 2557) เกี่ยวกับมะละกา มาเลเซีย 5) *ไข่มุกมูน*¹⁹ (พ.ศ. 2557) เกี่ยวกับสิงคโปร์ และ 6) *เห่...ชะเล้ง*²⁰ (พ.ศ. 2557) เกี่ยวกับกัมพูชา นวนิยายส่วนใหญ่เน้นถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมืองในยุคการสร้างชาติของประเทศเหล่านี้ ไปพร้อมกับเรื่องราวความรักข้ามวัฒนธรรมของตัวละคร

การเรียนรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมอาเซียนยังได้รับการเสริมความแข็งแกร่งทั้งจากองค์กรที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์จากสถาบันการศึกษาต่างๆ ที่จัดเสวนาและสัมมนาเกี่ยวกับวรรณกรรมของประเทศสมาชิกหลายครั้ง การศึกษาวรรณกรรมอาเซียนทั้งในรูปของบทความ บทวิจารณ์ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์เป็นจำนวนมาก อาทิ ผลงานของ มนธิรา ราโท เกี่ยวกับวรรณคดีเวียดนาม ผลงานของ อุมารินทร์ ตูลารักษ์ เกี่ยวกับวรรณกรรมลาว ผลงานของ ไกล่รุ่ง อามระดิษ และ ศานติ ภักดีคำ เกี่ยวกับวรรณกรรมกัมพูชา รวมถึงวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับวรรณกรรมอาเซียนของนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกหลายชิ้น ขณะที่สมาคมทางวรรณคดีและองค์กรทางวัฒนธรรมยังได้สร้างความร่วมมือกับประเทศกลุ่มสมาชิกด้วยการจัดกิจกรรมร่วมกันในหลากหลายแบบ อาทิ ความร่วมมือในการจัดพิมพ์วรรณกรรมแปลร่วมกัน การเชิญนักเขียนจากประเทศสมาชิกอาเซียนมาประชุมและเสวนาร่วมกัน

¹⁵ แสดงภาพความเป็นไปของอินโดนีเซียนับตั้งแต่ช่วงปลายสมัยที่ถูกปกครองโดยฮอลันดา ต่อการกับการถูกยึดครองโดยกองทัพญี่ปุ่น การกอบกู้เอกราช จนถึงการสิ้นสุดอำนาจของอดีตประธานาธิบดีซูการ์โน ผ่านความสัมพันธ์ที่ผูกพันกับมาตั้งแต่เด็กจนโตระหว่างของขานนท์ เด็กหนุ่มชาวไทย กับ วิชา สาวน้อยชาวอินโดนีเซีย

¹⁶ แสดงให้เห็นภาพของประเทศเวียดนามในช่วงสงครามกอบกู้เอกราช และชีวิตที่เผชิญกับความทุกข์ยากของชาวเวียดนามในช่วงดังกล่าว รวมถึงการรับรู้สภาพสังคม แนวคิด วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชาวเวียดนามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านการบอกเล่าผ่านเรื่องราวระหว่างการเดินทางท่องเที่ยวของ เรน หญิงชาวไทยกับ บ่าว อาน โกด่หนุ่มชาวเวียดนาม

¹⁷ นำเสนอเรื่องราวของประเทศฟิลิปปินส์ผ่านสายตาของ รงค์ ชยายุทธ อาจารย์ชาวไทยผู้สนใจศึกษาเรื่องราวของประเทศฟิลิปปินส์ และผ่านสมุดบันทึกของคุณยายอลิเซีย หญิงชาวฟิลิปปินส์ผู้ผ่านเหตุการณ์เลวร้ายสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง และมีชีวิตที่ผูกพันกับคนไทยและเมืองไทยอย่างยิ่ง ซึ่งโชคชะตาทำให้รงค์ได้มาพบกับคุณยายอลิเซียผู้นี้โดยบังเอิญก่อนที่คุณยายจะเสียชีวิตเพียงวันเดียว

¹⁸ เล่าถึงประวัติศาสตร์หลายร้อยปีของมะละกา เมืองเก่าแก่ที่มีความสำคัญของมาเลเซียอย่างละเอียด ตั้งแต่เส้นทางสถาปนารัฐ ไปจนถึงความคิดความเชื่อต่างๆ ที่สอดแทรกไปในโครงเรื่องกึ่งเหนือจริง กับการเดินทางย้อนอดีตไปพร้อมกับปรเมศร์ ชายหนุ่มชาวไทยที่เดินทางไปมะละกา เพื่อเยี่ยมบ้านเกิดของไอวี เพื่อนสาวที่เชื้อสายมาจากชาวบาบา-ยอนงาโดยตรง

¹⁹ บอกเล่าความประวัติศาสตร์ความเป็นมาของประเทศสิงคโปร์ ทั้งในช่วงที่สิงคโปร์ตกอยู่ภายใต้การปกครองของบริติชมาลายา และญี่ปุ่น รวมทั้งสิงคโปร์ยามก่อตั้งประเทศผ่านชีวิตของกลุ่มลูกแรงงานจีนที่หนีจากมาลายาเพื่อมาแสวงโชคในสิงคโปร์

²⁰ สะท้อนภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรกัมพูชาในช่วง พ.ศ. 2518 เมื่อเขมรแดงเข้ายึดกรุงพนมเปญ และความเดือดร้อนทุกข์ยากของประชาชนชาวกัมพูชาที่ต้องตกเป็นเหยื่อของความขัดแย้งทางการเมือง

นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งรางวัลวรรณกรรมร่วมกัน คือ รางวัลวรรณกรรมนานาชาติลุ่มแม่น้ำโขง หรือ แม้อิงอะวอร์ด (Mekong River Literature Award) เป็นรางวัลระดับนานาชาติสำหรับคนวรรณกรรมในประเทศไทย แลบลุ่มแม่น้ำโขง จัดขึ้นโดยกองทุนวรรณกรรมลุ่มน้ำโขง เริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2550 ในเบื้องต้นภาคีดังกล่าว ประกอบด้วยสมาคมนักเขียนของประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ซึ่งมีข้อตกลงร่วมและเปลี่ยนทางด้านวรรณกรรมและนักเขียนร่วมกัน สำหรับประเทศไทย สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยได้รับการตอบรับเข้าร่วมเป็นภาคีลุ่มแม่น้ำโขงเมื่อ พ.ศ. 2555 และได้รับเชิญเป็นประเทศสังเกตการณ์การมอบรางวัลวรรณกรรมนานาชาติลุ่มแม่น้ำโขง หลังจากทีสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยได้รับการตอบรับเข้าร่วมเป็นภาคีสมาชิกแล้ว จึงได้สร้างกิจกรรมร่วมกับภาคีสมาชิกอื่นๆ เช่น โครงการวรรณกรรมไทย-ลาว โครงการวรรณกรรมสัมพันธ์ไทย-เวียดนาม และ โครงการวรรณกรรมสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา รวมทั้งการมอบรางวัลวรรณกรรมนานาชาติลุ่มน้ำโขง จนกระทั่ง พ.ศ. 2557 นับเป็นครั้งแรกที่นักเขียนจากประเทศไทย 3 คนได้รับรางวัลนี้ คือ กฤษณา อโศกสิน เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ และ อธิภาพ โลหิตสุข ปัจจุบันรางวัลนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความสามัคคีและมิตรภาพทางวรรณกรรมในภูมิภาค ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของการแลกเปลี่ยนความร่วมมือ และการหารือระหว่างวัฒนธรรมต่างๆ ของสมาคมนักเขียนทุกประเทศในลุ่มน้ำโขง

5. วรรณกรรมแปล

“โลกาภิวัตน์ทางศิลปะ” ในประเทศไทยช่วงทศวรรษนี้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในแวดวงวรรณกรรมของไทย นั่นคือ การไหลบ่าเข้ามาของวรรณกรรมแปลจากทั่วโลก ทั้งจากฝั่งตะวันตก อาทิ สหรัฐอเมริกา อังกฤษ เยอรมัน อิตาลี ฯลฯ เช่น วรรณกรรมเยาวชนในแนวต่างๆ เช่น แนวโรงเรียนเวทมนตร์ แนวเกมคอมพิวเตอร์ การแปลวรรณกรรมแนวแวมไพร์ มนุษย์หมาป่า แม่มด และวรรณกรรมสืบสวนสอบสวน เช่น งานของ แดน บราวน์ (Dan Brown) ในขณะที่ฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะเกาหลีที่มาพร้อมกับกระแส “Korean Wave” ทำให้มีการแปลวรรณกรรมจากภาพยนตร์และละครชุด และวรรณกรรมแนวต่างๆ ของประเทศเกาหลี ญี่ปุ่น และจีนเป็นจำนวนมาก เช่น วรรณกรรมโรมานซ์ วรรณกรรมสืบสวนสอบสวน โดยเฉพาะกระแส J-suspense ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เช่น *มิเกะเนะโกะ โฮล์มส์* *แมวสามสียอดนักสืบ* และ *ชายาเกะ สาวน้อยนักสืบ* ของ อาคากาวะ จิโร่ (Akagawa Jiro) *คินดะอิจิ ยอดนักสืบ* ของ โยโคมิโซะ เซชิ (Yokomizo Seishi) *ฆาตกรรมระดับ 7 หรือ Level 7* ของ มิยาเบะ มิยูกิ และ *การ์ตูนยอดนักสืบจิ๋วโคนัน* ของ อาโอยาม่า โกโซ งานแนวสยองขวัญ อาทิ *The Ring*, *Dead Note*, และ *จูออน* วรรณกรรมจีนกำลังภายในยุคใหม่และย้อนยุคสมัยใหม่ เช่น *เจาะเวลาหาจิ๋นซี* *มังกรคู่สู้สิบทิศ* ผลงานของ หวงอี้ นิยายชุด “*โฉมงามบรรณาการ*” และ นิยายชุด “*พรหมลิขิตรัก*” ของ เฉียนลู่ ของรวมถึงการแปลผลงานเป็นจำนวนมาก ของ ฮารุกิ มูราคามิ

ความนิยมวรรณกรรมแปลช่วยปลูกให้กระแสวรรณกรรมแปลเติบโตขึ้นอย่างก้าวกระโดด ซึ่งมีความหลากหลายทั้งภาษาต้นฉบับและแนววรรณกรรมใหม่ๆ เพิ่มขึ้น งานแปลจำนวนมากที่เกิดขึ้นเหล่านี้ไม่เพียงแต่เปิดโอกาสและทางเลือกใหม่ๆ ให้ผู้อ่านแล้ว ขณะเดียวกันงานแปลยังมีคุณูปการอย่างมากต่อนักเขียน กล่าวคือนับเป็นคลังของต้นแบบและแรงบันดาลใจที่กระตุ้นให้นักเขียนสร้างแนววรรณคดีใหม่ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งในลักษณะของการเลียนแบบ การพัฒนาและต่อยอด งานแนวทดลองใหม่ๆ มักเริ่มจากวรรณกรรมออนไลน์ หรือไม่ก็จากสำนักพิมพ์เป็นผู้กำหนดและเปิดแนวเรื่องใหม่ๆ ขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามีสำนักพิมพ์ขนาดเล็กเกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากเพื่อรองรับการขยายตัวของผู้อ่านกลุ่มนี้ นอกจากนี้ยังพบว่าในแวดวงสำนักพิมพ์วรรณกรรม ในทศวรรษ 2550 เริ่มปรับตัว ดังจะสังเกตได้ว่าเกิดสำนักพิมพ์ขนาดเล็กเพื่อสร้างตลาดเฉพาะกลุ่ม (niche market) ของงานวรรณกรรมเฉพาะขึ้นมาเป็นจำนวนมาก นับว่าเป็นยุคแบ่งบานและเฟื่องฟูของสำนักพิมพ์ขนาดเล็ก

เล็ก ซึ่งทำงานสะดวก คล่องตัว และอยู่รอดง่ายกว่าสำนักพิมพ์ขนาดใหญ่ เพราะไม่ต้องแบกรับภาระต้นทุนคงที่ (fixed cost) ขณะเดียวกันยังสามารถสร้างอัตลักษณ์ของสำนักพิมพ์ที่ชัดเจนได้ง่ายกว่า ซึ่งช่วยให้สามารถสร้างกลุ่มผู้อ่านได้ง่ายขึ้น

6. วรรณกรรมโศกาลัย

วรรณกรรมโศกาลัย นับเป็นกระแสวรรณกรรมที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสวรรณกรรมต่างๆ ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม แต่ทว่าวรรณกรรมโศกาลัยกลับเติบโตและเบ่งบานขึ้นอย่างรวดเร็วมากในช่วงปลายทศวรรษ 2550 วรรณกรรมก่อตัวขึ้นพร้อมๆ กับที่คนไทยได้ทราบข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 และเติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ระหว่างวันที่ 25-29 ตุลาคม พ.ศ. 2560 ในช่วงเวลาที่ประชาชนชาวไทยทั้งที่อาศัยอยู่ในประเทศและต่างประเทศต่างอยู่ในบรรยากาศแห่งความโศกเศร้าเสียใจจากการสูญเสียในครั้งนี้ ในด้านหนึ่งสื่อโดยเฉพาะในรายการโทรทัศน์หลายๆ ช่องต่างนำเสนอถึงพระราชกรณียกิจ คำสอน พระราชจริยวัตรที่พระองค์ท่านได้พระราชทานไว้กับสังคมไทย พร้อมกันนี้ยังมีประชาชนเป็นจำนวนมากหลั่งไหลไปยังพระบรมมหาราชวัง และท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นที่ตั้งของพระบรมโกศ เพื่อแสดงถึงความอาลัยรักที่มีต่อพระองค์

ช่วงเวลาเดียวกันนี้เองก็พบว่าศิลปินและประชาชนจำนวนมากต่างได้แปรประสบการณ์ทางอารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นความโศกเศร้าเสียใจ ความอาลัย ความโหยหา ความคิดถึง ความผูกพัน และความระลึกถึงต่างๆ ที่มีต่อพระองค์ ออกมาเป็นผลงานศิลปะประเภทต่างๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะต่างๆ นับเป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจที่แสดงออกมาตลอดช่วง 1 ปีเศษที่ผ่านมา ว่าการเสด็จจากไปของพระองค์ได้กระตุ้นให้เกิดความเบ่งบานของศิลปะหลายสาขาเพื่อถวายเป็นความอาลัย

ในแง่ของสาขาวรรณศิลป์พบว่า ประชาชนทุกภาคส่วนของประเทศไทยร่วมถวายเป็นความอาลัยผ่านผลงานวรรณกรรม ซึ่งบทกวีนับว่าเป็นรูปแบบการประพันธ์ที่ได้รับความนิยมและแพร่หลายอย่างมากในสื่อสิ่งพิมพ์ และสื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเฟซบุ๊ก แม้ว่าช่วงที่ผ่านมาสองทศวรรษบทกวีซบเซาลงอย่างมาก จึงอาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นการฟื้นคืนชีวิตให้กับกวีนิพนธ์ทั้งในแง่ของผู้เขียนและผู้อ่านอย่างมาก นอกจากนี้ยังพบว่ามืองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนหลายแห่งรวบรวมและคัดสรรบทกวีบางส่วนเพื่อนำมาจัดพิมพ์เพื่อเผยแพร่

วรรณกรรมโศกาลัย ซึ่งเป็นโจทย์วิจัยในการศึกษาครั้งนี้ นับเป็นวรรณกรรมเฉพาะกาลที่มีบทบาทและปัจจัยเฉพาะ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงแยกศึกษาวรรณกรรมกลุ่มนี้เป็นกรณีเฉพาะอย่างละเอียดไว้ในหัวข้อ “การก่อตัว เบ่งบาน และคลี่คลายของวรรณกรรมถวายเป็นความอาลัย” ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

สรุป

ในทศวรรษ 2550 นับเป็นยุคการเปลี่ยนแปลงพื้นที่วรรณกรรมไทยอย่างแท้จริง เมื่อเกิดวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ ทำให้พื้นที่มั่นของวรรณกรรมในสื่อสิ่งพิมพ์มานานหลายทศวรรษหดหายไปอย่างรวดเร็ว นักเขียนจึงต้องปรับตัวและย้ายพื้นที่ไปสู่สื่อออนไลน์มากขึ้น ขณะที่วรรณกรรมในสื่อออนไลน์ก็ตั้งมั่นและเติบโตขึ้นอย่างก้าวกระโดด ทั้งด้วยจำนวนนักเขียน นักอ่าน งานวรรณกรรม แนวเรื่อง และพื้นที่เผยแพร่ และมีแนวโน้มว่าจะก้าวขึ้นมาเป็นพื้นที่หลักของการเผยแพร่งานวรรณกรรมทดแทนสื่อสิ่งพิมพ์ ทั้งในรูปแบบของวรรณกรรมออนไลน์ E-book E-magazine รวมไปถึงหนังสือเสียงเพื่อสนองตอบรสนิยมที่เปลี่ยนไปของผู้อ่าน

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาแนวเรื่องของงานวรรณกรรมก็พบว่ามีความหลากหลายกว่าในยุคก่อนมาก อาจด้วยปัจจัยทั้งภายในที่กระตุ้นให้นักเขียน นักอ่าน รวมไปถึงสำนักพิมพ์ต้องการสร้างแนวเรื่องใหม่ๆ ขึ้นอยู่เสมอ ประกอบกับปัจจัยภายนอกวรรณกรรมมีส่วนสร้างแรงบันดาลใจให้นักเขียนทดลองสร้างงานแนวใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกระแสสื่อบันเทิงต่างประเทศ ทั้งจากฝั่งตะวันตกและตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสความนิยมเกาหลี กระแสอาเซียน กระแสวรรณกรรมแปล ที่เปิดประสบการณ์และสร้างการรับรู้แนวเรื่องหรืองานรูปแบบใหม่ๆ อยู่เสมอทั้งจากสัมผัสกับงานวรรณกรรมโดยตรง และจากศิลปะแขนงอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพยนตร์ เกมคอมพิวเตอร์ และละครชุดทางโทรทัศน์ของชาติต่างๆ นอกจากนี้ยังพบว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยก็เป็นมูลเหตุสำคัญที่กระตุ้นเร้าให้นักเขียนสร้าง “แนว” (genre) ของวรรณกรรมเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นความสำนึกในเรื่องประวัติศาสตร์ของชาติ ความขัดแย้งและความรุนแรงทางการเมือง รวมถึงการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ได้ก่อให้เกิดงานวรรณกรรมที่หลากหลาย วรรณกรรมสะท้อนสังคม วรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ วรรณกรรมโศกาลัย วรรณกรรมรักหวานแหวว วรรณกรรมแนววาย วรรณกรรมแฟนตาซีแนวต่างๆ ทั้ง โรงเรียนเวทมนตร์ เกมออนไลน์ สงครามระหว่างอาณาจักร กำลังภายใน ผิดุดเลือก หมนุษย์หมาป่า แม่มด วรรณกรรมแนวดิสโทเปีย วรรณกรรมสืบสวนสอบสวน วรรณกรรมสยองขวัญ ฯลฯ

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าความนิยมและรสนิยมที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงของผู้อ่านนับเป็นดาบสองคมต่อพัฒนาการของวรรณกรรมไทยด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในด้านหนึ่งก็เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เอื้อให้นักเขียนไม่ยึดติดกับวรรณกรรมแนวใดแนวหนึ่งมากเกินไป และสามารถปรับตัวและสร้างแนววรรณกรรมใหม่เพื่อสนองตอบความต้องการของนักอ่านและทิศทางของตลาดในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างเป็นปกติ ในอีกด้านหนึ่งความนิยมของนักอ่านที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเช่นนี้ การปรับเปลี่ยนที่รวดเร็วนี้ทำให้นักเขียนขาดระยะเวลาในการบ่มเพาะและพัฒนาการสร้างงานวรรณกรรมบางแนวให้พัฒนาไปจนสุดทางได้เช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่านักเขียนจำนวนไม่น้อยก็มุ่งที่จะสร้างงานเพื่อสนองตอบความต้องการของผู้อ่านและตลาด มากกว่าจะมุ่งพัฒนาคุณภาพของงานวรรณกรรมในแนวนั้นๆ อย่างแท้จริง

ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่า วรรณกรรมตีพิมพ์ในปัจจุบันมิได้เป็นเครื่องประกันคุณภาพของงานวรรณกรรมเฉกเช่นในอดีต ซึ่งก่อนที่วรรณกรรมเรื่องหนึ่งๆ จะได้รับการตีพิมพ์ก็ต้องผ่านกระบวนการคัดสรร ตรวจสอบ และแก้ไข จากบรรณาธิการและสำนักพิมพ์มาในระดับหนึ่งแล้ว จึงต่างจากวรรณกรรมในปัจจุบันที่นักเขียนหน้าใหม่จำนวนไม่น้อยทำหน้าที่เป็นผู้จัดพิมพ์เผยแพร่ผลงานของตนเองโดยตรง

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมในทศวรรษ 2550 เติบโตอย่างมากในด้านปริมาณ ทั้งจำนวนนักเขียน การสร้างแนวเรื่องใหม่ รวมไปถึงจำนวนผลงานมหาศาลทั้งในรูปของวรรณกรรมฉบับตีพิมพ์และวรรณกรรมออนไลน์ แต่คุณภาพของวรรณกรรมในแง่ภาพรวมกลับเป็นการเติบโตในลักษณะที่ผกผันด้วยปัจจัยต่างๆ ดังที่กล่าวถึงอย่างละเอียดแล้ว ดังนั้น คุณภาพของงานวรรณกรรมจึงต้องพิจารณาเป็นรายกรณีไปว่า วรรณกรรมแต่ละเล่มอยู่ในระดับใด

พื้นที่และทิศทางใหม่ๆ ของการวิจารณ์วรรณกรรมในทศวรรษ 2550

วรรณกรรมวิจารณ์ในทศวรรษ 2550 มีพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทั้งในแง่พื้นที่รูปแบบ ขณะเดียวกันยังพบว่ามีความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในวงวรรณกรรมที่มุ่งมั่นและร่วมกันสร้างความเข้มแข็งให้กับวรรณคดีวิจารณ์ ดังจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมวิจารณ์ในยุคนี้ได้สร้างพื้นที่และทิศทางใหม่ๆ เพื่อตอบสนองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างน่าสนใจ ดังนี้

1. สื่อสิ่งพิมพ์

พื้นที่การวิจารณ์วรรณกรรมในสื่อสิ่งพิมพ์จะค่อยๆ หดหายนับไปตั้งแต่วิกฤตการณ์ “ต้มยำกุ้ง” และเริ่มดีขึ้นในช่วงสั้นๆ ก่อนที่จะประสบกับวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ที่ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2550 ส่งผลให้หนังสือพิมพ์และนิตยสารจำนวนมากปิดตัวลง และอีกหลายฉบับก็ปรับเปลี่ยนพื้นที่เผยแพร่จากสื่อสิ่งพิมพ์ไปยังสื่ออินเทอร์เน็ตแทน ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ในช่วงปลายทศวรรษนี้มีเพียงสื่อสิ่งพิมพ์บางฉบับที่ยังคงเปิดพื้นที่ให้วรรณกรรมวิจารณ์อย่างสม่ำเสมอเช่นเดิม อาทิ *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* *มติชนสุดสัปดาห์* *ลีลัน*

ท่ามกลางความขบเซาดังกล่าวยังพบว่ามีนิตยสารเปิดใหม่ที่ให้ความสนใจกับงานวรรณกรรมและบทวิจารณ์วรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิตยสาร *อล แม็กกาซีน (all magazine)*²¹ นิตยสารดังกล่าวมี รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ เป็นนักวิจารณ์ประจำฉบับ แต่น่าเสียดายว่าผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมไม่รู้จักนิตยสารฉบับนี้มากนัก แม้ว่าจะจัดจำหน่ายในร้าน Book Smile ในร้านเซเว่น อีเลเว่น ทั่วประเทศ นั้นอาจเป็นเพราะว่ารูปโฉมภายนอกของนิตยสารที่ยังไม่สื่อถึงคุณภาพของเนื้อหาในหนังสือ ปัจจุบันนิตยสารฉบับนี้ได้ปรับตัวไปเผยแพร่ในรูปแบบ E-magazine แทน

นอกจากนี้ยังมีวารสารและนิตยสารเฉพาะทางวรรณกรรมที่ออกใหม่อีก 4 ฉบับ คือ *อ่าน*²² ซึ่งยังเปิดทางให้กับนักวิจารณ์ มีทั้งนักเขียน นักวิจารณ์ และนักวรรณกรรมศึกษา เมื่อพิจารณาในด้านเนื้อหาที่พบว่ามีหลากหลายลักษณะ ทั้งการวิจารณ์หนังสือไทยและต่างประเทศ การทบทวนและถกเถียงเกี่ยวกับทฤษฎี และการประยุกต์ใช้ทฤษฎีในการวิจารณ์ต่างๆ วารสารฉบับนี้ได้รับกระแสตอบรับจากผู้ที่อยู่ทั้งในและนอกวงวรรณกรรม เพราะมีแนววิจารณ์และมุมมองวิจารณ์ใหม่ๆ มานำเสนออยู่เสมอ ดังจะเห็นได้ว่าสำนักพิมพ์อ่านได้นำบทวิจารณ์ของนักวิจารณ์ประจำหลายคนมารวมเล่มและตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น *อ่านแล้ว อ่านแล้ว* (พ.ศ. 2557) ของ “ศรีดาวเรือง” *อ่านใหม่ เมืองกับชนบทในวรรณกรรมไทย* (พ.ศ. 2558) ของ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช *อ่านจนแตก: วรรณกรรม ความทันสมัย และความเป็นไทย* (พ.ศ. 2558) ของ ทักษิณ เจริญเจริญ และ *วรรณคดีที่สงสัย* (พ.ศ. 2558) ของ ปราโมรินทร์ เครือทอง

²¹ เริ่มออกวางตลาดครั้งแรกในเดือนพฤษภาคม 2549 มีคอลัมน์เกี่ยวกับงานวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ครอบคลุมงานวรรณกรรมในหลายแง่มุม ทั้งการแนะนำและวิจารณ์หนังสือทั้งไทยและต่างประเทศ สัมภาษณ์นักเขียน นำเสนอเรื่องราวของธุรกิจหนังสือ วิเคราะห์กระแสและทิศทางของงานวรรณกรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งการนำงานวรรณกรรมไปแปรรูปเป็นสื่ออื่น เช่น ละครหรือภาพยนตร์

²² เปิดฉบับปฐมฤกษ์ (เมษายน-มิถุนายน 2551) ในปี พ.ศ. 2551 มี โอตา อรุณวงศ์ เป็นบรรณาธิการ ในช่วงแรกเป็นวารสารราย 3 เดือน ก่อนเริ่มปรับเป็นวารสารราย 6 เดือน ในปี 3 ฉบับที่ 3 (เมษายน-กันยายน 2554) และปรับเป็นวารสารรายปี ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา วารสารฉบับนี้เป็นพื้นที่สำคัญที่เปิดกว้างให้กับการวิจารณ์ที่หลากหลายทั้งรูปแบบ แนววิจารณ์ และสาขา อันได้แก่ วรรณกรรม ภาพยนตร์ ศิลปะ สังคม และการเมือง บทวิจารณ์ส่วนใหญ่เป็นบทวิจารณ์วรรณกรรมที่มีทั้งคอลัมน์ของนักวิจารณ์วรรณกรรมประจำ และ คอลัมน์ที่เปิดรับบทวิจารณ์จากผู้สนใจทั่วไป ผู้วิจัยเห็นว่าแม้ว่าโอตา อรุณวงศ์ บรรณาธิการ ได้กล่าวถึงเป้าหมายในการจัดทำวารสารฉบับนี้ไว้ในฉบับปฐมฤกษ์ ว่า “...หวังให้เกิดวัฒนธรรมการวิจารณ์ที่เข้มแข็ง สร้างสรรค์ แต่สามัญพอที่จะไม่ต้องกีดกันคนส่วนใหญ่ออกไป...” แต่เมื่อพิจารณาบทความและบทวิจารณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในวารสารฉบับนี้พบว่า ทิศทางของวารสารฉบับดังกล่าวจะสวนทางกับเป้าหมายที่บรรณาธิการได้กล่าวไว้ในฉบับปฐมฤกษ์ เพราะวารสารดังกล่าวสื่อความได้กับผู้อ่านเฉพาะกลุ่ม ขณะเดียวกันก็ดูเหมือนจะได้อีกกับผู้อ่านที่เป็นผู้สนใจส่วนใหญ่ออกไป เนื่องจากบทวิจารณ์จำนวนมากมักอิงกับทฤษฎีตะวันตก จึงทำให้ผู้อ่านที่ไม่ได้มีพื้นฐานความรู้ทางทฤษฎีวิจารณ์เหล่านี้จะรู้สึกว่าการวิจารณ์ดังกล่าวยากเกินไป

Writer Magazine กลับมาเผยแพร่ใหม่อีกครั้งในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2554 มี “บินหลา สันกาลาคีรี” พรชัย วิริยะประภานนท์ และ วรพจน์ พันธุ์พงศ์ เป็นคณะบรรณาธิการได้เปิดพื้นที่สำหรับคอลัมน์วิจารณ์มากถึง 7 คอลัมน์ อันได้แก่ “น่านอ่าน”, “บทวิจารณ์: โทมัส ศุขปริชา”, “น่านอ่านมาก”, “จักรวาลในหนึ่งย่อหน้า: อุทิศ เหมะมูล” (ต่อมาในปี พ.ศ. 2559 อุทิศได้นำมารวมเล่มตีพิมพ์เผยแพร่ในชื่อเดียวกัน), “เขาเริ่มต้น”, “การอ่านแบบแกะตะเข็บ: ชาติ กอบจิตติ” และ “บทความพิเศษ: เสียง-เสนาะ” ต่อมาเปลี่ยนบรรณาธิการเป็น อุทิศ เหมะมูล ก็ยังคงให้ความสำคัญกับการเปิดพื้นที่วรรณกรรมวิจารณ์เช่นเดียวกัน ก่อนประกาศปิดนิตยสารอย่างเป็นทางการในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2558

“ปรากฏ” วารสารวรรณกรรมไทยร่วมสมัย (Thai Contemporary Literary Journal) ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย (สศร.) เป็นวารสารวรรณกรรมทั้งฉบับพิมพ์และฉบับออนไลน์ มี อุทิศ เหมะมูล เป็นบรรณาธิการ นำเสนอข่าวสารแวดวงวรรณกรรมทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ รวมถึงการเผยแพร่บทวิจารณ์วรรณกรรมด้วย แต่น่าเสียดายว่าทุนสนับสนุนจำกัดจึงเผยแพร่เพียงแค่ 2 ฉบับคือ ฉบับแรก (มกราคม-มิถุนายน พ.ศ. 2557) และ ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม พ.ศ. 2557) ในฉบับที่ 2 มีคอลัมน์วิจารณ์หนังสือ 2 คอลัมน์ คือ “พระจันทร์ดวงเดียวบนฟ้าไร้เส้น” ของ จรูญพร ปรปักษ์ประลัย และ “ข้างหลังภาพ ของ ลายจุดกับลายดอก” ของ อรรถ บุนนาค

Vice Versa เป็นนิตยสารเฉพาะทางปรัชญาและวรรณกรรมรายครึ่งปี ทั้งฉบับตีพิมพ์และฉบับออนไลน์ เปิดฉบับปฐมฤกษ์ในปี พ.ศ. 2558 ในส่วนวรรณกรรมมีการเผยแพร่ กวีนิพนธ์ เรื่องสั้น บทสัมภาษณ์ และบทวิจารณ์วรรณกรรม

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า นิตยสารและวารสารเฉพาะทางวรรณกรรมเหล่านี้ขาดการสนับสนุนอย่างจริงจัง ทั้งจากคนในแวดวงวรรณกรรม ผู้อ่านทั่วไปในสังคม และขาดทุนสนับสนุนทั้งจากภาครัฐและเอกชน จนทำให้ต้องปิดตัวลงอย่างรวดเร็วภายใน 1-5 ปี เพราะไม่สามารถแบกรับภาวะขาดทุนได้ จึงทำให้สังคมไทยขาดพื้นที่สนับสนุนการเผยแพร่บทวิจารณ์และบทความเชิงวิจารณ์อย่างต่อเนื่องและจริงจัง รวมทั้งขาดพื้นที่สร้างนักวิจารณ์ใหม่ๆ ที่ทำงานวิจารณ์วรรณกรรมอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องด้วย

ภาพรวมของปริมาณบทวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์อยู่ในภาวะถดถอยลงอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา แม้ว่าจะมีนิตยสารทั่วไป นิตยสารและวารสารเฉพาะทางวรรณกรรมเกิดใหม่หลายฉบับที่พร้อมจะเปิดพื้นที่วรรณกรรมวิจารณ์อย่างเข้มข้น แต่ทว่าความรุนแรงของวิกฤตการณ์สื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงปลายทศวรรษนี้ ประกอบกับพฤติกรรมของผู้อ่านที่เปลี่ยนไปนิยมสื่อในพื้นที่อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นกว่าสื่อสิ่งพิมพ์ จึงทำทั้งพื้นที่วรรณกรรมวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์เดิมและพื้นที่ใหม่บางแห่งจำต้องปิดตัวลง เพราะไม่อาจแบกรับภาวะขาดทุนได้ หรือบางฉบับเลือกที่จะปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปเผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ตแทนเพื่อความอยู่รอด ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า สื่อสิ่งพิมพ์แทบจำไม่เหลือพื้นที่เผยแพร่บทวิจารณ์วรรณกรรมอีกต่อไป เช่นเดียวกับนักวิจารณ์วรรณกรรมที่ยังคงมีพื้นที่วิจารณ์ประจำในสื่อสิ่งพิมพ์มีเหลือเพียง 3 คนเท่านั้น คือ สกฤต บุญยทัต จรูญพร ปรปักษ์ประลัย และ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์

2. สื่ออินเทอร์เน็ต

อินเทอร์เน็ตนับเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างและให้เสรีต่อการเสนอทัศนะวิจารณ์ทั้งต่องานวรรณกรรม และบริบทของวงการวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมออนไลน์ ทั้งประเด็นที่เกี่ยวกับนักเขียน นักอ่าน นัก

วิจารณ์ สำนักพิมพ์ บรรณาธิการ เว็บไซต์ หรือแม้แต่บทวิจารณ์ การแสดงทัศนะวิจารณ์ในที่นี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะ นักวิจารณ์ ผู้รู้ และผู้เชี่ยวชาญทางด้านวรรณศิลป์เท่านั้น แต่สมาชิกทุกคนต่างได้รับโอกาสให้แสดงทัศนะวิจารณ์ได้อย่างเท่าเทียมกัน อนึ่ง จากการศึกษาพบว่าในระยะแรกของการวิจารณ์วรรณกรรมในสื่ออินเทอร์เน็ต ทัศนะวิจารณ์และบทวิจารณ์ที่ปรากฏนี้ยังมีได้เป็นบทวิจารณ์เต็มรูปแบบเหมือนกับบทวิจารณ์ที่เป็นที่รู้จักกันในสื่อสิ่งพิมพ์

จากการศึกษาพบว่าสื่ออินเทอร์เน็ตกลายเป็นพื้นที่เผยแพร่การวิจารณ์วรรณกรรมที่ได้รับความนิยม และแพร่หลายมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถแบ่งพัฒนาของพื้นที่และรูปแบบการวิจารณ์ได้เป็น 3 ระยะตามความนิยมของแพลตฟอร์มในการเผยแพร่ดังนี้ *ระยะแรก คือ เว็บไซต์* นับเป็นแพลตฟอร์มแรกที่เปิดพื้นที่สำหรับการวิพากษ์วิจารณ์วรรณกรรมอย่างคึกคัก เพราะการแสดงทัศนะวิจารณ์ในที่นี้ไม่ได้จำกัดเฉพาะนักวิจารณ์ ผู้รู้ และผู้เชี่ยวชาญทางด้านวรรณศิลป์เท่านั้น แต่สมาชิกทุกคนต่างได้รับโอกาสให้แสดงทัศนะวิจารณ์ได้อย่างเท่าเทียมกัน อาทิ “โต๊ะห้องสมุด” และ “กลุ่มถนนนักเขียน”²³ ในพื้นที่ *thaiwriter.net* (พ.ศ. 2547-2555)²⁴ และ “เด็กดี” (*dek-d.com*) ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นพื้นที่บุกเบิกการวิจารณ์เท่านั้น ทั้งยังได้สร้างรูปแบบใหม่ๆ ของการวิจารณ์ขึ้นด้วย เช่น การวิจารณ์วรรณกรรมออนไลน์ที่ยังไม่จบเรื่องด้วย²⁵ การตั้งกระทู้ในบอร์ดนักเขียน การวิจารณ์ที่มีลักษณะ “จิก กัด สับ”²⁶ กิจกรรมการวิจารณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีลักษณะสำคัญที่ช่วยสร้างปฏิสัมพันธ์ (interactive) ระหว่างนักเขียน นักอ่าน และนักวิจารณ์ไปพร้อมกันด้วย

ระยะที่สอง คือ บล็อก หรือ บัญชีบล็อก เป็นพื้นที่เผยแพร่บทวิจารณ์ที่เข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน bloggang บล็อกเกอร์ที่ทำงานสม่ำเสมอและเป็นที่ยอมรับในกลุ่มนี้มีหลายคน เช่น “ผู้สาวเมืองยศ” “ยาคุลท์” “แม่ไก่” “ฟิลิเซียนา” “พุดน้ำบุศย์” “phoneab” “หวานเย็นผสมโซดา” และ “อุ้มสม” นอกจากนี้ยังมีในบล็อกอื่นๆ อาทิ “laughable-loves” หรือ ภาณุ ตรัยเวช ใน blogspot และ “Woratana” ใน บล็อก exteen บทวิจารณ์ในบล็อกเป็นบทวิจารณ์ขนาดไม่ยาวนักประมาณ 1-2 หน้ากระดาษเอสี่ ซึ่งมีทั้งบทวิจารณ์แบบอัตวิสัยที่แสดงความรู้สึกชอบไม่ชอบวรรณกรรมเรื่องนั้นอย่างไร โดยให้เหตุผลสั้นๆ ขณะที่บทวิจารณ์วรรณกรรมเชิงภววิสัยนำเสนอประเด็นและทัศนะวิจารณ์การอย่างหนักแน่น เข้มข้น และมีหลักวิภาษมากกว่า และบทวิจารณ์

²³ ทั้งสองกลุ่มจัดได้ว่าเป็นพื้นที่วิจารณ์วรรณกรรมที่เก่าแก่และได้รับความนิยมมากยุคหนึ่ง

²⁴ ผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ คือ นิวัต พุทธประสาท (เปิดครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 2547) เว็บไซต์แห่งนี้กลายเป็นพื้นที่พบปะกันระหว่างนักเขียน นักอ่าน และนักวิจารณ์ ซึ่งเปิดเว็บบอร์ดเป็นพื้นที่ตอบโต้กันทั้งสองด้าน จึงต่างจากสื่อสิ่งพิมพ์ที่เป็นการเสนอเพียงด้านเดียว ดังนั้น เมื่อเกิดงานวิจารณ์ขึ้นมาก็จะมีการตอบโต้และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอยู่เสมอ บางครั้งเรื่องสั้นเรื่องเดียวอาจมีการวิจารณ์แสดงความเห็นตอบโต้กันยาวกว่าเรื่องสั้นต้นแบบ ซึ่งบรรยากาศที่เป็นกันเองเหล่านี้ช่วยให้เกิดการวิจารณ์วรรณกรรมที่ความคึกคักเป็นอย่างมาก (นิวัต พุทธประสาท: 2557)

²⁵ เว็บไซต์เด็กดีก่อให้เกิดชนบทใหม่ของการวิจารณ์ในอินเทอร์เน็ต คือการเขียนวิจารณ์วรรณกรรมออนไลน์โดยไม่จำเป็นต้องรอให้เรื่องแต่งจบก่อน และในช่วงหลังนี้ยังเกิดการวิจารณ์งานวรรณกรรมออนไลน์เฉพาะตอนขึ้นด้วย กล่าวคือ เมื่อนักเขียนเขียนงานจบ 1 ตอน นักวิจารณ์ก็จะวิจารณ์เฉพาะตอนนั้นๆ โดยไม่ต้องอ่านตอนอื่นๆ หรือไม่ต้องอ่านเรื่องทั้งหมดเพื่อให้เห็นภาพรวมก็ได้ การวิจารณ์ในลักษณะนี้เฟื่องฟูและได้รับความนิยมอย่างมากทั้งจากนักเขียนและนักวิจารณ์ จนมีการเปิดพื้นที่ให้ตั้งกลุ่มวิจารณ์เป็นจำนวนมาก หรือมีการรับวิจารณ์งานวรรณกรรมออนไลน์กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งนักวิจารณ์ส่วนใหญ่เลือกวิจารณ์นิยายออนไลน์ที่เผยแพร่ในเว็บไซต์เด็กดีก็ต่อเมื่อเจ้าของนิยายขอให้วิจารณ์เท่านั้น ในการขอรับข้อวิจารณ์ นักเขียนสามารถเลือกหรือระบุนักวิจารณ์ที่จะให้วิจารณ์ ทั้งยังสามารถเลือกกระดกหรือความเข้มข้นของการวิจารณ์ได้ด้วยตนเองว่าอยากให้วิจารณ์งานของตนในระดับใด

²⁶ อันเป็นบทวิจารณ์ที่นักวิจารณ์เสนอทัศนะวิจารณ์ผ่านท่าทีที่ก้าวร้าว ถ้อยคำที่เผ็ดร้อน และเน้นการตำหนิอย่างรุนแรง อีกทั้งยังมุ่งเสนอแต่ข้อบกพร่องต่างๆ ที่ปรากฏในงานวรรณกรรมที่นำมาวิจารณ์เท่านั้น จนทำให้นักวิจารณ์ที่เสนองานในลักษณะนี้ถูกเรียกว่าเป็น “นักสับ” แต่ต่อมาไม่นานงานวิจารณ์ในลักษณะนี้ก็เสื่อมความนิยมในที่สุด

ที่วิเคราะห์วิจารณ์ตามองค์ประกอบทางวรรณศิลป์ บทวิจารณ์ส่วนใหญ่มักจะนำเสนอภาพปกหนังสือไว้ด้วย ในยุคปัจจุบัน บล็อกได้รับความนิยมน้อยลงนับตั้งแต่เริ่มมีเฟซบุ๊ก ทำให้คงเหลือเฉพาะกลุ่มบล็อกเกอร์ใน Bloggang เท่านั้นที่ยังคงวิจารณ์วรรณกรรมอย่างต่อเนื่องอยู่

ระยะที่ 3 คือ เฟซบุ๊ก มีทั้งในเฟซบุ๊กส่วนตัวและเฟซบุ๊กแฟนเพจ ผู้วิจารณ์มีทั้งบุคคลทั่วไปที่ชอบการอ่านหนังสือและต้องแบ่งปันประสบการณ์การอ่านกับผู้อื่น ร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ที่แนะนำหนังสือทั้งที่ตนจัดจำหน่ายและหนังสือที่น่าสนใจทั่วไป รูปแบบการวิจารณ์ส่วนใหญ่เป็นการเสนอความคิดเห็นเชิงวิจารณ์ประเด็นสั้นๆ หรือบทแนะนำหนังสือขนาดสั้น โดยมีการให้ตัวอย่างภาพปกหนังสือที่นำมาแนะนำหรือกล่าวถึง เฟซบุ๊กที่ได้รับความนิยมส่วนใหญ่ ไม่เพียงแต่จะต้องเผยแพร่บทแนะนำหนังสือและความคิดเห็นเชิงวิจารณ์หนังสืออย่างสม่ำเสมอเท่านั้น ขณะเดียวกันยังนำเสนอข่าวสารและความเคลื่อนไหวในแวดวงวรรณกรรม นำเสนอ “คำคม” หรือ “วรรณทอง” ในวรรณกรรมเรื่องที่แนะนำมาเป็นตัวอย่างด้วย หรือบางครั้งยังมีการจัดกิจกรรมร่วมกับสมาชิกผู้ติดตามเพจด้วย ทั้งนี้พบว่าร้านหนังสือ “Bookmoby” แนะนำว่าทั้ง 8 เพจแนะนำหนังสือที่น่าสนใจของปี พ.ศ. 2557²⁷ ในปัจจุบันบทแนะนำหนังสือในสื่อออนไลน์ได้รับความนิยมจากผู้อ่านเป็นอย่างมาก เพราะนำเสนอส่วนดีของหนังสือให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย หนังสือที่เลือกมาแนะนำจึงเป็นหนังสือที่อ่านแล้วประทับใจ ในขณะเดียวกันผู้อ่านไม่ได้ต้องการอ่านบทวิจารณ์ที่เข้มข้น แต่ต้องการคำแนะนำในการเลือกซื้อและอ่านหนังสือ การเขียนแนะนำหนังสือในลักษณะนี้ได้แพร่หลายและได้รับความนิยมมากขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่ามีอาจารย์ผู้สอนวรรณคดีวิจารณ์หลายคนได้เปิดพื้นที่ในเฟซบุ๊กเพื่อจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นการวิจารณ์ อาทิ พรธาดา สุวธนาวิช อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒเปิดเพจ “วรรณพินิจ คมคติวิจารณ์”²⁸ เช่นเดียวกับ สุธิดา วิมุตติโกศล อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่สนใจเรื่องวัฒนธรรมการอ่านและวัฒนธรรมการวิจารณ์ ร่วมกับ วรงค์ หลุยไพลย์ ผู้บริหารสำนักพิมพ์บทจร ก่อตั้งโครงการ “Read Alound” หรือ “อ่านออกเสียง ในพื้นที่เฟซบุ๊ก (<https://www.facebook.com/wereadalound>)”²⁹

อีกทั้งยังพบว่าสื่อสังคมในพื้นที่ออนไลน์นิยมในปัจจุบันจัดกิจกรรมเพื่อเชื่อมโยงผู้อ่านให้มาทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การแนะนำหนังสือ โดยเฉพาะในโลกเสมือน ทั้งเว็บไซต์ เว็บล็อก บล็อก และแฟนเพจต่างๆ ซึ่งจะมีขนาดสั้น ดังในกรณีที่ครั้งหนึ่งสำนักพิมพ์คมบางในฐานะผู้ประสานงานการผลิตได้รวบรวมข้อความประทับใจเกี่ยวกับ หนังสือ 10 เล่มในดวงใจ ของนักอ่านในเฟซบุ๊ก 100 คน³⁰ นับเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญในวงการการอ่านและเขียนของไทย หนังสือเล่มนี้เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการเผยแพร่กระแสความเคลื่อนไหว

²⁷ คือ “มวจ. มาตรฐานวรรณกรรมไม่จำกัด” “อ่านเอาเพื่อน” “โลกในมือนักอ่าน” “วรรณกรรมไม่จำกัด” “คนอ่านคออ่อน” “หนังสือปันกันอ่าน” “เปลี่ยนปก” และ “Paper cut”

²⁸ พื้นที่ให้นักศึกษาได้เผยแพร่บทวิจารณ์เท่านั้น และยังเปิดโอกาสให้ผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและทัศนะวิจารณ์กับพรธาดาในฐานะแอดมินเพจด้วย

²⁹ เป็นพื้นที่เล็กๆ ในการอ่านและวิจารณ์ ซึ่งทุกคนสามารถส่งเสียงที่ตัวเองคิดออกมาได้ โดยไม่ต้องกลัวว่าจะถูกหรือผิด ดังที่สุธิดาเคยให้สัมภาษณ์ในการเปิดพื้นที่การวิจารณ์แห่งนี้ไว้ว่า “เราอยากได้ยินเสียงจริงๆ ของคนอ่าน ที่ไม่ใช่แค่การอ่านออกเสียงแบบครูสั่งให้อ่านออกเสียงในห้องเรียน แต่เป็นการอ่านออกเสียงแบบมี voice เป็นของตัวเอง อ่านออกมาจากความคิด ความรู้สึกของตัวเอง” (พนธวัณน์ เศรษฐวิไล, 2561)

³⁰ ต่อมาได้จัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปของหนังสือชื่อ *The 10 Bucket List Books of 100 Readers (10 เล่มโปรด 100 นักอ่าน)* วางจำหน่ายในงานมหกรรมหนังสือระดับชาติ ประจำปี 2557 ซึ่งทุนสนับสนุนการพิมพ์ได้มาจากการระดมทุนจากทั้งนักอ่านและนักเขียน

ที่น่าสนใจของนักอ่านในเฟซบุ๊กมายังผู้อ่านในโลกจริงให้รับทราบในวงกว้าง การเสวนาเกี่ยวกับหนังสือ ทั้งโลกจริงและโลกเสมือน การจัดกิจกรรมพบปะต่างๆ เช่น กิจกรรม “ปันกันอ่าน” ของ แพนเพจหนังสือปันกันอ่าน³¹ กิจกรรม “นิทรรศการ # 100 เล่มรักในมือผู้อ่าน”³²

แม้กิจกรรม กลุ่มวิจารณ์ และพื้นที่การวิจารณ์ที่เกิดขึ้นที่ออนไลน์จะมีเป็นจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่ยังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเพียงชั่วคราวหรือไม่ยืนยาวนัก ส่วนใหญ่กลุ่มวิจารณ์หรือพื้นที่การวิจารณ์เหล่านี้จะหยุดเคลื่อนไหวหรือจะปิดตัวลงเมื่อผ่านไปประมาณ 1-2 ปี เพราะมีข้อจำกัดในหลายประการทั้งเรื่องเวลา ความสนใจ และภาระหน้าที่ส่วนตัว ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงคนหรือกลุ่มบุคคลจำนวนน้อยที่มุ่งมั่นหรือเอาใจจริงเอาใจกับการวิจารณ์อย่างแท้จริง

กรณีของการเปิดกลุ่มลับเฉพาะสมาชิกเพื่อสร้างกลุ่มวิจารณ์อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเฟซบุ๊ก “อ่านเอาเพื่อน” นับเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นภาวะอันย้อนแย้งของการใช้พื้นที่อินเทอร์เน็ตเนื่องจากความเข้าใจของคนทั่วไปจะรู้สึกได้ว่า โลกเสมือนจริงนับเป็นโลกเปิดที่ให้อิสระเสรีในการแสดงความคิดเห็นต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะในพื้นที่ที่เปิดก็ยังมีพื้นที่ปิดกระจายอยู่โดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีที่ต้องการความคิดเห็นหรือทัศนะวิจารณ์ที่เข้มข้นและจริงจัง หรือการแสดงความคิดเห็นในประเด็นที่อ่อนไหวหรืออาจก่อให้เกิดความไม่พอใจ อันนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ก็จะมีการสร้างกลุ่มปิดที่จำกัดสมาชิกในการเข้าร่วม

นอกจากนี้ การวิจารณ์แบบ “มุขปาฐะออนไลน์” นับเป็นแนวทางการวิจารณ์รูปแบบใหม่ที่ได้รับ ความสนใจและเริ่มเป็นที่นิยมเพิ่มขึ้น เพราะไม่เพียงแต่จะเผยแพร่การวิจารณ์วรรณกรรม อาทิ การเปิดตัวหนังสือ การวิจารณ์หนังสือ การเสวนา สัมมนา และประชุมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณกรรมไปสู่ผู้รับในวงกว้างขึ้นเท่านั้น ขณะเดียวกันเปิดโอกาสให้ผู้สนใจติดตามชมรายการวิจารณ์วรรณกรรมที่ตนสนใจทุกเวลาและทุกสถานที่ ทั้งผ่านการชมสดและการชมย้อนหลังได้ ในปัจจุบันกิจกรรมการวิจารณ์ลักษณะนี้มี 2 รูปแบบ คือ 1) การถ่ายทอดสด (stream) ผ่าน Google Hangouts หรือ Facebook live 2) การเผยแพร่คลิปการเสวนา และวิจารณ์งานวรรณกรรมที่ผ่านมาแล้วผ่านยูทูบ ซึ่งยังพบว่าบางเครือข่ายสร้างช่อง (channel) เฉพาะของตนขึ้น และนำเสนอกิจกรรมการวิจารณ์วรรณกรรมอย่างสม่ำเสมอ ได้แก่ “BookRepubliconTV” ช่องของร้านหนังสือ Book Re:public “Gamme Magic Editions” ช่องของสำนักพิมพ์กัมมะหยี่ “Reading Room Bangkok” ช่องของห้องสมุดศิลปะ The Reading Room “Dept of English Language and Literature TU” ช่องของภาควิชา ภาษา อังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การเปิดช่องยูทูบในลักษณะนี้ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

³¹ เป็นการส่งต่อหนังสือที่เจ้าของไม่ได้อ่านแล้วหรือมีผู้มอบให้เพื่อร่วมกิจกรรม เพื่อส่งต่อให้ผู้ที่สนใจอ่านต่อกัน โดยที่หนังสือจะถูกส่งต่อไปยังผู้ที่ต้องการอ่านไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ยังมีแฟนเพจ “โลกในมือผู้อ่าน”

³² จัดขึ้นในวันที่ 12 มีนาคม 2558 เวลา 15.00 น. ณ ร้านหนังสือ Z-Book ในงานนี้นำหนังสือ 100 เล่มที่เปิดให้สมาชิกโพสต์ภาพหนังสือเล่มที่ถือว่าเป็นตัวแทนความรักในแบบของตน พร้อมกับเล่าสั้นๆ ว่ามีประสบการณ์หรือความทรงจำอย่างไรกับหนังสือเล่มนี้มาจัดนิทรรศการ และพิมพ์ “ประโยคทอง” จากหนังสือเล่มที่เลือกเพื่อนำมาจัดทำนิทรรศการด้วย พร้อมทั้งยังจัดสนทนากับแขกรับเชิญพิเศษ “บุรุษผู้แข็งแกร่งที่สุดในปฐพี” และเปิดตัวเจ้าของหนังสือที่แนะนำหนังสือที่ได้รับการกด like มากที่สุด 10 คน ร่วมสนทนาเรื่องราวความรัก ความหลัง ความประทับใจต่อหนังสือเล่มที่แนะนำ

3. พื้นที่สาธารณะ

กิจกรรมการวิจารณ์วรรณกรรมที่ขับเคลื่อนโดยเครือข่ายขนาดเล็กของผู้คนในแวดวงวรรณกรรมกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นร้านกาแฟ พื้นที่ทางศิลปะ (art space) ร้านหนังสือต่างๆ และ สถาบันการศึกษาต่างๆ รวมไปถึงพื้นที่ออนไลน์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเว็บไซต์ เฟซบุ๊ก แฟนเพจ ทั้งของร้านหนังสือ สำนักพิมพ์ สถาบันการศึกษา สมาคมและองค์กรทางวรรณกรรม นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่นาสนใจของวงวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ในทศวรรษนี้ ซึ่งมีทั้งกิจกรรมการวิจารณ์แบบลายลักษณ์และมุขปาฐะ ทั้งในรูปของการส่งเสริมการอ่าน ผู้อ่าน การพัฒนานักเขียน นักวิจารณ์ และบทวิจารณ์ การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์องค์กรและหน่วยงาน รวมไปถึงการเพิ่มช่องทางจัดจำหน่ายของร้านหนังสือและสำนักพิมพ์ เครือข่ายวรรณกรรมที่บทบาทสำคัญในการสร้างพื้นที่การวิจารณ์ในสื่อสาธารณะแบ่งได้เป็น 5 เครือข่าย คือ เครือข่ายนักเขียน เครือข่ายอาจารย์และนิสิตนักศึกษา เครือข่ายผู้อ่าน *เครือข่ายผู้ผลิตและผู้จำหน่าย* (สำนักพิมพ์และร้านหนังสือ) และ *เครือข่ายผู้จัดกิจกรรม* (องค์กรทางวรรณศิลป์และห้องสมุด)

เครือข่ายที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีความสำคัญในแง่ของโครงสร้างสำคัญที่ก่อร่างขึ้นมาเป็นประชาคมการวิจารณ์ที่เกิดจากความร่วมมือของคนในแวดวงวรรณกรรมทุกภาคส่วน ขณะเดียวกันกิจกรรมต่างๆ ที่เครือข่ายจัดขึ้นมีทั้งภายในและภายนอกเครือข่าย ซึ่งเป็นพื้นที่เฟื่องที่ช่วยขับเคลื่อนให้วรรณกรรมวิจารณ์ในประเทศตั้งอยู่บนรากฐานที่มั่นคง ทั้งยังมีความพร้อมที่จะพัฒนาและเติบโตต่อไป

4. แวดวงการศึกษา

สืบเนื่องจากทศวรรษที่ผ่านมาพบว่า วงวิชาการไทยขยายความสนใจพร้อมเปิดพรมแดนความรู้ และใช้ทฤษฎีในการศึกษาร่วมกันในลักษณะของสหสาขาเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นมานุษยวิทยา ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ ปรัชญา รัฐศาสตร์ และวรรณคดี ขณะเดียวกันอิทธิพลของกระบวนทัศน์วรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่ที่เผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย เริ่มท้าทายและบ่อนเซาะศักดิ์และสิทธิ์ของนักวิชาการด้านวรรณคดี ในฐานะผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญด้านวรรณคดีที่ครอบครองความรู้ และพื้นที่ของวรรณคดีวิจารณ์ในสังคมไว้ได้อย่างเหนียวแน่นมาอย่างต่อเนื่องกว่าครึ่งศตวรรษ นับตั้งแต่ได้สถาปนาศาสตร์ทางด้านวรรณคดีศึกษาขึ้นทั้งในประเทศและต่างประเทศ พบว่ามีนักวิชาการ ผู้รู้ และผู้สนใจที่มีความชำนาญในศาสตร์สาขาอื่นมีบทบาทในการเผยแพร่วรรณคดีวิจารณ์เพิ่มมากขึ้น ผลงานวิจารณ์ของบุคคลนอกสาขาเหล่านี้เริ่มเป็นที่นิยมจากคนทั้งในและนอกสาขาเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ในช่วงทศวรรษ 2540 เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการศึกษาด้านมานุษยวิทยา วัฒนธรรมศึกษา รัฐศาสตร์ สังคมวิทยาและสื่อสารมวลชนอย่างมาก ทั้งยังมีตำราและหนังสือที่นำเสนอทฤษฎีใหม่ๆ ออกมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดประเด็นและหัวข้อใหม่ๆ ในการศึกษาอย่างน่าสนใจ ดังเห็นได้จากตำราทฤษฎีวิจารณ์ที่เขียนโดยนักวิชาการในศาสตร์แขนงอื่นอย่างต่อเนื่อง

ขณะที่หนังสือและตำราทางด้านวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์มีความเฟื่องฟูอย่างมากในทศวรรษ 2550 ดังจะเห็นได้ว่ามีนักวิชาการและนักวิจารณ์ทางวรรณคดีจำนวนไม่น้อยได้นำตำราทฤษฎีวิจารณ์ที่เขียนโดยนักวิชาการในศาสตร์อื่นเหล่านี้ที่เผยแพร่อย่างแพร่หลายและต่อเนื่องมาประยุกต์ใช้ในการวิจารณ์วรรณกรรม อาทิ *วาทกรรมพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น* (พ.ศ. 2542) และ *สัณยวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยม กับการศึกษาประวัติศาสตร์* (พ.ศ. 2545) ของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ *สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับสื่อสารศึกษา* (พ.ศ. 2551) ของ กาญจนา แก้วเทพ กับ *สมสุข หินวิมาน โฟสต์ไมเดอร์ & สังคมวิทยา* (พ.ศ. 2554) ของ จันทน์ เจริญศรี เนื่องจากในขณะนั้นวง

วรรณกรรมยังขาดหนังสือและตำราเกี่ยวกับทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์เฉพาะของตน ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ปลุก กระแสให้เกิดความตื่นตัวของการพิมพ์รวมเล่มหนังสือรวมบทวิจารณ์ หนังสือทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ และหนังสือ รวมบทความทางวรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษาก็มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ (ดูรายชื่อหนังสือ เพิ่มเติมในภาคผนวกที่ 1) เมื่อพิจารณาเนื้อหาของหนังสือเหล่านี้พบว่าสามารถจัดแบ่งได้เป็น 5 ประเภท ดังนี้ 1) หนังสือรวมบทวิจารณ์ที่มีประเด็นเฉพาะร่วมกัน 2) หนังสือศึกษาผลงานของศิลปินเฉพาะบุคคล 3) หนังสือ รวมบทวิจารณ์ของนักวิจารณ์ และนักวิชาการทางวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ 4) หนังสือรวมบทวิจารณ์ และบทความทางด้านทฤษฎีวรรณคดี วรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ทั้งไทยและต่างประเทศของนักวิชาการ ทางวรรณกรรม และ 5) หนังสือรายงานการวิจัย ปรากฏการณ์นี้ในทางหนึ่งสอดคล้องกับความคึกคักและขยายตัว ของบทความวรรณคดีเชิงวิจารณ์ในวารสารวิชาการที่เพิ่มขึ้น ในอีกด้านหนึ่งหนังสือเหล่านี้ได้ทำหน้าที่ชี้ชัดและ ทดแทนพื้นที่การวิจารณ์วรรณคดีที่ขาดหายไปในเรื่องสิ่งพิมพ์ที่เคยเปิดพื้นที่ให้กับการวิจารณ์วรรณกรรมอย่าง เข้มข้นและต่อเนื่องไปพร้อมกันด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า หัตถกาญจน์ อารีศิลป์ อาจารย์ผู้สอน “การวิจารณ์วรรณกรรม” ประจำ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นว่าบรรยากาศการวิจารณ์วรรณกรรมใน ปัจจุบันขาดความคึกคัก จึงไม่ก่อให้เกิดลักษณะการวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ และ/ หรือการวิจารณ์ได้วิจารณ์ดังเช่นเมื่อ ครั้งที่วรรณกรรมวิจารณ์เฟื่องฟูในช่วงทศวรรษ 2530 ด้วยเหตุนี้จึงได้จัดทำหนังสือ *อ่าน คิด เขียน : รวมบท วิจารณ์ของนักเรียนวรรณกรรม* ซึ่งเป็นผลงานรวมบทวิจารณ์ของนิสิตภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ และได้เชิญ นักวิจารณ์ นักวิชาการทางวรรณกรรม และนักเขียน มาร่วมเขียนบทวิจารณ์ซ้อนวิจารณ์ และ/หรือ วิจารณ์ได้วิจารณ์ผลงานของนิสิตเหล่านั้น หนังสือเล่มนี้เผยแพร่ใน 2 ลักษณะคือ หนังสือเล่มที่เปิดให้ผู้สนใจสั่ง จอง เมื่อครบจำนวนแล้วจัดพิมพ์ พบว่ามีผู้สนใจสั่งจองเป็นจำนวนมากถึง 150 เล่ม (ทั้งๆ ที่เป็นผลงานของนิสิต ที่เพิ่งเขียนบทวิจารณ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก) ต่อมาจึงเผยแพร่ในรูปของ E-book เปิดโอกาสให้ผู้สนใจดาวน์โหลด ได้ จากกระแสดอรับในการสั่งจองหนังสือเล่มนี้เป็นอย่างดี จึงได้จัดทำหนังสือรวมบทวิจารณ์ของนักเรียน วรรณกรรมวิจารณ์ของนิสิตรวม 3 รุ่น และตีพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ *อ่าน คิด เขียน : รวมบทวิจารณ์ของ นักเรียนวรรณกรรม เล่ม 1, เล่ม 2 และ เล่ม 3* (ตามลำดับ) ซึ่งได้รับการสนับสนุนทุนจัดพิมพ์จากโครงการสู่ความ เป็นเลิศด้านภาษาและวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5. เวทีประกวด

วิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ส่งผลกระทบโดยตรงกับการเผยแพร่บทวิจารณ์เต็มรูปแบบของนักวิจารณ์คุณภาพที่ คร่ำหวอดอยู่ในวงการและแวดวงวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ จนมีบทวิจารณ์วรรณกรรมเป็นที่ยอมรับใน ระดับหนึ่ง หรือหากเป็นผลงานของนักวิจารณ์หน้าใหม่ แต่ระบบบรรณาธิการของสื่อสิ่งพิมพ์ก็เป็นเครื่องยืนยัน คุณภาพของบทวิจารณ์ในระดับหนึ่ง จึงต่างจากบทวิจารณ์ที่เผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ตที่ส่วนใหญ่เป็นผลงานของ นักวิจารณ์หน้าใหม่ ที่ยังขาดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับวรรณกรรมวิจารณ์ และขาดการตรวจสอบ ความถูกต้องจากระบบบรรณาธิการดังเช่นสื่อสิ่งพิมพ์

จากความชบเซาของวรรณกรรมวิจารณ์ในพื้นที่สิ่งพิมพ์ในทศวรรษนี้ส่งผลให้องค์กรทาง วรรณกรรมบางแห่งเห็นความสำคัญของการสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่มีคุณภาพจึงจัดตั้งเวทีประกวดรางวัล

วรรณกรรมวิจารณ์ขึ้นใหม่³³ 1 เวที คือ คือ การจัดประกวดบทวิจารณ์ โครงการ “อ่าน เขียน เรียนรู้: ชิงทุนการศึกษานาครกรุงเทพมหานคร ผ่านงานวิจารณ์วรรณกรรม” จัดขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2557 ธนาคารกรุงเทพ ร่วมกับสำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น ซึ่งให้โอกาสและส่งเสริมให้เยาวชนชาวไทยได้เรียนรู้ พัฒนาทักษะการฟัง พูด อ่าน เขียน สร้างนิสัยรักการอ่านของเยาวชนไทยในมีรากฐานที่แข็งแรง พร้อมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ “หลักการวิจารณ์และการเขียนบทวิจารณ์” โดยแบ่งกลุ่มเขียนบทวิจารณ์งานสารคดีและนวนิยายและมีอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิให้ความรู้หลักการวิจารณ์ ข้อเสนออย่างใกล้ชิดพร้อมตรวจบทวิจารณ์ในค่ายฯ รางวัลนี้ยังคงจัดประกวดมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน (พ.ศ. 2564)

ในส่วนของรางวัลการประกวดบทวิจารณ์ดีเด่นกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ที่ยังคงจัดประกวดบทวิจารณ์วรรณกรรมอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) แต่ยังคงขาดการรวบรวมและจัดเก็บบทวิจารณ์ที่ส่งเข้าประกวดทั้งหมดไว้เป็นฐานข้อมูล จึงทำให้ขาดข้อมูลอันเป็นประโยชน์ที่จะนำไปวิเคราะห์ วิจัย และการศึกษาพัฒนาการของการวิจารณ์วรรณกรรมในแง่มุมนี้ไป คงเหลือแต่เฉพาะบทวิจารณ์ที่ได้รับรางวัล แต่เดิมการเผยแพร่บทวิจารณ์ที่ได้รับรางวัลเหล่านี้ยังอยู่ในแวดวงจำกัด และไม่แพร่หลายมากนัก เพราะพิมพ์เป็นสุจิบัตรสำหรับแจกผู้เข้าร่วมพิธีมอบรางวัลฯ ที่จัดขึ้นในแต่ละปีเท่านั้น และขาดการรวบรวมเพื่อเผยแพร่บทวิจารณ์เหล่านี้อย่างเป็นระบบ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2559 โครงการวิจัย “เครือข่ายการวิจารณ์ศิลป์: การวิจัยและพัฒนา” ที่ได้รับทุกสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจารณ์ ได้รวบรวมและเผยแพร่ไว้อย่างครบถ้วนในเว็บไซต์ www.thaicritic.com และในเว็บไซต์ <http://www.arts.su.ac.th/thaicritic/>

อย่างไรก็ดี คุณูปการอันสำคัญยิ่งของกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ในการจัดประกวดบทวิจารณ์อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาเกือบสามทศวรรษ คือการเปิดพื้นที่และเป็นประจักษ์พยานให้กับบทวิจารณ์วรรณกรรมที่หลากหลายทั้งรูปแบบ มุมมอง และแนวการวิจารณ์ที่ไหลเวียนและเผยแพร่อยู่ในแวดวงการวิจารณ์ของสังคมไทยในระยเวลาดังกล่าว

ทั้งนี้ จะเห็นว่าการจัดประกวดรางวัลบทวิจารณ์ทั้ง 2 รางวัลมีแบ่งระดับของผู้เข้าประกวดแต่ละรางวัลไว้อย่างชัดเจนและครอบคลุมผู้วิจารณ์วรรณคดีในทุกระดับ กล่าวคือ รางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่นกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เริ่มจัดประกวดมาตั้งแต่พื้นที่การวิจารณ์วรรณคดีในสื่อสิ่งพิมพ์เข้มแข็ง ผู้ส่งประกวดจึงเป็นกลุ่มผู้มีความรู้และความเชี่ยวชาญในการวิจารณ์วรรณคดีอยู่แล้ว ขณะที่รางวัลวรรณกรรมวิจารณ์ล่าสุดที่จัดประกวดในขณะที่พื้นที่เผยแพร่บทวิจารณ์วรรณคดีในสื่อสิ่งพิมพ์ปิดตัวลงเป็นจำนวนมาก ทำให้ขาดพื้นที่ของการสร้างนักวิจารณ์หน้าใหม่ ด้วยเหตุนี้ รางวัลดังกล่าวไม่เพียงทำหน้าที่จัดประกวดบทวิจารณ์ร่วมสมัยในกลุ่มนักวิจารณ์หน้าใหม่ ทั้งที่เป็นนักเรียนมัธยม นักศึกษาระดับอุดมศึกษา และผู้สนใจทั่วไปเท่านั้น หากแต่ยังทำหน้าที่เปิดอบรมและให้ความรู้แก่ผู้สนใจผลงานวิจารณ์วรรณกรรมเข้าประกวดเหล่านี้ได้มีโอกาสพัฒนาทั้งทักษะการเขียนวิจารณ์ องค์ความรู้ และศักยภาพในการวิจารณ์ไปพร้อมกัน

ด้วยเหตุนี้ การจัดประกวดรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมจึงมิได้เป็นเพียงการเปิดพื้นที่สำหรับสร้างความคึกคักให้เกิดขึ้นในวงการวรรณคดีวิจารณ์เท่านั้น ขณะเดียวกันยังมีส่วนในการยกระดับและพัฒนาคุณภาพของบทวิจารณ์และนักวิจารณ์ไปพร้อมกันด้วย

³³ มอบทุนการศึกษาจำนวน 30 ทุนให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาและนักศึกษาระดับปริญญาตรี ผู้ได้รับรางวัลคือผู้ผ่านรอบคัดเลือกบทวิจารณ์จากผู้เข้าประกวด 600 คน และต้องเข้าร่วมโครงการ “อ่าน เขียน เรียนรู้: ค่ายวิจารณ์วรรณกรรม”

สรุป

ความถดถอยของการวิจารณ์ลายลักษณ์ส่วนหนึ่งมาจากสื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งมีนโยบายลดความสำคัญของบทวิจารณ์วรรณกรรม ทั้งการลดหรือยกเลิกพื้นที่การวิจารณ์วรรณกรรม บทวิจารณ์วรรณกรรมจึงหายไปจากสื่อสิ่งพิมพ์ทั่วไป ทำให้นักวิจารณ์ส่วนหนึ่งหยุดทำงานด้านการวิจารณ์ และยังเป็นข้อจำกัดของนักวิจารณ์หน้าใหม่ที่ไม่สามารถเผยแพร่งานวิจารณ์และสร้างตัวตนในฐานะนักวิจารณ์ได้ แม้ว่าการวิจารณ์ขยายพื้นที่ไปในสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งปรับเปลี่ยนรูปแบบการวิจารณ์เป็นบทแนะนำหนังสือที่มีขนาดสั้น เน้นการชื่นชม นำเสนอส่วนดีและความประทับใจที่มีต่อหนังสือ และ สื่อสิ่งพิมพ์ได้นำรูปแบบการเขียนแนะนำหนังสือนี้ไปใช้แทนที่บทวิจารณ์เต็มรูปเพิ่มขึ้น อีกทั้งความถดถอยของการวิจารณ์ลายลักษณ์ยังส่งผลกระทบที่ชัดเจนคือ จำนวนบทวิจารณ์วรรณกรรมส่งเข้าประกวดรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมดีเด่นกองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ลดลงอย่างมาก จึงทำให้คณะกรรมการต้องเพิ่มประเภทการวิจารณ์เป็นภาพยนตร์และละครเวทีให้รางวัลสลับปีกับบทวิจารณ์วรรณกรรม

พื้นที่ของการเผยแพร่บทวิจารณ์วิจารณ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในทศวรรษ 2550 มี กล่าวคือ บทวิจารณ์วรรณคดีที่เคยตั้งมั่นและเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์มาอย่างยาวนานตลอดกว่าร้อยปีที่ผ่านมาค่อยๆ หดหายไป อันเป็นผลมาจากวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ แต่นับว่ายังโชคดีที่วรรณคดีวิจารณ์สามารถย้ายพื้นที่ไปเผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ตในช่วงเวลาดังกล่าวได้อย่างทันท่วงที จนสามารถเติบโตและเฟื่องฟูขึ้นได้ทั้งจากการสร้างนักวิจารณ์หน้าใหม่ขึ้นเป็นจำนวนมากและเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่นักวิจารณ์หน้าใหม่เหล่านี้ส่วนหนึ่งยังขาดความเข้าใจและขาดองค์ความรู้ที่ถูกต้องด้านวรรณคดีวิจารณ์ อาจนับว่าเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่เป็นเหตุให้นักวิจารณ์เหล่านี้ไม่ได้สร้างงานวิจารณ์อย่างจริงจังและต่อเนื่องเท่ากับนักวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์ ขณะเดียวกันก็ยังพบว่าการวิจารณ์แบบเต็มรูปในสื่อสิ่งพิมพ์แทบจะไม่ปรากฏให้เห็นในสื่ออินเทอร์เน็ตเท่าใดนัก อันเป็นผลจากข้อจำกัดของพื้นที่เผยแพร่ที่ไม่นิยมเผยแพร่ข้อเขียนที่มีขนาดยาวมากนัก หรือบางพื้นที่ก็กำหนดความยาวของข้อเขียนไว้อย่างชัดเจน เช่น บล็อกแก็งกำหนดไว้ไม่เกิน 2 หน้ากระดาษ A2 ขณะที่ทวิตเตอร์กำหนดไม่เกิน 280 ตัวอักษร หรืออินสตาแกรมกำหนดไว้ไม่เกิน 2,200 ตัวอักษร (แต่โพสต์ที่ดีในอินสตาแกรมนิยมใช้อักษรไม่เกิน 40 ตัว)

นอกจากพื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออินเทอร์เน็ตแล้ว ยังพบว่ามีพื้นที่ทางเลือกใหม่ที่กระตุ้นให้เกิดกิจกรรมวรรณกรรมวิจารณ์หลากหลายรูปแบบได้เป็นที่รู้จัก เบ่งบาน และกระจายตัวไปสู่กลุ่มคนในแวดวงต่างๆ ได้กว้างขวางและแพร่หลายมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในพื้นที่สาธารณะ อาทิ ร้านกาแฟ ร้านหนังสือ และ พื้นที่ทางศิลปะ (art space) ต่างๆ แวดวงการศึกษา รวมถึงเวทีประกวดต่างๆ ที่สร้างความคึกคักและช่วยกระตุ้นบรรยากาศและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตได้อย่างเป็นธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น

สถาบันการศึกษานับเป็นพื้นที่ซึ่งมีบทบาทต่อการสร้างกิจกรรมการวิจารณ์ในหลายลักษณะ ทั้งการสร้างองค์ความรู้ทางการวิจารณ์ผ่านการเรียนการสอน การเผยแพร่บทความและบทวิจารณ์ในวารสารทางวิชาการ วารสารเฉพาะทางวรรณกรรม และการนำเสนอผลงานในเวทีประชุมวิชาการ ดังจะเห็นได้จากบทความทางวิชาการ งานวิจัย และวิทยานิพนธ์มีเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณ และความหลากหลายของเนื้อหาและแง่มุมในการศึกษา โดยเฉพาะมีการนำทฤษฎีมาใช้ในการตีความงานวรรณกรรมที่สร้างมุมมองใหม่ๆ ให้กับการศึกษา ขณะเดียวกันยังพบว่ามีการจัดกิจกรรมการวิจารณ์ทั้งภายในสถาบันการศึกษาและระหว่างสถาบันการศึกษาอื่นเป็นจำนวนมาก แต่กิจกรรมส่วนใหญ่เน้นการวิจารณ์เชิงวิชาการอย่างเข้มข้น จึงไม่ส่งผลไปนอกสถาบันอย่างเข้มข้นเหมือนในอดีต ขณะเดียวกันยังขาดความถี่ในการจัดกิจกรรมการวิจารณ์ทั้งทางการ ไม่เพียงแต่เปิดโอกาสให้ผู้สนใจทั่วไปเข้าร่วมกิจกรรม แต่ยังช่วยกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศการวิจารณ์วรรณกรรมที่คึกคัก ผลของการลดบทบาทของเครือข่าย

สถาบันการศึกษาข้างต้น ทำให้กิจกรรมการวิจารณ์วรรณกรรมคึกคักอยู่นอกสถาบันการศึกษา และผู้จัดกิจกรรมทางการวิจารณ์ส่วนใหญ่กลายเป็นองค์กรภายนอกที่เริ่มเข้ามาทำหน้าที่แทนสถาบันศึกษาเพิ่มมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่งพบว่าเครือข่ายสถาบันการศึกษายังไม่อาจกระตุ้นและสร้างนักวิจารณ์ขึ้นทดแทนได้ เพราะในการเรียนการสอนมิได้เน้นการเขียนวิจารณ์ลายลักษณ์อย่างต่อเนื่องเป็นประจำ ที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างและพัฒนาศักยภาพของนักวิจารณ์

นอกจากนี้พบว่ายังมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างคนวรรณกรรมในภาคส่วนต่างๆ เพิ่มมากขึ้น ทั้งนักเขียน นักวิจารณ์ นักวิชาการทางวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ ผู้อ่าน รวมถึงองค์กรวรรณกรรมทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อจัดกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อการสร้างและกระตุ้นให้เกิดความเข้มแข็งของการวิจารณ์วรรณกรรมในประเทศไทย ทั้งการสร้างนักวิจารณ์ พื้นที่วิจารณ์วรรณกรรม รวมถึงกระตุ้นให้เกิดบรรยากาศการวิจารณ์ที่คึกคักเพิ่มมากขึ้น ทั้งในลักษณะของการเปิดตัวหนังสือ การจัดเสวนา สัมมนา สัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการประชุมวิชาการด้านวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ในประเด็นต่างๆ รวมทั้งการจัดประกวดบทวิจารณ์ เป็นต้น

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการวิจารณ์ในยุคนี้คือ สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ช่วงทศวรรษนี้ ทำให้เกิดความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่าง ทั้งจากคนในสังคมและคนในแวดวงวรรณกรรม จึงเป็นอุปสรรคต่อการวิจารณ์ในลักษณะต่างๆ ดังนี้ 1) เกิดการวิจารณ์และยอมรับการวิจารณ์เพียงด้านเดียวมากขึ้น 2) ผู้ที่มีความเชื่อทางการเมืองในทิศทางเดียวกัน ทศนะและข้อวิจารณ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นการชื่นชม และ/หรือยกยอเกินจริง มีการวิจารณ์เกินตัวบท หรือการให้ทัศนะวิจารณ์ได้ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้อ่านชิ้นนั้นมาก่อน 3) มีความคิดเห็นหรือทัศนะวิจารณ์ข้ามกลุ่ม บ่อยครั้งเป็นการมุ่งวิจารณ์ที่ตัวนักเขียน หรือแนวคิดทางการเมืองแทนการวิจารณ์ตัวบท และทัศนะวิจารณ์ส่วนใหญ่จะมุ่งตำหนิเกินจริง จนก่อให้เกิดปัญหา ข้อขัดแย้ง และกรณีพิพาทระหว่างกัน และ 4) การวิจารณ์มีพาดพิงถึงประเด็นการเมืองจะเกิดผลเสียทันที เพราะต่างฝ่ายต่างมุ่งตำหนิ ตีเถียง และด่าทอกัน มากกว่าที่จะวิจารณ์ตัวงานวรรณกรรมอย่างสร้างสรรค์

อย่างไรก็ดี หากพิจารณาบทบาทของบทวิจารณ์ต่อการสร้างงานวรรณกรรมนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าอาจต้องแยกพิจารณาใน 2 ส่วน ส่วนแรก คือ บทวิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์พบว่า แทบจะไม่ส่งผลต่อการสร้างงานวิจารณ์ของนักเขียนมากนัก เนื่องจากบทวิจารณ์มีสื่อสิ่งพิมพ์ในทศวรรษนี้อยู่ในภาวะถดถอยอย่างมาก จึงขาดทั้งนักวิจารณ์และบทวิจารณ์ งานวิจารณ์ที่เผยแพร่เป็นจำนวนมากไม่มีผู้วิจารณ์ ขณะที่ผู้วิจารณ์ส่วนใหญ่มักเป็นผู้ไล่ตามการสร้างงานวรรณกรรมแนวทดลองใหม่ๆ ของนักเขียนมากกว่าจะเป็นบทวิจารณ์ที่ชี้ทางและแนะนำการสร้างงานวรรณกรรมแนวใหม่ๆ เพื่อช่วยพัฒนางานวรรณกรรมของนักเขียนอย่างจริงจัง ส่วนที่สอง คือ บทวิจารณ์วรรณกรรมในสื่อออนไลน์พบว่ามีความคึกคักทั้งจำนวนนักวิจารณ์และบทวิจารณ์เป็นจำนวนมาก เนื่องจาก “นักเขียนมือใหม่” จำนวนมากเรียกร้องต้องการนักวิจารณ์และบทวิจารณ์ เพื่อเป็นเครื่องสะท้อนข้อบกพร่องและข้อดีต่างๆ ในผลงานของตน ด้วยเหตุนี้ บทวิจารณ์วรรณกรรมในสื่อออนไลน์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่ “นักเขียนมือใหม่” ใช้เพื่อพัฒนางานเขียนของตนอย่างจริงจัง

การก่อตัว เบ่งบาน และคลี่คลายของวรรณกรรมโศกาลัย

ระยะเวลาเพียงหนึ่งปีนับตั้งแต่การประกาศข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 จนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพฯ ระหว่างวันที่ 25-29 ตุลาคม พ.ศ. 2560 มีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจประการสำคัญต่อวงวรรณกรรมของไทยเป็นอย่างมาก นั่นคือ ความเบ่งบานของ

วรรณกรรมโศกาลัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทร้อยกรองจำนวนมากที่เผยแพร่ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์ และสิ่งอินเทอร์เน็ต จากการศึกษาพบว่าความเบ่งบานที่เกิดขึ้นในครั้งนี้มีสาเหตุบังเอิญ แต่มีปัจจัยสนับสนุนและเบื้องหลังหลายประการเพื่อให้เข้าใจเหตุและปัจจัยอันก่อให้เกิดปรากฏการณ์แห่งความเบ่งบานในครั้งนี้อย่างรอบด้าน ผู้วิจัยจึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

1. การก่อตัวของวรรณกรรมถวายเป็นอาลัย

ความพร้อมทางวรรณศิลป์ และความพร้อมของสังคมในแง่ต่างๆ ที่ก่อตัวขึ้นนับเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้วรรณกรรมโศกาลัยเบ่งบานขึ้นอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่การสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เป็นต้นมา รากฐานที่สำคัญเหล่านี้ประกอบขึ้นจากปัจจัยหลายประการ ดังนี้

1.1 พระราชพิธีสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

ในช่วงหนึ่งทศวรรษก่อนที่รัชกาลที่ 9 จะเสด็จสวรรคต มีพระราชพิธีเฉลิมฉลองที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ อย่างต่อเนื่องในหลายโอกาส นับตั้งแต่ พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 80 พรรษา 5 ธันวาคม 2550 เป็นงานเฉลิมฉลองเนื่องในโอกาสที่รัชกาลที่ 9 ทรงเจริญพระชนมายุครบ 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2550 พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554 เป็นงานเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 เนื่องในโอกาสมหามงคลที่ทรงเจริญพระชนมายุครบ 7 รอบ หรือ 84 พรรษา เมื่อ พ.ศ. 2554 มีการประกอบพระราชพิธีและรัฐพิธี ระหว่างวันที่ 1 มกราคม จนถึงวันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ. 2554 และพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 70 ปี วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2559 นับเป็นมหามงคลสมัยอันพิเศษยิ่งที่รัชกาลที่ 9 ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 70 ปี และพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงครองราชย์ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ รัฐบาลและปวงชนชาวไทยพร้อมใจกันจัดงานเฉลิมพระเกียรติ เพื่อแสดงความจงรักภักดีถวายเป็นราชสักการะ

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และสื่อมวลชนแขนงต่างๆ ได้รวบรวมและเผยแพร่ข้อมูลการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับพระองค์ ทั้งในภาพข่าว สารคดีและภาพยนตร์เฉลิมพระเกียรติของพระองค์ในวาระต่างๆ ครอบคลุมในหลากหลายด้านอย่างต่อเนื่อง ทั้งพระราชประวัตินับตั้งแต่เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรมจริยาทรงยึดมั่นในพระปฐมบรมราชโองการและพระราชสัตยาธิษฐาน เพื่อประโยชน์สุขของปวงอาณาประชาราษฎร์และชาติบ้านเมืองตลอดมา พระราชจริยวัตร พระปรีชาสามารถ รวมทั้งพระราชกรณียกิจนานัปการที่ทรงอุทิศกำลังพระวรกาย กำลังพระสติปัญญา และพระราชทรัพย์เพื่อความอยู่ดีมีสุขของอาณาประชาราษฎร์ ด้วยการเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมเยียนและแก้ปัญหาให้กับประชาชนผู้เดือดร้อน อันนำมาซึ่งโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมากกว่า 4,000 โครงการที่ครอบคลุมทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการเกษตรกรรม การชลประทาน การอนุรักษ์ดิน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การประมงและปศุสัตว์ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานแนวพระราชดำริปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทรงชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้ราษฎร เพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างพึ่งพาตนเองด้วยความมั่นคงและยั่งยืน ด้านการศึกษา ทรงมุ่งมั่นพัฒนาคุณภาพชีวิตราษฎร ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาทุกสาขาแก่เยาวชนและประชาชนอย่างทั่วถึง เช่น จัดโครงการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย รวมทั้งการจัดทำสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนและพระราชทานทุนการศึกษาอย่างกว้างขวาง ด้านศาสนาทรงเคร่งครัดและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และทรงเป็น

องค์การศาสนูปถัมภก เพื่อให้ศาสนาต่างๆ อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ด้านสาธารณสุข ทรงตระหนักถึงสุขภาพอนามัยประชาชน จึงทรงจัดตั้งหน่วยงานแพทย์หลวง หน่วยแพทย์พระราชทานทั้งทางบกและทางน้ำ หน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่พระราชทาน ก่อตั้งมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ และมูลนิธิราชประชานุเคราะห์ เพื่อช่วยเหลือประชาชนได้รวดเร็วในด้านการแพทย์ ทั้งยังส่งเสริมให้ขุนนายแพทย์สาขาต่างๆ ไปศึกษาเพิ่มเติมในต่างประเทศ รวมถึงพระอัจฉริยภาพทั้งศาสตร์และศิลป์สมดังพระราชสมัญญา “อัครศิลปิน” ทรงสร้างสรรค์ผลงานด้านศิลปะ ทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม การถ่ายภาพ วรรณกรรม (พระราชนิพนธ์ 7 เล่ม ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ภาคผนวก 2) ดนตรีและเพลง (บทเพลงพระราชนิพนธ์ 48 บทเพลง ตูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ภาคผนวก 3) อีกทั้งยังพระราชทานพระราชดำริในการสร้างสรรค์งานศิลปะ งานช่าง นาฏศิลป์ งานประดิษฐ์และงานสถาปัตยกรรมต่างๆ (ตูรายละเอียดเพิ่มเติมในรายงานความก้าวหน้าของสาขาทัศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และภาพยนตร์)

ข้อมูลเกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 ที่เผยแพร่ในสังคมไทยเหล่านี้ นับว่าเป็นเนื้อหาอันสำคัญยิ่งที่ให้อาจารย์ นักเรียนนิสิตนักศึกษาและประชาชนนำมาปรับใช้เป็นเนื้อหาในการแต่งวรรณกรรมแสดงความอาลัยต่อการสวรรคตของพระองค์เป็นจำนวนมาก

1.2 วรรณกรรมเทิดพระเกียรติ

วรรณกรรมเทิดพระเกียรติจำนวนหนึ่งที่เกิดขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสต่างๆ เหล่านั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่ประเทศไทยประสบกับปัญหาภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ หรือวิกฤตการณ์ต้มยำกุ้ง เมื่อปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา รัชกาลที่ 9 พระราชทานแนวพระราชดำริปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) ทรงชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้ราษฎร เพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างพึ่งพาตนเองด้วยความมั่นคงและยั่งยืน ความพอเพียงมีคุณลักษณะ 3 อย่าง คือ ความพอประมาณ (moderation) ความมีเหตุผล (reasonableness) และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว (self-immunity) การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยยึดหลักว่า “ความพอเพียง หมายถึง พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือโดยสรุปก็คือความพอประมาณและความมีเหตุผล” จะส่งผลให้เกิดการพัฒนาสังคมและทรัพยากรบุคคลอย่างมั่นคง ยั่งยืน และมีความสุข (ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์, 2560.2: 28) ต่อมาพัฒนาไปในแนววิชาการเป็น “ศาสตร์พระราชา”

จากการสำรวจพบว่า มีผลงานเทิดพระเกียรติส่วนใหญ่เขียนขึ้นในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2540-2555 ส่วนใหญ่ก็นำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาถ่ายทอดและเผยแพร่ผ่านงานวรรณกรรม อันได้แก่ แผ่นดินหัวใจ³⁴ (2544) ของ ดวงตะวัน นวนิยายเรื่อง กลับบ้านเรานะ รักรออยู่³⁵ (2546) ของ ชาศรียา ลุงเย็น คนสามัญ: เรื่อง

³⁴ เป็นเรื่องราวของโมพี หรือแดงโม พัฒนาการสาวจบใหม่ที่เพิ่งบรรจุทำงานที่อำเภอบางส้มเปรี้ยว ซึ่งได้ร่วมงานกับกำนันศรา หรือกำนันไก่อ๊ต และปลัดอำเภอฉะฉาน ลูกพี่ลูกน้องของตนเพื่อรับมือและแก้ปัญหาหลากหลายของคนในอำเภอที่เดินทางกลับบ้านที่ตกงานจากเมืองหลวง เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 โดยอาศัยแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและความเพียรในการทำงานตามแบบอย่างของพระมหากษัตริย์

³⁵ เรื่องราวของจอมขวัญ ก๊อบบี้ไรเตอร์สาวของบริษัทโฆษณาในกรุงเทพฯ ที่ถูกบริษัทเลือกจ้างจากวิกฤตต้มยำกุ้ง จึงเดินทางกลับบ้านเพื่อใช้ชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมกับทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ จนสามารถมีรายได้เพียงพอให้เลี้ยงชีพตนเองได้

ไม่ธรรมดาของชาวบ้านธรรมดา³⁶ (2548) ของ ชลลดา ปะการัง และ นวนิยายเรื่อง น้ำเลนไฟ³⁷ (2554) ของ กฤษณา อโศกสิน

นวนิยายทั้ง 4 เรื่องข้างต้นมีประเด็นร่วม คือการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 9 มาถ่ายทอดทั้งการอ้างถึงโดยตรง ดังจะเห็นได้ว่านักเขียนจำนวนหนึ่งเขียนระบุที่มาของแนวคิดในการเขียนเรื่องของตนไว้อย่างชัดเจนในคำนำ ไม่ว่าจะเป็นนวนิยายเรื่อง แผ่นดินหัวใจ ซึ่ง “ดวงตะวัน” เขียนระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “เหตุการณ์ในเรื่องกล่าวถึงชุมชนในพื้นที่ลุ่มภาคกลาง ที่ต้องรับมือกับปัญหาลูกหลานพากันชมซานจากเมืองหลวงกลับบ้านเกิด อันเนื่องมาจากวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 แต่เพราะการทำหน้าที่ของตัวละครเอกในเรื่อง ทำให้ชาวบ้านฝ่าฟันปัญหาปากท้อง และความทุกข์ยากมาได้ โดยยึดแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงและความเพียรเป็นที่ตั้ง” (ดวงตะวัน, 2544: คำนำ) เช่นเดียวกับนวนิยายเรื่อง น้ำเลนไฟ (2554) ของ กฤษณา อโศกสิน ก็ระบุไว้อย่างชัดเจนเช่นกันใน “คำนำ/จากนักเขียน” ว่า

“นวนิยายเรื่อง ‘น้ำเลนไฟ’ นี้เกิดขึ้นจากแรงบันดาลใจในเกษตรทฤษฎีใหม่และหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ผสมผสานกับตลาดสดไทยในแบบฉบับที่พัฒนาแล้วจนครบวงจร ... แต่ต้องยกย่อง นายดัด และ ดินดี ที่ข้าพเจ้าเสกเป่าขึ้นมาให้ทั้งคู่มีชีวิต สามารถละลายวิชาการศึกษาให้กลายเป็นความเกษมหรรรษาได้เท่าที่คาดหวัง ช่วยให้ทฤษฎีใหม่ เศรษฐกิจพอเพียง และตลาดสดกลมกลืนไปด้วยกัน ช่วยให้ระลอก ‘น้ำ’ อันคือภาคปฏิบัติของปวงชน เมื่อได้แสงจากดวง ‘ไฟ’ คือพระปัญญาบารมีที่ทรงพระกรุณา พระราชทานเกิดประกายฉายฉานระยิบระยับ” (กฤษณา อโศกสิน, คำนำ/จากนักเขียน, 1-2)

การนำแนวพระราชดำริดังกล่าวมาประยุกต์ใช้สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่คือ การถ่ายทอดผ่านกลุ่มตัวละครที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ดังเช่นพัฒนากรโมฬี กับ กำนันศรา ในนวนิยายเรื่อง แผ่นดินหัวใจ นับว่าเป็นงานวรรณกรรมเรื่องแรกๆ ที่ชี้ให้เห็นผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ทำให้คนตกงานจากเมืองกรุงทยอยกลับคืนสู่ถิ่นฐานบ้านเกิด พร้อมทั้งเสนอให้เห็นว่าแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมานำเสนอไว้เพราะเชื่อว่าแนวคิดนี้จะช่วยให้สังคมไทยผ่านพ้นวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้จริง ดังความตอนหนึ่งว่า “แนวพระราชดำริล้ำค่านี้พระราชทานในช่วงเวลาอันเหมาะสมอย่างยิ่งนัก ศราเชื่อว่าถึงเวลาแล้วที่คนไทยทุกคนต้องหันมาสนใจเรื่องชีวิตที่พอเพียงอย่างจริงจังเสียที หลังจากที่เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศชาติทรุดหนักลง และส่งผลกระทบไปยังทุกชีวิตในทุกหย่อมย่านทั้งภาคเมืองและชนบทเช่นนี้” (ดวงตะวัน, 2544: 80)

นอกจากนี้ นวนิยายเรื่องนี้ยังเสนอแนวพระราชดำริในประเด็นต่างๆ ไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความเพียร ที่เชื่อมโยงกับพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหาชนก โดยประยุกต์ใช้ความเพียรกับความมุ่งมั่นทำความดี ดังที่พอสอนโมฬีไว้ว่า “พ่อไม่มีอะไรจะบอกโม นอกจากถ้อยคำพระมหาชนกที่บอกแก่นางมณีเมขลา ซึ่งในหลวงของเราทรง

³⁶ เรื่องราวของลุงเย็นแห่งบางน้ำดี ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยลักษณะสองภูมิโนแคว้นทั้งท้องทุ่งและทะเล จึงอุ้มชูให้มีอยู่มีกินอย่างไม่ขัดสน ผู้ที่ยืนยันที่จะใช้ชีวิตพอเพียงตามวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม และไม่ปรับตัวตามวิถีเกษตรแบบใหม่ๆ ที่รัฐเข้ามาส่งเสริมชาวบ้าน ลุงเย็นพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าวิถีที่เกียติถือเป็นวิถีที่ถูกต้อง และได้นำวิถีดังกล่าวไปขยายต่อเพื่อช่วยแก้ปัญหาและฟื้นฟูชีวิตที่เป็นทาสจากหนี้สินของคนในชุมชนจากทำเกษตรตามที่รัฐส่งเสริม จนสามารถปลดหนี้และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และยังยืนหยัดจากความเข้มแข็งของชุมชนที่ช่วยพัฒนาหมู่บ้านให้เจริญขึ้นจากวิถีและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

³⁷ เรื่องราวของนายดัด ตรีมิตร เจ้าของตลาดตรีมิตร และคำดี หลายชายที่เริ่มสนใจเกษตรทฤษฎีใหม่และหลักเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ หลังจากที่ได้พบกับฉาน จิตตะภักดี ลูกเขยชาวสวนที่เขาเพิ่งรู้จักหลังจากตามหาดวงแก้วลูกสาวที่หนีออกจากบ้านมานานกว่า 20 ปีจนพบ

พระราชนิพนธ์เอาไว้ จำไว้นะลูก ... ถึงจะมองไม่เห็นฝั่ง เราก็ต้องพยายามว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทร โภคะทั้งหลายมิได้สำเร็จด้วยเพียงคิดเท่านั้น... พ่อขอให้โมหีความเพียรพยายามในทางที่ถูกที่ควรนะลูกนะ” (ดวงตะวัน, 2546: 23) รวมถึงการสร้างความสำเร็จกับมิตรในหน้าที่ โดยเฉพาะผู้ที่เป็นข้าราชการที่ว่า “ถ้าข้าราชการทุกคนยืนหยัดที่จะทำหน้าที่ตามความรับผิดชอบของตนเองอย่างดีที่สุด ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสอยู่เสมอว่า ไม่ว่าลมแรง น้ำป่าเพียงใด ก็ไม่อาจหักกลายหญาแปรกลงได้ เพราะมันย่อมจะยืนหยัดขึ้นรับแดดอุ่น และงอกงามเติบโตเชื่อมต่อกันเป็นผืนกว้างใหญ่ไพศาลไปทั่วทั้งแผ่นดินนี้ทีเดียว” (ดวงตะวัน, 2546: 556)

อีกกลุ่มหนึ่งคือตัวละครที่เป็นเกษตรกรผู้นำไปปฏิบัติจนเห็นผลอย่างแท้จริง นับตั้งแต่ตัวละครที่ไม่มีความรู้แต่เริ่มเรียนรู้และน้อมนำแนวคิดทฤษฎีใหม่มาปรับใช้ในชีวิตของตน ดังเช่น จอมขวัญ ตัวเอกจากนวนิยายเรื่อง *กลับบ้านเรานะ รักรออยู่* ที่บริษัทเล็กจ้าง เพราะบริษัทลดขนาดในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ จึงตัดสินใจเดินทางกลับบ้านมาทำอาชีพเกษตรกร โดยเริ่มต้นจากการเรียนรู้แนวคิดทฤษฎีใหม่อย่างจริงจัง ขณะที่ ฉาน จิตตะภักดี จากนวนิยายเรื่อง *เล่นไฟ* เป็นเกษตรกรที่น้อมนำแนวคิดเรื่องทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ และพบว่าแนวคิดดังกล่าวใช้ได้ผลจริงๆ ในเรื่อง *กฤษณา อโศกสิน* ชี้ให้เห็นว่าการนำแนวคิดทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ให้ตัวละครประยุกต์ใช้ในชีวิตนั้น มิได้เกิดผลสัมฤทธิ์ทันทีที่นำมาใช้ หากแต่ต้องทำอย่างจริงจังเอาใจใส่ ใส่ใจ และค่อยเป็นค่อยไป จึงจะบังเกิดผล ความสำเร็จของฉานไม่ต่างจาก ลุงเย็น จากเรื่อง *ลุงเย็น คนสามัญ* : *เรื่องไม่ธรรมดาของชาวบ้านธรรมดา* แม้ตลอดทั้งเรื่อง ชลดาปะการัง มิได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าแนวคิดที่ลุงเย็นนำมาปรับใช้กับตนเอง และนำมาถ่ายทอดและเผยแพร่กับคนในชุมชน จนท้ายที่สุดก็สร้างให้ชุมชนดังกล่าวปลดหนี้ และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืนนั้นมาจากแนวพระราชดำริ แต่เมื่อพิจารณารายละเอียดจะพบว่าแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และทฤษฎีใหม่ของรัชกาลที่ 9 ที่นำมาประยุกต์ใช้ทั้งในระดับบุคคลและชุมชนของตน ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง ดังเช่นในกรณีการแบ่งที่ดินทำกินของราม ลูกชายของลุงเย็นที่วางแผนการจัดการที่ดินในไร่ของตนไว้อย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้อาจกล่าวได้ว่า การที่ผู้เขียนมุ่งเสนอเรื่องราวของตัวละครเอกที่น้อมนำและปฏิบัติตามแนวพระราชดำริ ไม่เพียงแต่เพื่อเทิดพระเกียรติพระปรีชาสามารถของรัชกาลที่ 9 ด้วยการนำมาอธิบายการนำไปใช้อย่างง่ายๆ เท่านั้น แต่ขณะเดียวกันก็เพื่อมุ่งเน้นให้อ่านตระหนักว่า หากประชาชนดำเนินตามแนวทางพระราชดำรินี้แล้ว ไม่เพียงแต่จะผ่านวิกฤตเศรษฐกิจที่เริ่มส่งผลกระทบต่อสังคมและคนไทยมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นแนวทางที่ช่วยให้ประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรไทยสามารถดำรงชีวิตได้อย่างเป็นสุขและยั่งยืนด้วย

ในเวลาต่อมายังพบว่ายังมีวรรณกรรมเยาวชนอีกหลายเรื่องที่มุ่งนำเสนอแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เช่น *ครอบครัวพอเพียง* (2550) ของ ม.ล. เทพฉัตร สวัสดิวัฒน์ *เด็กชายกับใบโพธิ์* (2550) ของ วิจิตร อภิชาติเกรียงไกร และ *ลุงบุญมากกับป้ามาลี* (เศรษฐกิจพอเพียง) (2553) ของ เรืองเดช ธิมะโน

นอกจากนี้ยังพบว่ามียุทธศาสตร์เพื่อเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในวโรกาสต่างๆ ดังเช่นนวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ” นำเสนอในวโรกาส *พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554* เพื่อถ่ายทอดพระอัจฉริยภาพและพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 9 ผ่านนวนิยาย 5 เรื่องของนักเขียน 5 คน ที่กล่าวถึงโครงการพระราชดำริ แนวพระราชดำริ และบทเพลงในพระราชนิพนธ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่ง

ถ่ายทอดผ่านนวนิยายรัก 5 เรื่อง คือ *ในม่านเมฆ*³⁸ (2554) ของ ร่มแก้ว *หัวใจใกล้รุ่ง*³⁹ (2554) ของ อีสยาห์ *ใต้ร่มใบกักดี*⁴⁰ (2554) ของ ชมจันทร์ *ลูกหนี้ที่รัก*⁴¹ (2554) ของ ชาครียา และ *แสงดาวกลางใจ*⁴² (2554) ของ รินท์ลักษ์

นวนิยายชุดนี้ไม่เพียงแต่มุ่งนำเสนอพระอัจฉริยภาพของรัชกาลที่ 9 ในด้านต่างๆ ให้เป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับ ไม่ว่าจะเป็นโครงการฝนหลวง ฝายชะลอน้ำ เพลงพระราชนิพนธ์ พลังงานทดแทน ไปโอดีเซล แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึงการทำบัญชีครัวเรือน และโครงการปลูกพืชเมืองหนาว ขณะเดียวกันยังพยายามเน้นย้ำและชี้ให้เห็นว่าในสังคมไทยยังมีคนจำนวนไม่น้อยที่นำพระองค์มาเป็นต้นแบบและน้อมนำพระราชดำริของพระองค์ท่านมาปฏิบัติตาม เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระและตอบแทนพระคุณของพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศ ไม่ว่าจะเป็น เมฆินทร์ ปิ่นกักดี จากนวนิยายเรื่อง *ในม่านเมฆ* ร่มแก้ว นำเสนอความคิดของเมฆินทร์เพื่ออธิบายขยายความปรัชญา แนวความคิดและการกระทำของในหลวงรัชกาลที่ 9 ไว้อย่างเป็นรูปธรรมว่าสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำนั้นเป็นการมอบวิธีการทำมาหากิน ซึ่งเปรียบได้กับการให้เบ็ดตกปลาแก่ประชาชนของพระองค์ เพื่อให้เขาเหล่านั้นสามารถที่จะยืนด้วยขาของตนเองในการทำมาหากินสามารถหาเลี้ยงชีพได้อย่างยั่งยืนด้วยเหตุนี้ การที่ข้าราชการของพระองค์ทำหน้าที่เผยแพร่แนวพระราชดำริ จึงเป็นเสมือนกับการมอบแนวทางในการทำมาหากินตลอดชีวิตให้กับพสกนิกรของพระองค์ไปพร้อมกันด้วย

ขณะที่ชาวบ้านจากภูเขาจะหมอกจากนวนิยายเรื่อง *ใต้ร่มใบกักดี* ที่มุ่งมั่นจะสานต่อตามแนวทางพระราชดำริ เพื่อให้ชนรุ่นหลังเรียนรู้และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในเรื่องพลังงานทดแทน ชมจันทร์ไม่เพียงแต่นำเสนอความคิดและการกระทำของผู้ใหญ่ธัมและชาวบ้านในฐานะภาพตัวแทนกลุ่มประชาชนผู้ที่น้อมนำแนวพระราชดำริไปปฏิบัติและเกิดผลที่เป็นประโยชน์กับตนและชุมชนของตนเท่านั้น แต่ยังต้องการจะขยายความคิดเกี่ยวกับพลังงานทดแทนหรือไปโอดีเซลของรัชกาลที่ 9 ออกไปสู่สังคมในวงกว้าง เพราะเห็นว่าพลังงานทางเลือกเช่นนี้มีประโยชน์ต่ออนาคตของประเทศไทยอย่างมาก

³⁸ บอกเล่าเรื่องราวของรวงข้าว แสนชล สาวนักเรียนนอกที่นำพระราชดำริเรื่องฝายชะลอน้ำมาเป็นต้นแบบให้บ้านไอนิดินอุดมสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้ง ซึ่งได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนจากทิวเมฆ หนุ่มคนรักที่ตอนนี้เป็นนักบินฝนหลวง ของศูนย์การบินฝนหลวงที่ช่วยบรรเทาปัญหาไฟป่าและภัยแล้ง

³⁹ เล่าถึงเรื่องราวของใกล้รุ่ง ครูสอนยูเคเลลี (ukulele) ผู้รักในเสียงดนตรีและเพลงพระราชนิพนธ์มาตั้งแต่เด็ก นอกจากนี้ นวนิยายเรื่องนี้ยังนำชื่อเพลงและเนื้อเพลงพระราชนิพนธ์บางท่อน รวม 25 บทเพลงมาเป็นชื่อบท และเกริ่นนำก่อนเข้าสู่เนื้อเรื่องในแต่ละบทเพื่อเสนออารมณ์และแนวทางของเรื่องในบทนั้นๆ ด้วย

⁴⁰ เสนอเรื่องราวของผู้ใหญ่ธัม และชาวบ้านในภูเขาหมอก จังหวัดตรัง ที่ตั้งใจจะผลิตและเผยแพร่พระปรีชาสามารถของในหลวงเรื่องการนำไปโอดีเซลมาเป็นพลังงานทดแทน ซึ่งได้รับการสนับสนุนและต่อยอดให้ก้าวหน้าและทันสมัยมากขึ้นจากความช่วยเหลือของคนรุ่นใหม่อย่าง ลัคนา ลูกสาว และจิรเมธ ลูกชายของเพื่อนสนิท

⁴¹ นำเสนอเรื่องราวการแก้ปัญหาการปลดหนี้บัตรเครดิตจำนวนมากของ ออมสิน สาวนักโฆษณา กับก้องภพ ที่ใช้เงินเก็บหมดจากการเดินทางไปถ่ายภาพรอบโลก ด้วยการนำแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการทำบัญชีครัวเรือนมาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหา อาจกล่าวได้ว่านวนิยายเรื่องนี้เป็นเหมือนเรื่องราวภาคต่อของนวนิยายเรื่อง *กลีบบ้านเรือนะรักรออยู่* ซึ่งนวนิยายเรื่องนี้มุ่งนำเสนอการใช้ชีวิตพอเพียงอยู่ในเมืองได้อย่างพอเพียงและมีความสุข

⁴² เล่าถึงเรื่องราวหมอคำปานและนับดาวที่ได้รับพระราชทานที่ดินจากรัชกาลที่ 9 และพัฒนาจนกลายเป็นไร่แสงดาว ซึ่งเป็นไร้สตอร์เบอร์รี่ขนาดใหญ่ได้ อคิน หัวหน้าหน่วยพิทักษ์ป่าอุทยานแห่งชาติเขียงดาว ผู้มีหน้าที่ดักจับพวกลักลอบตัดไม้และเผาป่า และ ผูกอน่านนที ตำรวจตระเวนชายแดนมีหน้าที่เผยแพร่และให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปลูกพืชเมืองหนาวของโครงการหลวงที่เขาตากเกาะ

เช่นเดียวกับนับดาว นางเอกในนวนิยายเรื่อง *แสงดาวกลางใจ* ที่เป็นบุคคลหนึ่งคนที่ดำเนินรอยตามแนวพระราชดำริที่ต้องการปกป้องรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าให้คงอยู่กับลูกหลานชาวไทยสืบไป รวมทั้งช่วยเหลือชาวไทยภูเขาให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในขณะที่ สิงขร ตังอัครวงศ์ นักบินผ่นหลวง ของสำนักงานการบินอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจากนวนิยายเรื่อง *หัวใจใกล้รุ่ง* ก็น้อมนำแนวพระราชดำริช่วยปลูกป่าในใจคน มาเป็นแนวคิดในการจัดทำโครงการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนและสถาบันการศึกษาเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน โดยสร้างโอกาสให้บุคลากรในชุมชนได้เรียนรู้เชิงปฏิบัติร่วมกับการบินอนุรักษ์ เพื่อนำไปสู่การเสริมความเข้มแข็งให้ชุมชน จนพัฒนาไปสู่การสร้างทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่า พร้อมทั้งยังชี้ให้เห็นถึงความโชคดีของคนไทยที่มีพระมหากษัตริย์ทูลกระหม่อมทรงวรกายตรากตรำทำงานหนักเพื่อประชาชน ดังความตอนหนึ่งว่า “คนไทยโชคดีที่สุดในโลกที่มีกษัตริย์พระองค์นี้ เพราะตั้งแต่เขาเกิดมาไม่เคยเห็นกษัตริย์องค์ไหนในโลกบุกป่าฝ่าดง เข้าไปในถิ่นทุรกันดารเพื่อช่วยเหลือราษฎรเหมือนกษัตริย์ของคนไทย” (อิสยาห์, 2554: 406-407)

ขณะที่นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก” (2557) ซึ่งนำเสนอก่อนวาระสำคัญ นั่นคือ พระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 70 ปี วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2559 นวนิยายชุดนี้สะท้อนเรื่องราวในช่วงเวลาที่ครองราชย์ของรัชกาลที่ 9 ผ่านนวนิยาย 4 เรื่องที่มีตัวละครเกี่ยวเนื่องกันตั้งแต่เล่มแรกจนเล่มสุดท้ายประกอบด้วย *ดั่งต้องมนต์รัก* ของ โหมรีสา นำเสนอในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2489-2504 เหตุการณ์ช่วงขึ้นครองราชย์ และพิธีบรมราชาภิเษก *ในร่มเงารัก* ของ พุ่มใหม่ นำเสนอในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2509-2519 ถ่ายทอดอัจฉริยภาพทางด้านทัศนศิลป์ *เพลงรักรอยฝัน* ของ เตชิตา นำเสนอช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2520-2535 ถ่ายทอดพระราชกรณียกิจ และการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี *รอยรักในดวงใจ* ของ รมย์นลิน นำเสนอช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2535-2549 ที่ถ่ายทอดแนวคิดเรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นวนิยายชุดนี้ไม่เพียงนำเสนอพระมหากษัตริย์องค์ที่ทรงมีต่อพสกนิกร พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติมาอย่างยาวนานถึง 60 ปี เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่มหาชนชาวสยาม แต่ยังรวมถึงการนำเสนอพระอัจฉริยภาพของพระองค์ในด้านต่างๆ ทั้งทัศนศิลป์ ดุริยางคศิลป์ วรรณศิลป์ นฤมิตรศิลป์ และการถ่ายภาพ และพระจริยวัตรอันงดงามของพระองค์ท่านเท่านั้น ขณะเดียวกันยังได้พร้อมสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่ การทำงาน ความจงรักภักดี ความเสียสละเพื่อส่วนรวมให้ชีวิตของเหล่าตัวละครต่างๆ ไปด้วย

ในนวนิยายชุดนี้ ผู้วิจัยพบว่าในนวนิยายเรื่อง *เพลงรักรอยฝัน* ได้นำเสนอภาพของรัชกาลที่ 9 นับเป็นภาพสำคัญที่ประทับอยู่ในความทรงจำของประชาชนชาวไทยเสมอมา ไม่ว่าจะเป็นภาพที่รัชกาลที่ 9 ทรงเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทเป็นระยะทางไกลๆ เพื่อเยี่ยมเยียนราษฎร ซึ่งบ่อยครั้งที่พระองค์ต้องใช้หลังพระหัตถ์ปาดพระเสโทบนพระพักตร์ แต่ก็ไม่เคยรับสั่งว่าทรงเหน็ดเหนื่อย หรือภาพที่ทรงประทับพับเพียบบนพื้นดินในระดับเดียวกับพสกนิกรของพระองค์ ในพระศอสะพายกล้องถ่ายภาพ แผนที่วางอยู่บนพระเพลา พระหัตถ์ก็จดข้อมูลที่เหล่าข้าราชการทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ หรือแม้กระทั่งภาพที่บ้านทุกหลังมีพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 ที่ติดอยู่บนฝาผนัง ภาพจำเหล่านั้นเมื่อนักเขียนนำมาบรรยายด้วยภาษาวรรณศิลป์ นับว่าช่วยสื่ออารมณ์และสร้างความประทับใจของผู้อ่านมากขึ้นกว่าเห็นแค่เพียงภาพนิ่งเท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าจุดมุ่งหมายประการสำคัญของนวนิยายชุดนี้ก็คือข้อความในช่วงสุดท้ายก่อนจบของนวนิยายเล่มสุดท้ายของชุดคือ *รอยรักในดวงใจ* ที่ “รมย์นลิน” ผู้เขียนได้นำเสนอภาพรวมของแผ่นดินในรัชกาลที่ 9 ไว้ว่า

หากถามว่าทำไมคนไทยถึงรักในหลวง พันธราตอบได้เลยว่า เพราะพระองค์ท่านทรงงานมาตลอดการครองราชย์เพื่อประโยชน์และความสุขของปวงชน โดยไม่คำนึงถึงความยากลำบาก ไม่มีที่ใดในแผ่นดินไทยที่พระองค์ท่านไปไม่ถึง ตั้งแต่เหนือจดใต้ ตะวันตกจดตะวันออก ทิวแคว้นแดนไทยเปรียบดั่งบ้านหลังใหญ่ที่มีใน

หลวงเป็นหัวหน้าครอบครัวคอยดูแลทุกข์สุขของลูกๆ ให้อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขสืบมากกว่า 60 ปี ... ต่อให้หญิงสาวเกิดไม่ทันช่วงที่พระองค์ท่านยังทรงงานหนักตรากตรำ แต่จากคำบอกเล่าของปู่ย่าตายายที่ส่งต่อกันมาก็ทำให้ทราบ ว่าในหลวงทรงงานเพื่อพสกนิกรมากมายเพียงใด พันธราจงรักภักดีอย่างไม่มีข้อกังขา (รมย์ลิน, 2557: 369)

นอกจากนี้ยังพบว่าจุดประสงค์สำคัญอีกประการหนึ่งที่นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก” มุ่งถ่ายทอดก็คือ การแสดงให้เห็นความจงรักภักดีของประชาชนชาวไทยจำนวนหนึ่ง ซึ่งมุ่งมั่นตั้งใจที่จะอุทิศตนทำความดีตามรอย พระบาท และต้องการแบ่งเบาพระราชภาระของพระองค์ ไม่ว่าจะเป็นความเสียสละทุ่มเทของคุณหมอมูริช เนติธร ในนวนิยายเรื่อง *ดั่งดั่งมนต์รัก* หรือ รอยสยาม จากนวนิยายเรื่อง *แผ่นดินแห่งรัก* พร้อมกันนี้ยังได้นำเสนอความ มุ่งมั่นที่จะทำความดีโดยไม่หวังผลตอบแทนของ เขียนศิลป์ บดินทร์ภิรมย์ จากนวนิยายเรื่อง *ในร่มเงารัก* ที่นำ คำสอนของพระองค์มาเป็นแนวทางสำคัญในการดำเนินชีวิต รวมถึงความภาคภูมิใจที่ได้เกิดบนผืนแผ่นดินไทย ดังเช่นบทสนทนาระหว่างคุณหญิงยี่สุ่น อรรถสุนทร กับพะยอม สาวใช้คนสนิท วิญญาณที่มีชีวิตอยู่ตลอดเวลา 60 ปีที่พระองค์ทรงครองราชย์เพื่อขอใช้หนี้กรรมของตนได้แสดงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณและน้ำพระ ราชหฤทัยของพระองค์

ตัวอย่างของวรรณกรรมเทิดพระเกียรติข้างต้นชี้ให้เห็นว่า นักเขียนจำนวนไม่น้อยมักสร้างให้ตัวละคร เอกเป็นภาพตัวแทนของประชาชนที่สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 9 ซึ่งไม่เพียงแต่น้อมนำแนว พระราชดำริไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและแนวทางในการประกอบอาชีพเท่านั้น ขณะเดียวกันยังให้ตัว ละครเหล่านี้ให้คำสัตย์ว่าจะดำเนินชีวิตตามคำสอนของพระองค์สืบต่อไป

โดยสรุปจะเห็นว่า วรรณกรรมเทิดพระเกียรตินับเป็นงานวรรณกรรมเฉพาะกิจที่มีเจตย์ในการสร้าง งานอย่างชัดเจนว่าสร้างขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสสำคัญของรัชกาลที่ 9 ดังเช่นนวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ” และ “แผ่นดินแห่งรัก” วรรณกรรมเหล่านี้นับเป็นงานที่อาศิรวาทต่อพระองค์ในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการ นำเสนอพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อพสกนิกร ทั้งในด้านพระราชดำริ พระราชกรณียกิจที่ทรงปฏิบัติมาอย่าง ยาวถึง 60 ปี เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่มหาชนชาวสยาม ไม่ว่าจะเป็นโครงการฝนหลวง ฝ่ายชลประทาน พลังงาน ทดแทน ไปโอดีเซล แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึงการทำบุญซื้อข้าวเรื้อน และโครงการปลูกพืชเมืองหนาว รวมไปถึงการนำเสนอพระอัจฉริยภาพของพระองค์ในด้านต่างๆ ทั้งทัศนศิลป์ ดุริยางคศิลป์ วรรณศิลป์ นฤมิตรศิลป์ และ การถ่ายภาพ และพระจริยวัตรอันงดงามของพระองค์ท่านเท่านั้น ขณะเดียวกันยังพยายามเน้นย้ำและชี้ให้เห็น ว่าในสังคมไทยยังมีคนจำนวนไม่น้อยที่นำพระองค์มาเป็นต้นแบบและน้อมนำพระราชดำริของพระองค์ท่านมา ปฏิบัติตาม เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระและตอบแทนพระคุณของพระมหากรุณาธิคุณผู้ปกครองประเทศ แม้ว่า วรรณกรรมเทิดพระเกียรติเหล่านี้จะมุ่งตอบเจตย์เฉพาะ แต่งานเหล่านี้ก็ได้ลดทอนคุณค่าทางวรรณศิลป์ลงแต่ ประการใด งานของงานวรรณกรรมยังคงมีให้เห็นทั้งในการสร้างตัวละครได้อย่างมีชีวิตชีวา พร้อมทั้งยังมีการ นำแนวคิด แนวพระราชดำริ รวมถึงพระราชประวัติของรัชกาลที่ 9 สอดประสานเข้ากับงานวรรณกรรมแนวรัก ได้้อย่างแยบยล ขณะเดียวกันความผูกพัน มุมมองและความรู้สึกของตัวละครที่มีต่อรัชกาลที่ 9 ของเหล่าตัว ละครยังสร้างผลกระทบทางใจให้กับผู้อ่านไปพร้อมกันด้วย

นอกจากนี้ยังมีงานวรรณกรรมเทิดพระเกียรติอีกจำนวนหนึ่งที่มีได้มุ่งเขียนขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองใน วโรกาสสำคัญเหล่านี้เท่านั้น หากแต่เป็นเพียงการนำแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 9 มานำเสนอในงาน วรรณกรรมของตนไม่ทางตรงก็ทางอ้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ ดังเช่นในนวนิยายเรื่องต่างๆ เหล่านี้ อาทิ *แผ่นดินหัวใจ*, *กลับบ้านเรือนะ รักรออยู่*, *ลุงเย็น คนสามัญ* : เรื่องไม่ ธรรมดาของชาวบ้านธรรมดา และ *น้ำเล่นไฟ*

1.3 บทละครโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติ

นักเขียนในสาขาวรรณศิลป์ ไม่เพียงแต่นำเสนองานวรรณกรรมถวายอาลัยเพื่อเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 9 เท่านั้น แต่ยังมีศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์จำนวนหนึ่งสร้างงานเทิดพระเกียรติพระองค์ในลักษณะข้ามสาขาคือ การเขียนบทละครโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติชุด “ค่าของแผ่นดิน” หรือ “Pride and Dignity of Thais” ที่สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ริเริ่มโครงการ “ปลูกไทย...ในแบบพ่อ” มาตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2559 เพื่อเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติครบ 70 ปี และโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผลงานดังกล่าวสร้างจากเรื่องราวชีวิตจริงของผู้ที่ศรัทธาเพื่อสังคม และนำมาเป็นบุคคลต้นแบบแห่งคุณธรรมจากหลากหลายอาชีพ จำนวน 15 คน ที่ได้ดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามรอยเบื้องพระยุคลบาทของพระองค์ เพื่อร่วมน้อมรำลึกเป็นบรมราชานุสรณ์แด่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ผู้ทรงเปรียบประดุจองค์ต้นแบบแห่งความดีงามและคุณธรรมทั้งมวล พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นแรงบันดาลใจให้คนไทยทุกคนหันสร้างสมคุณความดีให้เป็น “ค่าของแผ่นดิน” ศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ได้นำเรื่องราวของบุคคลต้นแบบเหล่านี้มาเรียบเรียงและถ่ายทอดเป็นบทละครโทรทัศน์รวม 7 เรื่อง เรื่องละ 3 ตอน ๆ ละ 30 นาที โดยมีผู้กำกับการแสดงและนักแสดงคุณภาพร่วมถ่ายทอด ซึ่งออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์และทีวีดิจิทัลช่วงกลางเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2560 เป็นต้นมาโดยเรียงตามลำดับการออกอากาศ อันได้แก่ 1) *แท็กซี่ใจเฮอร์*⁴³ จิระนันท์ พิตรปรีชา เป็นผู้เขียนบท 2) *ต้น ใบ ดอก*⁴⁴ ชชาติ กอบจิตติ เป็นผู้เขียนบท 3) *นางฟ้าในชุดขาวกับวีรบุรุษนักบิน*⁴⁵ “โบตัน” (หรือ สุภา สิริสิงห์) เป็นผู้เขียนบท 4) *ชายขอบ*⁴⁶ เขียนบทโดย วินทร์ เลียววารินทร์

⁴³ ธนิตย์ จิตนุกูล เป็นผู้กำกับการแสดง นำเสนอเรื่องราวของสุวรรณฉัตร พรหมชาติ คนขับแท็กซี่ เป็นบุคคลต้นแบบที่ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของคุณธรรมความดีข้อที่ 1 คือ ความเมตตา กรุณา ที่ให้ผู้โดยสารที่ไม่มีเงินขึ้นฟรี พร้อมบริการอุ้มคนแก่ และคนป่วยที่ต้องการมาโรงพยาบาลฟรี

⁴⁴ พันธุ์ธัมม์ ทองสังข์ เป็นผู้กำกับการแสดง ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของบุคคลต้นแบบ คุณธรรมข้อที่ 2 คือ ความเสียสละ กล่าวหาญ จำนวน 3 คนคือ นายแพทย์มารุต นายแพทย์ชำนาญการพิเศษ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลพรุใน จังหวัดพังงา หมอหนุ่มผู้เสียสละจากนครศรีธรรมราชเป็นผู้ผลักดันให้เกิดศูนย์แพทย์ชุมชนพรุใน ซึ่งเป็นโรงพยาบาลแห่งแรกของเกาะยาวใหญ่ พิมพ์ โกตันคำ ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดสกลนคร เปิดบ้านตัวเองเป็นศูนย์เรียนรู้และอบรมเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือ ทำพออยู่ พอกิน พึ่งพาตัวเอง พร้อมทั้งอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับอาชีพต่างๆ เช่น ศูนย์อบรมผักหวาน ฟาร์มไส้เดือน แปลงสาธิตหมากเฒ่า และฐานอนุรักษ์ป่าไร่ปลายนา และเสียม แสงสกล ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดสุโขทัย ผู้ริเริ่มการรวมกลุ่มทอผ้าเพื่อจะได้กำหนดราคากันเอง และสร้างแรงต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง จนกลายมาเป็นกลุ่มทอผ้าบ้านนาต้นจัน ทำ home stay จนสามารถสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวให้กับคนในชุมชนบ้านนาต้นจัน

⁴⁵ กำกับการแสดงโดย ราชนันท์ ลิ้มตระกูล ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของบุคคลต้นแบบที่นำเสนอคุณธรรมข้อที่ 3 คือ ความเพียร 2 คน คือ นาวาอากาศโทจักรพงษ์ การเที่ยง ครูฝึกการบิน กองทัพอากาศ ผู้มีความเพียรที่จะช่วยเหลือผู้อื่น จนในที่สุดต้องจบชีวิตลงด้วยการช่วยชีวิตจระเข้ ลูกศิษย์ให้กระโดดหนีออกจากเครื่องบินที่ขัดข้อง ขณะที่เขายังคงบังคับเครื่องบินลำดังกล่าวให้ออกไปตกนอกเขตชุมชนได้สำเร็จ และ ธีรยุทธ (พันแพง) พึ่งสมุทร พยาบาลวิชาชีพ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลร่วมจิต จังหวัดอุดรธานี ที่มีความเพียรดังเช่นพระมหาชนกในการไม่ย่อท้อต่อปัญหาและอุปสรรคต่างๆ จนสามารถเอาชนะใจลูกเรือ และสามารถช่วยรักษาสมรและบุษบา ลูกสาวของลูกเรือที่เป็นผู้ป่วยทางจิตเวชได้สำเร็จ

⁴⁶ มานพ อุดมเดช เป็นผู้กำกับการแสดง นำเสนอเรื่องราวบันดาลใจของบุคคลต้นแบบคุณธรรมข้อที่ 4 คือ ความอดทน ทั้งของจักรตรา ปลัดอำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี กับ กรณีการ สูทพจนารักษ์ หัวหน้าศูนย์ปฏิบัติการนิติวิทยาการศาสตร์ จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ถูกคุกคามและการลอบสังหารจากผู้ก่อการร้ายในพื้นที่ แต่ก็ยังมุ่งมั่นและอดทนที่ต่อสู้กับอุปสรรคและทำงานของตนต่อไป แม้สุดท้ายปลัดจักรตราก็ถูกลอบสังหาร

5) *นักรบนาวิ*⁴⁷ “กฤษณา อโศกสิน” (หรือ สุกัญญา ชลศึกษ์) เป็นผู้เขียนบท 6) *เสียงเด่นของหัวใจในป่าใหญ่*⁴⁸ เขียนบทโดย “ชัมย์กร แสงกระจ่าง” (หรือ ชัมย์กร บางคมบาง) และ 7) *บ้านเรา*⁴⁹ เขียนบทโดย “ไพฑูรย์ ธัญญา” (หรือ ธัญญา สังขพันธานนท์)

แม้ว่าบทละครโทรทัศน์ทั้ง 7 เรื่องดูเหมือนจะเป็นเรื่องราวเอกเทศเพื่อแสดงเรื่องราวของบุคคลต้นแบบที่นำเสนอคุณธรรมที่ต่างกันรวม 7 ข้อ แต่อันที่จริงเรื่องราวทั้ง 7 ได้ผูกร้อยกันเป็นเรื่องเดียวด้วยการเดินเรื่องของตัวละครกลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วยกวี ชายหนุ่มผู้เรียนจบจากต่างประเทศและทำงานด้านโฆษณา แต่กลับมาออกจากการมาเรียนรู้และทำการเกษตรอย่างจริงจัง 2 ปีจนสามารถพัฒนาหมู่บ้านของตนเป็นชุมชนตัวอย่างขึ้นมาได้ เป็นผู้เล่าเรื่องราวของบุคคลต้นแบบเหล่านี้ให้ ต้นข้าว พิม ตะวัน และคีตา นักศึกษาฝึกงาน 4 คนที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมคณะ จนถูกอาจารย์ลงโทษส่งมาออกค่ายเรียนรู้เรื่องการเกษตรและการอยู่ร่วมกับผู้อื่นที่ไร่ของตนฟัง นอกจากนี้ยังพบว่าบทละครโทรทัศน์ทั้งหมดมีรูปแบบการนำเสนอที่เหมือนกัน นั่นคือ เริ่มต้นด้วยการยกพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 9 ที่สอดคล้องกับคุณธรรมที่ต้องการนำเสนอในเรื่องนั้นๆ จากนั้นค่อยถ่ายทอดเรื่องราวของบุคคลต้นแบบเพื่อต่อยอดคุณธรรมข้อนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บทละครโทรทัศน์ทั้ง 7 เรื่อง ไม่เพียงนำเสนอคุณธรรมทั้ง 7 ประการ อันได้แก่ ความเมตตา กรุณา ความเสียสละ กล้าหาญ ความเพียร ความอดทน ความรักสามัคคี ความมุ่งมั่น และความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งรัชกาลที่ 9 ทรงสั่งสอนมาขยายความและให้ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมผ่านเรื่องราวของบุคคลต้นแบบที่น้อมนำพระราชดำรัสของพระองค์มาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเท่านั้น ขณะเดียวกันก็ยังเกิดพระเกียรติพระองค์ในแง่ต่างๆ เพิ่มเติมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเรื่องหน้าที่ พบว่ามีการกล่าวถึงไว้ในหลายเรื่องเพื่อเน้นย้ำว่า ทุกคนควรปฏิบัติงานให้ดีที่สุดตามหน้าที่และความสามารถของตน ไม่ว่าจะเป็น วีรยา จากเรื่อง *เสียงเด่นของหัวใจในป่าใหญ่* ที่มักจะเน้นย้ำอยู่เสมอว่า เธอเป็นคนไม่ละทิ้งหน้าที่ แม้ว่าจะยากลำบากสักเพียงใด เมื่อได้รับมอบหมายหน้าที่มาก็จะทำให้เต็มที่ที่สุด ซึ่งเธอมีหน้าที่รักษาป่าไม้มรดกของชาติให้เต็มกำลังความสามารถ โดยไม่หวังบำเหน็จรางวัล หรือผลประโยชน์ เพราะเชื่อว่าถ้าทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ นั่นคือรางวัลอันสูงสุด เช่นเดียวกับอาร์ต เด็กหนุ่มที่รับผิดชอบในการทำสารคดีเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต้นแบบในเรื่อง *ต้น ใบ ดอก* ก็ได้เรียนรู้ว่า คนทุกคนและทุกอาชีพต่างมีหน้าที่ของตน หากทุกคนไม่เลิ้งหน้าที่ของตน โลกนี้ก็สงบสุขและเจริญก้าวหน้า โดยไม่จำเป็นต้องมีอีโร

⁴⁷ นนทรี นิมิบุตร กำกับการแสดง ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของคุณธรรม ข้อที่ 5 คือ ความรัก สามัคคี ซึ่งมีเจ้าหน้าที่หน่วยบัญชาการสงครามพิเศษทางเรือ กับ สิบเอกหญิงโสรัสนันท์ พิกุลหอม เสมียนตรียางค์ มณฑลทหารบกที่ 32 เป็นบุคคลต้นแบบความดี ที่แสดงให้เห็นถึงความรักสามัคคีในหมู่ทหารในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อปกป้องชีวิตประชาชน

⁴⁸ ภวัต พนังคศิริ กำกับการแสดง ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของ วีรยา โอชะกุล หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรฝั่งตะวันตก กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช กับ ประกอบ ช่วยนวล อดีตพนักงานพิทักษ์ป่า บุคคลต้นแบบคุณธรรมข้อที่ 6 คือ ความมุ่งมั่น คนทั้งคู่แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในหน้าที่ปกป้องผืนป่า ด้วยการทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยไม่ย่อท้อ และพร้อมที่จะเสียสละเลือดเนื้อและชีวิตของตนเพื่อรักษาป่าไม้ให้กับคนไทยทั้งประเทศ

⁴⁹ ปรัชญา ปิ่นแก้ว เป็นผู้กำกับการแสดง ถ่ายทอดเรื่องราวบันดาลใจของคุณธรรมข้อที่ 7 คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งมีนันทนา แก้วจันทร์ ผู้อำนวยการท่าอากาศยาน ท่าอากาศยานจังหวัดนครราชสีมา และ เจ้าหน้าที่อาสาสมัครทหารพรานหญิง หน่วยเฉพาะกิจทหารพรานที่ 43 เป็นต้นแบบความดี แต่ละคนต่างได้แสดงให้เห็นความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ โดยไม่ทิ้งหน้าที่ของตน แม้ว่าหน้าที่นั้นต้องแลกมาด้วยการเสียสละชีวิตและเลือดเนื้อของตนก็ตาม

การทำดีด้วย “การปิดทองหลังพระ” นับเป็นประเด็นร่วมที่ตัวละครโทรทัศน์หลายเรื่องนำเสนอ ไม่ว่าจะเป็น เป็นป่าเสียงม แสงลาง จากเรื่อง *ต้น ใบ ดอก* ที่ไม่เคยท้อที่จะทำความดี แม้ว่าจะไม่มีใครเห็น เพราะดำเนินชีวิตตามคำสอนของในหลวงที่ว่า “ปิดทองหลังพระถึงไม่มีใครเห็น ปิดไปเถอะ เดี่ยวทองมันจะล้นมาข้างหน้าเอง” เช่นเดียวกับ วีรยา จากเรื่อง *เสียงเดินของหัวใจในป่าหยา* ที่มุ่งมั่นทำความดี แม้ไม่มีใครเห็นเหมือนการปิดทองหลังองค์ประภูมิกก็ตาม

นอกจากนี้ยังมีการเทิดพระเกียรติในหลวงรัชกาลที่ 9 ไว้อย่างชัดเจนว่า พระองค์ท่านคือต้นแบบความดี ที่ให้บุคคลต้นแบบเหล่านี้ปฏิบัติตาม หรือทำดีเดินตามรอย “พ่อ” ในหลายเรื่อง ไม่ว่าจะเป็น พิมพ โถตันคำ ปราษฎ์ชาวบ้านจังหวัดสกลนคร จากเรื่อง *ต้น ใบ ดอก* ที่กล่าวว่าตนเองไม่ลำบากที่จะทำเพื่อคนอื่นและภูมิใจที่ได้ตอบแทนพระคุณของในหลวง ซึ่งท่านเลือกที่ลำบากเพื่อประโยชน์กับคนอื่น ถ้าไม่มีท่านก็คงไม่รู้ว่าการทำประโยชน์ให้กับคนอื่นมีค่าแค่ไหน ขณะที่ครูดาว หรือครูนันทนา จากเรื่อง *บ้านเรา* ที่ขอย้ายมาประจำอยู่ที่โรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งไม่มีใครกล้ามาสอนที่นี่เพราะกลัวอันตราย แต่เธอคิดว่าตัวเองเป็นข้าราชการอยู่ที่ไหนก็ได้ ดังเช่นที่ในหลวงไปได้ทุกที่ เธอก็สามารถไปได้ทุกที่เช่นกัน และเธอเห็นว่าจะอยู่ที่ไหนก็ไม่สำคัญหรอก ถ้าคิดว่าประเทศไทยคือบ้าน หรือในตอบจบของละครโทรทัศน์ชุดนี้ที่นักศึกษาฝึกงานทั้งสี่ต้องเดินทางกลับบ้าน พวกเขาต่างนึกขอบคุณที่ตนเองได้มาอยู่ที่นี่ เพราะไม่เพียงแค่นี้ได้เรียนรู้ว่า การมีชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นต้องทำอะไรบ้างเท่านั้น แต่ยังขอบคุณในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์ทรงเป็นต้นแบบของพวกเราชาวไทยอย่างแท้จริง

โดยสรุปจะเห็นได้ว่า ละครโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรตินี้ว่าตัวอย่างการสร้างงานในลักษณะข้ามสาขา ซึ่งเป็นการนำจุดแข็งของศิลปะ 3 สาขามาผสานกันได้อย่างลงตัว นั่นคือความสามารถในเชิงวรรณศิลป์ของศิลปินแห่งชาติ 7 คนที่รับเป็นผู้เขียนบท ซึ่งต่างได้ร่วมถ่ายทอดเรื่องราวของบุคคลต้นแบบได้อย่างมีชีวิตชีวา และน่าติดตาม โดยเฉพาะการมุ่งขับเคลื่อนให้ผู้ชมตระหนักถึงพลังของความมุ่งมั่นตั้งใจในการทำความดีอย่างไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและภัยอันตรายใดๆ ที่ต้องเผชิญ ดังจะเห็นได้ว่าหลายครั้งที่ผู้เขียนใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ผลักดันให้ตัวละครต่างต้องเผชิญชะตากรรมที่ท้าทายต่อชีวิตของตน แต่เขาเหล่านั้นก็ยืนหยัดอย่างกล้าหาญที่จะดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมความดีที่ตนยึดมั่น แม้จะต้องแลกด้วยความเจ็บปวดและความตายก็ตาม ชะตากรรมและบททดสอบต่างๆ ของตัวละครที่ผู้เขียนสร้างขึ้นเหล่านี้ จึงไม่เพียงแต่สร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้ชมเท่านั้น ขณะเดียวกันยังมุ่งจุดประกายแห่งความตระหนักรู้และสร้างแบบอย่างอันดีให้กับผู้คนในสังคมได้ยึดถือไปพร้อมกันด้วย ขณะที่ผู้กำกับทั้งในวงการภาพยนตร์และละครโทรทัศน์ที่มีชื่อเสียงจำนวน 7 คนก็รับหน้าที่ถ่ายทำและนำเสนอในรูปของละครโทรทัศน์ ละครโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติทั้ง 7 เรื่องนับเป็นงานเฉพาะกิจ สร้างขึ้นในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 แม้ว่าบทละครดังกล่าวมิได้เน้นการแสดงอาศิรวาทพระองค์อย่างตรงไปตรงมา หากแต่เป็นการสร้างบทละครจากเรื่องราวชีวิตจริงของผู้ที่ศรัทธาเพื่อสังคมจำนวน 15 คน เพื่อเป็นบุคคลต้นแบบแห่งคุณธรรม แต่ขณะเดียวกันก็นำเสนอให้เห็นว่าตัวละครเหล่านี้ก็ดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามรอยเบื้องพระยุคลบาทของพระองค์ ผู้ทรงเปรียบประดุจองค์ต้นแบบแห่งความดีงามและคุณธรรมทั้งมวล ท้ายที่สุดแล้วจะเห็นได้ว่าบทละครโทรทัศน์ทั้ง 7 เรื่องนับว่าร่วมกันเน้นย้ำให้เห็นว่าเบื้องหลังบุคคลต้นแบบเหล่านี้คือ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นแรงบันดาลใจให้คนไทยทุกคนหมั่นสร้างสมคุณความดีให้เป็น “ค่าของแผ่นดิน”

1.4 ประสบการณ์ในการสร้างงานวรรณกรรมโศกาลัย

สังคมไทยในรอบ 30 ปีที่ผ่านมาได้ผ่านประสบการณ์ในการสร้างงานวรรณกรรมถวายอาลัยมาก่อนหน้านี้แล้วอย่างน้อย 2 ครั้งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ครั้งแรก คือ ในงานพระบรมศพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (สวรรคต เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 และมีพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2539) และ งานพระศพของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (สิ้นพระชนม์ เมื่อวันที่ 2 มกราคม พ.ศ. 2551) และมีการจัดงานพระราชทานเพลิงศพ ระหว่างวันที่ 14-19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2551) ข้อมูลจากวิทยานิพนธ์ของจตุพร มีสกุล (2559: 42-43) เรื่องการศึกษา “วรรณกรรมโศกาลัย” ในสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะวรรณคดีเฉพาะประเภท ระบุไว้ว่ามีกวีและประชาชนในจังหวัดต่างๆ ได้พร้อมใจกันแต่งร้อยกรองแสดงความอาลัยลงพิมพ์ในสื่อสิ่งพิมพ์เป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้ว่ามีหนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับเปิดพื้นที่เผยแพร่ให้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เช่น คอลัมน์สยามสัปดาห์ ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ และนิตยสารสกุลไทย ที่เปิดคอลัมน์บทกวีประจำฉบับ และได้เชิญชวนให้ประชาชนจากจังหวัดต่างๆ ส่งบทประพันธ์มาร่วมแสดงความอาลัยด้วย นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ส่งเสริมให้มีการแต่งร้อยกรองถวายอาลัย โดยประชุมกวีที่มีชื่อเสียงช่วยกันแต่งบทร้อยกรองเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจต่างๆ จัดพิมพ์เป็นหนังสือ อาทิ พระราชสดุดีสมาเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และเรื่อง พระปิยโสทรเชษฐภคินี ทูลเกล้าฯ เพื่อน้อมรำลึกถึงพระบรมมหาราชกุมาริคุณ รวมทั้งองค์กรรัฐและเอกชนก็พร้อมใจกันพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเป็นที่ระลึกในงานพระบรมศพและพระศพเป็นจำนวนมาก

1.5 การเติบโตของอินเทอร์เน็ต

การเติบโตของสื่อสังคมออนไลน์ในอินเทอร์เน็ตในช่วงทศวรรษ 2550 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเฟซบุ๊ก ทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมมีพื้นที่ส่วนตัวเพื่อนำเสนอเรื่องราวและความคิดเห็นต่างๆ ได้อย่างเสรี และมีพื้นที่เปิดกว้างอย่างไม่จำกัด พื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นพื้นที่สำคัญที่เข้ามาทดแทนพื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์ที่เริ่มหดหายไปเป็นจำนวนมาก อันเนื่องมาจากผลกระทบของวิกฤตสื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงกลางทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา ด้วยเหตุนี้ พื้นที่อินเทอร์เน็ตจึงไม่เพียงแต่กลายเป็นพื้นที่สำคัญในการนำเสนอและเผยแพร่วรรณกรรมถวายอาลัยเท่านั้น ขณะเดียวกันยังนับเป็นครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปสามารถที่จะนำเสนอวรรณกรรมเพื่อร่วมแสดงความรู้สึกนึกคิดและความอาลัยของตนที่มีต่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ได้อย่างอิสระและเสรี จึงส่งผลให้ม้งงานวรรณกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทกวีที่แสดงความรู้สึกต่อเหตุการณ์ในครั้งนี้เป็นจำนวนมากจากประชาชนทั่วประเทศที่ร่วมนำเสนอบทร้อยกรองถวายอาลัยในพื้นที่สังคมออนไลน์ของตนอย่างแพร่หลาย

สรุป

ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณกรรมถวายอาลัยที่เบ่งบานขึ้นอย่างมากในระยะเวลาอันสั้นมีอาจเกิดได้จากจุดศูนย์กลาง หากแต่ก่อตัวขึ้นจากปัจจัยพื้นฐานที่หลากหลายซึ่งมีอยู่อย่างพร้อมมูลแล้วทั้งในและนอกแวดวงวรรณกรรมอ่านได้รับการส่งเสริมอย่างต่อเนื่องกว่าสามทศวรรษที่ ปัจจัยเหล่านี้นับเป็นรากฐานสำคัญที่ช่วยสนับสนุนและส่งเสริมให้พสกนิกรชาวไทย ทั้งที่เป็นกวีและมีใช้กวีสามารถสร้างผลงานวรรณกรรมถวายอาลัยของตนขึ้นได้อย่างฉับพลันทันที นับตั้งแต่ทราบข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นความ

อุดมสมบูรณ์ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 ในแง่มุมต่างๆ ที่แพร่หลายอยู่อย่างต่อเนื่องในสังคม ซึ่งพร้อมให้ผู้คนหยิบฉวยมาใช้เป็นเนื้อหาของวรรณกรรมถวายอาลัยของตนได้อย่างทันทั่วทั้งที่ นอกจากนี้ยังมีงานต้นแบบทั้งที่เป็นวรรณกรรมและละครเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 9 รวมทั้งตัวอย่างของวรรณกรรมถวายอาลัยในงานพระบรมศพของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และในงานพระศพของสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ นับเป็นต้นแบบให้กับผู้คนได้ศึกษาไปพร้อมกันด้วย

งานวรรณกรรมถวายอาลัยในครั้งนี้นี้ยังได้รับการเสริมพลังอย่างมากจากสื่อออนไลน์ ทั้งในพื้นที่พบว่าสื่อออนไลน์ได้เปิดพื้นที่และเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนสามารถเผยแพร่วรรณกรรมถวายอาลัยของตนได้อย่างเสรี เปิดกว้าง และไม่จำกัดจำนวน จึงเห็นได้ว่ามีงานวรรณกรรมถวายอาลัยเผยแพร่และแบ่งปันในพื้นที่แห่งนี้โดยเฉพาะสื่อสังคมออนไลน์ เช่นในเฟซบุ๊กนับหมื่นชิ้น อีกทั้งสื่อออนไลน์ยังเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยหลายข้อจำกัดของการเผยแพร่วรรณกรรมถวายอาลัยแบบเดิมๆ ที่จำกัดอยู่แต่ในสื่อสิ่งพิมพ์ ดังจะเห็นได้ว่าผลงานวรรณกรรมถวายอาลัยที่ผ่านๆ มาจึงเผยแพร่ในปริมาณที่จำกัด เพราะงานที่จะลงพิมพ์ได้จำเป็นต้องผ่านการตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสมจากบรรณาธิการ ซึ่งทำให้มีผลงานของประชาชนจำนวนไม่มากนักที่จะได้รับการเผยแพร่ เพราะผลงานส่วนใหญ่ที่ได้รับการเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์มากสงวนไว้ให้แก่กวีและนักเขียนที่มีชื่อเสียง ขณะเดียวกันยังพบว่า แม้ในด้านหนึ่งวรรณกรรมแสดงความอาลัยที่เผยแพร่ในสื่อออนไลน์อาจจะลดทอนความถูกต้องของวรรณศิลป์โดยเฉพาะในแง่ของฉันทลักษณ์ลง เพราะไม่ได้รับการตรวจสอบและแก้ไขจากบรรณาธิการก่อนเผยแพร่ แต่ในอีกด้านหนึ่งอิสระจากความรัดรั้งที่เคร่งครัดของฉันทลักษณ์ ทำให้ผู้ประพันธ์จำนวนไม่น้อยกล้าที่จะสร้างนวัตกรรมทางรูปแบบใหม่ๆ ให้กับงานวรรณกรรมถวายอาลัยไปพร้อมกันด้วย

2 ความเป่งบานของวรรณกรรมโศกาลัย

ด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงก่อนสวรรคตช่วยสนับสนุนและส่งเสริมในวรรณกรรมโศกาลัยที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงหลังวันสวรรคต (13 ตุลาคม พ.ศ. 2559) ถึงสิ้นสุดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 9 (วันที่ 29 ตุลาคม พ.ศ. 2560) เป่งบานอย่างมาก เพราะไม่เพียงแต่มีต้นแบบวรรณกรรมแนวนี้นอกจากงานพระบรมศพและพระศพในช่วงที่ผ่านมาเท่านั้น ทั้งยังมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 ในด้านต่างๆ พร้อมจะนำมาเป็นเนื้อหาในการแต่งวรรณกรรมโศกาลัย อยู่อย่างพร้อมมูลแล้ว ขณะเดียวกันยังได้รับการเสริมพลังจากสื่อสังคมออนไลน์ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนในประเทศสามารถเผยแพร่วรรณกรรมโศกาลัยของตนได้อย่างเสรีและเปิดกว้าง ซึ่งต่างจากการเผยแพร่งานในช่วงก่อนที่มีพื้นที่จำกัดเฉพาะในสื่อสิ่งพิมพ์ และต้องผ่านการตรวจสอบความถูกต้องและเหมาะสมจากบรรณาธิการก่อน จึงทำให้มีงานของประชาชนเผยแพร่ไม่มากนัก จากการสำรวจพบว่ามี การนำเสนอวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานดังกล่าว 2 ประเภทคือ บทกวีและเรื่องสั้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1 บทร้อยกรอง

จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมโศกาลัยส่วนใหญ่นำเสนอในรูปของบทกวีหรือบทร้อยกรอง เนื่องจากเป็นรูปแบบที่นิยมในการเขียนแสดงความอาลัย ซึ่งมีรูปแบบพิเศษกว่าวรรณกรรมร้อยแก้ว นั่นคือความไพเราะของเสียงและสัมผัสที่ไพเราะ ขณะเดียวกันยังสามารถที่จะถ่ายทอดรสความที่แสดงออกซึ่งความโศกเศร้าเสียใจและความอาลัยได้อย่างซาบซึ้งกินใจและกระแทกอารมณ์ผู้อ่านได้มากกว่า แม้ว่าในช่วงก่อนหน้านี้นี้ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติในวาระต่างๆ ยังคงมีอยู่ แต่ไม่แพร่หลายมากนัก ประกอบกับความชอบของความ

นิยมในการสร้างและเสพกวีนิพนธ์ในสังคมไทยลดน้อยลงอย่างต่อเนื่องไม่น้อยกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ดังจะเห็นได้ว่าการสร้างและการเสพกวีนิพนธ์จะคึกคักเฉพาะในช่วงปีที่มีการประกวดรางวัลวรรณกรรมสร้างสรรค์แห่งอาเซียนหรือรางวัลวรรณกรรมซีไรต์ ประเภทกวีนิพนธ์เท่านั้น แต่จากการสำรวจพบว่าตั้งแต่ช่วงสวรรคตถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพมีการประพันธ์วรรณกรรมโศกาลัยเกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากทั้งในพื้นที่สิ่งพิมพ์และพื้นที่อินเทอร์เน็ต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ อาทิ เฟซบุ๊ก แฟนเพจ เมื่อพิจารณาในแง่ผู้สร้างพบว่า ผู้สร้างก็ได้จำกัดเฉพาะในหมู่ของกวี นักเขียน และผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญในศิลปะการประพันธ์เท่านั้น แต่ขยายออกไปยังประชาชนทั่วไปในทุกช่วงอายุและทุกสาขาอาชีพอีกเป็นจำนวนมาก ปรากฏการณ์ความเบ่งบานของวรรณกรรมโศกาลัยในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างลึกของสังคมไทยที่ว่า คนไทยเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่าในเวลาระยะเวลาเพียง 1 ปี สามารถกระตุ้นให้สังคมที่กวีนิพนธ์ซบเซาอย่างมากกลายเป็นสังคมที่มีผู้สร้างสรรค์กวีนิพนธ์แสดงความอาลัยขึ้นมาขึ้นนับหมื่นขึ้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าบทร้อยกรองถวายความอาลัยที่เผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์สูญหายไปเกือบทั้งหมด เพราะขาดการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ ทว่ายังโชคดีที่ยังผู้รวบรวมบทกวีบางส่วนและพิมพ์หนังสือรวมเล่มผลงานของกวีและนักเขียน อาจารย์ นิสิตนักศึกษา และประชาชนทั่วไปไว้หลายเล่ม ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญที่ผู้วิจัยเลือกนำหนังสือรวมบทกวีถวายความอาลัยมาศึกษาในครั้งนี้รวม 6 เล่ม ดังนี้

1) *รวมบทกวี ร้อยมณีน้ำตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณโดยเสด็จพระราชกุศลในพระราช พิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสดมวาร พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560 (2560)* หนังสือรวบรวมผลงานประพันธ์กวีนิพนธ์รำลึกพระมหากรุณาธิคุณของนิสิตเก่า นิสิตปัจจุบัน และคณาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวม 58 คน ซึ่งสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ และสาขาวิชาการ สอนภาษาไทย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เผยแพร่

2) *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน : ร้อยกรองสำนึกพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร (2560)* กรมศิลปากรเชิญผู้ชำนาญกวี 89 คนร่วมรังสรรค์กวีนิพนธ์และจัดพิมพ์หนังสือร้อยกรองเพื่อน้อมถวายเป็นราชสักการะและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงปฏิบัติบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยมาตลอดระยะเวลา 70 ปีแห่งการดำรงสิริราชสมบัติให้ปรากฏในวาระวรรณศิลป์ไทยสืบไป

3) *นวมินทราชิรวาทราชสดุดี: ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร (2560)* กรมศิลปากรได้เรียนเชิญศิลปินแห่งชาติด้านวรรณศิลป์ และผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้านกวีนิพนธ์ จำนวน 9 คน ร่วมรังสรรค์วรรณกรรมร้อยกรองหนังสือร้อยกรองประเภทกวีวิจารณ์ ประกอบด้วยรูปแบบการประพันธ์หลากหลายชนิด เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ซึ่งเนื้อหาเริ่มต้นด้วยบท “นวมินทรมหาราชอิรวาท” ประพันธ์โดย คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ จากนั้นเป็นเลือกสรรข้อความจากพระบรมราโชวาทและกระแสพระราชดำรัสที่ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานในโอกาสต่างๆ มากำหนดเป็น 9 หัวข้อ⁵⁰

⁵⁰ เนื้อหา 9 หัวข้อ ประกอบด้วย “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม” ประพันธ์โดย เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ประพันธ์โดย สถาพร ศรีสังข์ “คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของชาติ” ประพันธ์โดย ชมพร เพชรอนันตกุล “การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่งของมนุษย์” ประพันธ์โดย หม่อมราชวงศ์อรุณ สุขสวัสดิ์ “เรามีโชคดีที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล” ประพันธ์โดย มะเนาะ ยูเด็น “ของงมีความเพียรที่บริสุทธิ์ มีปัญญาที่เฉียบแหลมกำลังกายที่สมบูรณ์” ประพันธ์โดย นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน” ประพันธ์โดย วรวิทย์ ภักดีบุรุษ “ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานของความดี” ประพันธ์โดย นภลัย สุวรรณธาดา และ “น้อมรำลึกพระผู้สวสวรรค์” ประพันธ์โดย บุญเดือน ศรีวรรณ

4) *ถวายเป็นรักด้วยอักษร* (2560) หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานครในฐานะองค์กรที่มุ่งส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมได้จัดกิจกรรมและนิทรรศการศิลปะเพื่อถวายเป็นความรักและน้อมรำลึกพระมหากรุณาธิคุณในหลวง รัชกาลที่ 9 ในฐานะ “องค์อัครศิลปิน” อย่างหลากหลายและต่อเนื่อง ทั้งนี้หนึ่งในนั้นคือกิจกรรม “ร้อยใจวี น้อมสวด ถวายสักการ” ในวันที่ 12 พ.ย. 2559 ด้วยการเชิญกวีและนักเขียนจำนวน 30 คนมาร่วมอ่านบทกวี เพื่อถวายเป็นความรักและน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และสืบเนื่องจากกิจกรรมอ่านบทกวีครั้งนั้น จึงนำมาสู่โครงการต่อเนื่อง นั่นคือ นิทรรศการ “20 ภาพกวี ร้อยอาลัยในแผ่นดิน” (ร่วมกับกลุ่มสห + ภาพ จัดแสดง ระหว่างวันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ. 2559 – 8 มกราคม พ.ศ. 2560) และจัดพิมพ์หนังสือ *ถวายเป็นรักด้วยอักษร* เพื่อบันทึกช่วงเวลาแห่งประวัติศาสตร์ อันเนื่องมาจากการสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของชาวไทยทั้งชาติ

5) *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย* (2560) กระทรวงวัฒนธรรมจึงมอบให้กรมศิลปากร โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ร่วมกับศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัด กระทรวงวัฒนธรรม จัดทำ “โครงการกานท์กวีศิตการปวงประชาน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร” เพื่อรวบรวมบทกวีนิพนธ์แสดงความอาลัย ซึ่งประชาชนได้ประพันธ์และเผยแพร่ทางสื่อสิ่งพิมพ์และสังคมออนไลน์เป็นจำนวนนับหมื่นบท จัดเก็บเป็นหลักฐานบันทึกเหตุการณ์ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 พร้อมทั้งคัดสรรบทกวีนิพนธ์ดังกล่าวจำนวน 189 บท มาจัดพิมพ์หนังสือ *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย* เพื่อเผยแพร่ให้โลกได้ประจักษ์ถึงความจงรักภักดีและความผูกพันที่ประชาชนมีต่อพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งและเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจ อันจะมีส่วนร่วมในการเฉลิมพระเกียรติให้แผ่ไพศาลสืบไป โดยการจัดพิมพ์จะเรียงตามลำดับอักษรนาม นามแฝง ของผู้ประพันธ์

6) รวบบทกวี *แผ่นดินโดยใจ* ของ ชัยมัยกร แสงกระจ่าง ศึกษาเฉพาะภาค 1 คือ “ถวายเป็นรักด้วยอักษร” ซึ่งมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการสวรรคตของรัชกาลที่ 9

นอกจากนี้ กวีนิพนธ์รวมเล่มแล้ว ผู้วิจัยยังได้สำรวจและศึกษาบทกวีที่เผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะในเฟซบุ๊กที่นำเสนอบทกวีเกี่ยวกับการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่เผยแพร่อย่างต่อเนื่อง โดยคัดสรรจากเฟซบุ๊ก/แฟนเพจ 4 แห่งที่น่าสนใจ คือ

1) เอกไทย อักษรฯ จุฬาฯ (<https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>) ได้จัดกิจกรรมน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ วันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2560 ด้วยการเผยแพร่บทกวีและคลิปการอ่านบทพระราชนิพนธ์ วรรณทองจากวรรณคดี และกวีนิพนธ์โศกาลัยของศิลปินแห่งชาติ กวี คณาจารย์ และนิสิตจากงาน "ธ เสด็จนิวัตฟ้า ขับแก้วก่ำสรวล" บทกวีนิพนธ์ประกอบด้วยบทเฉลิมพระเกียรติ และร้อยเรียงเรื่องราวความทรงจำอันงดงาม ความรักยิ่งใหญ่ที่ทรงมีต่อประชาชนทั่วทั้งแผ่นดิน พระราชกรณียกิจเพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย และความโศกสลดของหัวใจไทยในวาระแห่งการลาจากชั่วนิรันดร์

2) Chamaiporn Bangkombang (ชัยมัยกร บางคมบาง / แสงกระจ่าง) (<https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang>)

3) Petchyupa Boonsirijarungrat (เพชรยุพา บุณย์สิริจรูญรัฐ) (<https://www.facebook.com/petchyupa>)

4) บทกวีย่อหน้าเดียว (<https://www.facebook.com/groups/410924772395214>)

นอกจากนี้ยังมีหนังสือ *พ่อและแผ่นดิน สถิตในดวงใจราษฎร์* หนังสือที่สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย ได้รวบรวมบทประพันธ์ประเภทร้อยแก้วและร้อยกรองของศิลปินแห่งชาติ กวี นักเขียน ที่แต่งขึ้นเพื่อสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณปรากฏตามทีต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร สารสาร ป้ายโฆษณา วิทย์ โทรทัศน์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ฯลฯ พร้อมทั้งอัญเชิญพระราชดำรัส พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชที่ได้พระราชทานแก่พสกนิกรขอพระองค์ในวาระต่างๆ กันมารวมกันไว้

แม้ว่าจะมีร้อยกรองแสดงความอาลัยเผยแพร่เป็นจำนวนมาก แต่กลับงานมีศึกษาเกี่ยวกับวรรณกรรม โศกาลัยเพียงชิ้นเดียว คือ บทความ “อิทธิพลความเชื่อของศาสนาและวัฒนธรรมที่ปรากฏในกวีนิพนธ์แสดงความอาลัยการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช” ของ ประมาภรณ์ ลิ้มปัสเสติเยียร ซึ่งศึกษาจากหนังสือเพียง 2 เล่ม คือ *ถวายจงรักด้วยอักษร* และ *รวมบทกวี ร้อยมณีน้ำตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณโดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดวาระ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560* จึงต่างจากการวิจัยในครั้งนี้ที่ศึกษาจากฐานข้อมูลที่กว้างกว่า โดยศึกษาจากบทร้อยกรองถวายความอาลัยที่เผยแพร่ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อออนไลน์ดังที่กล่าวรายละเอียดไว้แล้วข้างต้น

ยิ่งไปกว่านั้น ข้อจำกัดประการหนึ่งที่ผู้วิจัยพบในการศึกษาครั้งนี้คือ วรรณกรรมโศกาลัยนับเป็นประเภทของวรรณกรรมที่เฟื่องฟู นับตั้งแต่สวรรคตถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพนั้น กลับสืบค้นได้ยากมากขึ้น ภายหลังจากที่พระราชพิธีถวายพระเพลิงสิ้นสุดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสื่อสังคมออนไลน์ เพราะงานส่วนใหญ่เผยแพร่ในเฟซบุ๊กส่วนตัว และขาดหน่วยงานกลางที่รวบรวมผลงานดังกล่าวไว้เป็นระบบเพื่อสะดวกในการสืบค้น ขณะที่ในสื่อสิ่งพิมพ์นั้นพบว่า ผลงานส่วนใหญ่พิมพ์ในจำนวนจำกัดและเผยแพร่ในแวดวงเฉพาะ ทำให้เข้าถึงข้อมูลได้ยาก จึงต้องติดต่อขอข้อมูลดังกล่าวจากหน่วยงานและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดพิมพ์หนังสือเหล่านั้นโดยตรง

ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยตัดสินใจที่จะนำเสนอผลกวีตัวอย่างที่คัดสรรมาพิมพ์ไว้เป็นตัวอย่างในการศึกษาไปพร้อมกันด้วย จึงอาจทำให้งานวิจัยในครั้งนี้มีลักษณะเป็นสรณิพนธ์ (anthology) วรรณกรรมโศกาลัย ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษาออกเป็นประเด็นต่างๆ ดังนี้

2.1.1 การเผยแพร่

2.1.1.1 ผู้เผยแพร่ มีทั้งหน่วยราชการ สถาบันการศึกษา เอกชน และประชาชนทั่วไป ผู้ประพันธ์ผลงานมีทั้งศิลปินแห่งชาติ กวี ครูอาจารย์ พระสงฆ์ นักเรียน นิสิตนักศึกษา และประชาชนทั่วไป ส่วนใหญ่เผยแพร่ผลงานเพียง 1 สำนวน แต่ก็ยังมีกวีที่มีชื่อเสียงหลายคนได้รับเชิญให้แต่งบทร้อยกรองในกับหน่วยงานต่างๆ ที่จัดทำหนังสือที่ระลึก จึงทำให้มีผลงานเผยแพร่ในต่างกรมต่างวาระหลายสำนวน อาทิ สถาพร ศรีสังข์, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ชัยมิตร แสงกระจ่าง, มะเนาะ ยูเด็น, หม่อมราชวงศ์อรุณรัตน์ สุขสวัสดิ์ ของทอง และ ศิวกานต์ ปทุมสุติ เช่นเดียวกับผู้เผยแพร่ร้อยกรองถวายความอาลัยในพื้นที่ออนไลน์หลายคนที่น่าสนใจ ผลงานของตนหลายสำนวนอย่างต่อเนื่อง ทั้งช่วงสวรรคตและช่วงการถวายพระเพลิงพระบรมศพ เช่น เฟซบุ๊ก/เพจ เอกไทยของ อักษรฯ จุฬาฯ, บทกวีย่อหน้าเดียว, Chamaiporn Bangkombang และ Petchyupa Boonsirijarungrat

2.1.1.2 สื่อที่เผยแพร่ พบว่าบทกวีถวายความอาลัยมีปรากฏในสื่อหลายประเภท นับตั้งแต่สื่อสิ่งพิมพ์ ซึ่งพบข้อสังเกตประการหนึ่งว่า สื่อสิ่งพิมพ์เข้าสู่ช่วงวิกฤตในช่วงก่อนการสวรรคต ทั้งหนังสือพิมพ์

นิตยสาร และหนังสือเล่มต่างๆ ก็มีอดพิมพ์ลดลง หรือบางเล่มก็ปิดตัวไป หรือเปลี่ยนพื้นที่ไปเผยแพร่ในสื่อออนไลน์แทน แต่ในช่วงระยะเวลาประมาณ 1-2 ปี นับตั้งแต่การสวรรคตจนถึงช่วงถวายพระเพลิงพระบรมศพ และหลังจากนั้นอีกเล็กน้อยปรากฏว่าสื่อสิ่งพิมพ์กลับฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็วมาก เพราะมีจัดพิมพ์ทำหนังสือเกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 ขึ้นเป็นจำนวนมากจากทุกภาคส่วนเพื่อร่วมถวายความอาลัย ทั้งการรวบรวมและถ่ายทอดพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระอัจฉริยภาพ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาทที่นำเสนอแนวคิดและคำสอน (“คำพ่อสอน”) ต่างๆ โดยเฉพาะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ รวมไปถึงศาสตร์พระราชา หนังสือรวบรวมพระบรมฉายาลักษณ์ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระเมรุ และรวมถึงร้อยกรองถวายอาลัยต่างๆ ซึ่งมีประชาชนผู้สนใจซื้อเก็บไว้เป็นที่ระลึกเป็นจำนวนมาก

ขณะที่สื่อออนไลน์ นับเป็นพื้นที่เผยแพร่บทวิถวายความอาลัยที่สำคัญที่สุด และมีผลงานเผยแพร่เป็นจำนวนมากที่สุด โดยเฉพาะในสื่อสังคมออนไลน์ เช่น เว็บไซต์ เฟสบุ๊ก แพนเพจ และ Youtube ต่างๆ

นอกจากนี้ยังพบว่า ทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กร บริษัท และห้างร้านภาคเอกชนจำนวนมากได้เผยแพร่วีดิทัศน์ถวายความอาลัยเพื่อแสดงความรู้สึกของคนในองค์กรของตน ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์ สื่อออนไลน์ และสื่อเฉพาะขององค์กร รวมทั้งบางบทยังเผยแพร่ออกอากาศในสื่อวิทยุและโทรทัศน์ด้วย ส่วนใหญ่มักจะเป็นกวีนิพนธ์ขนาดสั้นมีความยาวประมาณ 1-2 บท อาทิ

คณะผู้บริหารและบุคลากร สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.)

บริษัท หนังสือพิมพ์แนวหน้า จำกัด

2.1.2 ลักษณะคำประพันธ์ พบว่ามีผู้ประพันธ์ร้อยกรองถวายความอาลัยเลือกใช้การนำเสนอรูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลายครอบคลุมทั้ง โคลง อันได้แก่ โคลงสี่ โคลงสี่สุภาพ โคลงสามสุภาพ โคลงบาทกฤษณ และ โคลงต้นบาทกฤษณ ฉันท เช่น อินทวิเชียร ฉันท 11 วสันตดิถี ฉันท 14 สัททวิภักกัฟิตฉันท 19 ฤชคประยาตฉันท 12 กมลฉันท 12 และ ภูมิพลอดุลยเดชฉันท 14 กาพย์ อาทิ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 และ กาพย์สุรางคนางค์ 28 กลอน ได้แก่ กลอนสุภาพ กลอนสามสุภาพ กลอนหก กลอนเพลงอีแซว และ กลอนแหล่เทศน์ เช่น “วิปโยคแห่งโลกหล้า” ของ พระเทพปฏิภาณวาทิ และ ร่าย ซึ่งมีทั้งร่าย และร่ายสุภาพ

หากพิจารณาแต่เฉพาะบทร้อยกรองของประชาชนทั่วไปพบว่า นิยมแต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดเดียว ซึ่งรูปแบบคำประพันธ์ที่เป็นที่นิยม คือ กลอนสุภาพ โคลงสี่ ขณะเดียวกันยังมี กลอนหก กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉับ 16 และ วสันตดิถี ฉันท 16 บ้างประปราย คำประพันธ์ส่วนใหญ่มีความยาวไม่มากอยู่ระหว่าง 1 บท ถึงประมาณ 1 หน้ากระดาษเอสี่ แต่ก็มีบางคนเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่ไม่ค่อยมีผู้นำมาใช้ประพันธ์บทร้อยกรองมากนักในปัจจุบันนำเสนอด้วย อาทิ โคลงบาทกฤษณ โคลงต้นบาทกฤษณ และ สัททวิภักกัฟิต ฉันท 19 นอกจากนี้ยังมีการนำคำประพันธ์ที่คิดค้นขึ้นใหม่และยังไม่ใช่รู้จักอย่างแพร่หลายมากนัก นั่นคือ ภูมิพลอดุลยเดชฉันท 14 ที่ ถวัลย์ นวลักษณ์กวี ประดิษฐ์ขึ้นโดยได้รับพระบรมราชานุญาตมานำเสนอด้วย ในที่นี้เพื่อให้รู้จักคำประพันธ์ที่ประดิษฐ์ใหม่นี้มากขึ้น จึงขอนำเสนอแผนผังฉันทลักษณ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นมานำเสนอไว้ด้วย นั่นคือ

ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ

ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ

ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ

ลหุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ-ลหุ-ครุ

ในส่วนที่เป็นผลงานของกวีที่ได้รับการติดต่อจากผู้จัดพิมพ์ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือ 89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน : ร้อยกรองสำนักพระมหากษัตริย์พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร และ นวมินทราธิราชวาทราชสดิ: ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรม

นาถปติตร รวมทั้งหนังสือรวมบทกวีของกวีคนเดียวโดยเฉพาะ เช่น *แผ่นดินโดยใด* ของ ชมัยกร แสงกระจ่าง ต่างได้เปิดพื้นที่ให้น่ากวีเสนอบทกวีได้อย่างอิสระ งานส่วนใหญ่จึงเป็นบทกวีที่แต่งด้วยการประสมคำประพันธ์ ซึ่งมีขนาดยาวหลายหน้าติดต่อกัน การประสมคำประพันธ์มีหลายแบบ ทั้ง ประสมคำประพันธ์ 2 ชนิดร่วมกัน อาทิ *กาพย์เห่*⁵¹ เช่น “องค์ภูมิพลเสด็จสู่สวรรคาลัย อาศิรวาทร้อยใจน้อมภักดี” ของ ศุภชาติ เสถียรธนาสาร “89 พรรษา หนึ่งราชาเหนือราชัน” ของ สรศักดิ์ มีขึ้น และ “แก้วจักรี” ของ ญาดา อารัมภีร์ และ *ลิลิต*⁵² เช่น “‘ภูมิพล มหาราช’ จารึกใจไทยทุกคน” ของ สุเทพ เอกปัจชา และ “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ล้นเกล้าฯ” ของ โขจิตา มณีใส

นอกจากนี้ กวีบางคนยังใช้เอกลักษณ์ของตนประสมคำประพันธ์ที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ๆ เป็นการพัฒนาเชิงรูปแบบที่ไม่ยึดติดกรอบฉันทลักษณ์ตามแบบเดิมเท่านั้น โดยเลือกนำคำประพันธ์ที่ตนถนัดมาผสมกัน ไม่ว่าจะเป็นการผสมระหว่าง *โคลงกับฉันท* เช่น “รำลึกพระมหาสัตว์” ของ ชวิน พงษ์ผจญ การผสมระหว่าง *โคลงกับกลอน* เช่น บท “แผ่นดินอาลัย” ของ บันลือ จิตาศรี “มหาราชเอกราชวันขวัญสยาม” ของ สมชาย ขจรศักดิ์ชัย “พระเจ้าอยู่หัวอยู่ทั่วทั้ง แดนไทย” ของ สายพร แจ่มขำ และ “89 พรรณนาแห่งภูมิพลแผ่นดิน” ของ ทวีสิทธิ์ ประคองศิลป์ อีกหลายคนยังนิยมนำ *กาพย์มาประสมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น* เช่น *กาพย์กับกลอน* อาทิ “ภูมิแผ่นดิน ปิ่นไฟ” ของ นารถ กิตติวรรณกร และ “กราบถนุงข้าว “พอเพียง” ที่พ่อทำ” ของ นิภา ทองถาวร และ *กาพย์กับโคลง* เช่น “89 พรรษา หนึ่งราชาเหนือราชัน” สรศักดิ์ มีขึ้น ผสมระหว่างโคลง 4 กับ กาพย์ยานี 11

อีกทั้งกวีหลายคนยังมีผสมคำประพันธ์มากกว่า 2 ชนิดขึ้นไป อาทิ บท “ภูมิพลมหาธรณินทร์ปิ่นจักรี” ของ เตือนใจ บัวคลี ผสมระหว่าง *โคลง 4* *วลันตติลกฉันท 14* *ร่ายสุภาพ กาพย์สุรางคนางค์ 28* และ *กลอนสุภาพ* หรือ บท “กวีวิจนาโสกาลย์รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ” ของ นันทา ขุนภักดี ผสมระหว่าง *โคลง 4* *ร่ายสุภาพ* *กลอนสุภาพ* *กาพย์ยานี 11* และ *วลันตติลกฉันท 14* เช่นเดียวกับ “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน” ของ วรุฒิ ภักดีบุรุษ ผสมระหว่าง *ร่ายสุภาพ* *กาพย์ฉกั 16* *กลอนสุภาพ* *โคลง 2* *สุภาพ* *โคลง 4* *สุภาพ* *อินทรวีเชียร ฉันท 11* และ *กาพย์ยานี 11* และ บท “คำนี้ถึงประโยชน์ส่วนร่วมของชาติ” ของ ชมพร เพชรอนันต์กุล ผสมระหว่าง *โคลง 4* *สุภาพ* *กาพย์ยานี 11* *กาพย์สุรางคนางค์ 28* *กาพย์ฉกั 16* *กลอนสุภาพ* *โคลงต้นบาททฤษฎี และ ภัททวิราช ฉันท 21*

เมื่อพิจารณารูปแบบการประพันธ์เห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์เลือกใช้รูปแบบการประพันธ์ที่หลากหลายมากในการนำเสนอความโดดเด่นและความอาลัยของตน อันแสดงให้เห็นถึงความรุ่มรวยของรูปแบบฉันทลักษณ์ อันเป็นมรดกทางวรรณศิลป์ของประเทศไทย ขณะเดียวกันยังพบว่า มีผู้ประพันธ์หลายคนเลือกนำรูปแบบการประพันธ์ที่ไม่เป็นที่นิยมมานำเสนอเพื่อเป็นการเผยแพร่ อนุรักษ์ และสืบทอดขนบทางวรรณศิลป์ของไทยให้ยั่งยืนต่อไป ทั้งด้วยการสืบทอดฉันทลักษณ์โบราณ พร้อมกันนี้ยังมีผู้ประพันธ์บางคนได้สร้างสรรค์สร้างฉันทลักษณ์รูปแบบใหม่ๆ เพิ่มเติมขึ้นไปพร้อมกันด้วย

2.1.3 เนื้อหา เมื่อพิจารณาบทกวีที่คัดสรรมาศึกษาทั้งหมดแล้วพบว่า เนื้อหาของบทกวีเหล่านั้นสามารถแบ่งได้เป็น 5 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

⁵¹ กาพย์เห่ เป็นคำประพันธ์ที่ประสมระหว่างโคลงสี่สุภาพกับกาพย์ยานี 11 ที่มีข้อกำหนดให้แต่งโคลง 4 สุภาพเป็นหลักหนึ่งบท แล้วแต่งบทกาพย์ยานี 11 ขยายความต่อไป

⁵² ลิลิต เป็นคำประพันธ์ที่ประกอบด้วยร่ายกับโคลง หรือโคลงกับร่าย แต่งสัมผัสกันไป

2.1.3.1 การเฉลิมพระเกียรติ

เนื้อหาที่ปรากฏในกวีนิพนธ์แสดงความอาลัยเกือบทุกบทจะมีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นการเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในหลายด้าน นับตั้งแต่ **พระราชประวัติ** ซึ่งบทกวีบทกวีจำนวนไม่น้อยกล่าวถึงพระราชประวัติโดยภาพรวม ซึ่งมักใช้คำว่า 89 พรรษา หรือ 70 ปีครองราชย์ในบทประพันธ์ รวมถึงนำเสนอพระราชประวัติที่เกี่ยวกับพระปฐมบรมราชโองการแก่ประชาชนชาวไทยไว้ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ที่ทรงพระราชทานไว้ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 โดยเน้นย้ำให้เห็นว่า พระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม ทรงยึดมั่นในพระปฐมบรมราชโองการและพระราชสัตยาธิษฐาน เพื่อประโยชน์สุขของปวงอาณาประชาราษฎร์และชาติบ้านเมืองตลอดมา อาทิ บท “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ” ของ ประยอม ชองทอง (2560.1: 139) บท “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ของ สถาพร ศรีสังข์ (2560:49) และ บท “๑๓ ตุลา ๒๕๕๙” ของ วิรุณ ตั้งเจริญ (2560: 175) พร้อมกันนี้ยังมีบทร้อยกรองบางบทที่นำเสนอพระราชประวัติที่สำคัญไว้อย่างละเอียดตามลำดับเวลา เช่น บท “เล่าเรื่องของพ่อ” ของ สมจินตนา เทียมวิไล (2560: 191)

พระจริยวัตร พระจริยวัตรงดงามที่ทรงดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัด ทั้งยังพระราชทานความรัก ความห่วงใย และเปี่ยมด้วยพระเมตตาอันประมาณมิได้ของรัชกาลที่ 9 นับเป็นความประทับใจที่กวีนิพนธ์นำมาเสนอไว้ในบทกวีแสดงความอาลัยในครั้งนี้หลายบท อันได้แก่ บท “ภูมิพลมหาธรรมนิทร์ ปิ่นจักรี” ของ เตือนใจ บัวคลี (2560: 99) บท “ทศพิธราชธรรม” ของ เพชรยุพา บุรณศิริจรัสรัฐ (2560: 103-105) และบท “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม” ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ที่บรรยายถึงทศพิธราชธรรมทั้ง 10 ประการไว้อย่างละเอียด

พระราชกรณียกิจ ร้อยกรองถวายเป็นความอาลัยส่วนใหญ่มักจะกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 9 ในต่างๆ ที่ทรงมุ่งมั่นที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งในเรื่องการพัฒนาอาชีพ สิ่งแวดล้อม การสาธารณสุข แหล่งน้ำ และการสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส โดยทรงเน้นเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนและการอยู่อย่างสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เพื่อประโยชน์สุขของปวงอาณาประชาราษฎร์ จนปรากฏเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ทรงส่งเสริมทำนุบำรุงการศึกษา ศาสนาและศิลปวัฒนธรรม ในการนำเสนอสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การนำเสนอพระราชกรณียกิจด้านต่างๆ ในภาพรวม อันเป็นเนื้อหาของบทกวีทั้งชิ้น หรือเป็นเนื้อหาเพียงบางส่วนก็ได้ เช่น บท “ตามรอยพระราชา” ของ ชนะพล ปานสมบัติ (2560)“ บท ภูมิพลธำตุสสรสร้างชีวิต” ของ พระยาบาท ปกาสโร (เพชรงาม, 2560: 147) และ 2) การนำเสนอพระราชกรณียกิจเฉพาะด้านอย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นโครงการในพระราชดำริ การศึกษา การแพทย์และการสาธารณสุข อันได้แก่ บท “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” ของ สถาพร ศรีสังข์ (2560: 53 และ 55) บท “การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่งของมนุษย์” ของ หม่อมราชวงศ์อรฉัตร สุขสวัสดิ์ ชองทอง (2560.2: 98) และ บท “ไวยทยาขานุกูล พระอัจฉริยภาพและพระมหากรุณาธิคุณด้านการแพทย์และการสาธารณสุข” ของ อภิลักษณ์ เกษมผลกุล (2560.1: 227)

พระปรีชาสามารถ และพระอัจฉริยภาพ รัชกาลที่ 9 ทรงสนพระราชหฤทัยศึกษาวิชาการต่างๆ อีกหลายแขนง ทรงพระปรีชาทั้ง “ศาสตร์” และ “ศิลป์” พระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพด้านงานศิลป์ของพระองค์เป็นที่ประจักษ์อย่างเด่นชัด ดังที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ว่า ในวาระเจริญพระชนมพรรษาครบ 60 พรรษา สมควรเทิดพระเกียรติให้เป็นที่ปรากฏแก่พสกนิกรและชาวโลก โดยขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตน้อมเกล้าฯน้อมกระหม่อมถวายพระสมัญญา “อัครศิลปิน” ซึ่งเป็นคำที่อาจารย์ภาวาส บุนนาค เสนอให้ใช้คำว่า “อัครศิลปิน” หมายถึง ศิลปินผู้ยิ่งใหญ่ หรือ ผู้เป็นใหญ่ในศิลปิน ซึ่งครอบคลุม

พระอัจฉริยภาพด้านศิลปะของพระองค์ใน 9 สาขา คือ จิตรกรรม ประติมากรรม ศิลปะการถ่ายภาพ หัตถศิลป์ ดุริยางคศิลป์ นาฏยศิลป์ วรรณศิลป์ วาทยศิลป์ และ สถาปัตยกรรม นอกจากนี้ยังเห็นว่าพระองค์ท่านมิได้ทรงได้รับการเชิดชูว่าเป็นเพียงศิลปินผู้เพียบพร้อมในการสร้างสรรค์ศิลปะเท่านั้น แต่ยังทรงเป็นทั้งองค์บรมราชาูปถัมภก ทรงอุปถัมภ์เชิดชูศิลปิน และทรงเป็นผู้อุปถัมภ์บำรุง ส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมของชาติให้เจริญรุ่งเรืองวัฒนาตลอดมา ในการศึกษาพบว่าบทกวีหลายชิ้นกล่าวถึงพระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพของรัชกาลที่ 9 ทั้งศาสตร์และ/หรือศิลป์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชสมัญญา “อัครศิลปิน” เช่น บท “อัครศิลปิน” ของ คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ (2560.1: 61) บท “วิศวกรรมดุจดั่งชาติทวยราษฎร์พ้นยากจน” ของ ดุสิต คร่ำสุข (2560: 97)

พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท รัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทไว้แก่แผ่นดินไทยและชาวไทยเป็นจำนวนมากตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ นับเป็นปรัชญา คำสอนและคตินิยมที่พระองค์ปรารถนาให้ชาวไทยน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติที่ตั้งมั่นอยู่ในความดีงาม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต อดทน ตั้งมั่นในความเพียร และ สามัคคี เพื่อยังความเจริญก้าวหน้าแก่ตน ครอบครัว และประเทศชาติ รักษาความเป็นชาติอารยะอย่างที่ยังบรรพชนสร้างสรรค์เป็นแบบไว้ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามีบทกวีจำนวนมากไม่น้อยที่เน้นย้ำคำสอนของพระองค์ท่านที่ยังคงเป็นแนวทางให้ปวงชนชาวไทยประพฤติปฏิบัติสืบไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ และศาสตร์พระราชา เนื่องจากแนวคิดและปรัชญาเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวทางที่เผยแพร่มานาน จนเป็นที่รู้จักกันในหมู่ประชาชนดีอยู่แล้วจึงกล่าวถึงเพียงแค่ชื่อนั้น จึงต่างจาก “ศาสตร์พระราชา” ที่เพิ่งเผยแพร่ไม่นาน ด้วยเหตุนี้ บทกวีที่นำแนวคิดเรื่อง “ศาสตร์พระราชา” มาเสนอจึงอธิบายขยายความแนวคิดนี้อย่างละเอียด เพื่อเป็นแนวทางให้ประชาชนสามารถน้อมนำไปปฏิบัติสืบต่อไปได้ อันได้แก่ บท “บุญราชมหารัฐจักรแก้ว” ของ สิลล สะมิอิ (2560: 211) บท “กราบถวายความอาลัย ‘พ่อ’ ของแผ่นดิน” ของ อุษณีย์ เกษมสันต์ ณ อยุธยา (2560: 235) บท “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน” ของ วรุณี ภักดีบุรุษ (2560.2: 159)

การสรรเสริญและเทิดพระเกียรติยศในหลวงรัชกาลที่ 9 ผลงานตลอดระยะเวลา 70 ปีที่ทรงครองราชย์ของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ชัดทั้งต่อชาวไทยและชาวโลก พระเกียรติคุณที่ทรงบำเพ็ญแผ่ไพศาลไปสู่นานาประเทศ ล้วนประจักษ์ถึงพระอัจฉริยภาพในศาสตร์และศิลป์ทุกแขนงของพระองค์ และเชิดชูพระปรีชาสามารถล้ำเลิศในด้านต่างๆ ดังจะเห็นได้จากรางวัลและพระสมัญญาที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวายในวโรกาสต่างๆ ในงานนี้พบว่าบทร้อยกรองถวายอาลัยหลายชิ้นนำเสนอการสรรเสริญและการเทิดพระเกียรติยศของพระองค์ไว้ด้วย อาทิ บท “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ” ของ ประยอม ทองทอง (2560: 139) บท “ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานของความดี” ของ นภลัย สุวรรณธาดา (2560.2: 188) บท “น้อมสำนึกพระมหากรุณาธิคุณ” ของ วิวัฒน์ บัตรเจริญ (2560: 175) และบท “กวีวิจนาโคกลายรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ” ของ นันทา ขุนภักดี (2560: 119) อีกทั้งยังพบว่าบทกวีหลายชิ้นที่สรรเสริญและเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในหลากหลายสถานะ ไม่ว่าจะเป็น “กษัตริย์นักพัฒนา” “กษัตริย์เกษตร” และ “สมเด็จพระภัทรมหาราช”

2.1.3.2 การคร่ำครวญและแสดงความโศกเศร้าเสียใจต่อการจากไปของพระองค์

การสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ยังความโศกเศร้า และความเศร้าโศกอาดูรแก่ประชาชนชาวไทยทั้งประเทศอย่างมิอาจประมาณได้ หน่วยงานทุกภาคส่วนพร้อมเหล่าพสกนิกรชาวไทยต่างได้ร่วม ประพันธ์บทกวีแสดงความอาลัยรัก เศร้าโศกเสียใจ พร้อมทั้งคร่ำครวญต่อการสูญเสียพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่หลากหลาย ดังนี้

การใช้คำที่แสดงถึงการลาจาก เช่น ละทิ้ง ตาย จาก นิราศ สู่สวรรค์ ดับสูญ ดับขันธ ไม่ฟื้น เนื่องจากการลาจากกันในครั้งนี้นับเป็นการลาจากกันอย่างถาวรจะไม่ได้เห็นกันอีกต่อไป หรือการไม่ได้พบกันอีกชั่วนิรันดร์ จึงไม่เพียงแต่เป็นการแสดงความโศกเศร้าและความอาลัยรักที่มีต่อพระองค์อย่างสุดซึ้งเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นการแสดงความจงรักภักดีและการรำลึกรั้งสุดท้ายด้วย ดังจะเห็นได้ในกวีนิพนธ์หลายๆ บท เช่น “นิราศกษัตริย์นิวัติสวรรค์” ของ จิตรรา ก่อนันทเกียรติ (2560: 91-92) (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ ชมัยภร บางคม บาง (2560: 102-103) นอกจากนี้ยังพบว่าในบทกวี “กราบฟ้าแสนอาลัย” ของ ชมพร เพชรอนันต์กุล นับเป็น ตัวอย่างบทกวีที่เน้นย้ำถึงการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของพระองค์อย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมอย่างมาก เนื่องจากผู้ประพันธ์โดยการให้นำเสนอของพระราชวังที่ประทับไล่ไปเรื่อยๆ ทีละแห่งทั่วประเทศ ซึ่งว่าแต่ละที่ร้างพระองค์ ด้วยเหตุนี้ ภาพทั้งหมดนับเป็นการค่อยๆ ตอกย้ำให้ผู้อ่านตระหนักได้ในที่สุดว่า พระองค์ได้จากลาประเทศไทยไปตลอดกาลแล้ว ดังนี้

“ภูพิงค์” ว่างร้างองค์พระทรงเดช	ภูเขษทัพบทวิที่พรรษา
ดอยสุเทพสะเทือนถิ่นรินน้ำตา	พร้อมไพร่ฟ้าพุ่มพวยไม่เว้นวาย
“ภูพาน” ว่างร้างองค์พระทรงครุฑ	ภูจะทรุดชมชานพานเสียขวัญ
ธาตุนมโหม่นสอศรรย	ขับโศกศัลย์แห่งอีสาน้าวรานใจ
“ทักษิณ” ว่างร้างองค์พระทรงยศ	เกิดกำสรดสมแค้นทั่วแดนใต้
มหาธาตุนครธรรมประจำไทย	ก็หวาดไหวหวั่นผวาร่วมอาดูร
“จิตรลดา” ร้างองค์พระทรงศักดิ์	เสาชิงช้าก็มีพักจะหักสูญ
ปรางค์อรุณจะร่วงลงลงกองกู่	ใต้ฟ้าพูนพอกหม่นชนะรทม
“ไกลกังวล” ร้างองค์พระทรงศรี	ทุกถิ่นที่เคยสุขกลับทุกข์ถม
ลมทะเลเห่คลื่นเคยรื่นรมย์	ก็ชวนชมชบทรายไม่สร้างซา
สยามว่างร้างองค์พระทรงชัย	ทิพาลัยเสด็จกลับไกลลับหล้า
เจ็ดสิบปี่มหาราชราษฎร์บูชา	ศิโรราบกราบฟ้าแสนอาลัย

(ชมพร เพชรอนันต์กุล, 2560: 81)

การใช้คำที่แสดงถึงความโศกเศร้า เช่น โศก เศร้า เสียใจ โศกา อาดูร ทุกข์ โทมณสน้ำตา อาลัย อารมณ์ พบว่าบทกวีเกือบทั้งหมดต่างมีคำที่แสดงความโศกเศร้าเหล่านี้ปรากฏอยู่แทบทั้งสิ้น และหลายบทมีการเน้นย้ำด้วยการใช้คำแสดงความโศกเศร้าหลายๆ คำพร้อมกัน อาทิ

พระบรมมหาราชวังตั้งพระศพ	คงจะอบด้วยกลิ่นอวลมวลความเศร้า
หยาดน้ำตาประชารัฐทุกคำเข้า	อาลัยรักพระบาทเจ้าเจียนขาดใจ (จักรรินทร์ สร้อยสูง: 2560: 75)

ราษฎร์โศกเศร้า	ครวญคร่ำ
ครวญกำสรวล	รำไห้
ไห้หวีดหวน	โหยไห้
สลดร้างไร้	เอกองค์
ทุกข์โศกเศร้า	หมองเมือง
นองเนตรเนือง	หยาดน้ำ
ฟารองเรือง	ฟ้าดับ
กลิ่นกล่ำกล่ำ	เทวษา (ณรงค์ชัย ปฏกรัษต์, 2560: 102)

อีกทั้งยังพบกลุ่มคำที่แสดงความโศกเศร้าอื่นๆ อีก เช่น คราบน้ำตา / สะอื้น สะอึกอื้น / น้ำตาไหล / หลังน้ำตา / ก้มกราบด้วยอาลัย / สิ้นถ้อยคำจะเอ่ยด้วยทุกข์ตรม / ท่วมท้นทั้งไตรโลก / วิบโยคโศกมึนคลาญ / ทราบข่าวอนงน้ำตา / ผองไทยหลังน้ำตาด้วยอาลัย / ทั้งแผ่นดินรินน้ำตาฟ้าร่ำไห้ / ถวายอาลัยองค์ในหลวง / น้ำตาท่วมแผ่นดิน / ไทยทั้งชาติวิบโยค / สยามโศกสามโลกเศร้า / เศร้ากว่าทุกเศร้าในโลกนี้ / สายฝนมากล้นเต็มฟ้า ไม่เท่าน้ำตาประชาชน

การใช้คำที่แสดงความเจ็บปวดโดยฉับพลัน นับเป็นกลุ่มคำที่ผู้ประพันธ์หลายคนนำมาใช้บทร้อยกรองแสดงความอาลัยด้วยเช่นกัน อาทิ ฟ้าผ่า สายฟ้าฟาด พลันได้ยิน ตกใจ ไม่คาดคิด ดังบทกวีที่นำมาเป็นตัวอย่างคือ

<u>ดูจฟ้าผ่ากลางใจไทยทั้งชาติ</u>	น้ำตาหยาดเอ่อท้นล้นรินไหล
พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ ของคนไทย	เสด็จไกลสู่สวรรคในชั้นฟ้า
ปีห้าเก้าที่สิบสามตุลาคม	ทุกข์ระทมตรมใจไปถ้วนหน้า
<u>ชะงักงันดังโลกหลุดหลุดเวลา</u>	เจียบสงัดทั้งพาราไศกาลัย
...	(วัลลภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา, 2560:68)

<u>เหมือนสายฟ้าฟาดเปรี้ยง</u>	กลางใจ
ใจสลายสุดสลาย	ขาดดิน
....	(วิวัฒน์ บุรทัต, 2560: 185)

การใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ หรือการกล่าวเกินจริงที่แสดงความทุกข์ทรมาน ความโศกเศร้า และความอาดูร จากความสูญเสียในครั้งนี้มีให้พบในบทกวีร้อยกรองเป็นจำนวนมาก เช่น

จักรวาลหลังแก้ว	น้ำตา
ท่วมทั้งไตรโลกา	ห่มไห
สรรพชีวิตมิคณา	มีดบอด
กราบแทบพระบาทไท่	ส่งห้วงทิพย์พิมาน (เกียรตินคร, 2560: 66)

ต่อน้ำทุกสายหายจากโลก	น้ำตาโศกฤจะหายมลายสิ้น
ธารระทมจมทวยใยธรณิน	คิดถึงปิ่นจักรีเจ้าชีวิต (วิชญ์ พุ่มสว่าง, 2560: 186)

๑ ร้อยเอ๋ยร้อยดวงจันต์	จะขาดสิ้นสุดร้าวราน
พันเอ๋ยพันทรมาน	ปานหมกไหม้ในโลกันตร์ ฯ (ก้องภพ รื่นศิริ, 2560: 65)

การใช้การพรรณนาธรรมชาติเพื่อเชื่อมโยงกับความรู้สึกของกวี ผู้ประพันธ์จำนวนมากน้อยนิยมใช้การพรรณนาธรรมชาติเพื่อถ่ายทอดความโศกเศร้า เสียใจ อาลัยและอาดูร ที่อยู่ในใจของตนออกมา อาทิ บท “แสนอาลัย ของ รพีพรรณ เพชรอนันต์กุล (2560: 155) บท “13 ตุลาคม 2559” ของ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2560: 180) และบท “ทว่ากราบศิระกราน ไต้ผืนรัฐสิสวรรคาลัย” ของ ศิวกานท์ ปทุมสูติ ดังตัวอย่าง

ฝนพรำแต่เมื่อคืน	ฟ้าสะอื้นแต่เมื่อวาน
แหงนดูคั่นน่านต์	ก็เหวว่าอุษาสมัย
แดดจางตะวันจ่ม	ในอารมณ์โลกห่มไห

ลมผ่านสะท้านใจ	ดังเปล่าไร้รำพายพล้ง
นกคามิราเร้ง	ในเพ็งไม้ว่างเว้งหว้ง
สะทกเฝ้าสะเทือนฟ้ง	บางข้าวฟ้าบางข้าวดิน
เพียงไขจันบายค้ำ	ฟ้ายังร่ำฝนย้งริน
ช้วยามแห่งย้าอิน	‘สิ้นแล้วโพธิสมภาร’ (ศิวกันท์ ปทุมสูติ, 2560.3: 191)

การใช้ความเปรียบกษัตริย์เป็นดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และ ดวงดาว เพื่อแสดงถึงความอบอุ่น แสงนำทางแห่งชีวิต ในบทกวีแสดงความอาลัยส่วนหนึ่งมักนิยมใช้ความเปรียบว่า เมื่อรัชกาลที่ 9 สวรรคตก็เหมือนโลกมืดมิดและเหินห่าง เพราะไร้ซึ่ง(แสงหรือความสว่างของ)ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และ/หรือดวงดาว ดังบทกวีหลาย อาทิ บท “องค์ภูมินทร์สวรรคตกำสรดแสน” ของ สมพงศ์ ชูสุวรรณ และครอบครัว (2560: 198) “พระเสด็จดับขันธ” ของ บั๊ สุทธิพงษ์ สมบัติจินดา (2560: 106) และบท “เทิดเหนือเกล้า ธ สถิตในหทัยราษฎร์” ของ วรุฒิ ภัคดีบุรุษ (2560.1: 167) และบท “สวรรคาลัย” ของ วุฒ มิตรพระพันธ์ ดังตัวอย่าง

<u>ดังสุริยะเร้นซ่อน</u>	แสงฉาย
<u>ดังศศิธรกระต่ายหาย</u>	ว่างว่าง
<u>ดังดาวดับรัศมีคลาย</u>	คืนเปล่า
เพราะแผ่นปฐพีร้าง	แก่นไทรราชน (วุฒ มิตรพระพันธ์, 2560: 163)

การใช้ความเปรียบกษัตริย์ในฐานะสิ่งสำคัญหรือสิ่งสูงค่าในชีวิตของประชาชน บทกวีแสดงความอาลัยจำนวนไม่น้อยนิยมใช้ความเปรียบรัชกาลที่ 9 ว่าเป็น ปิ่น ฉัตร หลักชัย ธวัส หรือธง รั่มโพธิ์ร่มไทร ดวงมณี และ ดวงประทีป เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นสิ่งที่พึงพิง สิ่งยึดเหนี่ยว ศูนย์รวมจิตใจ ปัญญา และความอบอุ่น หรือเป็นปัญญาของคนไทยทั้งชาติ นอกจากนี้ยังมีบทกวีบางชิ้นที่นิยมใช้ **ความเปรียบกษัตริย์ในฐานะบุคคลใกล้ชิดอันเป็นที่รัก หรือเป็นอวัยวะสำคัญ** เช่น พ่อ หัวใจ ลมหายใจ และชีวิต อาทิ บท “บทร้อยกรอง” ของ วรพล จรุงวณิชชกุล (2560: 64) บท “บทร้อยกรอง” ของ สถิตย์ เจนเลื้อย (2560: 75) บท “วันภูมิพล” ของ นภาลัย สุวรรณธาดา (2560.1: 117) บท “ทุกราษฎร์รักราชเป็นหนึ่งน้อม” ของ ทศพล ศรีพุ่ม (2560.1: 103) บท “เศรษฐกิจพอเพียง เลี้ยงพลโลก” ของ บุญครอง คันธฐาการ. (2560: 129) และบท “วันสิ้นฟ้า” ของ พิทักษ์ บุญยะโอภาส. (2560.1: 155) ดังตัวอย่าง

<u>ดังโพธิ์ใหญ่ไทรร่มล้อมต่อหน้า</u>	เหล่านกกาจักรวณคร้าน้ำตาไหล
ใจก็แหลกปีกก็ล้าอ่อนอาลัย	แทบจะล้มหายใจเสียดนั้น
เหมือนท้องฟ้าไร้ตะวันพลันมืดมิด	เหมือนชีวิตไร้หลักจกสร้างสรรค์
เหลือแต่ร่างที่ ‘ใจหาย’ ไปด้วยกัน	เหมือนคืนวันหยุดนิ่งดำดิ่งลง
...	(S.GUY II Nelumbo nucifera, 2560: 237)

<u>พระเปรียบ “พ่อ” รวมศูนย์</u>	<u>ใจชาติ</u>
ถนอม “ลูกสยาม” พร้อม	เดิบโต
...	(ทศพล ศรีพุ่ม, 2560: 103)

ธ ทรงเป็นดวงใจไทยทั้งชาติ
เป็นดังอมหทัยไทยทั้งชาติ

ขอเป็นข้าราชการทุกถิ่นที่
เป็นจักรีศรีแห่งรัฐโลกศรัทธา

(พิทักษ์ บุญยะโอภาส, 2560: 155)

การแสดงความหวนระลึกถึงช่วงเวลาที่เราองค์ยังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่
นับเป็นวิธีหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกเศร้าเสียใจ และโหยหาที่ปวงชนชาวไทยยังคงมีแด่รัชกาลที่ 9 ดังปรากฏให้เห็นในบทกวีหลายบท เช่น บท “กลอนเพลงอีแซว ถวายอาลัย พ่อหลวง ร. 9” ของ ขวัญจิต ศรีประจันต์ (2560: 75) ของ นิภา ทองถาวร (2560: 123) บท “กราบถนุงข้าว ‘พอเพียง’ ที่พ่อทำ” ของ นิภา ทองถาวร (2560.1: 123) บท “เล่าเรื่องของพ่อ” ของ สมจินตนา เทียมวิไล (2560: 191) และบท “กราบถวายความอาลัย ‘พ่อ’ ของแผ่นดิน” ของ อุษณีย์ เกษมสันต์ ณ อยุธยา. (2560: 235) ดังตัวอย่าง

ขอจดจำรำลึก คณีนึกเป็นนิจ
เป็นบุญที่เกิดทัน พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9

ตราบจนชั่วชีวิต ขอบูชาพระราชา
...เอ๋ย... เป็นบุญที่ได้เข้าเฝ้า ภาพล้นเกล้าตรึงตรา ฯ
(ขวัญจิต ศรีประจันต์ ,2560 :75)

หรือ

แม่บัดนี้ ธ เสด็จ ฯ สู่อสุราลัย
ภาพทรงงาน ยังซาบซึ้ง ตรึงจิตจำ

ภาพกลางใจ คือล้นเกล้า ฯ ทุกเช้า - ค่ำ
เกินสรรคำ สร้อยรัก ได้ลิ้มพอ
(อุษณีย์ เกษมสันต์ ณ อยุธยา, 2560: 235)

2.1.3.3 การบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น ในการศึกษาพบว่า มีบทกวีแสดงความอาลัยส่วนหนึ่งได้บันทึกเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นทั้งในช่วงเพ็ญทราบบ่าวการสวรรคต การพรรณนาความวิจิตรของพระบรมโกศและพระเมรุมาศ รวมไปถึงจนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 9 ซึ่งไม่เพียงแสดงถึงพระราชอำนาจ พระเกียรติยศ และพระบุญญาบารมีของพระองค์ในฐานะสมมุติเทพแล้ว แต่ยังเพื่อแสดงความจงรักภักดี เชิดชูพระเกียรติ และแสดงความอาลัยของพสกนิกรที่มีต่อพระองค์ไปพร้อมกันด้วย แต่กวีนิพนธ์กลุ่มนี้มีสัดส่วนน้อยกว่ามากเมื่อเทียบกับเนื้อหาในส่วนอื่น

ในที่นี้ขอยกบทกวี “น้อมรำลึกพระผู้สู่อสุราลัย” ของ บุญเตือน ศรีวรพจน์ มาเป็นตัวอย่าง เนื่องจากได้ถ่ายทอดและบันทึกช่วงเวลาประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญนี้ไว้อย่างครบถ้วน นับตั้งแต่เสด็จสวรรคตจนถึงการพรรณนาพิธีการต่างๆ ตามหมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิง ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ไว้อย่างครบถ้วนตามลำดับเวลา ดังที่ประกาศไว้ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2560 (ดูรายละเอียดหมายกำหนดการดังกล่าวใน ภาคผนวกที่ 4) บทกวีเริ่มต้นด้วยการทราบบ่าวการสวรรคตในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2559 ต่อมาเมื่อพรรณนาเกี่ยวกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพก็มีเนื้อหาครบครumnนับตั้งแต่พระราชพิธีอัญเชิญพระบรมโกศออกพระเมรุมาศ โดยขบวนพระบรมราชอิสริยยศตั้งแต่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ถึงพระที่นั่งทรงธรรม พระจิตกาธาน พระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร (พระปรมาภิไธยในขณะนั้น) ทรงพระดำเนินพร้อมพระบรมวงศานุวงศ์ตามพระบรมโกศเวียนพระเมรุมาศ พร้อมทั้งยังได้บรรยายความวิจิตรของพระโกศ และพระมหาพิไชยราชรถ ก็นำเสนอการอัญเชิญพระศพ ความวิจิตรของพระโกศ จากนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ พระประมุข ประมุข พระราชวงศ์และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ผู้นำศาสนา คณะรัฐมนตรี ข้าราชการ และประชาชนขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ตามลำดับ ทั้งนี้ขอยกบทกวีที่บันทึกเหตุการณ์การถวายพระเพลิงพระบรมศพ พร้อมทั้งขบวนแห่พระศพตามโบราณราชประเพณี พร้อมเครื่องสูงและเครื่องราชูปโภคหน้าพระโกศ รวมถึงการกล่าวถึงเครื่องประกอบพระอิสริยยศที่ประดับหน้าพระศพตามโบราณราชประเพณี รวมถึงยังการกล่าวถึงในองค์รวมและการบรรยายเฉพาะส่วนอย่างละเอียดมาเป็นตัวอย่างดังนี้

“น้อมรำลึกพระผู้สวสรรค์”

๑ จอมถวัลยาธิปัตย์ ดำรัสตั้งเตรียมการ งานถวายพระเพลิงพิธิ ดิถิมาสตุลาคม บรมกษัตริย์ปิโยรส ทรงกำหนดบดลอบอง พระเมรุมองท่ามกลาง ผดุงผดาดเฒ่าศิลป์ ระบิลระบอบกอบกิจ พิพิธช่างศิลปากร กำจรระบือไกล แบบแผนไทยปางบรรพ์ สรรค์ทุกสิ่งซ่อมประสาน ราชยานพืชมัยรถ ประกอบพระยศยานมาศ วิลาสเลศเวษยันต์ เครื่องสูงสรรพสลัปลอน จามรกำบังพระสุริย์ จารุญจาร์สนัฏทรวง ทิวธงปักหักทองขวาง วางแผนทุกสิ่งแล้วเสร็จ บรรลุสำเร็จเรียบร้อย เชิงช่างงามชดช้อย ซ่อมสร้างดังประสงค์ ฯ

๑ อัญเชิญพระโกศลงกต สถิตถรณ์ตนพิไชยเครื่องสูงไสวตามฉบับ ธงเทียวสลักกลางนิกร จามรแทรกบังตะวัน ลำพลชั้นธเคื่อนคลา สำเนาเนืองนับ สำเนาทัพสลลมารค หลากนิกรพนักงาน หลากทวยหาญแห่ห้อมหลายพลพร้อมทุกกาย หลายนิกรกองดำเนิน ประเมินประมวลประมาณหมื่น ดิ้นชนแสนสองฟาก มากชนล้านสองฝั่ง คับคั่งดวงเต็มไฟท ใจทุกใจหม่นคล้ำ ฟูมฟกในอกข้า รุ่มร่าวระหกระเหิน ฯ

๑ เสร็จเชิญพระโกศท้าว	ประดิษฐาน
แทบพระจิตกาธาน	ที่นั้น
เยือกเย็นย่ำยามขาน	คณะพากย์
วิสูตรบังก้าน	กิจพร้อมกระเพลิงถวาย
๑ แสนสายอัคนิรุทธเร้า	รุกระดม
เจ็ดสิบล้านหทัยจม	จอมม้วย
ทรวงตรอมจอมจิตตรม	ตราวิตก
๑ เมฆมืดสีหม่นไหม้	คลุมเมือง
ดำหม่นลำเค็ญเคือง	คำเข้า
ดุจเดียวเปลี่ยนใจเปลือง	ปราศสติ
สิ้นแผ่นดินที่เก่า	ดั่งสิ้นอาสญ
๑ ไม้จันทน์อัญชลิตเอง	อธิษฐาน
ไทยทั่วเทิดสโมธาน	อุทิศถ้อย
เชิญเสด็จ ณ สรวงสมาน	แมนดุสิต
ตราบเสร็จสรรพเพญ์สร้อย	ผ่านแผ้วโพธิญาณ
๑ ภูบาลนราธิปพร้อม	ประยูรวงศ์
อดิศักดิ์จักรีวงศ์	ผ่านเกล้า
ราชกิจประกอบสง	สการกิจ
ถวายพระเพลิงรุ่งเร้า	ริตเบื้องบุพกาล
...	(บุญเดือน ศีรวิพจน์, 2560.2: 203-208)

นอกจากนี้ยังมีร้อยกรองแสดงความอาลัยอีกจำนวนหนึ่งที่บันทึกเหตุการณ์ต่างๆ ในวาระสำคัญนี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการเปิดให้ประชาชนเข้ากราบถวายบังคมพระบรมศพรัชกาลที่ 9 ซึ่งมีหลายบทที่บันทึก

เหตุการณ์นี้ไว้ เช่น (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ ชัชพล ไชยพร (2560: 24-25) บท “สายพระเนตรเมตตาามาลิ้นแล้ว” ของ กังเอง (2560: 60) ดังตัวอย่าง

...	ไม่มีรอบใดใดในการกราบ	ไม่เห็นคราบน้ำตาคนบนหน้าเขา
	ไม่มีรอบใดใดในรอยเงา	ไม่เห็นพระผู้เป็นเจ้าในดวงใจ
	เขาสะอื้น, เขาตัวสั่น, เขาชบหน้า	เราสะอื้นอันอรุณน้ำตาไหล
	ไม่มีเราไม่มีเขาอีกต่อไป	เพราะทุกคนคือคนไทยหัวใจเดียว
...		(ชัชพล ไชยพร, 2560: 24-25)

อีกทั้งยังมีกวีอีกหลายคนที่ร่วมบันทึกภาพเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ประชาชนจากทั่วทุกสารทิศต่างเดินทางมาร่วมแสดงความอาลัยครั้งสุดท้ายเพื่อส่งเสด็จจรดกาลที่ 9 ในการเข้าร่วมพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพไว้ในบทกวีของตน เช่น บท “มิดฟ้ามัวดิน” ของ เชิดพล สาธิตภัทร (2560: 96) บท “วันสิ้นฟ้า” ของ พิทักษ์ บุญยะโอภาส (2560: 155) “สถิตในดวงใจตราบนันดร” ของ ดร.เพชร เท-เหนือ-ไทย (2560.1-2560.7) และ บทกวี “ภาคสวรรค์” ของ อดุล จันทรรักดี (2560.1: 221) ดังตัวอย่าง

“ภาคสวรรค์”

๑ ด้วยดวงพระวิญญาณอันเป็นทิพย์	ล่องลอยลิบครรโลสู่พิมานสถาน
มิดวงดาริกาเก็จตระการ	ล้อมเป็นดาวบริวารอยู่รอบราย ฯ
๑ มิดวงดอกไม้สดตามาลัย	แย้มบานรับเสด็จเมื่อเดือนฉาย
ตลอดทางช้างเผือกที่พาดพราย	คำกวีถวาย ณ วันวาน ฯ
๑ คำคืนจะคอยไขอ้อกลับ	รอบพระแท่นที่ประทับโรฐาน
คนธรรพ์ขับกล่อมด้วยดนตรีการ	ให้นั่งนิทรานานเหนือกาลเวลา ฯ
๑ จนสะพานสายรุ้งเริ่มแรก	รับอรุณรุ่งเช้าฉายอุษา
รินรำบทเพลงแห่งนภา	ดวงตาให้ท้าวต้นบรมม ฯ
๑ เพื่อพบพระประยูรญาติซึ่งอยู่พร้อม	ราวแห่นางไหม้ด้วยรักห่ม
เล่าเรียงความหลังอันรื่นรมย์	ใต้เงาร่มแห่งมหาบุญญาธิการ ฯ
๑ เป็นภาคต่อจากที่แม่เล่าให้ฟัง	ฟื้นความหลังทั้งเศร้า สุข คอยสืบสาน
จบสิ้นการจากพราหมณ์เมื่อพ้องพาน	อยู่เหนือนิมมานนรดี ฯ
๑ เหนือคั่น เหนือวัน ใน สว่าง	เหนือความเว้งว่างตามวิถี
เสพทิพย์แห่งธรรมจारी	ด้วยบุญญาบารมีบำเพ็ญมา ฯ
	(อดุล จันทรรักดี, 2560.1: 221)

2.1.3.4 การแสดงเจตจำนงที่จะสืบสานพระราชปณิธาน “ตามรอยพ่อ” และสืบทอด “คำพ่อสอน” ในการศึกษาว่ามีผู้ประพันธ์และบทกวีแสดงความอาลัยเป็นจำนวนมาก แสดงความผูกพันระหว่างผู้ประพันธ์กับรัชกาลที่ 9 ในฐานะพ่อกับลูก นับเป็นการยืนยันแนวคิดเรื่องสัมพันธ์ภาพแนวนอนระหว่างพระราชากับพสกนิกรที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบสนิท ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าผู้ประพันธ์บทกวีจำนวนมากต่างแสดงเจตจำนงและพร้อมให้สัจยสัญญาไว้อย่างชัดเจนทั้งในระดับบุคคล และในภาพรวมที่กวีเป็นตัวแทนของปวงชนชาวไทยทั้งประเทศว่า จะทำดีตาม “คำพ่อสอน” จะดำเนินตามรอย “พ่อ” และสานต่อสิ่งที่ “พ่อ” ทำ เพื่อสืบสาน

พระปณิธานและพระราชกรณียกิจที่พระองค์ท่านได้เริ่มก่อให้ดำเนินต่อไป ทั้งในพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนฯ พระราชธิดาในพระองค์ และของเหล่าปวงชนชาวไทยที่เป็น “ลูกของพ่อ” จึงนับเป็นประจักษ์พยานและเป็น ศรัทธาที่พิสูจน์ได้อย่างเป็นรูปธรรมของปรากฏการณ์แห่งความรักความสามัคคีของคนไทยทั้งชาติ อันเป็นสำนึก ร่วมของประชาชนที่มีต่อรัชกาลที่ 9 อันส่งผลให้ประชาชนคนไทยทุกหมู่เหล่าได้น้อมนำพระบรมราโชวาทและพระ ราชดำรัสของรัชกาลที่ 9 ที่ได้พระราชทานไว้ในโอกาสต่างๆ มาประพฤติปฏิบัติ และ/หรือน้อมนำมาเป็นแนวทาง ในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง พร้อมร่วมกันสืบสานพระราชปณิธานในการทำความดีตามคำสอนของพระองค์ ไม่ เพียงแต่เพื่อความสุขสภาพอย่างยั่งยืนทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว สังคมและประเทศชาติ ขณะเดียวกันยังเพื่อตอบ แทนพระมหากรุณาธิคุณอันใหญ่หลวงที่รัชกาลที่ 9 พระราชทานความรักอันยิ่งใหญ่ให้ปวงชนชาวไทยได้อยู่อาศัย บนผืนแผ่นดินไทยอย่างสุข สงบ ร่มเย็นภายใต้พระบรมโพธิสมภารของรัชกาลที่ 9 ทั้งนี้พบว่า บทกวีเหล่านี้ มักจะมีคำว่า ตามรอยพ่อ/ คำพ่อสอน / ตามรอยบาท อาทิต บท บทพระราชนิพนธ์ “เดินตามรอยเท้าพ่อ” ในสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2560) บท “คำพ่อ” ของ เจริญ มาลาโรจน์ (หรือ มาลา คำจันทร์, 2560: 79) บท “ตามรอยพ่อ...” ของ สมบัติ กิ่งกาญจนวงศ์ (2560: 195) บท “ตามเส้นทางรอยพระบาททรง ยাত্রา” ของ สถาพร ศรีสังข์ (2560: 189) บท “ปณิธาน ...เพื่อพ่อ” ของ สันติ ชนะเลิศ (2560: 205) และบท “ธ สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์” ของ ทองแถม นาถจำนง (2560: 106) ทั้งนี้ได้นำบทกวีบางบทมาเสนอเป็น ตัวอย่าง ดังนี้

“ตามรอยพ่อ...” ของ สมบัติ กิ่งกาญจนวงศ์

...

๑ ตอนนี้ไปไม่ได้เห็นเช่นนี้แล้ว	พระดวงแก้วเสด็จดาวพราวสวรรค์
พระราชดำรัสปรัชญาค่านันต์	จะยึดมั่นตามรอยพ่อสืบต่อไป
๑ จะทำดีเพื่อพ่อต่อไปนี้	จะรู้จักสามัคคีที่ยิ่งใหญ่
จะพอเพียงน้อมนำจำขึ้นใจ	ดังปณิธานทรงตั้งไว้ในประชา
๑ ราษฎร์น้อมนารำลึกวันสวรรคต	น้อมประณตกราบบังคมก้มเกล้า
ร้อยมาลัยร้อยจงรักร้อยสักการ	ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป ฯ

(สมบัติ กิ่งกาญจนวงศ์, 2560: 195)

2.1.3.5 การเสนอแนวทางการดำเนินชีวิตหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เนื้อหาในบทกวี แสดงอาลัยอีกส่วนหนึ่งที่พบคือ มีกวีอีกหลายท่านนำการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เพื่อเป็นความสำนึกทางปรัชญาอัน เป็นเครื่องมือในการเตือนสติและปลูกให้คนไทยตื่นจากความโศกเศร้าและดำเนินชีวิตของตนให้ดีขึ้นต่อไป ทั้งด้วยการ นำสัจธรรมของการเกิดแก่ เจ็บ ตาย มรณานุสติ และ กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความ ทนอยู่ไม่ได้) อนันตา (ความไม่ใช่อัตน) พร้อมด้วยการสื่อความเทียบกับภาพธรรมชาติ หรือการนำศัพทราชาศัพท์ ที่พระองค์ปฏิบัติมาตลอดพระชนม์ชีพมาเสนอเพื่อใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตของคนไทยต่อไป ดังปรากฏอยู่ หลายบท ไม่ว่าจะเป็นบท “รำลึกพระมหาสถ์” ของ ชวิน พงษ์ผจญ (2560.1: 85) บท “พลังพระองค์สถิตใจใจ ไทยนิรันดร์” ของ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ (2560: 190) และบท “แปรโศกเป็นเกษม” ของ ชัยมิตร แสงกระจ่าง (2560.1: 40-41) ดังเช่น

“พลังพระองค์สถิตในใจไทยนิรันดร์” ของ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ

ขณะที่เราเศร้าโศกโลกยังหม่น	เขายังอวลละอองอันอรุณฉาย
ผีเสื้อยังเฉิดฉินพรรณราย	ดูสิร้ายเร้งร้อนฟอนปีกบาง
สายธารยังขัดเกลาศึ่งโชดหิน	ระเรื่อรินหล่อเลี้ยงไพรสล้าง
ร่ำบรรเลงวารีดุริยางค์	พื้นทรายเบื้องล่างคูเรือรอง
สายลมยังโหมลู่จับใบหญ้า	เมฆยังลอยข้ามฟ้าอยู่ฟูฟอง
ทุ่งร้างทางรกรกยังร้อง	ดาวยังทอแสงส่องรัตติกาล
หิ่งห้อยยังพราวพริบระวิบวับ	แววหวังยังระยับทุกหย่อมย่าน
ซอฟ้ายังเซตฟ้าทิวาวาร	หน้าบันโบสถ์วิหารอาบแสงเดือน
ไถยังขันรับอรุณอุ่นอุษา	เมล็ดพันธุ์แกร่งกล้าขยับเขยื้อน
งอกเงยผลิบางมยามเช้าเยือน	หมอกขาวเคลื่อนคล้อยคลายระบายบึง
ซึ่งบัวขาวพราวพรายอยู่ชานน้ำ	งานล้ำเฝ้ายามมวลงผู้ผึ้ง
กลีบละมุนปทุมพาตะลึง	เรารู้สึกลึกซึ้งถึงโลกธรรม
ขณะที่เราเศร้าโศกโลกยังหม่น	สีแสงแห่งอรุณยังอบร่ำ
ชุมพลังกายขึ้นพื้นใจนำ	บัวแย้มยิ้มสดต้งพลังใจ
ปลูกพลังขลังกล้าทั่วหล้าแหล่ง	ปลูกศรัทธาส่องแสงสว่างไสว
วิญญาณพ่อยุ่สวรรค์าลัย	พลังพ่อยุ่ในใจไทยนิรันดร์

(ศักดิ์สิริ มีสมสืบ, 2560: 190)

บทกวีข้างต้น ศักดิ์สิริ มีสมสืบ แสดงความตั้งใจจะกระตุ้นเตือนให้ผู้อ่านตระหนักถึงความเป็นจริงที่ว่า *ขณะที่เราเศร้าโศกโลกยังหม่น* ซึ่งนำมากล่าวซ้ำไว้ถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกในตอนต้นบทกวีและนำมากล่าวซ้ำอีกครั้งในช่วงท้ายของบทกวี พร้อมทั้งปลูกพลังใจให้ผู้อ่านเลิกโศกเศร้าต่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 และชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าดวงพระวิญญาณของพระองค์จะอยู่บนสวรรค์แล้ว แต่พลังของพระองค์ก็ยังสถิตอยู่ในดวงใจของคนไทยตราบนิรันดร์ ด้วยเหตุนี้ เราจึงควรปลูกพลังศรัทธาที่มีต่อพระองค์มาแปรเป็นพลังในการชี้นำชีวิตของพวกเขาต่อไป ในการนี้ กวีได้นำธรรมชาติรอบตัวมาเป็นเครื่องเตือนใจและเตือนสติให้กับผู้อ่าน ดังจะเห็นว่าภาพของธรรมชาติที่กวีพรรณนาไว้เป็นธรรมชาติที่สวยงาม เต็มไปด้วยความมีชีวิตชีวา ซึ่งในด้านหนึ่งไม่เพียงแต่ช่วยปลอบประโลมจิตใจที่หม่นเศร้าของผู้อ่านให้คลายความโศกาอาลัยเท่านั้น ขณะเดียวกันยังช่วยปลูกปลอบผู้อ่านให้กล้าที่จะมีชีวิตที่สดใสดังเช่นสรรพสิ่งในธรรมชาติรอบตัว ไม่ว่าจะเป็น ผีเสื้อที่บินอย่างร่าเริง เสียงน้ำไหลที่ประดุจเสียงดนตรี หรือ หมู่เมฆที่ลอยละล่องอยู่บนท้องฟ้า พร้อมกันนั้นก็ยิ่งเลือกใช้คำที่แสดงถึงความถึงการเริ่มต้นในการบรรยายธรรมชาติเพื่อเป็นตัวอย่างให้กับผู้อ่านกล้าที่จะเริ่มต้นกลับมาดำเนินชีวิตของตนอีกครั้ง ไม่ว่าจะใช้คำว่า *เช้า อรุณฉาย อรุณอุ่นอุษา ไก่ขัน* เพื่อแสดงการเริ่มต้นของชีวิตใหม่ หากยังเลือกใช้คำที่แสดงการเริ่มต้นชีวิตของสรรพสิ่ง เช่น *เมล็ดพันธุ์ขยับเขยื้อน งอกเงยผลิบา* นอกจากนี้ กวียังเลือกใช้คำที่แสดงความหวังและเป็นกำลังใจให้การเริ่มต้นชีวิตใหม่ของผู้อ่านอีกครั้งมาสอดแทรกไว้ในบทกวีด้วย อาทิ *แววหวัง กล้าขยับ งอกเงย คล้อยคลาย*

นอกจากนี้ยังพบว่าในบทกวี “...แล้วกาลเวลาของโลกหล้า...ก็มาถึง” ของ สกฤต บุญยทัต ได้แสดงสัจธรรมเกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 ตามกฎไตรลักษณ์ไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อเวลาผ่านไปคนในรุ่นต่อไปก็อาจจะไม่มีใครรู้จักรัชกาลที่ 9 อีกแล้ว แต่คุณค่าของสิ่งที่พระองค์ทรงทำได้อีกยังสามารถดำรงอยู่ได้ในความทรงจำอันเป็นนิรันดร์ได้ ขณะเดียวกันบทกวีบทนี้ยังตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้อ่านฉุกคิด ย้อนทวน และสร้างความตระหนัก

บางอย่างว่า การที่พวกเราแสดงความอภัยกับการจากไปของรัชกาลที่ 9 พร้อมแสดงความรำลึกถึงพระราชกรณียกิจ พระราชปณิธาน และพระราชดำรัสต่างของพระองค์นั้น จริงๆ แล้วเราได้เห็น ได้ยิน ทำตาม และตระหนักรู้ในสิ่งที่ พระองค์ทรงสั่งสอนและทรงปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างแท้จริงหรือไม่ อย่างไร ขณะเดียวกันก็ยิ่งเน้นย้ำอีกว่า สิ่ง สำคัญที่สุดคือ การน้อมนำสิ่งที่รัชกาลที่ 9 ทรงสอนสั่งและทรงกระทำไว้เป็นแบบอย่างไปปฏิบัติอย่างจริงจังด้วยจึง จะบังเกิดผล ดังความตอนหนึ่งว่า

...

“อย่าเอาแต่

คอยมองเห็นและพบหน้าข้า...อย่าแสดงออกถึงสิ่งนี้

ด้วย...ดีใจจนน้ำตาไหล

แต่...ไม่เคยมองสิ่งที่ข้าได้กระทำ...

แต่...ไม่เคยมองสิ่ง...ที่ข้าได้กระทำ...”

...

“อย่าเพียงแต่...

อย่าเพียงแต่...ขอให้ได้ยินเสียงข้า

แต่...ไม่เคย

นำสิ่งที่ข้าบอกกล่าว...กลับไปคิด...

กลับไปใคร่ครวญ...”

...

“อย่าเอาแต่ได้ยิน...

อย่าเอาแต่...น้ำตาไหล

อย่าเอาแต่...ปลาบปลื้มในตัวข้า

แต่...

ไม่เคยทำตาม...ในสิ่งที่ข้าได้กระทำ

และ...สอนสั่งตลอดมา

แต่ไม่เคยทำตาม...

ในสิ่งที่ข้าทำ...และสอนสั่ง

ตลอด...ตลอดมา...”

.....

มาปลูกต้น...ให้ลูกลูกทุกคน

ได้ตระหนักถึงความทุกข์

แล้ว...พร้อมที่จะ...

ก้าวข้ามไปอย่างเข้มแข็ง

ก้าวพ้นออกไปจากความสลับซับซ้อน

...

(สกุล บุญยทัต, 2560: 56-71)

ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับเนื้อหาของบทกวีถวายเป็นความอาลัยเหล่านี้ได้ว่า ในแง่ หนึ่งนับเป็นมรดกความทรงจำอันสำคัญของปวงชนชาวไทยที่ร่วมถวายเป็นสักการะ เทิดพระเกียรติ และน้อมสำนึก ในพระมหากรุณาธิคุณของรัชกาลที่ 9 เพราะไม่เพียงแต่เป็นการถ่ายทอดและบันทึกเรื่องราวของพระองค์ในแง่มุม ต่างๆ อันได้แก่ พระราชประวัติ พระจริยวัตร พระราชกรณียกิจ พระปรีชาสามารถ พระอัจฉริยภาพ พระเกียรติ

คุณเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นการบันทึกอารมณ์ร่วมของปวงชนชาวไทยตั้งแต่ทราบข่าวการเสด็จสวรรคต จนกระทั่งถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพ ที่แสดงให้เห็นความศกาศาอุดร โศกเศร้าเสียใจ รวมถึงอาลัยต่อการจากไปของพระองค์ ในอีกแง่หนึ่งยังถือเป็นการร่วมสวดดีและเฉลิมพระเกียรติ และแสดงคุณธรรมความดีที่พระองค์ทรงปฏิบัติให้เป็นที่ประจักษ์ เพื่อเป็นเสมือนต้นแบบ และแนวทางให้พสกนิกรดำเนินรอยตามและสืบสานให้คงอยู่ต่อไป

2.1.4 การสืบขนบและการสร้างสรรค์รูปแบบใหม่ทางวรรณศิลป์ของวรรณกรรมโศกาลัย

วรรณกรรมโศกาลัยที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานร้อยกรองนั้นพบว่ามีการสืบขนบจารีตของวรรณศิลป์ให้คงอยู่ต่อไป ขณะเดียวกันก็มีการสร้างสรรค์ทางานวรรณศิลป์ในรูปแบบต่างๆ ให้เหมาะสมกับยุคสมัยและความนิยมของคนในยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

2.1.4.1 ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ พบว่าบทกวีนิพนธ์ถวายความอาลัยมีทั้งการสืบขนบด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะสมมุติเทพตามคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และในฐานะธรรมราชา และ/หรือพระโพธิสัตว์ตามคติพุทธศาสนา ขณะเดียวกันก็มีการสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในรูปแบบใหม่ขึ้นมา นั่นคือในฐานะ “พ่อ” ของแผ่นดินหรือ “พ่อ” ของปวงชนชาวไทย ซึ่งมีรายละเอียดในประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

พระมหากษัตริย์เป็นดั่งสมมุติเทพตามคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู กวีได้สืบขนบความเชื่อทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนา ซึ่งนำเสนอไว้อย่างชัดเจนในงานวรรณกรรม โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นดั่งเทพเจ้าหรือเป็นองค์อวตารของเทพเจ้า อันเป็นการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ทั้งนี้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในวรรณกรรมโศกาลัยมักที่จะนำความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารของพระนารายณ์ มหาเทพผู้มีหน้าที่ปกปักรักษาโลก ดูแลโลกให้ปกติสุข หรืออวตารมาเพื่อปราบอสูรเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่อาณาประชาราษฎร์ แนวคิดนี้พบได้จากคัมภีร์และเทพปกรณัมต่างๆ ในศาสนาฮินดู รวมถึงวรรณกรรมต่างๆ ที่เผยแพร่แนวคิดและความเชื่อนี้ในประเทศไทย อาทิ ลิลิตนารายณ์สิบปาง พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล่าถึงเรื่องราวของพระนารายณ์ไว้ในคัมภีร์ “วิษณุปุราณะ” มีคำสอนว่า “โลกนี้กำเนิดจากพระวิษณุ คงอยู่ในพระวิษณุ พระองค์เป็นเหตุแห่งความคงอยู่และความสุขแห่งโลก พระองค์เดียวคือโลก ดังนั้น เมื่อใดบังเกิดมีเหตุภัยใหญ่หลวงขึ้นในโลก หรือเมื่อมีความชั่วร้ายของผู้ใดผู้หนึ่งทำโลกเดือดร้อน พระนารายณ์ในหน้าที่ผู้บริหารต้องอวตารลงมาเพื่อดับเชื้อ และเมื่อสำเร็จกิจแล้วก็เสด็จกลับคืนขึ้นสู่ไวกูณฐ์” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2516: [9]-[10])

จากการศึกษาผู้วิจัยพบวรรณกรรมโศกาลัยจำนวนมากที่เน้นย้ำสภาวะสมมุติเทพของรัชกาลที่ 9 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ที่พระองค์ท่านเป็นอวตารของพระนารายณ์ที่มีปราบปรามความชั่วร้าย ซึ่งเทียบกับการทำหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขให้กับปวงชนชาวไทยตลอดพระชนม์ชีพ เมื่อพระองค์ท่านปฏิบัติภารกิจเสร็จสิ้นแล้วก็เสด็จกลับคืนสู่สวรรค์ อาทิ บท “...ถวายอาลัย...” ของ สมศักดิ์ ศรีเอี่ยมกุล (2560: 199) (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ จินดิษฐ์ ลออปกิจฉิน (2560: 16-17) และ “สรววิษณุ” ของ สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2560.2: 203) ในที่นี้ขอยกตัวอย่างบทกวีที่น่าเสนอแนวคิดและความเชื่อดังกล่าว ดังนี้

“สรววิษณุ” ของ สายป่าน ปุริวรรณชนะ

เหลียวหามิเหนงค์	ภูษพงษ์พระอวตาร
เพื่อให้คระไลสถาน	ธารกษีระศายิน
กระนั้นวิษณุนาม	รามราชจักรินทร์
แท่สถิตินิจสิน	สิ้นทุกสรรพสิ่งสา
ในหลักพระจักระพาพ	สุธาธารทวิปา
สมุทรสุดอาณา	สาครเรศเขตรวารี
ในมหานภากาศ	ทิวภาคแลรายตรี
ในแสงพระสุริย์ศรี	ศศิรัศม์ดารารงค์
เถื่อนถ้ำล้ำพรหมก	ผกาพฤกษ์ไพรพ
ในเขตรเกษตรทรง	อีกศิลาและศิขริน
ในทุกชนบท	ย่อมปรากฏอยู่อาจีน
ในใจในชีวิติน	ข้าแผ่นดินดั้งเดิมเปน
ในสัทโศกาลัย	ในชลนัยอันเยือกเย็น
ไรไรให้แลเห็น	พระพิษณุณารถข้าบาทเอย

(สายป่าน ปุริวรรณชนะ, 2560.2: 203)

นอกจากนี้พบว่ายังมีบทกวีบางบทที่แม้จะสืบทอดความเชื่อว่า รัชกาลที่ 9 เป็นสมมุติเทพในฐานะของ อวตารของพระนารายณ์เช่นเดิม ขณะเดียวกันก็ยังผสานความคิดร่วมสมัยเข้าไว้ด้วย นั่นคือ การนำเสนอพระนารายณ์ยุคใหม่ที่มิได้ใช้พระแสงอาวุธของพระนารายณ์ที่ในการปราบความทุกข์เข็ญ ซึ่งเรียกรวมกันว่า “ทศายุธ” หรือ อาวุธ 10 ชนิด อันได้แก่ ศักดิ์ (หอกซัด) ทัณฑ์ (ไม้ตะบอง) หรือ คทา (ไม้ตะพด) นศค์ บาศ ธง ธนู ตรีศูล สังข์ เติ (ขวานชนิดหนึ่ง) และ ดุจลินี (ดิ่ง) แต่ทรงใช้แผนที่ กล้องถ่ายรูป และดินสอ เพื่อทรงงานเป็นอาวุธประหัตประหารความยากจนของประชาชน ดังเช่นบทร้อยกรองของ ประมินทร์ จารูวร ที่ว่า

แกลงปางอวตารมาลาญเชื้อ	ทรงบำเพ็ญพระราชกิจทั้งน้อยใหญ่
พระหัตถ์กร้านเพราะตรากตรำทำเพื่อใคร	พระบาทยาตราไปเพราะใครรอ
โอ้อว่าพระทูลกระหม่อมแก้ว	ทราบด้วยทิพโสแล้วทรงสานก่อ
เล็งด้วยทิพเนตรแล้วมิย่อท้อ	พระราชดำริจึงเติบโตเป็นโครงการ
ใช้ทรงแผลงพระแสงศรเป็นอาวุธ	ใช้แผนที่ทรงชี้จุดทุทิศสถาน
กล้องถ่ายรูปและดินสอพอทรงงาน	คืออาวุธประหัตประหารความยากไร้
พระมิทรงอยู่เพียงแต่เวียงวัง	เพราะทรงรักและหวังให้หรือไม
ทรงสร้างน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงเพราะรักไทย	หวังอยู่เย็นเป็นสุขได้หากพอเพียง
ความหมายแห่งองค์พระอวตาร	พระคือทิพย์โพธิญาณอันแท้เที่ยง
ทรงสร้างและทรงให้ไม้อินเอียง	มิมีเสียงขอให้รักท่านสักครั้ง
ทวยไทยไหลหลั่งมาเป็นทิวแถว	มาตามทางพระสร้างแล้วแต่ปางหลัง
มาเพื่อกราบ เพื่อร้องเพลงให้ทรงฟัง	มาจุดเทียน มายังวัง มาจงรัก
นับแต่นักร้อยทางที่ทรงสร้าง	จะยิ่งแจ่มยิ่งกระจ่างยิ่งประจักษ์
ทรงนำทางด้วยทางธรรมล้ำเลิศนัก	ทรงสร้างหลักให้ลูกไทยไว้เลิศแล้ว
แกลงปางพระอวตารมาลาญเชื้อ	พระทรงเป็นเอกกษัตริย์เชิดฉัตรแก้ว

พระเป็นทิพย์าวดารอันเพริศแพร้ว

เป็นความรักอันผ่องแผ้วตราบนรินทร์

(ปรมินท์ จารูร, 2560.2: 50-51)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้รับแนวคิดกษัตริย์เป็นเทวราชและสมมุติเทพ ไม่ว่าจะเป็นพระนารายณ์พระราม แบ่งภาคอวตารมาปราบยุคเข็ญและคุ้มครองอาณาประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข เมื่อสิ้นกาลก็จะสวรรคต นับเป็นการเสด็จกลับสู่สรวงสวรรค์บนยอดเขาพระสุเมรุ จึงมีการนำพระเมรุมาเป็นเครื่องประกอบพระราชอำนาจ และพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ ด้วยการสร้างพระเมรุมาศไว้กลางพระนครที่ยิ่งใหญ่เหมือนเขาพระสุเมรุ อันเป็นเทพพิภพ ที่เป็นศูนย์กลางของจักรวาล ซึ่งเป็นภพภูมิสวรรค์ที่มนุษย์ไม่อาจไปถึง ด้วยเหตุนี้ พระราชพิธีเหล่านี้จึงไม่เพียงแต่ช่วยส่งเสริมลักษณะเทพมนุษย์และมีทิพย์ภาวะของพระมหากษัตริย์ไทย แนวคิดดังกล่าวยังยกสถานะให้พระมหากษัตริย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์เป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ล่วงละเมิดมิได้ องค์ประกอบของสถาบันพระมหากษัตริย์ คือพระราชวัง และสิ่งก่อสร้างในเขตพระราชฐาน ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นประธานของบ้านเมือง ขณะเดียวกันการถวายพระเพลิงพระบรมศพบนเขาพระสุเมรุ ยังเป็นการส่งพระวิญญาณกลับสู่สรวงสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ งานก่อสร้างและตกแต่งพระเมรุมาศถ่ายทอดคติความเชื่อในไตรภูมิออกมาอย่างวิจิตรงดงามและยิ่งใหญ่เพื่อเทิดพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เห็นว่ามียุทธศาสตร์หลายบทที่ได้บรรยายถึงความยิ่งใหญ่และวิจิตรงดงามของพระเมรุมาศไว้ด้วย ซึ่งเป็นความพ้องกันระหว่างวรรณศิลป์กับสถาปัตยกรรมและทัศนศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นบท “ภาคพื้นดิน” ของ อดุล จันทรสักดิ์ (2560.1: 221) และ “น้อมรำลึกพระผู้สู่สวรรค” ของ บุญเดือน ศรีวรพจน์ (2560: 204-205) ดังบทกวีของบุญเดือนที่นำเสนอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“น้อมรำลึกพระผู้สู่สวรรค” ของ บุญเดือน ศรีวรพจน์

...

๑ มณฑลเมรุมาศมั่น	อมรเมือง
อร่ามพิไลรองเรือง	โรจน์ร่ำ
บุษบกประธานประเทือง	ทองทาบ
เก็จก่อแสงนพเก้า	กำแก้วแกมสุวรรณ
๑ อัจฉรย์สรรค์เสกสร้าง	สูงระหง
เก้ายอดงามยรรยง	เยี่ยมฟ้า
คดขวางหว่างหอสงฆ์	ประจำสวด
เมรุทิศทุกทิศทำ	ทัดห้วงเวหา
๑ ศาลารายรอบล้อม	ลูกขุน
ฉลักฉลุปูลายดุน	ดอกไม้
ใบระกาช่อฟ้าละมุน	มือช่าง
ฉาบขาวาดทองไล่	เลิศล้ำระบายเขียน
๑ อาเกียรณ์เดียวรดาช้อง	หิมพานต์
สัตว์ศักดิ์สิทธิ์พิสดาร	ประดิษฐ์ปั้น
เหมราชาตคชสาร	สารพัด
หลายหลากเป็นฉากชั้น	ชดช้อยเชิงศิลป์
๑ โดยระบิลระบอบโพ้น	ประเพณี
แบบฉบับสำหรับพิธี	พระศพไท้
เอกลักษณ์เอกศักดิ์ศรี	เสนอโลก
เป็นหนึ่งในพิภพไว้	คู่พื้นภูมิทอง

๑ ผอ.ไทยทวยราษฎร์ถ้วน	ทวีถวิล
เจ้าภคพระการณย์ริน	ร่มแก้ว
ถวายพระเพลิงสยามินทร์	ตุลามาศ
บรรจบคำรบวารแล้ว	แนวน้อมดำเนิน ฯ
.....	(บุญเตือน ศรีวรพจน์, 2560: 204-205)

กวีบทนี้ บุญเตือน ศรีวรพจน์ ได้แสดงให้เห็นความโดดเด่นเชิงวรรณศิลป์ ซึ่งทำหน้าที่ประจักษ์ภาพถ่ายเพื่อสร้างจินตภาพให้แก่ผู้อ่านได้เห็นความงดงามวิจิตรด้วยฝีมือเชิงช่างของไทยในการสร้างพระเมรุมาศไว้อย่างละเอียด โดยค่อยๆ บรรยายพระเมรุมาศไล่ไปทีละส่วน นับตั้งแต่บุษบกเก้ายอดที่สูงสีทองกำสูงเทียมฟ้าตั้งอยู่ระหว่างหอสงฆ์ ที่มีพระสงฆ์สวดประจำอยู่ทุกทิศ ศาลารายล้อมรอบศาลาลูกขุนที่มีการฉลุลวดลายคุณดอกไม้ ช่อฟ้า ใบระกาที่ช่างระบายสีแดงชาดแกมทองไว้อย่างวิจิตร อาเกียรที่ปั้นเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ ทั้งเหมราชและคชสาร เป็นฉากหลากหลายชั้น นอกจากนี้ กวียังชี้ให้เห็นว่า พระเมรุมาศที่สร้างขึ้นในครั้งนี้ ยังคงรักษาเรขาคณิตตามแบบโบราณราชประเพณีเพื่อเป็นเอกลักษณ์ในการนำเสนอให้เป็นที่ประจักษ์แก่โลก ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 9 ในเดือนตุลาคม

พระมหากษัตริย์เป็นดังพระโพธิสัตว์ และ/หรือ พระพุทธเจ้าตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา
ตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับคติพระโพธิสัตว์ของทั้งมหายานและเถรวาทคล้ายกัน กล่าวคือเชื่อกันว่า พระโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการตรัสรู้ หรือ ผู้ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งหมายถึงผู้ที่กำลังบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุถึงพระโพธิญาณและเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต โดยมีการกำหนดบารมีที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญ 10 ประการ หรือที่เรียกว่า “บารมี 10” หรือ “บารมี 10 ทศ”⁵³ ในแต่ละบารมีแบ่งออกเป็น 3 ชั้น คือ บารมีขั้นต้น ชั้นกลางหรืออุปบารมี และ ชั้นสูงหรือปรมัตถบารมี จึงรวมเป็นบารมี 30 ทศ บทกวีจำนวนไม่น้อยกล่าวยกย่องรัชกาลที่ 9 ไว้ว่า ตลอดระยะเวลา 70 ปีในการครองราชย์ พระราชกรณียกิจที่ทรงประพฤติปฏิบัติได้สะท้อนให้เห็นว่าทรงบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ไว้อย่างครบถ้วน ไม่ว่าจะเป็นบท “น้ำตาฟ้าห่มฟ้า” ของ ชรรค์ชัย บุญปาน บท “ภูมิพลมหาธรณินทร์ปิ่นจักรี” ของ เตือนใจ บัวคลี และ (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ มะเนาะ ยูเด็น

ขณะเดียวกันพบว่าในบทกวีแสดงความอาลัยเป็นจำนวนมากมิได้นำมมมองต่อรัชกาลที่ 9 ในคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ไม่เพียงเฉพาะในฐานะของพระโพธิสัตว์เท่านั้น ขณะเดียวกันยังนำเสนอว่าพระมหากษัตริย์มีสถานะประจักษ์พระพุทธเจ้าตามคติความเชื่อของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทด้วย จึงเปรียบการสวรรคตเทียบเท่ากับการดับขันธปรินิพพาน หรือ นิพพานของพระพุทธเจ้า ขณะเดียวกันยังมีการนำเสนอหลักธรรมหลายประการที่พระองค์ได้ทรงประพฤติปฏิบัติมาตลอดพระชนม์ชีพให้เป็นที่ยึดมั่นอย่างชัดเจนหลายประการ อันได้แก่ ทศพิธราชธรรม พรหมวิหารธรรม และ ความเพียรอันเปรียบประดุจพระมหาชนก ในที่นี้จึงขอนำเสนอบทร้อยกรองจำนวนหนึ่งไว้เป็นตัวอย่าง ดังนี้

⁵³ ประกอบด้วย ทานบารมี (การสละออก การให้ต่างๆ โดยมีเจตนาช่วยเหลือผู้อื่นเป็นสำคัญ) ศีลบารมี (การรักษาศีลเป็นปกติ) เนกขัมมบารมี (การออกบวช) ปัญญาบารมี (การกระทำเพื่อเพิ่มพูนปัญญา ซึ่งเป็นทั้งปัญญาทางโลกและปัญญาทางธรรม) วิริยบารมี (การกระทำที่ใช้ความเพียรเป็นที่ตั้ง) ขันติบารมี (การอดทนอดกลั้นต่อสิ่งต่างๆ) สัจจบารมี (การรักษาคำพูดไม่กลับกลอก) อธิษฐานบารมี (การตั้งมั่นในความปรารถนา ตั้งจิตมั่นต่อคำอธิษฐาน) เมตตาบารมี (การมีความปรารถนาดี มีความรักต่อสัตว์ทั้งหลายในโลกอย่างเท่าเทียม) และ อุเบกขาบารมี (การวางเฉย มีใจเป็นกลาง)

“วิศกรรมดุลงชาติ ทวยราษฎร์พ้นยากจน” ของ ดุสิต คร่ำสุข

...

๑ ภูบตีครองราชย์ด้วย	ปณิธาน
ทศพิธราชธรรมปาน	ประทีปแก้ว
สาดแสงส่องสุขสราญ	ราษฎร์ริน- เรืองแล
มีดหมดยกหมดแล้ว	แหล่งหล้าปราศัย ฯ

...

(ดุสิต คร่ำสุข, 2560: 97)

“วิปโยคแห่งโลกหล้า” ของ พระเทพปฏิภาณวาทิ

...

พระองค์ทรงครองแผ่นดินโดยธรรม	ประโยชน์สุขล้าทำได้สูงส่ง
พรหมวิหารธรรมที่ ๘ ดำรง	สุขสมประสงค์ยิ่งยงนิรันดร์

...

(พระเทพปฏิภาณวาทิ, 2560: 149)

ตัวอย่างบทกวีทั้ง 2 บทข้างต้น ต่างเน้นย้ำให้เห็นว่ารัชกาลที่ 9 ทรงน้อมนำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มาเป็นหลักในการปกครองประเทศ ไม่ว่าจะเป็นทศพิธราชธรรมและพรหมวิหารธรรม ซึ่งทำให้ประเทศมั่นคงและประชาชนเป็นสุข พร้อมกันนี้ในบท *วิศกรรมดุลงชาติ ทวยราษฎร์พ้นยากจน* ของ ดุสิต คร่ำสุข แสดงให้เห็นว่า กวีได้สร้างมโนทัศน์ใหม่ในกรอบของประเพณีทางวรรณศิลป์แบบเดิม กล่าวคือ ในขณะที่บทกวีอื่นๆ มักจะเปรียบ รัชกาลที่ 9 เป็นประดุจพระโพธิสัตว์ หรือ สมมติเทพองค์ต่างๆ และบทกวีบทนี้กลับเห็นต่างออกไปโดยเปรียบ รัชกาลที่ 9 เป็นประดุจวิศกรที่ผดุงชาติและทวยราษฎร์ให้พ้นจากความยากจน นับว่าเป็นการลดบทบาทและสถานะสมมติเทพของรัชกาลที่ 9 มาเป็นปุชนคนธรรมดาสามัญ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรักและความผูกพันที่ พสกนิกรชาวไทยที่มีต่อพระองค์อย่างแนบแน่นและลึกซึ้ง

นอกจากนี้ยังพบในบทกวีแสดงความอาลัยอีกหลายบทยังสะท้อนความเชื่อของพุทธศาสนาผ่านคำที่ เกี่ยวข้องต่างๆ อาทิ สละขันธ์ นิพพาน นฤพาน วัฏฏสังสาร เสด็จสู่สุคติาลัย ศิวะโมกข์ กรรม ไตรลักษณ์

พระมหากษัตริย์เป็นดั่ง “พ่อ” ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์กษัตริย์ พบว่างานร้อยกรองแสดงความอาลัยจำนวนมากสะท้อนให้เห็นว่า ในมุมมองของ ประชาชนชาวไทยรัชกาลที่ 9 มิได้อยู่ในฐานะเทพเจ้าหรือสมมติเทพที่ประชาชนไม่สามารถสัมผัสถึงเหมือนดังเช่น บุรพกษัตริยาธิราชในอดีตที่ดำรงความเป็นผู้นำทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นสัมพันธ์ภาพแนวนอนระหว่างกษัตริย์ กับประชาชน ซึ่งพระราชายังทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของปวงชนชาวไทยทั้งชาติด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความรัก ความผูกพันระหว่างรัชกาลที่ 9 กับปวงชนชาวไทยที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันดังบิดากับบุตร หรือพ่อกับลูกนั้น เป็นที่ประจักษ์และยอมรับกับโดยทั่วไป เทียบได้กับพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยที่ดำรงสถานะเป็นหัวหน้า ครอบครัวใหญ่ หรือเป็นประหนึ่ง “พ่อเมือง” หรือ “พ่อขุน” จึงนำไปสู่การเปลี่ยนคำเรียกแทนพระนามมาเป็นการ เรียกโดยใช้คำว่า “พ่อ” หรือ “พ่อหลวง” หรือ “พ่อของแผ่นดิน” พร้อมทั้งยังนำเสนอภาพของพระองค์เหมือน ปุชนคนธรรมดา ที่มีเลือดมีเนื้อ และเหน็ดเหนื่อยได้ ตรากตรำทำงานเช่นคนทั่วไป และเลือกใช้คำสามัญในการ เขียนบรรยายไว้ในร้อยกรองถวายความอาลัยเป็นจำนวนมาก อาทิ

“พระเสด็จดับขันธ” ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

แผ่นดินแผ่นดินฟ้ามีด ดับตะวัน
 ปางพระเสด็จดับขันธ นิราศแล้ว
 สามโลกวิโยค กัน- แสงโคก
 โอ้ พระทูนกระหม่อมแก้ว ยะเยียบน้ำตานาว
 นาวเห็บตระหนกพระธรณี
 ปฐพีสะทกหวา
 โอ้อาประชาอุระระร้าว
 พระเสด็จ ณ แดนใด
 น้ำตาดอกไม้ร่วง
 พิลาปรำระงมไพร
 ปานใจ จะขาดใจ...
 จะขาดแล้ว อยู่รอนรอน...
 โอ้อา พระทูนกระหม่อมแก้ว
 นิราศแล้วจากแท่นบรรจถรณ์
 ร่มฟ้าประชาชาติ..ราชฎ
 มหิธรธำรง พระทศธรรม
 พลังแห่งแผ่นดิน..เสด็จแล้ว
 พญาโคกโคกแว่ววิเวกย่า
 ฟ้าจะมีด ดินจะหม่น กันระกำ
 ยะเยียบย่า ร่ำร้าว...หนวนน้ำตา

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, 2559)

“ลูกคนนี้เกิดในรัชกาลที่” 9 ของ สุมิตรา จันทร์เงา

บ้านหลังนี้ที่พ่อสร้างมาร้างแล้ว	เสียงสะอื้นดังแว่วมาเรียกขวัญ
อยู่กับ “พ่อ” พ่อมองเห็นเราทุกวัน	จะสุขทุกข์สารพันท่านรับรู้
เกินกว่าใครจะเข้าใจในรักนี้	หยาดน้ำตาไหลปรี่แสนหดหู่
พ่อคือพระผู้ให้ พ่อเป็นครู	พ่อไม่อยู่ให้ลูกกราบซาบซึ้งคุณ
คิดถึงมือของพ่อที่ก่อกิจ	ไปทุกทิศทุกชีวิตพ่อเกี่ยวพัน
ฝนของพ่อหลังจากฟ้าแห่งการุณย์	“เพียงพอชีวิตอุ่น” พ่อสอนมา
เสียสละเมตตาประชาราษฎร์	อุปถัมภ์ไม่เคยขาดทุกศาสนา
เหงื่อหยาดสาดแผ่นดินในดวงตา	เพื่อให้ปวงประชาเป็นสุขดี
เงาของพ่อทอดร่างกลางดวงจิต	ใจของพ่อนำคิดอย่างถ่วงถี่
ทุกแนวทางสร้างถางไว้ทั่วปฐพี	จะตามรอบพระภูมิพ่อแผ่นดิน

ก้มกราบใต้ฝ่าเท้า, ธุลีน้อย
ลูกจะเปลี่ยนน้ำตาที่ไหลริน

เยี่ยงเศษฝุ่นตำด้อยใจถวิล
เป็นน้ำใจไม่สิ้น...ตามรอยเท้า

เป็นลูกรัชกาลที่เก้า...ตลอดกาล...

(สุเมธรา จันทรงเภา, 2560: 85-86)

“๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๙” ของ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง

แสนดอยแด่เดือดดิน
ห้วยหมื่นลำอาบฝน
ล้านนาซุ่ตัวตน
ยินข่าวพ่อหลวงเจ้า
เสียงให้หับหอนหื้อ
เหมือนบิตแบ่ใจขวัญ
ทุกซี้ดจักเท่าวัน
เจ็ดตั้งแสนดอยย้า

โหยหน
ผาดเศร้า
สยบโศก ฟังเนอ
จากแล้วลาไกล
คนหัน
ขาดขวัญ
ยินข่าว ฟังเนอ
หนีบแน่นแค้นใจ (วิลักษณ์ ศรีป่าซาง, 2560: 180)

ยิ่งไปกว่านั้นยังพบว่ามียุทธวิธีอีกหลายชิ้นที่ผสมรวมระหว่างกษัตริย์ในฐานะสมมติเทพเข้ากับพ่ออย่างแนบสนิทอยู่ในบทเดียวกัน อาทิ

“แต่ ‘พ่อ’ ของผองไทย”.

...

๑ พระมหากษัตริย์คุณ
แม่ ฐ เสด็จไป
๑ พระราชกรณียกิจ
ให้ชนได้กล่าวขาน

นับเป็นบุญของผองไทย
สู่สวรรคตชั้นวิมาน
ตรึงฝังจิตตลอดเวลา
สืบสานต่องาน “พ่อ” ทำ

(ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2560: 181)

“บุญราษฎร์รัฐฉัตรแก้ว”.

...

ขับสังคีตกล่อมเพลงลา “พญาโศก”
ส่งเสด็จ “พ่อฟ้าหลวง” ของปวงไทย

วิปโยคทเวศครวญทวนรำไห้
สถิตในสวรรคตทิพย์ “นิพพาน” เทอญ ฯ

(สิชล สะอิมิ, 2560: 211)

2.1.4.2 การกล่าวถึงสิ่งอัศจรรย์เพื่อส่งเสริมพระบารมี ในคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวไว้เช่นกันว่า เมื่อบุคคลสำคัญของโลก คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิเสด็จอุบัติขึ้นโลกก็ดี ทรงกระทำการครั้งสำคัญก็ดี เสด็จดับขันธปรินิพพาน หรือเสด็จสวรรคตก็ดี ดินฟ้าอากาศก็มักจะเกิดการวิปริตอาเพศเพื่อเป็นนิมิตหมายให้ชาวโลก เช่นเดียวกับการเกิด “หมอกธุมเกตุ” ที่โบราณกาลเชื่อว่าจะเกิดขึ้นเมื่อมีเหตุอันใหญ่หลวงขึ้นในแผ่นดิน การเกิดหมอกธุมเกตุมักจะเชื่อมโยงกับการสวรรคตของพระเจ้าแผ่นดิน ตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ที่มีระบุไว้ในพงศาวดารว่าเกิดธุมเกตุในวันก่อนหรือวันที่พระมหากษัตริย์สวรรคต ดังเช่นในวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ปรากฏว่ามีหมอกธุมเกตุปรากฏขึ้นด้วย เช่นเดียวกับการ

สวรรค์ของรัชกาลที่ 9 มีการกล่าวขานกันถึงปรากฏการณ์หมอกธุมเกตุ⁵⁴ ที่เกิดขึ้นหลายครั้ง ครั้งแรกคือในวันสวรรค์ที่กล่าวกันว่ามีหมอกปกคลุมทั่วเมือง เช่นเดียวกับในวาระครบรอบ 1 ปีสวรรค์ในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2560 รวมถึงวันถวายพระเพลิงพระบรมศพในวันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2560 ก็กล่าวกันว่ามีหมอกธุมเกตุปกคลุมทั้งบริเวณพระเมรุมาศ มณฑลพิธีท้องสนามหลวงและทั่วกรุงเทพฯ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามิกวีหลายคนก็นำปรากฏการณ์อัศจรรย์ของการเกิดหมอกธุมเกตุในครั้งนี้ถ่ายทอดไว้ในบทกวีถวายความอาลัยหลายบท เช่น บท “ตำนานแห่งพระราชา” ของ ประมินทร์ จารูวร (2560.1: 133) บท “ทุกชาติขออนุบัติได้ บาทเบื้องยุคลเสมอ” ของ พรเทพ โตชยางกูร (2560: 145) และ “สิบสามตุลา ระงมรำพัน” ของ cristopherrobins (2560.234) ดังตัวอย่าง

“สิบสามตุลา ระงมรำพัน” ของ cristopherrobins

ธ เสด็จจากด้าว	แดนสวรรค์
แปดสิบเก้าวัสสันต์	สถิตหล้า
สิบสามตุลาวัน	ธ เสด็จ
คืนสถิตแดนฟ้า	โลกน้ำตานอง
มัวหมอกธุมเกตุเคล้า	คลุ้มคร
ทวยราษฎร์เทวอาวรณ์	รำไห่
เทพให้อ่านอาทร	โปรดเถิด
หยุดระวีระงับไว้	คำนี้นิจนรินทร์ (cristopherrobins, 2560: 234)

2.1.4.3 ประณามพจน์ หรือบทไหว้ครู เป็นขนบการแต่งวรรณคดีที่กวีตั้งแต่สมัยโบราณมีอาจที่จะเลยได้ กวีต้องเริ่มบทกวีด้วยบทประณามพจน์หรือบทไหว้ครู ซึ่งมีเนื้อหาแสดงความกตัญญูและแสดงความเคารพบูชาทั้งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระมหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ ครูบาอาจารย์ และบิดามารดาผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชา จึงพบว่ากวีนิพนธ์โบราณมักมีบทประณามพจน์เป็นบทที่อยู่ต้นบทกวีที่เขียนเสมอ ในการศึกษาบทร้อยกรองถวายความอาลัยพบว่าขนบประณามพจน์เสื่อมความนิยมลงไปมากแล้ว แต่ก็ยังมีกวีบางคนยังนำบทประณามพจน์มาขึ้นต้นบทกวีของตนด้วย เช่น “ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานของความดี” ของ นภลัย สุวรรณธาดา ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุผลประการหนึ่งที่ นภลัย สุวรรณธาดา ยังคงสืบขนบการแต่งประณามพจน์ไว้ต้นบทกวีนิพนธ์ตามขนบทางวรรณศิลป์ที่นิยมมาแต่โบราณ นั่นคือเพื่อสนองตอบวัตถุประสงค์ของผู้จัดพิมพ์หนังสือ ที่ระบุวัตถุประสงค์การจัดพิมพ์หนังสือ *นวมินทรราชวาทราชสดุดี: ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร* ไว้อย่างชัดเจนว่า เพื่อสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ราชสดุดี จะได้สืบสานไว้เป็นมรดกวัฒนธรรมทางปัญญา อันทรงคุณค่าคู่ชาติบ้านเมืองสืบไป และเพื่อรักษาขนบแบบแผนของฉันทลักษณ์กวีนิพนธ์ และสืบทอดจรรโลงไว้ให้คงอยู่ในวงวรรณศิลป์ไทย และเป็นแบบฉบับแก่เยาวชนในการสร้างสรรค์ร้อยกรองไทยให้เป็นมาตรฐานสืบไป

⁵⁴ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานระบุความหมายของ “ธุมเกตุ” ว่าหมายถึง ไฟ ดาวหาง ดาวตก สิ่งที่เป็นหมอกเป็นควันเกิดขึ้นในอากาศผิดธรรมดา มีรูปคล้ายธง ซึ่งมาจากคำว่า “ธุม” แปลว่า ควันไฟ หมอก และ “เกตุ” คือ พระเกตุ ดาวตามความเชื่อทางโหราศาสตร์ อันเป็นดาวที่เป็นลางบอกเหตุ ธุมเกตุ ความหมายตามตัวอักษรจึงหมายถึง หมอกควันอันสำแดงให้เห็นโดยพระเกตุ สอนับถึงการมีเหตุร้ายแรงในบ้านเมือง

2.1.4.4 อิสระในการนำเสนอเนื้อหา เมื่อพิจารณาเนื้อหาในร้อยกรองแสดงความอาลัยพบว่า กวีไม่เพียงแต่นำเสนอเนื้อหาตามขนบการแต่งงานวรรณกรรมเพื่อเฉลิมพระเกียรติและเทิดพระเกียรติที่มุ่งสรรเสริญพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจที่สืบทอดจารีตนิยม ไม่ว่าจะด้านการปกครอง การทหาร การต่างประเทศ การศึกษา รวมถึงศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ขณะเดียวกันยังนำเสนอพระราชกรณียกิจอื่นๆ ที่ปรับเปลี่ยนในสอดคล้องยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น การแพทย์และสาธารณสุข การเกษตร การสังคมสงเคราะห์ สิ่งแวดล้อม และกีฬา นอกจากนี้ยังพบร้อยกรองแสดงความอาลัยจำนวนมากที่เผยแพร่ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต และไม่ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องจากบรรณาธิการ ได้ให้อิสระและเสรีภาพแก่ผู้ประพันธ์อย่างมากที่จะนำเสนอเนื้อหาได้อย่างเป็นอิสระ และไม่ยึดติดกับขนบหรือกรอบจารีตของการแต่งวรรณกรรมเทิดพระเกียรติหรือวรรณกรรมไตร่ตรองอย่างเคร่งครัดดังเช่นกวีแต่เดิมมากนัก จึงถ่ายทอดมุมมอง ความรู้สึก และความประทับใจที่มีต่อพระจริยวัตร พระราชกรณียกิจ พระราชธรรม รวมถึงการแสดงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ จงรักภักดี และเคารพเทิดทูนพระองค์ท่าน ซึ่งช่วยเผยให้เห็นภาพความทรงจำและเรื่องราวของรัชกาลที่ 9 พระองค์ที่ประทับอยู่ในใจของประชาชนอย่างหลากหลาย อาทิ บท “จากวันนั้นจวบวันนี้” ของ โชคชัย บัณฑิต (2560.2: 26-28) บท “โอบกอดพ่อหลวงในดวงใจนิรันดร์” ของ ธิญญาภัทร์ นิธิภัทรอนันต์ (2560: 123-125) และบท “ข้าวพอเพียง” ของ แมน คล้ายสุวรรณ (2560: 155) ดังเช่น

“จากวันนั้นจวบวันนี้” ของ โชคชัย บัณฑิต

...
 ในสำนักเด็กน้อยไม่เคยเปลี่ยน
 การเข้าเฝ้าฯ ใฝ่ฝันถ้าหมั่นเพียร
 ภาพบัณฑิตไม่ผิดเพี้ยนไม่เปลี่ยนแปลง

...
 ...สามสิบปีที่ผ่านมา
 ภาพความฝันบัณฑิตยังชัดใกล้
 คือภาพจริงสิ่งที่หวังครั้งเยาว์วัย
 สถิตในสำนักอีกนานนับ

...
 ภาพของพ่อของแผ่นดินไม่ลือนลับ
 ทรงประทับเหนือเวลานานกว่านั้น

...
 ภาพต่อภาพยุคต่อยุคยิ่งผูกพัน
 สถิตในใจฉันถึงวันนี้

(โชคชัย บัณฑิต, 2560.2: 26-28)

2.1.4.5 ศิลปะสองทางให้แก่นัก

การสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ไม่เพียงแต่กระตุ้นให้เกิดความเป่งบานทางศิลปะเฉพาะในสาขาวรรณศิลป์เท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อศิลปะในทุกๆ สาขาไปพร้อมกัน ขณะเดียวกันยังเปิดโอกาสให้เกิดความรุ่มรวยของการสร้างสรรค์ศิลปะในลักษณะของ “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” อย่างน่าสนใจ ดังจะเห็นได้จากการศึกษาวรรณกรรมไตร่ตรองในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่า มีบทกวีแสดงความอาลัยจำนวนมากไม่น้อยที่มีการหยิบยืมและนำทั้ง

เนื้อหาและรูปแบบของงานศิลปะสาขาอื่นมานำเสนอไว้ในผลงานวรรณศิลป์ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการอ้างอิงถึงงานพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 9 ทั้งในแง่ของหนังสือพระราชนิพนธ์ นับตั้งแต่งานพระราชนิพนธ์ชิ้นแรก คือ “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์”⁵⁵ มีความตอนหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักในหมู่ประชาชนอย่างแพร่หลาย นั่นคือ “ในหลวงไม่ทิ้งประชาชน” ซึ่งเรื่องราวนี้พระองค์ได้ทรงบันทึกเอาไว้ว่า “...ตามทางที่ผ่านมา ได้ยินเสียงใครคนหนึ่งร้องขึ้นมาดังๆ ว่า ‘อย่างละทิ้งประชาชน’ อยากจะร้องบอกเขาลงไปว่า ถ้าประชาชนไม่ ‘ทิ้ง’ ข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าจะ ‘ละทิ้ง’ อย่างไรได้ แต่ถ่วงเร็วและเลยไปไกลเสียแล้ว” (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, 2490) ทั้งนี้พบว่ามีการรวมรวมโศกาลัยหลายชิ้นที่นำข้อความดังกล่าวมาใส่ไว้เป็นส่วนหนึ่งของผลงานด้วย อาทิ “ธ สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์” ของ ตุลยา ตันท์กำเนิด (2560: 105) และ (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ ชัชพล ไชยพร (2560: 24-25)

ขณะเดียวกันยังพบว่าพระราชนิพนธ์ *พระมหาชนก* เป็นผลงานของพระองค์ที่มีผู้กล่าวถึงไว้ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติตั้งแต่ที่กล่าวในตอนต้น และในวรรณกรรมโศกาลัยเป็นจำนวนมากกว่าพระราชนิพนธ์เรื่องอื่นๆ นั่นอาจเป็นเพราะ *พระมหาชนก* มีความแพร่หลายและเป็นที่รู้จักในวงกว้างกว่า เพราะไม่เพียงแต่นำเสนอในรูปของงานวรรณกรรมประกอบภาพจากฝีมือของศิลปินผู้มีชื่อเสียงจำนวนมากเท่านั้น แต่ยังมีการเผยแพร่ทั้งในฉบับหนังสือการ์ตูนและการ์ตูนอนิเมชันด้วย ในที่นี้ขอนำเสนอตัวอย่างบทกวีแสดงความอาลัยที่นำ *พระมหาชนก* มาเสนอไว้ด้วย ซึ่งเป็นทั้งการยกย่องพระอัจฉริยภาพทางวรรณศิลป์ของพระองค์ ไปพร้อมกับสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ท่านทรงเป็นต้นแบบความเพียรต่อพระมหาชนกที่ทรงงานหนักเพื่อพสกนิกรตลอดพระชนม์ชีพ เช่น บท “เรามีโชคที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล” ของ มะเนาะ ยูเด็น (2560: 118-119) บท “‘ภูมิพล มหาราช’ จารึกใจไทยทุกคน” ของ สุเทพ เอกปัจจา (2560: 213) บท “ของงมีความเพียรที่บริสุทธิ์ มีปัญญาที่เฉียบแหลม กำลังกายที่สมบูรณ์” ของ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย (2560: 134) และ (บทกวีไม่มีชื่อ) ของ อัสนี พูลรักษ์ (2560: 88) อีกทั้งยังมีวรรณกรรมโศกาลัยบางบทที่กล่าวถึงพระราชนิพนธ์และพระราชนิพนธ์แปลทุกเล่มของพระองค์ไว้ด้วย เช่น บท “การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่งของมนุษย์” ของ หม่อมราชวงศ์อรฉัตร ศุขสวัสดิ์ ของทอง (2560.2: 102)

เพลงพระราชนิพนธ์นับว่าเป็นงานที่มีผู้นำมากกล่าวอ้างถึงไว้ในวรรณกรรมโศกาลัยเป็นจำนวนไม่น้อย บทเพลงดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นการยกย่องในพระอัจฉริยภาพทางศิลปะของพระองค์เท่านั้น ขณะเดียวกันยังพบว่าผู้ประพันธ์หลายคนนำทั้งชื่อเพลง หรือการนำเนื้อเพลงบางตอนมาสะท้อนความเศร้าโศกและอาลัยต่อการจากไปของพระองค์ได้อย่างน่าประทับใจ ไม่ว่าจะเป็น บท “เพลงของพ่อ” ของ เจน สงสมพันธุ์ (2560: 80) บท “ในดวงใจนิรันดร์” ของ วิณา วุฒิจำนงค์ (2560.1: 189) บท “พระเจ้าผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย” ของ พีคนดี (2560: 143) และบท “พระด้วงเสด็จสู่ดาว แดนสรวง” ของ ประจวบ สัญญะวิทย์ (2560: 130)

นอกจากวรรณกรรมและเพลงพระราชนิพนธ์แล้ว ผู้ประพันธ์และกวีหลายคนยังนำเรื่องราวและภาพจำที่ปรากฏในงานศิลปะแขนงอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิริยาบถบางอย่างของพระองค์ที่นำเสนอผ่านภาพพระบรมฉายาลักษณ์และภาพยนตร์สารคดีส่วนพระองค์จนกลายเป็นภาพจำและ/หรือความทรงจำร่วมของปวงชนชาวไทย เช่น ภาพการเสด็จพระราชดำเนินในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศเพื่อเยี่ยมพสกนิกร ภาพทรงถือแผนที่ในพระหัตถ์และมิกกล้องถ่ายรูปคล้องพระศอ หรือภาพพระเสโทที่ไหลริน ซึ่งอิริยาบถดังกล่าวเหล่านี้เป็นที่นิยมนำมาเสนอไว้เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งร้อยกรองแสดงความอาลัยในครั้งนี้เป็นจำนวนมาก อาทิ บท “ตามรอยพ่อ...” ของ

⁵⁵ เป็นบันทึกประจำวันที่รัชกาลที่ 9 ทรงบันทึกไว้ก่อนและระหว่างวันเดินทางจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์ และพระราชทานให้ *วรรณคดี* เผยแพร่ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2490

สมบัติ กิ่งกาญจนวงศ์ (2560.1: 195) บท “พระเสด็จดับขันธ” ของ บัง สุทธิพงษ์ สมบัติจินดา บท “จากนี้ตราบนิรันดร์” ของ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย (2560.1: 105) รวมถึงบทกวีไม่มีชื่อ” ทั้งของ ธัญญา พิพิธวิจิตรการ (2560: 40-41) และ เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร (2560: 92)

เนื้อหาบางส่วนของเพลงเทิดพระเกียรติรัชกาลที่ 9 มีหลายเพลงได้รับความนิยมอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นเพลง ภูมิแผ่นดิน นวมินทรมหาราช⁵⁶ เพลง ต้นไม้ของพ่อ⁵⁷ เพลง ของขวัญจากก้อนดิน⁵⁸ เพลง รูปที่มีอยู่ทุกบ้าน⁵⁹ (ดูเนื้อเพลงเพิ่มเติมในภาคผนวก 5) บทเพลงเฉลิมพระเกียรติเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นที่นิยมที่ได้รับการเผยแพร่อย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบันเท่านั้น ขณะเดียวกันคำร้องก็ยังเป็นที่จดจำ และก่อให้เกิดความทรงจำร่วมของชาวไทยทั้งชาติ บทเพลงเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของบทกวีแสดงความอาลัยด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น “รูปที่มีอยู่ทุกบ้าน” “ต้นไม้ของพ่อ” “ภูมิพลังแผ่นดิน” และ “สดุดีมหาราช” ดังเช่น “เรื่องเล่าจากรูป” ของ แกมกาญจน์ พิทักษ์วงศ์ (2560.2: 71) บท “พระทรงเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์” ของ มนตรี คงแก้ว (2560: 151) บท “๑ พฤศจิกายน ข้าบดินทร์...แทบสิ้นใจ” ของ วิไลรัตน์ ปัญญาสงค์ (2560: 182) “พ่อและแผ่นดิน” ของ ไพฑูรย์ ธัญญา (2560: 41) “สิบสามตุลา ระงมรำพัน” ของ เอกลักษณ์ บุญท้าว (2560: 232) บท “ขอจงมีความเพียรที่บริสุทธิ์ มีปัญญาที่เฉียบแหลม กำลังกายที่สมบูรณ์” ของ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย (2560: 138)

บทกวีชุดรวม 16 บทที่ชัยภร แสงกระจ่าง บางคมบาง เผยแพร่ในเฟสบุ๊ก Chamaiporn Bangkombang วันละ 1 บท เริ่มตั้งแต่วันที่ 11 ตุลาคม 2560 ถึงวันที่ 26 ตุลาคม 2560 เพื่อเทิดพระเกียรติและแสดงความอาลัยเพื่อเป็นการส่งเสด็จครั้งสุดท้าย นับว่าเป็นตัวอย่างของ “ศิลปะส่งทาง” ที่ชัดเจนมาก กล่าวคือ ชัยภรได้นำเนื้อเพลงจากเพลงสรรเสริญพระบารมีตัดเป็นท่อนสั้นๆ มาตั้งเป็นชื่อบทกวี และนำเสนอพร้อมภาพวาดลายเส้นประกอบสีทองบนพื้นสีดำ ซึ่งภาพที่เลือกนำมาใช้นั้นเป็นภาพที่ประชาชนชาวไทยคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีจากการได้ติดตามชมภาพยนตร์สารคดีส่วนพระองค์ที่นำเสนอพระราชกรณียกิจของพระองค์อยู่มาโดยตลอด กวีนิพนธ์ชุดดังกล่าวนับเป็นตัวอย่างที่สนับสนุนแนวคิดเรื่อง “ศิลปะส่งทางให้แก่นัก” เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน เพราะเป็นการประสานรวมของศิลปะหลากหลาย ทั้งวรรณศิลป์ ทัศนศิลป์ สังคีตศิลป์ และ ภาพยนตร์สารคดีส่วนพระองค์ ซึ่งช่วยขบเน้นความหมายของบทกวีแสดงความอาลัยและความเศร้าโศกเสียใจต่อเหตุการณ์ในครั้งนี้ให้หนักแน่นมากยิ่งขึ้น พร้อมทั้งยังสร้างความหมายและความผูกพันกับรัชกาลที่ 9 นับเป็นการสร้างมิติและความหมายใหม่

⁵⁶ แต่งขึ้นเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2541 ขับร้องโดยศิลปินจำนวน 72 คน จากนั้นเพลงนี้ยังนิยมขับร้องเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระองค์ท่านอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันที่ 5 ธันวาคม ของทุกปี และในวันที่ 30 ธันวาคม 2546 คณะรัฐมนตรีลงมติให้เพลงนี้เป็นเพลงสำคัญของแผ่นดิน

⁵⁷ เป็นเพลงที่จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี พ.ศ. 2539 จัดทำโดยบริษัทจีเอ็มเอ็ม แกรมมี่ แต่งคำร้องโดย นิติพงษ์ ห่อนาค ทำนองโดย อภิไชย เย็นพูนสุข ขับร้องโดย ธงไชย แมคอินไตย์

⁵⁸ เป็นเพลงที่จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 จัดทำโดยบริษัทจีเอ็มเอ็ม แกรมมี่ แต่งคำร้องและทำนองโดย นิติพงษ์ ห่อนาค ขับร้องโดย ธงไชย แมคอินไตย์ ทั้งนี้ ผู้ประพันธ์เพลง ตลอดจนผู้เรียบเรียงคำร้องทำนอง และผู้ขับร้อง ยินดีให้นำเพลงดังกล่าวไปแจกจ่าย ดาวน์โหลด ทำซ้ำ ขับร้องใหม่ ด้วยเจตนาที่ดีโดยไม่ต้องขออนุญาตทั้งสิ้น รวมถึงรายการโทรทัศน์และสื่อทุกสื่อไม่ต้องขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร เพลงนี้ได้แรงบันดาลใจจากพระนาม “ภูมิพลอดุลยเดช” ซึ่งแปลว่า มีกำลังในแผ่นดินจนมิอาจชั่งได้ เนื้อหาในเพลงจึงสื่อว่า พระองค์ทรงเป็นกำลังของแผ่นดินไทย อันเป็นศูนย์รวมใจของคนไทยทั้งชาติ

⁵⁹ เป็นเพลงที่จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2550 แต่งคำร้องโดย นิติพงษ์ ห่อนาค ทำนองโดย อภิไชย เย็นพูนสุข ขับร้องโดย ธงไชย แมคอินไตย์ นิติพงษ์ ห่อนาค ได้เผยแพร่เพลงนี้ทางอินเทอร์เน็ตตั้งแต่วันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2550 และอนุญาตให้เผยแพร่ต่อไปโดยไม่สงวนลิขสิทธิ์

ให้กับเพลง “สรรเสริญพระบารมี” ไปพร้อมกันด้วย อาทิ บทกวีบทแรก “ข้าวพุทธเจ้า” นำเสนอพร้อมภาพรัชกาลที่ 9 ทรงเครื่องขัตติยราชภูษิตาภรณ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493

ชмыกรได้นำเสนอความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อเพลง “สรรเสริญพระบารมี” ซึ่งเป็นเพลงที่สื่อให้เห็นความเป็นไทยที่มีพร้อมทั้งชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ที่คุ้นเคยทั้งร้องและได้ยินกันมาตั้งแต่เด็กได้เปลี่ยนความหมายและหน้าที่ไปแล้วเมื่อรัชกาลที่ 9 สวรรคต เนื่องจากภาพจำใหม่ของกวีต่อบทเพลงบทนี้ได้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเพลงนี้กับรัชกาลที่ 9 ไว้ว่า นับตั้งแต่พระองค์สวรรคตไปแล้ว เพลงนี้ได้กลายเป็นเพลงประวัติศาสตร์ที่ลืมไม่ได้ เพราะอันแน่นด้วยความอาลัยที่มีต่อพระองค์ จึงทำให้อยากจะร้องให้ทุกครั้งเมื่อได้ยินเพลงนี้

เช่นเดียวกับบท “เย็นศิระเพราะพระบริบาล”

ชมัยภรแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพในด้านคีตศิลป์ของพระองค์ที่ทรงประพันธ์เพลงพระราชนิพนธ์ออกมาเป็นจำนวนมาก ซึ่งพ้องกับภาพประกอบที่ท่านทรงดนตรีด้วยเช่นกัน อันช่วยบอกวิมิตติและสื่อความ “เพลงของพ่อ” ได้ชัดเจนเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกันบทกวีบทนี้ยังช่วยขับเน้นให้วลี “เย็นศิระเพราะพระบริบาล” ในเพลงสรรเสริญพระบารมีให้มีความผูกพันกับรัชกาลที่ 9 ได้อย่างแนบแน่นและเห็นภาพที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนเพิ่มมากขึ้นไปพร้อมกันด้วย (ดูรายละเอียดภาพบทกวีชุดนี้ได้ที่ ภาคผนวก 6)

สรุป

การสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ช่วยปลูกให้กวีนิพนธ์ที่ซบเซามานานกว่าสองทศวรรษฟื้นตัวและแบ่งบานขึ้นอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาอันสั้น เนื่องจากร้อยกรองเป็นรูปแบบงานวรรณศิลป์ที่ทั้งกวีและประชาชนทั่วไปนิยมนำมาแสดงโคกเศร้าและความอาลัยต่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 อย่างแพร่หลาย ซึ่งเผยแพร่ทั้งในพื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์และสื่อสังคมออนไลน์นับหมื่นขึ้น ผู้ประพันธ์ร้อยกรองถวายเป็นความอาลัยต่างเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่หลากหลาย ทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ลิลิต อันแสดงให้เห็นความรุ่มรวยทางวรรณศิลป์ของไทย อย่างไรก็ตาม กวีนิพนธ์ที่ได้รับความนิยมใช้แพร่หลายมากที่สุด ขณะเดียวกันก็พบว่ามักมีกวีและผู้ประพันธ์หลายคนเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่ไม่ค่อยได้รับความนิยมมาเสนอร้อยกรองแสดงอาลัยของตน อาทิ โคลงบาทกฤษณ และฉันท์ประเภทต่างๆ เช่น สัททูลวิจิตร ฉันท์ 19 ภูซุงคปรายาฉันท์ 12 กมลฉันท์ 12 และ ภูมิพลอดุลยเดชฉันท์ 14 นอกจากนี้ยังพบว่ามักมีกวีหลายคนได้สร้างสรรค์ผลงานของตนขึ้นใหม่ด้วยการผสมคำประพันธ์ที่ไม่เคยนำมาแต่งร่วมกันมาก่อนในหลากหลายลักษณะ ทั้งการผสมโคลงกับฉันท์ โคลงกับกลอน กาพย์กับกลอน กาพย์กับโคลง รวมถึงการประสมคำประพันธ์มากกว่า 2 ชนิดขึ้นไปด้วย

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของร้อยกรองแสดงอาลัยพบว่าสามารถแบ่งได้ 5 ลักษณะคือ 1) การเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 9 ในแง่มุมต่างๆ ทั้ง พระราชประวัติ พระราชจริยวัตร พระราชกรณียกิจ พระราชดำรัส พระราชดำริ พระปรีชาสามารถ รวมถึงพระอัจฉริยภาพในด้านต่างๆ 2) การคร่ำครวญและแสดงความโศกเศร้าเสียใจต่อการจากไปของพระองค์ 3) การบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น ตั้งแต่วันสวรรคตถึงวันงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ 4) การแสดงเจตจำนงที่จะสืบสานพระราชปณิธาน “ตามรอยพ่อ” และสืบทอด “คำพ่อสอน” และ 5) การเสนอแนวทางการดำเนินชีวิตหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 9

ร้อยกรองแสดงความอาลัยเหล่านี้ส่วนหนึ่งยังคงทำหน้าที่สืบทอดขนบจารีตวรรณศิลป์ให้คงอยู่ต่อไป ไม่ว่าจะเป็นขนบความเชื่อตามคติของศาสนาพราหมณ์และฮินดูที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นดังสมมุติเทพ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเปรียบเทียบว่ารัชกาลที่ 9 เป็นอวตารของพระนารายณ์ และบรรยายความงดงามวิจิตรของพระเมรุมาศ ประดุจสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ขณะเดียวกันยังมีบางส่วนของร้อยกรองที่สืบทอดคติความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ว่ากษัตริย์เป็นดังพระโพธิสัตว์ และ/หรือ พระพุทธเจ้า โดยจะเทียบพระราชจริยวัตรและพระราชกรณียกิจที่รัชกาลที่ 9 เป็นประดุจการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ เพื่อบรรลุถึงพระโพธิญาณเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต พร้อมกันนี้ยังมีบทกวีจำนวนมากไม่แน่ว่าถึงสิ่งอัศจรรย์เพื่อส่งเสริมพระบารมีของรัชกาลที่ 9 โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หมอกลมเกิดแต่อย่างไก็ดี ผู้วิจัยพบว่าคำประณามพจน์หรือบทไหว้ครู ซึ่งเป็นขนบสำคัญในการแต่งร้อยกรองของกวีตั้งแต่สมัยโบราณเลื่อมความนิยมอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าบทกวีหลายร้อยชิ้นที่นำมาศึกษามีบทกวีเพียงชิ้นเดียวเท่านั้นที่ยังขึ้นต้นคำประพันธ์ด้วยบทประณามพจน์ ในแง่นี้อาจกล่าวได้ว่า คุณูปการประการหนึ่งของงานบทร้อยกรองที่สืบทอดขนบการขนบจารีตวรรณศิลป์ของวรรณกรรมเทิดพระเกียรติเหล่านี้ก็เป็นมรดกที่ควรสืบสานให้คงอยู่ต่อไป แต่ขณะเดียวกันก็มีข้อด้อยเช่นกัน หากผู้ประพันธ์ติดกรอบมากเกินไปก็ส่งผลให้ผลงานเป็นการสืบทอดแบบผลิตซ้ำลีลาการประพันธ์ คลังคำ หรือความเปรียบเทียบที่ซ้ำมากเกินไป ก็เป็นข้อจำกัดในการสร้างสรรค์ด้วยเช่นกัน ดังที่พบว่าวรรณกรรมโศกาลัยจำนวนมากไม่น้อยที่นำเสนออย่างขาดความหลากหลายทั้งเนื้อหาและรูปแบบ

ขณะเดียวกันก็ยังมีผลงานบางส่วนที่สร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ใหม่ๆ ที่เหมาะกับยุคสมัยและความนิยมของคนในยุคปัจจุบันไปพร้อมกันด้วย ดังจะเห็นได้ว่ามีบทร้อยกรองแสดงความอาลัยเป็นจำนวนมากที่สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะป่ลุชนธรรมดาที่มีความรัก ความผูกพันและใกล้ชิดกับปวงชนชาวไทยประดุจพ่อกับลูก ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนผ่านคำเรียกขานรัชกาลที่ 9 ในบทกวีว่า “พ่อ” “พ่อหลวง” หรือ “พ่อของแผ่นดิน” อันเทียบเท่ากับพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยสุโขทัยที่ดำรงฐานะ “พ่อเมือง” หรือ “พ่อขุน” นอกจากนี้ยังพบว่า กวียังมีอิสระในการนำเสนอเนื้อหาใหม่ๆ ที่ไม่ยึดติดกับกรอบของขนบหรือจารีตของวรรณกรรมเทิดพระเกียรติ จึงถ่ายทอดมุมมอง ความรู้สึก และความประทับใจส่วนตัวที่ผู้ประพันธ์มีต่อรัชกาลที่ 9 ออกมาในมิติใหม่ๆ อย่างหลากหลาย รวมถึงงานในลักษณะ “ศิลปะสองทางให้แ่กกัน” ก็ได้รับความนิยม ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมโศกาลัยจำนวนมากน้อยการนำงานศิลปะของรัชกาลที่ 9 หรืองานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 มาอ้างอิง หรือสร้างความเปรียบเพื่อสื่อความเคารพเทิดทูน ระลึกคิดถึง โศกเศร้า และอาลัย

4.2.2 เรื่องสั้น

งานวรรณกรรมถวายเป็นอาลัยอีกส่วนหนึ่งนำเสนอในรูปแบบของเรื่องสั้นด้วย เช่น เรื่องสั้น “วันเช้ากรุง” ของ วินทร์ เลียววาริณ (เกี่ยวกับวันพระราชทานปริญญาบัตร) และ เรื่องสั้นชุด *แสงธรรมแห่งศรัทธา* ของ พลอย พันแสง (สะท้อนพระจริยวัตรและพระราชกรณียกิจ) นอกจากนี้ยังมีการจัดประกวดเรื่องสั้นเกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 นั่นคือ โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล รวม 30 เรื่อง

โดยแบ่งการประกวดออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับมัธยมศึกษา มีผู้ส่งเข้าประกวด 12 เรื่อง และระดับอุดมศึกษา มีผู้ส่งเข้าประกวด 18 เรื่อง

เรื่องสั้นประกวดในโครงการนี้เกือบทั้งหมดเริ่มเรื่องด้วยการให้ตัวละครต่างประสบปัญหาต่างๆ ในชีวิต ทั้งจากเป็นผู้ประสบด้วยตนเอง หรือเป็นชีวิตที่บุคคลที่ใกล้ชิดในครอบครัวประสบปัญหาและเป็นผู้เล่าให้ฟัง ไม่ว่าจะเป็นความยากจน การมีถิ่นฐานที่อยู่ในถิ่นทุรกันดาร ทำให้เรือกสวนไร่นาของตนแห้งแล้ง สุขภาพไม่ดี การขาดโอกาสทางการศึกษา หนี้สิน และภัยธรรมชาติ ประสบการณ์ที่ตัวละครนำมาเสนอนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นประสบการณ์ตรง แต่เป็นประสบการณ์จากจินตนาการ ซึ่งมีวรรณกรรมเข้ามาสนอง ตัวละครเหล่านี้ส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นก็ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งมักจะเกี่ยวเนื่องกับพระราชกรณียกิจที่ท่านเสด็จออกไปเยี่ยมราษฎรในถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศ รวมถึงโครงการในพระราชดำริต่างๆ ของรัชกาลที่ 9 ที่มีกระจายอยู่ทั่วทุกภูมิภาคสามารถนำมาเป็นต้นแบบในการดำเนินชีวิตได้ ไม่ว่าจะเป็น **โครงการปลูกพืชเมืองหนาวแทนการปลูกฝิ่น** เช่น เรื่อง “กาแฟจากดอย ‘อราบิกาแม่หลอด’ ” ของ จินว์รา ช่วยโชติ **โครงการฝนหลวง** เช่น “คำอธิษฐานจากปากฟ้า” ของ ศตวรรษ เทพิชัยศิลปกุล **พันธุ์ข้าวพระราชทาน** เช่น กล้าตะวัน ของ ปณิตดา พิจิตรนพรัตน์ **โครงการแพทย์อาสา** เช่น “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ กนกวรรณ บุญช่วยช้อย **การช่วยเหลือผู้ประสบภัยของมูลนิธิชัยพัฒนา** เช่น “โอสถสยาม” ของ วราลักษณ์ นามเสถียร **การปลูกป่า** เช่น เส้นทางชีวิต ของ พรพรรณ โพธิ์แก่ง **ทุนการศึกษาพระราชทาน** เช่น “หนึ่งในน้ำพระทัย” ของ สุพรรณิ ว่องไว, “บันทึกจากดวงใจ” ของ ยุทธนา ปัญญา, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ สามเณรเทพฤทธิ์ สำตะ และ “ไดอารี่ของแม่” ของ ประภัสร พัฒนจินดาภูมิกุล **การศึกษาทางไกล** เช่น “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง ‘คำกลอน...บทสุดท้าย’ ” ของ เลิศวิษฐ เทียนทอง

นอกจากนี้ยังมีการนำเสนอ “คำพอสอน” ต่างๆ ที่ตัวละครนำมาปรับใช้กับชีวิตก็นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงที่ดีที่เกิดขึ้นกับชีวิตของพวกเขาเหล่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิด **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** เช่น “พระบารมีคุ้มแผ่นดิน” ของ จิตาภา บางนาชาติ, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ ปาลิตา ชันเพชร, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ ศุภประดิษฐ์ รอดเจริญพันธ์, “หยาดน้ำจากปากฟ้าดลบันดาลให้ร่มเย็น” ของ สามเณรสุนันท์ แซ่เฮ้อ, “ชีวิตเปลี่ยนไปได้รับพระบารมีในหลวง” ของ สามเณรสุริยา ชัยวร, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ เขมาพร ไร่ริ้วเจริญ, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ จิตรมณี คุณาธรรมพงศ์, “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ เกรียงไกร อ่องเองเส็ง และ “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ สามเณรชนะชัย นิราศโคก และ **แนวคิดเรื่องเกษตรทฤษฎีใหม่** เช่น “ดั่งแสงทองของตะวัน” ของ วิภาวี นุชนุ่ม, “ตามรอยพ่อสู่ความสันโดษของ พระสามเณรอศวิน จันยา และ “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ สามเณรสมศักดิ์ สารบัว

ความน่าสนใจที่พบประการหนึ่งในการประกวดเรื่องสั้นครั้งนี้คือ งานส่วนใหญ่เป็นของนักเรียนและนิสิตนักศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่จะเติบโตมาในช่วงที่รัชกาลที่ 9 ทรงงานในภูมิภาคต่างๆ จึงพบว่าเรื่องสั้นบางเรื่องเปิดให้ตัวละครที่เป็นวัยรุ่นตั้งคำถามกับตัวเองว่า “ทำไมคนถึงรักในหลวง” และในที่สุดก็ได้คำตอบจากการขบคิดและการแสวงหาคำตอบให้กับตนเอง เช่น เรื่องสั้น “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ กรพล ไวยิทยะ ซึ่งเปิดเรื่องการที่ตัวละคร “ผม” เกิดคำถามกับตัวเองว่า “ทำไมจึงรักในหลวง” พร้อมกับแสดงความคิดเห็นของคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบันที่มีต่อรัชกาลที่ 9 ซึ่งต่างจากคนรุ่นเก่าได้อย่างน่าสนใจว่า “คำตอบที่แท้จริงของคนรุ่นเก่าที่เขาต่างมีเหตุผลที่รักในหลวงมากมายและแตกต่างกันจากคนในรุ่นผม เช่น พระราชดำรัส พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ” พร้อมทั้งแสดงให้เห็นท้ายที่สุดเขาสามารถให้คำตอบกับคำถามนี้ได้ด้วยตนเอง หลังจากที่ได้มีโอกาสไปเยี่ยมคุณตาคุณยายที่ต่างจังหวัด และฟังเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและพระราชดำรัสต่างๆ ของรัชกาลที่ 9 ที่คุณยายได้นำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

ขณะเดียวกันก็มีงานบางชิ้นก็นำเสนอให้เห็นว่าเด็กรุ่นใหม่เรียนรู้ที่จะรู้จักในหลวงผ่านพระราชดำรัส คำบอกเล่า หนังสือ และนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ เช่น เรื่องสั้น “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” ของ ปฐมพร แก้วหนู บอกเล่าเรื่องราวของ “ฉันทน์” เด็กรุ่นใหม่ที่เกิดไม่ทันการติดตามพระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 9 เหมือนคนรุ่นก่อนๆ แต่เมื่อมีโอกาสได้อ่านหนังสือรวบรวมพระราชดำรัสของพระเจ้าอยู่หัว และยอมรับกับตัวเองว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงสอนฉันผ่านตัวหนังสือ ... ทรงเป็นยิ่งกว่าครู ทรงเป็นบุคคลที่ฉันรักซึ่งข้อสงสัยอีกแล้ว ว่าเหตุใด พระองค์จึงทรงเป็นกษัตริย์อันเป็นที่รักในหัวใจของพสกนิกรทุกหมู่เหล่า (ปฐมพร แก้วหนู, 2560)

แต่อย่างไรก็ดียังพบว่าผู้เขียนเรื่องสั้นประกวดในโครงการนี้เกือบทั้งหมด มักจะให้ตัวละครแสดงความภาคภูมิใจที่เกิดมาเป็นคนไทย พร้อมเจตนารมณ์ว่าจะดำเนินตามชีวิตตอบแทนรัชกาลที่ 9 และผืนแผ่นดินไทยในตอนจบของเรื่อง อาจกล่าวได้ว่าในประเด็นนี้พ้องกับที่พบในร้อยกรองถวายความอาลัยด้วยเช่นกัน อาทิ “ผมรักและภูมิใจในประเทศไทย ผมคือลูกของพ่อหลวง ผมคือบุตรของผืนแผ่นดินนี้ ภูมิใจญญา..ว่าจะใช้ชีวิตที่เหลืออยู่ตอบแทนพระองค์ และผืนแผ่นดินไทยให้มากที่สุด..ด้วยการทำหน้าที่ของตนในฐานะคนไทยคนหนึ่งให้ดีที่สุดเพื่อให้พ่อหลวงของผมภูมิใจ” (จินหวัรา ช่วยโชติ, 2560) หรือ “เธอจะรักษาแผ่นดินเกิด สร้างการศึกษา สร้างบุคลากรที่มีคุณภาพออกสู่สังคม เพื่อสนองเจตนารมณ์ของพระองค์ท่านตลอดทั้งลมหายใจที่เหลืออยู่ ด้วยกำลังและความสามารถทั้งหมดที่มี...ขอพระองค์ทรงพระเจริญ” (สุพรรณิ ว่องไว, 2560) และ “มันส์จริงได้ตั้งปณิธานกับตัวเองไว้ว่าชีวิตใหม่ที่พระองค์พระราชทานจะอยู่เพื่อสร้างประโยชน์ให้กับแผ่นดินและจะต้องเป็นครูที่ดีเพื่อชี้นำชีวิต ผู้ที่กำลังหลงผิดอยู่ให้หันกลับมาปฏิบัติตนในทางที่ถูกต้องดีงาม อย่างพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงชี้นำไว้ดีแล้วนั้น ชีวิตนี้จะขอเป็นข้า...ราชการของพระองค์ตลอดไป ขอพระองค์ทรงพระเจริญ” ... (พุทธรณต์ พูลเปี่ยม, 2560)

ทั้งนี้ หากเปรียบเทียบกับกวีนิพนธ์จะพบว่า งานประกวดเรื่องสั้นครั้งนี้นำเสนอในประเด็นซ้ำไม่หลากหลายเท่ากับกวีนิพนธ์ นั่นอาจเป็นเพราะเป็นงานที่สร้างขึ้นโดยมีเจตยเฉพาะที่ชัดเจน แต่เมื่อเทียบกับนวนิยายพระเทิดพระเกียรติในยุคก่อนสวรรคตก็พบว่า ข้อมูลเรื่องสั้นที่พบค่อนข้างไม่หนักแน่นและยังขาดความหลากหลายและลุ่มลึกในเชิงความคิด สาเหตุประการหนึ่งอาจเป็นเพราะนักเขียนเรื่องสั้นประกวดครั้งนี้เป็นนักเรียน นักศึกษาที่เติบโตขึ้นในช่วงที่รัชกาลที่ 9 ทรงพระประชวร จึงมิได้มีโอกาสเห็นพระองค์ทรงงานในพื้นที่ต่างๆ ดังเช่นก่อนประชวร คนรุ่นใหม่เหล่านี้รับรู้พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจต่างๆ ของพระองค์ผ่านคำบอกเล่า หนังสือ ภาพข่าว และภาพยนตร์สารคดีส่วนพระองค์ โดยไม่เคยได้สัมผัสพระองค์ด้วยประสบการณ์ตรงด้วยตนเอง จึงต่างจากกวีและนักประพันธ์ที่แต่งร้อยกรองแสดงความอาลัยที่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์และความผูกพันที่ตนมีต่อรัชกาลที่ 9 ในหลากหลายแง่มุม นอกจากนี้ยังพบว่าเรื่องสั้นที่ส่งประกวดส่วนใหญ่ยังขาดความลุ่มลึกทางอารมณ์เมื่อเทียบกับบทกวีแสดงความอาลัย ดังที่กล่าวถึงอย่างละเอียดแล้วข้างต้น

สรุป

ภาพรวมของวรรณกรรมในช่วงตั้งแต่รัชกาลที่ 9 สวรรคตจนกระทั่งถึงสิ้นสุดงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพมีความคึกคักมากขึ้น ส่งผลให้วงการสิ่งพิมพ์ที่อยู่ในช่วงวิกฤตสามารถฟื้นตัวขึ้นได้ ทั้งจากการที่องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนพิมพ์หนังสือที่ระลึกต่างๆ งานที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 ขึ้นเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันในแง่ของวรรณกรรมโศกาลัยก็พบว่ามีการปรากฏการณ์ที่น่าสนใจประการหนึ่ง กวีนิพนธ์กลายเป็นรูปแบบของงานวรรณกรรมที่ผู้คนนิยมนำมาแสดงความอาลัยกับเหตุการณ์ครั้งนี้มากกว่างานวรรณกรรมประเภทอื่น พบว่ามีร้อยกรองแสดงความอาลัยเผยแพร่บนเว็บไซต์ ชนที่วรรณกรรมประเภทอื่นไม่ได้รับความนิยมนัก ไม่

ว่าจะเป็นนวนิยายหรือเรื่องสั้น ความเป่งบานของกวีนิพนธ์ถวายเป็นครั้งนี้สอดคล้องกับโครงสร้างลึกของสังคมไทยที่เป็น “คนเจ้าบทเจ้ากลอน” แม้มาก่อนหน้าการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 9 กวีนิพนธ์อยู่ในภาวะซบเซา แต่การสวรรคตในครั้งนี้กลับช่วยปลุกไฟแห่งการสร้างสรรค์บทกวีที่มีอยู่ในคนไทยขึ้นมาได้ภายในเวลาระยะเวลาอันสั้น

ทั้งนี้ ร้อยกรองแสดงความอาลัยที่เผยแพร่ในช่วงนี้ มิได้จำกัดว่าเป็นเพียงผลงานของกวีและนักเขียนที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น แต่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปในทุกกลุ่มอายุและกลุ่มอาชีพ ทั้งนิสิตนักศึกษา พระสงฆ์ และบุคคลทั่วไปมีโอกาสเผยแพร่ผลงานของตนได้ทั้งในพื้นที่สิ่งพิมพ์ดั้งเดิม และพื้นที่ใหม่ที่สำคัญคือพื้นที่อินเทอร์เน็ต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสื่อสังคมออนไลน์ ขณะเดียวกันยังพบว่าทั้งภาครัฐและเอกชนต่างมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและส่งเสริมความรุ่งเรืองของวรรณกรรมโศกาลัยเหล่านี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นการจัดกิจกรรมอ่านและเขียนวรรณกรรมแสดงอาลัย รวมถึงการรวบรวมและพิมพ์เผยแพร่วรรณกรรมโศกาลัยเหล่านี้ไปพร้อมกันด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า สังคมไทยยังขาดการจัดระบบในกรอบของงานของสถาบัน (institutionalization) ที่ทำหน้าที่เก็บวรรณกรรมโศกาลัยที่สร้างและเผยแพร่ขึ้นในช่วงเวลานี้ทั้งหมดไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นทั้งหลักฐานอ้างอิงและแหล่งสืบค้นสำหรับผู้สนใจจะได้ศึกษาและวิจัยต่อไป จึงเห็นได้ว่ามีวรรณกรรมโศกาลัยที่เผยแพร่ในสื่ออินเทอร์เน็ตจำนวนมากสูญหายไป เพราะขาดผู้เก็บรวบรวม

ในด้านเนื้อหาพบว่า วรรณกรรมโศกาลัยไม่เพียงแต่เป็นการบันทึกเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ทั้งการสวรรคตและพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ขณะเดียวกันยังมีการบันทึกอารมณ์ร่วมของผู้คนในสังคมที่เศร้าโศกเสียใจกับการจากไปของรัชกาลที่ 9 พร้อมกันนี้ยังเป็นการเฉลิมพระเกียรติของรัชกาลที่ 9 ในหลากหลายด้าน อาทิ พระราชประวัติ พระจริยวัตร พระราชกรณียกิจ พระปรีชาสามารถ พระอัจฉริยภาพ พระราชดำรัส และพระบรมราโชวาท พร้อมกันนี้ยังมีผู้ประพันธ์จำนวนมากที่แสวงหาทิศทางใหม่ของการนำเสนอเนื้อหาอย่างเป็นอิสระเพื่อถ่ายทอดมุมมอง ความรู้สึก และความประทับใจที่ผู้ประพันธ์มีต่อรัชกาลที่ 9 โดยมีได้ยึดติดกับขนบการแต่งวรรณกรรมเทิดพระเกียรติและเฉลิมพระเกียรติอย่างรัดกุมเช่นเดิม ที่มุ่งนำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะเทวราชและธรรมราชาดังพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่มีการนำเสนอภาพลักษณ์ใหม่ของพระองค์ในฐานะของ “พ่อ” ขึ้นมาอย่างชัดเจน ด้วยการนำเสนอภาพพระองค์ท่านในฐานะปู่ชนคนธรรมดาที่มีเลือดเนื้อและทำงานตรากตรำไม่ต่างจากสามัญชน ส่วนรูปแบบของงานวรรณกรรม โดยเฉพาะบทร้อยกรองนั้นพบว่ามีการสืบทอดวรรณศิลป์ดั้งเดิม ขณะเดียวกันก็ยังมีบางส่วนที่สร้างสรรค์วรรณศิลป์ใหม่ๆ ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมและวงวรรณกรรมในปัจจุบัน ทั้งการสืบทอดฉันทลักษณ์รูปแบบเดิม ขณะเดียวกันยังพบว่า ยิ่งกวีมีอิสระในด้านรูปแบบมากเท่าใด บทกวีก็ยิ่งเป่งบานขึ้นทางความคิดและการสร้างสรรค์เพิ่มมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่ามีกวีหลายคนที่ใช้เอกลักษณ์ของตนในการผสมผสานฉันทลักษณ์แบบใหม่ขึ้นอย่างหลากหลายรูปแบบ รวมถึงการสร้างฉันทลักษณ์รูปแบบใหม่ จึงนับว่าเป็นการสร้างความรู้รุ่มรวยให้กับวงวรรณศิลป์ของไทยด้วย

4.3 ความคลี่คลายของวรรณกรรมโศกาลัย

หากจะถามว่าผลพวงของความเป่งบานของวรรณกรรมแสดงความอาลัยต่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ส่งผลต่อวรรณกรรมในยุคต่อมาอย่างไร คำตอบประการหนึ่งที่เราเห็นอย่างชัดเจน กวีนิพนธ์นับเป็นประเภทงานวรรณกรรมที่ได้รับผลกระทบอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากที่สุด ดังจะเห็นได้ว่ากวีนิพนธ์เป็นงานวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมเพื่อนำเสนอความอาลัยในการจากไปของรัชกาลที่ 9 ส่งผลให้งานวรรณกรรมประเภทนี้เติบโตและ

เฟื่องฟูอย่างก้าวกระโดดในระยะเวลาอันสั้นเพียง 1 ปี นับตั้งแต่สวรรคตถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นของทีวีใหม่ การเพิ่มพื้นที่เผยแพร่ (สื่อสังคมออนไลน์ในพื้นที่อินเทอร์เน็ตกลายเป็นพื้นที่เผยแพร่สำคัญที่เกิดขึ้นมาแทนที่สื่อสิ่งพิมพ์ที่ลดจำนวนลงมาตั้งแต่ก่อนสวรรคต) รวมถึงการเปิดพื้นที่การประกวดกวีนิพนธ์ใหม่ๆ หลายเวที นอกจากนี้ยังพบว่ามีการตีพิมพ์ผลงานกวีนิพนธ์อย่างต่อเนื่องในพื้นที่เดียวกับที่เคยเผยแพร่งานบทกวีแสดงความอาลัยมาแล้ว โดยเฉพาะในสื่อสังคมออนไลน์บนพื้นที่อินเทอร์เน็ต นอกจากนี้ยังพบว่ามีกวีนิพนธ์หลายเล่มด้วยเช่นกัน อาทิ ชมัยกร แสงกระจ่าง ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ เพชรยุพา บุณศิริจรรุ่งรัฐ

ขณะเดียวกันยังพบว่ายังมีการเผยแพร่วรรณกรรมโศกาลัยเฉพาะวาระยังคงมีอยู่เช่นเดิม โดยเฉพาะครบรอบวันสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ทั้งในสื่อวิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์ และออนไลน์ เป็นประจำอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2560 เป็นต้นมา

วรรณกรรมในช่วงหลังงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของรัชกาลที่ 9 ไม่เพียงแต่เป็นการสืบทอดการสร้างงานวรรณกรรมที่เบ่งบานในช่วงก่อนหน้านี้ให้คงอยู่ต่อไปเท่านั้น ขณะเดียวกันยังพบว่าวรรณกรรมได้สืบสานและส่งทอดแนวคิดสำคัญของพระองค์ นั่นคือ “ศาสตร์พระราชา” ให้คงอยู่ต่อไปในสังคมไทยด้วย โดยเฉพาะการจัดพิมพ์หนังสือ *วรรณกรรมยอดเยี่ยม ในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราชา* ซึ่งสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้พิจารณาคัดเลือกวรรณกรรมยอดเยี่ยมและวรรณกรรมดีเด่น 5 ประเภท อันได้แก่ นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ สารคดี และ วรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชน ประเภทละ 70 เรื่อง (ยอดเยี่ยม 9 เรื่อง ดีเด่น 61 เรื่อง) รวมจำนวนทั้งสิ้น 350 เรื่อง (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ภาคผนวก 7) และจัดพิมพ์เผยแพร่จำนวน 3,000 เล่ม เพื่อเผยแพร่วรรณกรรมตามแนวคิดของศาสตร์พระราชา (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ภาคผนวก 8) ได้อย่างชัดเจน เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วย พระราชประวัติ, แนวคิดศาสตร์พระราชา ภาพรวมและพัฒนาการของวรรณกรรมในรัชสมัยฯ, รายชื่อวรรณกรรมยอดเยี่ยมและวรรณกรรมดีเด่นในรัชสมัยฯ และ บรรณนิทัศน์วรรณกรรมยอดเยี่ยมในรัชสมัยฯ นอกจากนี้ยังมีภาคผนวกที่นำเสนอหลักการทรงงานในรัชกาลที่ 9 และ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ไว้ด้วย

ในมุมมองของผู้จัดทำนั้น อิทธิพล คุณปลื้ม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมในขณะนั้น ซึ่งรับสืบทอดความคิดมาจากอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม วีระ โรจน์พจนรัตน์ ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ในการจัดทำครั้งนี้ไว้ “การจัดพิมพ์หนังสือวรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราชา เพื่อเผยแพร่วรรณกรรมอันทรงคุณค่าแห่งรัชสมัย ตลอดจนเชิดชูเกียรติศิลปิน นักประพันธ์วรรณกรรมไว้เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ รวมถึงเตรียมประสานกระทรวงศึกษาธิการพิจารณาวรรณกรรมยอดเยี่ยมสำหรับเด็กและเยาวชนเพื่อจัดเข้ารายการหนังสืออ่านนอกเวลาส่งเสริมให้เด็กไทยอ่านและซึมซับแนวคิดศาสตร์พระราชา” (สยามรัฐออนไลน์, 2562)

ขณะที่รัฐฯ สัจพจน์ ประธานอนุกรรมการพิจารณาคัดเลือกวรรณกรรมประเภทนวนิยาย กล่าวว่างานวรรณกรรมทั้ง 5 ประเภท ถือว่าสำคัญและมีสาระน่าสนใจ ผลการพิจารณาครั้งนี้ครอบคลุมทุกประเภทวรรณกรรมทั้ง 70 เรื่อง ล้วนสร้างสรรค์ตลอด 70 ปีครองราชย์ในหลวงรัชกาลที่ 9 สำหรับเกณฑ์ตัดสินมี 2 แนวทางหลักคือ เป็นเรื่องที่แสดงแนวคิดศาสตร์พระราชา ไม่ว่าจะแต่งขึ้นก่อนหรือหลังมีแนวคิดศาสตร์พระราชาก็ได้ ไม่ใช่การขึ้นนำ และอยากได้วรรณกรรมที่ตกผลึกแล้ว ภาพรวมหนังสือ 350 เรื่อง ที่คัดเลือกมานั้นก็นำศาสตร์พระราชมานำเสนออย่างมีวรรณศิลป์ ถ่ายทอดเรื่องความเพียร ความมีสติ การเกื้อกูล การปฏิบัติหน้าที่ของตนเอง การรักษารัฐชาติ รักแผ่นดิน รักศิลปวัฒนธรรม และมีความเข้าใจจากเหงาวิถีไทย การรักษาวิถีดั้งเดิมปรับให้เข้ากับ

ยุคสมัยใหม่ รวมถึงการกินอยู่อย่างพอมือพอกิน นอกจากนี้ยังเสนอเรื่องการไม่ย่อท้อและจำนนต่อชะตากรรม ไม่ท้อแท้แม้เผชิญอุปสรรคยากับันวิริยะอดทน ปลุกจิตสำนึกความเป็นธรรมในสังคม

ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าการจัดพิมพ์และเผยแพร่หนังสือ *วรรณกรรมยอดเยี่ยม ในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราชา* นับเป็นแนวทางหนึ่งในสื่อสารและเผยแพร่ “ศาสตร์พระราชา” ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดของรัชกาลที่ 9 ที่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนักให้คนไทยได้รับรู้ โดยอาศัยงานวรรณกรรมเป็นสื่อกลางในการร่วมส่งเสริม สืบสาน และเผยแพร่พระราชปณิธานของรัชกาลที่ 9 ให้มั่นคงและยั่งยืนสืบต่อไป อีกทั้งยังพบว่าเริ่มมีการนำวรรณกรรมคัดสรรเหล่านี้มาศึกษาในวงวิชาการแล้ว ดังเช่นบทความวิจัย “แนวคิดศาสตร์พระราชาในนวนิยายยอดเยี่ยมสมัยรัชกาลที่ 9” ของ จิตตาภา สารพัดนึก ไชยปัญญา ชนิกันต์ กุ้เกียรติ กันต์พี สมจิตรศรีธัญญา ขวัญทอง และ จุฑามาศ ศรีระชา (2564)

อย่างไรก็ดีต้องไม่ลืมว่าวรรณกรรมโศกาลัยเหล่านี้สร้างขึ้นในเงื่อนไขเฉพาะ หรือเกิดขึ้นเฉพาะวาระเฉพาะกาล ซึ่งต่างจากงานวรรณกรรมประเภทอื่น ไม่ว่าจะเป็นนวนิยายหรือเรื่องสั้น ด้วยเหตุนี้ในช่วงหลังพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ความแพร่หลายของกวีนิพนธ์หรือบทกวีในประเด็นต่างๆ ลดลงอย่างชัดเจน อันเนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการก้าวเข้าสู่รัชสมัยใหม่ ซึ่งบริบทของสังคมเปลี่ยนจากการโศกเศร้าอันเนื่องจากการสวรรคตเป็นการเฉลิมฉลองในวาระการขึ้นครองราชของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จากนั้นสังคมไทยและสังคมโลกต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์โรคระบาดใหม่โคโรนาไวรัสตั้งแต่ พ.ศ. 2562-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) รวมถึงสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่ดำเนินต่อเนื่องมาตลอดศตวรรษ และความตื่นตัวของแนวคิดและมุมมองของประวัติศาสตร์กระแสใหม่ๆ ก่อให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายในแง่มุมทางประวัติศาสตร์และศิลปะที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ อันรวมถึงผลงานของรัชกาลที่ 9 และงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ด้วย แม้ว่ารัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาท เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2548 ซึ่งแสดงทัศนะเกี่ยวกับคำกล่าวที่ว่า “The King Can Do No Wrong” ไว้อย่างเป็นทางการโดยระบุว่า “จริงๆ อยากรู้ให้วิจารณ์ เพราะว่าเราทำอะไรก็ต้องรู้ว่า เขาเห็นดีหรือไม่ดี ... ความจริงก็ต้องวิจารณ์บ้างเหมือนกัน และก็ไม่ได้กลัวว่าถ้าใครจะมาวิจารณ์ว่าทำไมดีตรงนั้น ตรงนั้น จะได้ว่า” ซึ่งเปิดโอกาสให้สามารถแสดงทัศนะวิจารณ์พระองค์ได้ แต่ในปัจจุบัน ข้อถกเถียงเกี่ยวกับพระองค์และผลงานที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ส่วนใหญ่มักเป็นอัตวิสัยที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างของรสนิยม ความชอบ และจุดยืนทางการเมือง มากกว่าการใช้เหตุผลที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานขององค์ความรู้และหลักวิชา

ทิศทางวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยในต้นทศวรรษ 2560 (พ.ศ. 2560-2564)

การสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ทั้งในงานวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยในช่วงนี้ยังไม่มีรูปแบบและเนื้อหาที่ความแตกต่างจากเดิมมากนัก จึงอาจเรียกว่ายังคงสืบทอดการสร้างงานของทศวรรษก่อนอยู่ หากแต่จะมีงานวรรณกรรมและงานวิจารณ์บางประเภทที่มีแง่มุมที่น่าสนใจ ทั้งในด้านความเติบโต การสนับสนุน หรือแม้แต่การเกิดงานรูปแบบใหม่ๆ ซึ่งจะกล่าวถึงในประเด็นต่างๆ อย่างรายละเอียดต่อไป

ในเบื้องต้นขอกล่าวถึงวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ที่เติบโตขึ้นมาตลอดช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้นวนิยายอิงประวัติศาสตร์เรื่อง *บุพเพสันนิวาส* ของ รอมแพง ที่บริษัทบรอดคาซท์ ไทย เทเลวิชั่น จำกัด นำมา

ดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์ออกอากาศทางไทยทีวีสีช่อง 3 ในปี พ.ศ. 2561 สามารถสร้างกระแสความนิยมให้เกิดขึ้นอย่างสูงกับคนไทยทั้งประเทศอย่างไม่เคยมีมาก่อน ประจักษ์พยานสำคัญที่เห็นได้อย่างชัดเจน คือ “หนังสือแนวประวัติศาสตร์” กลายเป็นหนังสือขายดีและได้รับความนิยมอย่างสูงจากนักอ่านทั่วไป ในงานสัปดาห์หนังสือแห่งชาติครั้งที่ 46 และสัปดาห์หนังสือนานาชาติครั้งที่ 16 ทั้งในประเภทงานวิชาการ สารคดี นวนิยาย รวมทั้งการ์ตูน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของบุคคลในประวัติศาสตร์อย่าง คอนสแตนติน ฟอลคอน ท้าวทองกีบม้า เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) รวมถึงเหตุการณ์ในสมัยอยุธยา ทั้งการเมืองและการทูตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีคนที่ต้องการซื้อหนังสือ *จินตมณี* เป็นจำนวนมากอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน จนทำให้หนังสือขาดตลาด นอกจากนี้ ละครโทรทัศน์เรื่องนี้ยังได้รับความสนใจทั้งผู้ชมชาวต่างประเทศด้วย จนได้รับรางวัลทั้งในประเทศและต่างประเทศกว่า 100 รางวัล รางวัลล่าสุดที่ได้รับคือ Special Award for Foreign Drama ในงาน Tokyo Drama Award 2019 ที่ประเทศญี่ปุ่น กระแสความนิยมละครโทรทัศน์เรื่องนี้ส่งผลให้มีผู้ซื้อลิขสิทธิ์ต้นฉบับนวนิยายไปแปลเผยแพร่ใน 5 ประเทศ คือ จีน กัมพูชา อินโดนีเซีย เกาหลี และ ญี่ปุ่น

ความนิยมของละครโทรทัศน์เรื่องดังกล่าว ทำให้มีกระแสเรียกร้องให้ รอมแพง เขียนนวนิยายเรื่องใหม่ซึ่งเป็นตอนต่อจากเรื่อง *บุพเพสันนิวาส* นั่นคือ *พรหมลิขิต* (พ.ศ. 2563) และเมื่อหนังสือวางจำหน่ายก็ได้รับการตอบรับจากผู้อ่านอย่างล้นหลาม จนทำให้นวนิยายทั้งสองได้รับรางวัลที่ 1 และที่ 2 (ตามลำดับ) ประเภท “ที่สุดของนิยายไทยแห่งปี” ของ Naiin Reader’s Award 2019 ในงานมหกรรมนิยายนานาชาติ ครั้งที่ 1 แต่ด้วยสถานการณ์การระบาดของโคโรนาไวรัส หรือโควิด 19 ทำให้การถ่ายทำละครเรื่อง *พรหมลิขิต* ต้องเลื่อนออกไป จึงต้องติดตามกันต่อไปว่านวนิยายและละครเรื่อง *พรหมลิขิต* จะสามารถปลูกและสร้างกระแสความนิยมของนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ให้ฟื้นคืนกลับมาได้อีกครั้งหรือไม่

นอกจากนี้ยังพบว่ามีการสร้างรูปแบบการเขียนวรรณกรรมแบบใหม่ล่าสุดที่เรียกว่า “นิยายแซท” ในพื้นที่แอปพลิเคชัน “จอยลดดา” หรือที่เรียกว่า “จอย” นับว่าผู้บุกเบิกเป็นแอปฯ นิยายแซทขึ้นในประเทศไทย เริ่มเปิดให้บริการครั้งแรกในวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2560 เป็นแอปพลิเคชันเขียนและอ่านนิยายรูปแบบ UGC (User Generated Content) ณัฐวุฒิ พิงเจริญพงศ์ ประธานเจ้าหน้าที่บริหารบริษัทและผู้ก่อตั้งบริษัทอุ๊กบีจำกัด (Ookbee) เล่าจุดเริ่มต้นของนิยายแซทจอยลดดาว่า เขาและทีมงานช่วยกันแตงนิยายแซทจอยลดดาขึ้นมา 100 เรื่องในช่วงเริ่มต้น และปล่อยออกสู่ตลาด ปรากฏว่าแอปฯ จอยลดดาติดตลาดอย่างรวดเร็วด้วยกระแสการบอกต่อที่เผยแพร่ไปสู่สื่อสังคมออนไลน์อื่นๆ โดยเฉพาะทวีตเตอร์ที่มีการติดแฮชแท็ก (#) ชื่อนิยายเด่นๆ ดึงดูดให้คนเข้าแอปฯ และกลายเป็นกลุ่มแฟนคลับศิลปินเกาหลีที่เข้าใช้งานมากที่สุด ทำให้นิยายแฟนฟิกจากแฟนคลับที่ให้ศิลปินเกาหลีเป็นตัวละครมีมากถึง 70-80% ของนิยายจอยลดดาทั้งหมด (พัชรศรี ว่องไชยกุล, 2560)

นิยายแซท จอยลดดา มีรูปแบบแปลกใหม่และแหวกแนวไปจากนวนิยายรูปแบบเดิมๆ ที่คุ้นเคยกัน ไม่ว่าจะเป็นการเล่าเรื่องด้วยการจำลองการแชทของไลน์ (Line) ที่ตัวละครโต้ตอบกันไปมา และยังมีการใช้มัลติมีเดียต่างๆ เข้ามาช่วยเล่าเรื่อง เช่น รูปภาพ วิธีการแต่งเรื่องด้วยวิธีแปลกใหม่เช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะสร้างประสบการณ์ในการอ่านที่แตกต่างและมีชีวิตชีวากว่าเดิม โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อความ “Read” ที่ปรากฏในบทสนทนาแสดงเวลาที่สื่อถึงความรวดเร็วในการตอบกลับของตัวละคร นับเป็นการสะท้อนความจริงในโลกของการ “แซท” ที่อยู่ในชีวิตจริงซึ่งทุกคนเคยพบและเคยสัมผัสประสบการณ์นี้มาแล้ว แต่ในมุมมองของนักเขียนกลับเห็นว่าไวยากรณ์นิยายแซทของจอยลดดาเช่นนี้ นับเป็นโจทย์และความท้าทายอย่างมากที่นักเขียนต้องพยายามใช้จินตนาการสร้างสถานการณ์และเลือกที่จะใช้คำพูดที่จะสื่อสารว่า ขณะที่ตัวละครพิมพ์ข้อความ เขาหรือเธอ กำลังรู้สึกอย่างไร (ไพบูลย์ วจนอักษร, 2560) นอกจากนี้ ภาษาวิบัติ การพิมพ์ตกหล่น และการพิมพ์แบบ “รูดแป้น” ที่เคยเป็นข้อบกพร่องในขนบการเขียนนิยายแบบเดิม กลายมาเป็นการสร้างความสละสลวยและความ

สมจริงที่นักเขียนตั้งใจใส่ลงไปในนิยายของจอยลดา และอีกองค์ประกอบหนึ่งที่นักเขียนจอยลดาให้ความสำคัญคือ การตั้งชื่อเรื่องต้องไม่ยาวมาก เพราะทวีตเตอร์จำกัดจำนวนตัวอักษรต่อการทวีตหนึ่งครั้งไม่เกิน 220 ตัวอักษร ขณะเดียวกันยังต้องคำนึงถึงความเหมาะสมที่จะกลายเป็นแฮชแท็กต่อไป ชื่อนิยายแซทที่ได้รับความนิยมจะต้องสร้างความฉงนและสร้างความสนใจให้กับผู้พบเห็นว่า “เอ๊ะ เขาพูดถึงเรื่องอะไรกัน?” ตัวอย่างชื่อนิยายที่ได้รับความนิยมกล่าวถึงอย่างมากจนติดเทรนด์ทวีตเตอร์ เช่น # จิบอยู่ไม่รู้หรอก # องฮุนปีที่เจ็ด (พัชรศรี วี๋ว่งไชยกุล, 2560)

จอยลดาได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากจำนวนผู้เขียนที่มีมากกว่า 4.5 แสนคน ผู้เข้าใช้ประมาณ 2 ล้านคนต่อเดือน หรือวันละ 5 แสนคน และใช้เฉลี่ย 30 นาทีต่อคนต่อวัน ผู้ใช้จอยลดาส่วนใหญ่เป็นทั้งผู้อ่านและผู้เขียน ผู้เขียนส่วนใหญ่จะเป็นเด็กวัยรุ่นที่แต่งนิยายแซทในจอยลดาเพื่อความสนุกมากกว่าต่อยอดเพื่อหารายได้ ผู้อ่านอายุไม่เกิน 25 ปี ทั้งนี้ช่วงที่มีผู้เข้ามาดูมากที่สุดคือช่วงปิดเทอมและมียอดคลิกวันละ 1000 ล้านครั้ง และค่อยๆ ลดลงเมื่อเปิดเทอม

ณัฐวุฒิ (ใบบุญ, 2560) เคยให้สัมภาษณ์ไว้ว่า จอยลดาได้ขยายตลาดไปยังต่างประเทศ เริ่มที่อินโดนีเซีย ซึ่งได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีหลังจากเปิดตัวประมาณ 1 เดือนมีผู้เข้ามาคลิกอ่านวันละ 10 ล้านครั้ง และมีนักเขียนประมาณ 7 พันคน คนอ่านประมาณ 1 แสนคน นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายที่จะขยายไปยังเกาหลี จีน ญี่ปุ่น และลาวต่อไป

แม้วิกฤตของการระบาดของโคโรนาไวรัส หรือโควิด 19 ส่งผลกระทบทั้งต่อสังคมไทยและสังคมโลก ในวงกว้าง แต่ในวิกฤตดังกล่าวก็สร้างโอกาสใหม่ๆ ให้กับวงการวรรณกรรมไทยด้วยเช่นกัน ดังที่องค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนหลายกลุ่มเปิดเวทีเพื่อจัดการ**ประกวดวรรณกรรมโควิด** อาทิ สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย, สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (จัดประกวดเรื่องสั้นและกวีนิพนธ์ดีเด่น ในหัวข้อ “เปลี่ยนโรคให้เป็นเรื่อง: สู้โควิด แปรวิกฤตเป็นโอกาส” และเผยแพร่วรรณกรรมที่ได้รับรางวัลในผู้สนใจดาวน์โหลดในรูปแบบไฟล์ PDF). “สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย” (เปิดรับผลงาน “เรื่องสั้น-สารคดี-บทกวี” เพื่อส่งเสริมให้เกิดผลงานเขียน ในภาวะวิกฤติ “โควิด-19” ภายใต้แนวคิด “โควิดเปลี่ยนเรา เรื่องเล่าเปลี่ยนโลก” มีผู้ที่สนใจส่งผลงานเข้าร่วมการคัดสรร ในงานเขียนทั้ง 3 ประเภทเป็นจำนวนมาก โดยแยกประเภทได้ ดังนี้ ประเภท “เรื่องสั้น” จำนวน 603 ผลงาน ประเภท “กวีนิพนธ์” จำนวน 471 ผลงาน และ ประเภท “สารคดี” จำนวน 110 ผลงาน) และ มูลนิธิวิสาหนังสือ และ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม (เปิดรับต้นฉบับนวนิยาย เรื่องสั้น ความเรียง กวีนิพนธ์ บทกวี สารคดี บทละคร โครงการ “การประพันธ์ในภาวะโรคระบาดในชาติ” พ.ศ. 2563)

นอกเหนือจากวรรณกรรมประกวดแล้ว ยังพบว่ามี การเผยแพร่กวีนิพนธ์โควิดในสื่อสังคมออนไลน์ต่างๆ อาทิ ในเฟซบุ๊กแฟนเพจไม่ว่าจะเป็น เฟซบุ๊ก/เพจเอกไทยของ อักษรฯ จุฬาฯ, บทกวีย่อหน้าเดียว, Chamaiporn Bangkombang และ Petchyipa Boonsirjarungrat และ เพลงผ้า ปรพากย์ พร้อมกันนี้ยังมีการนำบทกวีโควิดที่เผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์มาพิมพ์เผยแพร่ด้วย อาทิ *พิชิตโควิดด้วยจิตกวี* ของ ด.ญ. รินรัก แซ่ไคว้ และ *ก้าวผ่านกาฬเวลา* ของ ชัยภร แสงกระจ่าง

ขณะที่ **วรรณกรรมวาย** (ทั้ง Yaoi หรือ ชายรักชาย และ Yuri หรือ หญิงรักหญิง) ก็ได้รับความนิยมอย่างสูงในทศวรรษ 2560 เช่นกัน แม้ว่าวรรณกรรมวาย ทั้งในรูปแบบของวรรณกรรมแปล การ์ตูนญี่ปุ่น หรือแม้กระทั่งวรรณกรรมวายผลงานของนักเขียนไทยจะเผยแพร่และเป็นที่รู้จักในสังคมไทยมากกว่าสองทศวรรษ คือเริ่ม

ปรากฏในววรรณกรรมไทยมาตั้งแต่ทศวรรษ 2540 แต่งานวรรณกรรมประเภทนี้ยังคงเป็นงานวรรณกรรมเฉพาะกลุ่ม คือสร้างและเสพเฉพาะในแวดวงผู้สนใจ เผยแพร่กันมากในสื่อออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเว็บไซต์เด็กดี และกลุ่มปิดเฉพาะในลักษณะของ “วรรณกรรมใต้ดิน” แม้ว่าครั้งหนึ่งวรรณกรรมวายมีพื้นที่เผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์อย่างเปิดเผย แต่ก็ถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจากภาครัฐเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากในปี พ.ศ. 2555 ร้านหนังสือซีเอ็ดถูกสั่งห้ามขายจำหน่ายหนังสือ “รักร่วมเพศ” ไม่ว่าจะของชายรักชาย หรือหญิงรักหญิง มาตรการควบคุมที่เข้มงวดเช่นนี้เริ่มผ่อนคลายลง เมื่อสังคมได้ทำความเข้าใจเพศทางเลือกมากขึ้น ปัจจัยสำคัญอีกประการที่ผลักดันให้วรรณกรรมวายกลายเป็นกระแสที่ได้รับการยอมรับมากขึ้น คือเมื่อมีการนำวรรณกรรมวายไปดัดแปลงเป็นละครชุดทางโทรทัศน์และภาพยนตร์เพิ่มมากขึ้น จนสามารถจุดกระแสความนิยมของผู้คนในสังคมวงกว้างได้ จึงส่งผลให้คนอ่านนวนิยายวายหลุดพ้นจากกลุ่มเฉพาะและขยายไปสู่คนทั่วไปมากขึ้น จนสามารถจัด “มหกรรมนิยายวาย (Y Book Fair)” ได้ โดยเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2560 และในโปสเตอร์โฆษณางานสัปดาห์หนังสือในปี พ.ศ. 2562 ก็สื่อถึงการสนับสนุนงานวรรณกรรมแนวนี้อย่างชัดเจนเช่นกัน

47th National Book Fair & Bangkok International Book Fair 2019

สัปดาห์หนังสือแห่งชาติ ครั้งที่ 47

และสัปดาห์หนังสือนานาชาติ ครั้งที่ 17

28 มี.ค. - 7 เม.ย. 62

10.00 - 21.00 น.

28 มี.ค. 62 : เปิดให้เข้าชมงาน 12.00 น.

Mar 28th - Apr 7th 2019
10 a.m. - 9 p.m.
Mar 29th 2019 : Fair opens from 12 a.m. - 9 p.m.

At Queen Sirikit National Convention Center

รักคนอ่าน

โปสเตอร์โฆษณา

งานสัปดาห์หนังสือ

ในปี 2562

ละครชุดทางโทรทัศน์ หรือ ซีรีส์วาย ภาพยนตร์ และวรรณกรรมแนววายที่ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นนี้ มิได้ส่งผลแต่เพียงเฉพาะกลุ่มผู้รับชาวไทยเท่านั้น แต่ยังสามารถสร้างกระแสความนิยมไปยังผู้รับในต่างประเทศอีก

ด้วย ในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่า ซีรีส์วายของไทยกลายเป็นอุตสาหกรรมบันเทิงระดับนานาชาติ และเป็นตลาดที่มีขนาดใหญ่อันดับต้นๆ ในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ อีกทั้งจากสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด 19 ทั่วโลก ทำให้คนมองหาการมองหากิจกรรมและคอนเทนต์ใหม่ๆ ที่น่าสนใจในขณะที่ต้องอยู่กับบ้าน นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ “ซีรีส์วาย” ของไทยได้รับความผู้ชมเพิ่มขึ้นหลายประเทศ ไม่ว่าจะเป็น จีน ไต้หวัน เกาหลีใต้ ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และ เวียดนาม ความนิยมดังกล่าวยังกลับมาสร้างความคึกคักให้กับวงการวรรณกรรมวายต้นฉบับของไทยเป็นภาษาต่างๆ เพิ่มมากขึ้นด้วย อาทิ *เพราะเราคู่กัน*, *โซดัส พี่ว้ากตัวร้ายกับนายปีหนึ่ง*, *นิทานพันดาว*, *พฤติกรรมที่ตาย* และ *ด้วยแดง 5* แปลเป็นภาษาญี่ปุ่นฉบับหนังสือ และดัดแปลงเป็นฉบับมังงะ (การ์ตูน) ด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่า กระแสนิยมซีรีส์วายดังกล่าวที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้ในช่วงปี พ.ศ. 2564 รัฐบาลหันมาให้ความสนใจที่จะผลักดันให้อุตสาหกรรมดิจิทัลคอนเทนต์ไทยสู่ตลาดโลก โดยเฉพาะซีรีส์วายและเกมออนไลน์ ดังที่ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าภูมิภาครณรงค์ส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ (DITP) กระทรวงพาณิชย์ เปิดเผยว่าจากกระแสนิยมคอนเทนต์ซีรีส์วาย ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากทั้งในและต่างประเทศ เฉพาะในประเทศไทยมีมูลค่ารวมกันกว่า 1,000 ล้านบาท กระทรวงพาณิชย์มั่นใจว่าอุตสาหกรรมวายไทยจะไปไกลสู่ตลาดโลกได้ หากมองในช่วงระยะเวลา 2 ปีที่ผ่านมา ไทยผลิตผลงานซีรีส์วายมากถึง 40 เรื่อง และในปีนี้อาจจะมีเพิ่มมากถึง 90 เรื่อง (thaipublica, 2564) จึงต้องติดตามนโยบายและการสนับสนุนของรัฐบาลต่อไปว่าจะดำเนินการไปในทิศทางใด และการดำเนินการดังกล่าวจะส่งต่อวรรณกรรมวายมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ ความล่อแหลมและความพอเหมาะพอดีของเนื้อหาของงานในกลุ่มนี้ยังเป็นประเด็นที่ไม่ควรละเลยที่จะพิจารณากันอย่างจริงจังต่อไป

ส่วนความเคลื่อนไหวล่าสุดของ **วรรณกรรมอาเซียน**พบว่า กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับมูลนิธิวิชาหนังสือ ได้แถลงข่าวเปิด “โครงการแปลหนังสือ วรรณคดี และวรรณกรรมแห่งชาติอาเซียน” เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2563 ตามรายงานของ *ไทยโพสต์* (2563) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า โครงการนี้สนับสนุนกิจกรรมการคัดสรรหนังสือภาษาอาเซียน แปลหนังสือ วรรณคดี และวรรณกรรมอาเซียนเป็นภาษาไทย ตรวจสอบด้วยวิธีบรรณาธิการ และจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือฉบับแปลภาษาไทยสู่สาธารณะ เพื่อส่งเสริมการถ่ายทอดความรู้ วิถีชีวิต วัฒนธรรมของประเทศอาเซียนสู่การรับรู้ของคนไทย โดยมีหนังสือเป็นสื่อกลางการเรียนรู้ กระชับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมาชิกอาเซียนให้แน่นแฟ้น และส่งเสริมแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมด้วยหนังสืออันเป็นเครื่องมือพื้นฐานของมนุษยที่ยั่งยืน

ในการแถลงข่าว อิทธิพล คุณปลื้ม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม กล่าวถึงการดำเนินงานของโครงการดังกล่าวว่า กรมส่งเสริมวัฒนธรรมได้ส่งหนังสือไปยังกระทรวงต่างๆ ของทั้ง 9 ประเทศอาเซียน ผ่านสถานทูตในไทย เพื่อให้เสนอรายชื่อหนังสือ และเชิญผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาอาเซียนจากมหาวิทยาลัยให้มีส่วนร่วมเสนอรายชื่อหนังสือแปล ซึ่งหนังสือที่ได้รับคัดเลือกสำหรับปีนี้มี 130 ชื่อเรื่อง ครอบคลุมประเภท ตั้งแต่นิทานพื้นบ้านชื่อดัง วรรณกรรมที่มีชื่อเสียง หนังสือรางวัลระดับชาติ ผลงานนักเขียนซีไรต์จากทุกประเทศ ผลงานที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการเฉลิมฉลองความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศสมาชิกอาเซียน และพระมหากษัตริย์ไทยเสด็จเยือนประเทศต่างๆ รายชื่อหนังสือทั้งหมดประกาศในเว็บไซต์กรมส่งเสริมวัฒนธรรม เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สนใจและนักแปลภาษาต่างๆ เลือกหนังสือที่สนใจ และสมัครเป็นผู้แปลได้ ทางกรมสนับสนุนดำเนินการด้านลิขสิทธิ์ เมื่อแปลเสร็จผ่านการตรวจแก้ต้นฉบับ จะประกาศรายชื่อต้นฉบับหนังสือให้สำนักพิมพ์ต่างๆ เสนอตัวเพื่อตีพิมพ์และจำหน่าย สำนักพิมพ์ไม่เสียค่าลิขสิทธิ์ใดๆ หนังสือชุดนี้จะวางจำหน่ายในร้านหนังสือทั่วประเทศ ร้าน chain store ร้านหนังสืออิสระ โดยไม่ลดราคาแข่งขัน เพื่อทำให้ร้านหนังสือขนาดเล็กอยู่ได้ ภายในปีนี้จะได้อ่านหนังสือแปล 2 เล่มก่อนคือ *ตำรับอาหารสมเด็จพระราชินีมาเลเซีย 'รสมี้อพระราชินีแห่งปาหัง'* อีกเล่มเป็นหนังสือแปลของอินโดนีเซีย โครงการฯ มีระยะเวลา 5 ปี นอกจากนี้ยังมีแผนจะเผยแพร่ผลงานผ่านสภาวรรณกรรมทั่ว

ประเทศ และสถาบันการศึกษาที่ร่วมโครงการ เพื่อสร้างการเรียนรู้วัฒนธรรมอาเซียนผ่านหนังสือ และมกุฎอรุณี ยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่า หากหนังสือชุดแรกแปลแล้วเสร็จ มุลินีอิวิหาหนังสือจะทำงานต่อ โดยมีเป้าหมายคัดสรรหนังสือชาติละ 50 เล่ม 9 ชาติ รวม 450 เล่ม เพราะอยากให้คนไทยเข้าถึงหนังสือดีๆ ของเพื่อนบ้าน

ในแง่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าการสนับสนุนจากภาครัฐในเรื่องการแปลวรรณกรรมของอาเซียนเป็นภาษาไทยช่วยเปิดการเรียนรู้เพื่อนบ้านในอาเซียนในลักษณะข้ามวัฒนธรรมผ่านงานวรรณกรรมได้ทางหนึ่ง แต่การแปลในลักษณะนี้เป็นเพียงการตั้งรับวัฒนธรรมจากภายนอกประเทศเท่านั้น ในอีกด้านหนึ่งก็อยากเห็นการส่งต่อวัฒนธรรมไทยไปยังประเทศเพื่อนบ้านในเชิงรุกบ้าง จึงเห็นว่าควรมีโครงการแปลงานวรรณกรรมไทยเป็นภาษาพื้นบ้านควบคู่กันไปด้วย เพราะไม่เพียงแต่จะช่วยให้พื้นบ้านเข้าใจวิถีชีวิต วัฒนธรรมไทยอย่างลึกซึ้งมากขึ้นเท่านั้น ขณะเดียวกันยังช่วยปลูกกระแสการแปลวรรณกรรมไทยให้เติบโตและเข้มแข็งมากขึ้นไปพร้อมกันด้วย อันจะเป็นช่องทางในการพัฒนาการเติบโตของวรรณกรรมไทยในอนาคตด้วย

นอกจากนี้ยังมีการเปิดเว็บไซต์วรรณกรรมใหม่ที่น่าสนใจ คือ เว็บไซต์ “อ่านเอา” หรือ www.anowl.com ซึ่งเป็นเว็บไซต์อ่านนวนิยายออนไลน์และคอมมูนิตี้ระหว่างนักเขียนและนักอ่านได้พบปะพูดคุยและทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดจากความร่วมมือของนักเขียน 3 คน คือ กิ่งฉัตร พงศกร และปิยะพร ศักดิ์เกษม ซึ่งมีแนวคิดอยากนำบรรยากาศของการอ่านนิยายจากนิตยสารมาสู่การอ่านนิยายในโลกออนไลน์ โดยได้ร่วมกับทีมงานที่เชี่ยวชาญด้านการทำเว็บไซต์และการทำสื่ออีกจำนวน 5 คน นำผลงานจากเพื่อนนักเขียนหลากหลายในวงการอย่าง มาลา คำจันทร์, ปราปต์, ภัสรา, ทอม สิริ, ปองวุฒิ รุจิระชาคร, กานต์ และ นาคเหรา รวมเป็นนวนิยายจำนวน 10 เรื่องเปิดให้นักอ่านสามารถอ่านฟรีโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ พร้อมกันนี้ยังได้เปิดพื้นที่ให้นักเขียนมาร่วมลงเผยแพร่ในเว็บ “อ่านเอา” ได้ (ขณะนี้ยังไม่ได้รับค่าตอบแทน) แต่สิทธิในผลงานยังคงเป็นของผู้เขียนที่จะนำไปรวมเล่ม หรือทำ E-Book ได้กับทุกสำนักพิมพ์ โดยเว็บไซต์ “อ่านเอา” จะลบเรื่องออกหลังลงนิยายจบตอนแล้ว

สำหรับความเคลื่อนไหวในแวดวงวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยพบว่า ในทศวรรษ 2560 มีการจัดตั้งรางวัลการวิจารณ์วรรณกรรมขึ้นใหม่ 1 รางวัล คือ การประกวดบทวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัยดีเด่น “ดวงใจวิจารณ์” ดำเนินการโดยโครงการพัฒนาสื่อออนไลน์เพื่อการวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัย มีชัยกร บางคมบาง (มีชัยกร แสงกระจ่าง) เป็นหัวหน้าโครงการ ได้จัดประกวดรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัยดีเด่น ซึ่งได้รับทุนจากกองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ให้เปิดเว็บไซต์ “ดวงใจวิจารณ์” ในระยะประมาณ 1 ปี (พ.ศ. 2560-2561)⁶⁰ การประกวดรางวัลในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่จัดประกวดบทวิจารณ์เท่านั้น ขณะเดียวกันยังมีขั้นตอน

⁶⁰ โครงการนี้แบ่งพื้นที่สำหรับการวิจารณ์บนเว็บไซต์เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนของนักวิจารณ์รับเชิญ และส่วนของการวิจารณ์จากผู้อ่าน ในการประกวดบทวิจารณ์นั้น คณะกรรมการได้รับคัดสรรมาจากบทวิจารณ์จากผู้อ่าน ซึ่งโครงการตั้งโจทย์เป็น 2 ชุด ชุดแรกเลือกจากผลงานของนักเขียนที่มีคุณภาพและมีชื่อเสียง ทั้งกวีนิพนธ์และเรื่องสั้น และชุดที่สองเปิดโอกาสให้ผู้วิจารณ์เลือกได้อย่างเป็นอิสระ ในการประกวดพบว่าผู้ส่งผลงานวิจารณ์เรื่องสั้น 45 บท และผลงานวิจารณ์กวีนิพนธ์ 13 บท จากนั้นคณะกรรมการฯ ได้คัดสรรและมอบรางวัลบทวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัยดีเด่น เมื่อวันที่ 9 กันยายน 2561 ณ ห้องออติทอเรียม หอศิลป์ร่วมสมัยราชดำเนิน จำนวน 3 รางวัล⁶⁰ คือบทวิจารณ์ “นวมิตร ดิสโทเปีย และความเป็นอื่น ในนวนิยายเรื่องเมืองเนรมิต” ของ อรวรรณ ฤทธิศรีธร บทวิจารณ์ “นกร้องเพลง กวีร้องถาม” ของ อะริส ชูรส และ “‘บ้านคนตาย’: การเอื้อมคว่ำและคลี่คลายอดีตอันลึกลับที่เร้นซ่อน” ของ อรพินท์ คำสอน พร้อมกันนี้โครงการฯ ได้จัดพิมพ์หนังสือ *Critic on the Cloud ดวงใจวิจารณ์: การวิจารณ์ในสื่อออนไลน์* (พ.ศ. 2561) ซึ่งรวบรวมบทวิจารณ์ที่ได้รับการเผยแพร่ในเว็บ “ดวงใจวิจารณ์” ครั้งนี้ และเผยแพร่ไปยังห้องสมุด สถาบันการศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

สำคัญของการให้ความรู้ที่เกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณกรรมที่เหมาะสมจากนักวิจารณ์และนักวิชาการทางวรรณกรรม ศึกษาและวรรณกรรมวิจารณ์ ทั้งในรูปแบบของการอบรม รวมไปถึงการเผยแพร่บทวิจารณ์คุณภาพเพื่อเป็น ตัวอย่างให้นักวิจารณ์หน้าใหม่ได้ศึกษาไปพร้อมๆ กับการเปิดโอกาสให้สร้างผลงานของตนเองเพื่อส่งประกวด

ต่อมาในปี พ.ศ. 2563 สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย (สศร.) กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับเพจ “ดวงใจวิจารณ์” ได้จัดประกวดบทวิจารณ์วรรณกรรมร่วมสมัยดีเด่น “ดวงใจวิจารณ์” ต่อเนื่องทุกปีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับนักวิจารณ์วรรณกรรมหน้าใหม่ได้มีช่องทาง ในการเผยแพร่ผลงานวิจารณ์ของตนเอง และเปิดโอกาสให้ผู้อ่านและผู้สนใจสามารถเข้าถึงผลงานวิจารณ์ได้ง่าย ยิ่งขึ้น ตลอดจนพัฒนาความรู้ การวิเคราะห์ ตีความ และประเมินคุณค่าของงานวรรณกรรมอย่างมีเหตุผล

ยิ่งไปกว่านั้น ในวิกฤตของการระบาดของเชื้อไวรัสโคโรนา หรือ โควิด 19 ยังกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ สร้างโอกาสและก่อให้เกิดความคึกคักของการเปิดเวทีการเสวนา การประชุม และการสัมมนาทางวรรณกรรมใน พื้นที่อินเทอร์เน็ต ทั้งในแพลตฟอร์มเดิม เช่น YouTube เช่น กลุ่มงานเผยแพร่ประชาธิปไตยและกิจกรรมสภา ผู้แทนราษฎร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร เผยแพร่ flash talk ในช่วงเดือน เมษายนถึงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2564 “ในประเด็น 20 ปี รางวัลพานแว่นฟ้า” ทั้งจากตัวแทนของนิสิตนักศึกษา อาจารย์ทางวรรณกรรม และสมาคมที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย สมาคมภาษาและ หนังสือแห่งประเทศไทย สมาคมผู้จัดพิมพ์และผู้จำหน่ายหนังสือแห่งประเทศไทย

ขณะเดียวกันก็มีการเปิดแพลตฟอร์มใหม่ๆ เพื่อสร้างกิจกรรมการวิจารณ์และกิจกรรมส่งเสริมการสร้าง งานวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นการใช้ Zoom, Facebook live, Podcast หรือแม้แต่ Club House อาทิ อาจารย์ชัย ภูร แสงกระจ่าง เป็นวิทยากรหลักในกลุ่ม “ถามหน่อยดิ” ซึ่งเป็นการเผยแพร่สอนการเขียนวรรณกรรมและ วิจารณ์วรรณกรรมผ่าน Club House เช่นเดียวกับสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยจัดกิจกรรมวิจารณ์ วรรณกรรมผ่านช่องทาง Club House ของสมาคมฯ คือ Thai P.E.N. Club และ Facebook live ของสมาคมฯ ขณะที่สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย เปิดตัว *บรรณาทร* E-magazine ของสมาคมฯ ซึ่งเปิดรับต้นฉบับเรื่องสั้น และกวีนิพนธ์จากผู้สนใจทั่วไป นอกจากนี้ยังมีนิตยสารออนไลน์ *ช่วงเขียนพญูชนะ* และ *ประกายรุ่ง* ที่เปิดรับ เรื่องสั้นและบทกวีจากผู้สนใจทั่วไป เพื่อพิจารณาเผยแพร่ต่อไป ขณะเดียวกันก็ยังเปิดรายการ Podcast “แสงส่อง วรรณกรรม” ออกอากาศทุกวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ซึ่งเป็นการพูดคุยกับผู้คงในแวดวงวรรณกรรม ทั้งนักเขียน บรรณาธิการ นักวิจารณ์ ตัวแทนสำนักพิมพ์ กรรมการประกวด มาบอกเล่าความเคลื่อนไหวต่างๆ ของวง วรรณกรรม เช่นเดียวกับร้านหนังสือ Readery ร่วมกับ The Standard เผยแพร่รายการสนทนาของ Readery Podcast ซึ่งเป็นการพูดคุย แนะนำหนังสือ และบอกเล่าแนวโน้มและกระแสหนังสือของไทยและต่างประเทศ ออกอากาศติดต่อกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2561 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) (ดูรายละเอียดการออกอากาศของรายการ เพิ่มเติม ในภาคผนวก 9)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า วรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยยังคึกคักและเติบโตขึ้นอยู่ตลอดเวลา แม้ จะอยู่ในช่วงวิกฤตก็ตาม ขณะเดียวกันยังเห็นว่าพื้นที่อินเทอร์เน็ตกลายเป็นพื้นที่หลักของวงวรรณกรรมแทนพื้นที่ สื่อสิ่งพิมพ์ไปแล้ว ซึ่งไม่เพียงสร้างแพลตฟอร์มใหม่ๆ ในการเผยแพร่งานและกิจกรรมทางวรรณกรรมและงาน วิจารณ์วรรณกรรมเท่านั้น ขณะเดียวกันอิสรภาพในพื้นที่อินเทอร์เน็ตยังเปิดโอกาสและกระตุ้นให้เกิดการสร้าง ผลงานในรูปแบบใหม่ๆ และแนวเรื่องใหม่ๆ ขึ้นอยู่เสมอ พร้อมกันนั้นยังเอื้อต่อสร้างประชาคมและสร้างปฏิสัมพันธ์

ให้กับวงวรรณกรรมโดยองค์กรร่วมให้กระชับและแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ทั้งในกลุ่มนักอ่าน สำนักพิมพ์ ร้านหนังสือ และกลุ่ม องค์กรทางวรรณกรรมทั้งภาครัฐและเอกชน ให้เข้มแข็งขึ้นไปพร้อมกันด้วย ขณะเดียวกันยังพบว่า ความนิยมของผู้รับทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศในสื่อบันเทิงหรือศิลปะแขนงอื่น โดยเฉพาะละครโทรทัศน์และภาพยนตร์ นับเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ช่วยสร้างความรับรู้และความนิยมให้กับงานวรรณกรรมต้นแบบของไทยไปพร้อมด้วย จึงน่าจับตามองว่าอุตสาหกรรมสื่อบันเทิงแนววายที่รัฐและเอกชนชาวไทยร่วมกับผลักดันนั้น จะสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับวงวรรณกรรมไทยในแง่ใดบ้าง

ข้อค้นพบ

จากการศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ในช่วงทศวรรษ 2550 ถึงปัจจุบัน โดยมียุคเน้นที่การก่อตัว เบ่งบาน และคลี่คลายของวรรณกรรมโศกาลัย จากการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เป็นกรณีเฉพาะ ซึ่งมีประเด็นค้นพบที่น่าสนใจที่ควรนำมาอภิปรายเพิ่มเติม ดังนี้

1. เทคโนโลยีกับการสร้างนวัตกรรมทางวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทย

ปัจจุบันสังคมไทยเข้าสู่ยุคดิจิทัลอย่างเต็มตัว ประกอบกับสถานการณ์การระบาดของไวรัสโคโรนาหรือโควิด 19 นับเป็นแรงผลักดันสำคัญให้ทุกคนในสังคมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตด้วยการใช้สื่อดิจิทัลเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันอย่างก้าวกระโดด ในวงวรรณกรรมก็เช่นกัน เทคโนโลยีเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างงานวรรณกรรมและการวิจารณ์วรรณกรรมรูปแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้น เริ่มด้วยการขยายของเขตพื้นที่เผยแพร่ผลงานวรรณกรรมและกิจกรรมการวิจารณ์จากแพลตฟอร์มเดิมๆ ที่คุ้นเคย ไม่ว่าจะเป็น เว็บไซต์ บล็อก เฟซบุ๊ก แพนเพจ และ ยูทูบ ไปสู่แพลตฟอร์มใหม่ๆ เพิ่มขึ้นทั้ง Instagram, Zoom, Podcast และ Clubhouse ทั้งนี้เพื่อใช้ประโยชน์จากพื้นที่เหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด กวี/นักเขียน นักวิจารณ์ และนักอ่านในปัจจุบันจำเป็นต้องตื่นตัวและเท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้อยู่เสมอ ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นผู้ที่เตรียมพร้อมที่จะเรียนรู้ ปรับตัว และแสวงหาแนวทางที่สร้างงานผลงานให้สอดคล้องกับธรรมชาติของแพลตฟอร์มที่เปลี่ยนไปให้ได้มากที่สุด

ในแง่ของนักเขียนพบว่า พื้นที่ออนไลน์เป็นเวทีสำคัญที่เปิดโอกาสให้นักอ่านเปลี่ยนมาเป็นนักเขียนได้มากขึ้น ผลักดันและส่งเสริมให้นักเขียนมือสมัครเล่นเป็นนักเขียนอาชีพได้ง่ายขึ้น ทั้งยังให้โอกาสและให้เสรีภาพนักเขียนทั้งหน้าเก่าและหน้าใหม่ได้สร้างสรรค์ ทดลอง และนำเสนอผลงานได้หลากหลายและแปลกใหม่อย่างไม่มีจำกัด ทั้งในด้านรูปแบบ แนวเรื่อง และเนื้อหา ดังจะเห็นได้จากแนวเรื่องใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นได้รับการตอบรับทั้งจากนักเขียนและนักอ่าน จนสามารถสร้างกระแสนิยมทั้งในพื้นที่ออนไลน์และขยายไปยังสื่อสิ่งพิมพ์ อาทิ วรรณกรรมแพนดาสี และ แนววายเป็นต้น อีกทั้งยังเปิดช่องทางให้นักเขียนสามารถสร้างและขยายกลุ่มนักอ่านของตนได้ตลอดเวลา เวทีการเผยแพร่ที่เปิดกว้างมากขึ้นและหลากหลายมากขึ้นในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเว็บไซต์ ทั่วไป เว็บไซต์ เฉพาะทางวรรณกรรม เว็บไซต์สำนักพิมพ์ รวมถึงเว็บไซต์และเฟซบุ๊กส่วนตัวของนักเขียน ทั้งที่เผยแพร่เปิดกว้างให้กับแนวทุกเรื่อง และจำกัดเฉพาะบางแนว ยังส่งผลต่อการสร้างนวัตกรรมเชิงรูปแบบให้กับวรรณกรรมด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจาก “นิยายแซท”

แม้ว่าเทคโนโลยีจะเป็นแรงขับเคลื่อนและเอื้อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมในงานวรรณกรรม โดยเฉพาะนวัตกรรมของพื้นที่เผยแพร่ซึ่งมักจะส่งผลต่อการปรับรูปแบบการนำเสนอผลงานเท่านั้น แต่ยังไม่สามารถส่งผลต่อโครงสร้างของงานวรรณกรรมในภาพรวมเท่าใดนัก ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีจึงเป็นเพียงแค่สร้างแรงบันดาลใจของการ

ปรับเปลี่ยนแนวเรื่องเท่านั้น แต่ยังไม่ถึงการนำเทคโนโลยี เช่น โปรแกรมคอมพิวเตอร์เข้ามาสนองการสร้างนวัตกรรมของวรรณกรรมได้อย่างสุดทางของสื่อสองทางให้แกกัน (Mutual illumination of the Media) นับเป็นการผสานให้เทคโนโลยีกลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบและเนื้อหาของงานวรรณกรรมได้อย่างสมบูรณ์ ดังเช่น cyber literature หรือ digital literature ของต่างประเทศที่สามารถผสาน คำ ประโยค แสง สี เสียง และ ภาพเคลื่อนไหว ต่างๆ เข้าเป็นเนื้อเดียวกับงานวรรณกรรม

ในแง่ของการวิจารณ์วรรณกรรมพบว่า ในปัจจุบันสื่อออนไลน์กลายเป็นพื้นที่สำคัญที่ทดแทนการหาค้นหาไปของสื่อสิ่งพิมพ์ได้เป็นอย่างดี ทั้งการเผยแพร่บทวิจารณ์ และพื้นที่จัดกิจกรรมการวิจารณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคการระบาดของโควิด 19 ที่พื้นที่และกิจกรรมการวิจารณ์วรรณกรรมเกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก ซึ่งอาจทดแทน art space ขนาดเล็กที่เคยได้รับความนิยมในช่วงทศวรรษที่ 2550 ที่กระจายอยู่ทั่วไปทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดที่เคยเป็นพื้นที่จัดกิจกรรมทางศิลปวัฒนธรรมอย่างเข้มแข็งและต่อเนื่อง และก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวที่น่าสนใจในวงวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรม ทั้งแบบเฉพาะสาขาและข้ามสาขายู่เสมอ พื้นที่กิจกรรมในสื่อออนไลน์เหล่านี้ส่วนใหญ่สร้างกิจกรรมในเชิงรุก ซึ่งจัดบ่อยครั้ง ต่อเนื่อง และหลากหลายรูปแบบเพื่อสร้างทางเลือกให้กับผู้เข้าร่วมเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการเสวนา การสัมภาษณ์ และการพูดคุยเกี่ยวกับงานวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง หรือ ภาพรวมของวงการวรรณกรรม รวมถึงการอบรมการเขียนกระจายในเกือบทุกแพลตฟอร์ม ทั้ง เว็บไซต์ บล็อก เฟซบุ๊ก แพนเพจ Youtube Postcast Zoom Clubhouse พื้นที่ดังกล่าวไม่เพียงแต่ช่วยขยายกิจกรรมการวิจารณ์ให้แพร่หลายออกไปสู่ผู้สนใจในวงกว้างมากขึ้น ซึ่งช่วยสร้างความศรัทธาให้กับบรรยากาศของการวิจารณ์วรรณกรรมในภาพรวมเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดรูปแบบการวิจารณ์ใหม่ๆ ที่นักวิจารณ์ต้องปรับตัวเพื่อสร้างผลงานให้มีรูปแบบและเนื้อหาเหมาะสมกับข้อจำกัดของแพลตฟอร์มต่างๆ อยู่เสมอ เช่น เว็บไซต์ไม่จำกัดความยาวของบทวิจารณ์ บล็อกจำกัดความยาวของบทวิจารณ์ไม่เกิน 2 หน้ากระดาษ เฟซบุ๊กนิยมข้อเขียนขนาดสั้นประมาณไม่เกิน 1 ย่อหน้าและมีภาพประกอบ Podcast เป็นเหมือนรายการวิทยุที่มีแต่เสียงไม่มีภาพ ขณะที่ YouTube เป็นคลิปวิดีโอที่มีทั้งภาพและเสียง

2. มิตินานาชาติ

“มิตินานาชาติ” ในวงวรรณกรรมไทยที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบของการสื่อสารทางเดียวมากกว่าจะเป็นการสื่อสารสองทางในรูปของการสร้างปฏิสัมพันธ์ (interactive) หรือสร้างทวิวัจน (dialogue) กับนักอ่านชาติอื่น อาจด้วยปัจจัยของ “กำแพงภาษา” และชาตินักแปลภาษาไทยเป็นภาษาอื่น รวมทั้งขาดการสนับสนุนและผลักดันอย่างจริงจังทั้งจากภาครัฐและเอกชน ดังจะเห็นได้จากกรณีที่กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ร่วมกับมูลนิธิวิชาหนังสือ เปิด “โครงการแปลหนังสือ วรรณคดี และวรรณกรรมแห่งชาติอาเซียน” (พ.ศ. 2563) แต่โครงการดังกล่าวก็เน้นเพียงการแปลหนังสือและวรรณกรรมของประเทศอาเซียนเป็นภาษาไทยเท่านั้น ยังขาดมิติการแปลวรรณกรรมไทยเผยแพร่เป็นภาษาต่างๆ ในอาเซียน

การเผยแพร่วรรณกรรมไทยในแวดวงนานาชาติที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่มักเริ่มจากความพยายามของนักเขียน ทั้งจากนักเขียนที่มีความสามารถทางภาษาต่างประเทศเทียบเท่าเจ้าของภาษา จนสามารถสร้างงานวรรณกรรมต้นแบบเป็นภาษาต่างประเทศ และนักเขียนบางคนก็พยายามผลักดันมีการแปลผลงานของตน เช่น แดนอรัญ แสงทอง ชาติ กอบจิตติ วินทร์ เลียววาริณ ปราปดา หุยน และ อุทิศ เหมะมูล นอกจากนี้งานแปลอีกส่วนหนึ่งเป็นงานเฉพาะกิจ ไม่ว่าจะเป็นงานวรรณกรรมที่ได้รับการคัดเลือกเป็นตัวแทนวรรณกรรมไทยเพื่อเผยแพร่กับ

วรรณกรรมนานาชาติ และการแปลเพื่อเป็นงานตัวอย่างในการเรียนการสอน “ไทยศึกษา” ในมหาวิทยาลัยต่างประเทศ หรือบางครั้งก็เป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือที่เมืองครหรือสถาบันทางวัฒนธรรมบางแห่งเป็นผู้สนับสนุนงานแปลเฉพาะบุคคลหรือเฉพาะชิ้น เช่น *ฟ้าบ่กั้น* ลาว คำหอม *ความสุขของกะทิ* ของ งามพรรณ เวชชาชีวะ และ งานวรรณกรรมหลายเรื่องของ ประภัสสร เสวิกุล รวมทั้งของ ภาควินัย และการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อแปลผลงานวรรณกรรมระหว่างกันเผยแพร่ เช่น สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยร่วมมือกับแคนาดา จัดทำสรรณิพนธ์ที่คัดสรรและแปลเรื่องสั้นและกวีนิพนธ์ของกันและกันเพื่อเผยแพร่ต่อไป

สื่อบันเทิงจากต่างประเทศทั้งจากประเทศตะวันตกและตะวันออกต่างได้รับความนิยมอย่างมากในประเทศไทย ไม่เพียงแต่วรรณกรรมแปลเท่านั้น แต่รวมไปถึงภาพยนตร์ ละครชุดทางโทรทัศน์ การ์ตูน เกมออนไลน์ต่างๆ สื่อบันเทิงเหล่านี้เป็นทั้งต้นแบบ อิทธิพล แรงบันดาลใจสำคัญที่กระตุ้นให้นักเขียน โดยเฉพาะนักเขียนรุ่นใหม่ในสื่อออนไลน์ นำไปสร้างแนวเรื่องแปลกใหม่ให้กับวรรณกรรมไทยอยู่เสมอ ขณะเดียวกันกระแสความนิยมสื่อบันเทิงของไทย ทั้งภาพยนตร์และละครชุดทางโทรทัศน์ที่ได้รับความนิยมจากผู้รับชมต่างประเทศ โดยเฉพาะจากกลุ่มประเทศอาเซียนและเอเชีย ได้จุดประกายความสนใจให้กับงานวรรณกรรมต้นแบบของไทยด้วย ซึ่งพบว่ามีวรรณกรรมหลายเรื่องที่มีผู้ติดต่อขอซื้อลิขสิทธิ์นำไปแปลเป็นภาษาต่างๆ เพิ่มขึ้น ดังที่กล่าวถึงอย่างละเอียดแล้วข้างต้น จึงน่าจับตามองว่าการขยายตัวของสื่อบันเทิงของไทยเหล่านี้ เมื่อได้รับการส่งเสริมทั้งจากกลุ่มผู้รับและรัฐบาลไทยที่จะพัฒนาเพื่อการส่งออกจะสามารถขยายผลมาสู่การสร้างความคิดเห็นและเติบโตให้การแปลวรรณกรรมไทยแนวอื่นๆ บ้างหรือไม่ อย่างไรก็ตาม ทิศทางของวรรณกรรมไทยในอนาคตอาจเป็นเหมือนกับสื่อบันเทิงรูปแบบอื่นๆ ของไทยที่เริ่มส่งอิทธิพลในวัฒนธรรมบันเทิงในระดับภูมิภาคและระดับโลกให้เห็นบ้างแล้ว อาทิ ภาพยนตร์ของอภิชาติพงศ์ วีระเศรษฐกุล และ ภาพยนตร์และซีรีส์วาย

สำหรับวรรณกรรมวิจารณ์ก็มีลักษณะไม่ต่างกัน ดังจะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาวงการศึกษาไทยเป็นฝ่ายตั้งรับแนวคิดและทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์จากต่างประเทศมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาวงการศึกษาที่มีความตื่นตัวในเรื่องนี้มากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่ามีแปลทฤษฎีวรรณกรรมวิจารณ์เป็นจำนวนมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งก่อให้เกิดวิธีวิทยา แง่มุม และการตีความวรรณกรรมในประเด็นใหม่ๆ ที่น่าสนใจมากขึ้น ทั้งวรรณกรรมร่วมสมัยและการย้อนกลับไปอ่านวรรณกรรมเก่าด้วย “เครื่องมือ” และ “สายตา” ใหม่ ๆ มากขึ้น แต่นักวรรณคดีศึกษาของไทยเป็นจำนวนน้อยที่สร้าง “ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่” ของตนขึ้นมาได้เอง ดังที่ เจตนา นาควัชระ พยายามผลักดัน โดยเริ่มทำให้เห็นเป็นประจักษ์อยู่เสมอ

ด้วยเหตุนี้ โจทย์ต่อไปในการพัฒนาทั้งวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยก็คือ การเปลี่ยนลักษณะตั้งรับเช่นนี้ให้เป็นการพัฒนาในเชิงรุกเพื่อเปิดพื้นที่ให้วรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยไปสร้างทวิวิจน์กับวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ในระดับโลกมากขึ้น โดยขับเคลื่อนไปพร้อมกันทุกภาคส่วนของวงการ กล่าวคือนักเขียน นักอ่าน นักวิจารณ์ นักวิชาการ อาจจะต้องร่วมมือกับองค์กรสนับสนุนทั้งภาครัฐและเอกชนทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ เพื่อพัฒนาและส่งเสริมวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยในมิตินานาชาติอย่างจริงจังและเป็นระบบมากขึ้น

3. ศิลปะส่องทางให้แก่นัก

“ศิลปะส่องทางให้แก่นัก” นับว่าเป็นจุดเน้นของโครงการวิจัยที่สืบเนื่องมากกว่า 20 ปีแล้ว ทั้งยังเป็นแนวคิดที่พ้องกับรากฐานทางศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีความแข็งแกร่งอยู่ในระดับของชุมชนอันเป็นกรอบให้ช่างฝีมือและศิลปินหลายสาขาทำงานอยู่ในประชาคมเดียวกัน โดยมีปฏิสัมพันธ์ต่อเนื่องระหว่างกันในรูปแบบของ

“ศิลปะสองทางให้แก่นัก” ความสามารถหลากหลาย (versatility) จึงเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของวัฒนธรรมดังกล่าวเช่นเดียวกับกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ข้ามสาขา (cross-disciplinary) และระหว่างสาขา (interdisciplinary) อันเป็นระบบที่สนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวและการแลกเปลี่ยนความรู้และความเป็นในรูปของทวิวิจน์ (dialogue)

เมื่อนำแนวคิด “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” มาพิจารณาภาพรวมของวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ในทศวรรษ 2550 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) พบว่าแม้ว่าธรรมชาติของการสร้างงานวรรณกรรม นักเขียนและกวีส่วนใหญ่ทำงานโดยลำพังและจำกัดอยู่แต่เพียงเฉพาะในแวดวงวรรณศิลป์เท่านั้น ซึ่งต่างจากธรรมชาติของศิลปะสาขาอื่นที่ต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างศิลปะหลากหลายสาขาในการผลิตผลงาน แต่ก็พบว่ามีกวีและนักเขียนของไทยจำนวนไม่น้อยที่มี *ความสามารถหลากหลาย (versatility)* จนทำให้เกิดการสร้างงานในลักษณะผสมผสานศิลปะในงานวรรณกรรม นับเป็นการสร้างความแปลกใหม่ในงานวรรณกรรมทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมแนวทางลองบางชิ้นของ วินทร์ เลียววาริณ และ ปราบดา หยุ่น

นอกจากนี้ยังพบลักษณะ “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” ที่เด่นชัดอีกประการ คือ *งานวรรณศิลป์ที่เกิดจากรากฐานของความสัมพันธ์ข้ามสาขา (cross-disciplinary) และระหว่างสาขา (interdisciplinary)* กล่าวคือ วรรณกรรมนับเป็นต้นธารหรือวัตถุดิบชั้นดีให้กับศิลปะสาขาอื่นนำไปต่อยอดผลิตผลงานของตน พร้อมกันนี้ยังพบว่ามียกเขียนจำนวนไม่น้อยข้ามที่ทำงานข้ามสาขาศิลปะด้วยการเป็นเขียนบทละครโทรทัศน์และภาพยนตร์ด้วย ดังในกรณีของศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์ 7 คนได้เขียนบทละครโทรทัศน์เทิดพระเกียรติชุด “ค่าของแผ่นดิน” จำนวน 7 เรื่อง ซึ่งเป็นการสร้างงานศิลปะข้ามสาขาระหว่างนักเขียน ผู้กำกับ ศิลปิน และทีมงานทั้งจากแวดวงภาพยนตร์และละครโทรทัศน์

ยิ่งไปกว่านั้น วรรณกรรมโศกาลัยที่เบ่งบานขึ้นนับจากการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เป็นตัวอย่างของงานวรรณศิลป์ที่สะท้อนลักษณะ “ศิลปะสองทางให้แก่นัก” อย่างชัดเจนและโดดเด่นกว่างานวรรณกรรมแนวอื่น นั่นเป็นเพราะในศิลปะทุกสาขาส่งสร้างงานเพื่อถวายอาลัยให้แก่วรรณศิลป์ที่ 9 อย่างพร้อมเพียงในเวลาเดียวกัน ขณะเดียวกัน วรรณกรรมโศกาลัยยังถ่ายทอดให้เห็นความเป็นสหพทกับผลงานศิลปะถวายอาลัยในสาขาอื่นๆ ไปพร้อมกันด้วย เนื่องจากการงานศิลปะเหล่านี้ส่วนใหญ่มีฐานของตัวบทร่วมกัน นั่นคือ การแสดงความอาลัยต่อการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 รวมถึงเรื่องราวและงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 ซึ่งปรากฏและเผยแพร่อยู่ในสังคมไทยมายาวนาน อีกทั้งในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมาการสร้างงานศิลปะเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสสำคัญที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 มาโดยตลอดรวมทั้งในช่วงระยะเวลากว่า 1 ปี ตั้งแต่วันสวรรคต (13 ตุลาคม พ.ศ. 2559) จนกระทั่งสิ้นสุดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ (29 ตุลาคม พ.ศ. 2560) ไม่เพียงแต่มีการสร้างงานศิลปะหลากหลายที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 เกิดขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากเท่านั้น แต่ยังมีการจัดงานนิทรรศการศิลปะ การแสดงงาน รวมถึงการถ่ายทอดเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกัน รัชกาลที่ 9 อยู่โดยตลอดทั้งงานศิลปะส่วนพระองค์และงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ในทุกสาขา ด้วยเหตุนี้ วรรณกรรมโศกาลัยที่สร้างสรรค์ขึ้นในช่วงนั้นจึงแสดงให้เห็นการส่งอิทธิพล ส่องสะท้อน หยิบยืม และต่อยอดระหว่างงานวรรณกรรมด้วยกันเอง และ/หรือระหว่างวรรณกรรมกับงานศิลปะต่างสาขาศิลปะด้วย ดังที่กล่าวไว้อย่างละเอียดแล้วในข้อ 2.1.4.5 อย่างไรก็ดี วรรณกรรมโศกาลัยที่เบ่งบานขึ้นท่ามกลางความตื่นตัวและเฟื่องฟูของศิลปะถวายความอาลัยในสาขา

ต่างๆ ได้ยืนยันถึงศักยภาพและความแข็งแกร่งอยู่ของชุมชนศิลปะของไทยทั้งในกลุ่มศิลปินอาชีพและผู้รักสมัครเล่นได้เป็นอย่างดี

ในด้านของวรรณกรรมออนไลน์ก็เช่นกัน การสร้างงานวรรณกรรมในลักษณะ “ศิลปะส่องทางให้แก่นัก” ทวีความสำคัญเพิ่มมากขึ้น เพราะไม่เพียงเส้นพรมแดนของงานศิลปะเริ่มพร่าเลือนขึ้นมากขึ้นเท่านั้น แต่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี และธรรมชาติงานวรรณกรรมออนไลน์กระตุ้นและเปิดกว้างให้นักเขียนสร้างสรรค์ผลงานวรรณกรรมรูปแบบใหม่ๆ ในเชิงทดลองอยู่เสมอ ดังจะพบว่ามีงานวรรณกรรมหลายเรื่องทดลองผสมงานวรรณกรรมกับศิลปะสาขาอื่นเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นภาพ และเพลงมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของงานวรรณกรรม แต่งานแนวทดลองเหล่านี้ได้รับความนิยมในระยะสั้นและจำกัดวงในกลุ่มผู้รับแคบๆ จึงยังไม่อาจสร้างนวัตกรรมจนเกิดวรรณกรรมข้ามสาขารูปแบบใหม่ที่สร้างกระแสความนิยมขึ้นมาได้อย่างเป็นรูปธรรม

เมื่อพิจารณาวรรณกรรมวิจารณ์ก็พบว่ามึลักษณะข้ามสาขาเพิ่มมากขึ้น ทั้งในกรณีทั้งงานวรรณกรรมกลายเป็นตัวบทในการศึกษาของนักวิชาการในศิลปะและศาสตร์สาขาอื่นมากขึ้น เช่นเดียวกับงานวรรณกรรมวิจารณ์ก็มีแนวโน้มจะใช้ผลงานของศิลปะสาขาอื่นเป็นตัวบทในการศึกษาและวิจารณ์มากขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์ ละครโทรทัศน์ และละครเวที ขณะเดียวกันยังพบว่าทั้งศิลปินผู้สร้าง นักวิจารณ์ นักวิชาการ รวมถึงผู้รับในศิลปะสาขาต่างๆ ต่างเรียนรู้ข้ามสาขาศิลปะกันอยู่ตลอดเวลา ประกอบกับพื้นที่ในการสร้างงานศิลปะในปัจจุบันบ่อยครั้งก็เหลื่อมซ้อนทับกัน รวมถึงยังมีการศึกษาและจัดกิจกรรมร่วมกันของศิลปะหลากหลายอยู่หลายครั้ง จึงเป็นการเปิดพรมแดนความรู้ และการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งช่วยให้เห็นข้อเด่นข้อด้อยของศิลปะสาขาต่างๆ เพื่อนำไปพัฒนามุมมองและแนวการศึกษาวรรณกรรมวิจารณ์ในมิติอื่นๆ เพิ่มขึ้น ปัจจัยความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเหล่านี้นับเป็นข้อบ่งชี้ถึงทิศทางการวิจารณ์ของไทยในอนาคตว่า “การวิจารณ์ส่องทางให้แก่นัก” จะทวีความสำคัญและได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น เพราะองค์ความรู้เฉพาะทางวรรณกรรมวิจารณ์เพียงอย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องหยิบยืมแนวคิด วิธีวิทยาและทฤษฎีการวิจารณ์ของศิลปะสาขาอื่นมาร่วมเป็นแนวทางในการวิจารณ์เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งช่วยให้นักอ่านและนักวิจารณ์เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมรูปแบบใหม่ๆ รวมถึงนวัตกรรมในการสร้างผลงานของศิลปะสาขาที่ผสมวรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งของผลงานที่อาจจะเกิดเพิ่มมากขึ้นในอนาคต ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าองค์ความรู้แนวคิดทางทฤษฎี และวิธีวิทยาของ “ศิลปะส่องทางให้แก่นัก” จะกลายเป็นเครื่องมือและแนวทางสำคัญในการสร้างและพัฒนาผลงานของทั้งผู้สร้าง ผู้รับ และผู้วิจารณ์ต่อไปในอนาคต

4. วงการวรรณกรรม

วงการวรรณกรรมในทศวรรษนี้ตื่นตัวเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการเกิดกิจกรรมส่งเสริมและสนับสนุนทั้งการสร้างงานวรรณกรรม และการวิจารณ์อยู่เสมอ ทั้งในพื้นที่จริงและพื้นที่ออนไลน์ ซึ่งกลุ่มองค์กรและบุคคลในวงการวรรณกรรมที่น่าสนใจ ซึ่งดำเนินกิจกรรมและมีบทบาทต่างๆ มีดังนี้

องค์กรภาครัฐ ในช่วงหลังพบว่าองค์กรภาครัฐมีการดำเนินกิจกรรมในเชิงรุกมากขึ้น หรือเพื่อสื่อสารกับผู้รับในวงกว้างขึ้น เช่น กระทรวงวัฒนธรรมได้เปิดโทรทัศน์ออนไลน์ช่อง “สถานีวัฒนธรรม” เป็นรายการที่ให้ศิลปินแห่งชาติสาขาต่างๆ นำเสนอและกล่าวถึงผลงานศิลปะของตน เช่นเดียวกับสำนัก

ศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย (สศร.) และรัฐสภา (หน่วยงานหลักที่จัดการประกวดรางวัลพานแว่นฟ้า) ก็จัดกิจกรรมในสื่อออนไลน์เพิ่มมากขึ้น เช่น การจัดกิจกรรม flash talk สัมภาษณ์คนในแวดวงวรรณกรรมในกลุ่มต่าง ๆ ให้กล่าวถึง “20 ปี รางวัลพานแว่นฟ้า” ทั้งนักศึกษา อาจารย์ กวี นักเขียน ตัวแทนจากสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย ตัวแทนจากสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย ตัวแทนจากสมาคมผู้จัดพิมพ์ และกรรมการตัดสิน

องค์กรทางวรรณกรรม พบว่าหลังจากที่ ธเนศ เวศร์ภาดา ได้รับการคัดเลือกเป็นนายกสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยก็เริ่มมีกิจกรรมต่างๆ เผยแพร่ผ่านช่องทางออนไลน์เพิ่มมากขึ้น ทั้งการจัดกิจกรรมเสวนาทาง clubhouse และถ่ายทอดผ่าน Facebook live ของสมาคม ซึ่งไม่ได้กล่าวถึงเฉพาะงานวรรณกรรม แต่กล่าวถึงการแปรรูปจากงานวรรณกรรมเป็นละครโทรทัศน์ เช่น การเสวนาเกี่ยวกับละครโทรทัศน์เรื่อง “วันทอง” ที่ดัดแปลงจากเสภาขุนช้างขุนแผน และละครโทรทัศน์เรื่อง “ตะวันตกดิน” และ “กระเช้าสีดา” ที่ดัดแปลงมาจากนวนิยายของกฤษณา อโศกสิน เช่นเดียวกับ สกฤต บุญยทัต ที่ได้รับการคัดเลือกเป็นนายกสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทยก็มีการจัดทำรายการ Podcast “แสงส่องวรรณกรรม” ออกอากาศทุกวันจันทร์ พุธ ศุกร์ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์นักเขียนและผู้เกี่ยวข้องในประเด็นต่างๆ เพื่อให้เห็นความเคลื่อนไหวของแวดวงวรรณกรรม พร้อมกันนี้ยังมีการจัดทำนิตยสารออนไลน์ ชื่อ *บรรณาธร* เปิดรับเรื่องสั้นและกวีนิพนธ์และให้รางวัลด้วย และยังคง “โรงเรียนนักเขียน” เพื่ออบรมการเขียนงานวรรณกรรมในรูปแบบต่างๆ ให้กับผู้สนใจ ซึ่งในปัจจุบันปรับเป็นการอบรมผ่านสื่อออนไลน์แทน

ขณะเดียวกันสำนักพิมพ์กับร้านหนังสือ ต่างได้จัดที่ส่งเสริมการขายผลงานเขียนของนักเขียนในสังกัด และหนังสือในร้านของตน รวมทั้งยังมีการรวมกลุ่มของร้านหนังสือขนาดเล็กและสำนักพิมพ์ขนาดเล็กจัดงานสัปดาห์หนังสือของตนขึ้นด้วย พร้อมกันนี้ยังพบว่า ร้านหนังสือบุ๊คโมบี ร่วมกับ หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานครจัดค่ายงานเขียนเชิงสร้างสรรค์กรุงเทพมหานคร เป็นกิจกรรมการอบรมการเขียนให้ผู้สนใจ ซึ่งจัดต่อเนื่องมาตั้งแต่ พ.ศ. 2555 ขณะที่ร้านหนังสือ Readery จัดรายการ podcast ออนไลน์พูดคุยเรื่องหนังสือในประเด็นวรรณกรรมต่างๆ

ในกลุ่มของนักเขียน พบว่ามีการรวมตัวของนักเขียนส่วนภูมิภาค และการจัดกิจกรรมของนักเขียนเหล่านี้กระจายอยู่ในทุกภาค ทั้งกลุ่มนครในภาคใต้ กลุ่มนักเขียนลุ่มแม่น้ำโขง ที่อุบลราชธานี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มนักเขียนภาคเหนือ ซึ่งมีการรวมตัวกันในสื่อออนไลน์เพิ่มมากขึ้น เช่นเดียวกับการรวมตัวของนักเขียนทั้งจากสำนักพิมพ์ และเว็บไซต์การเขียนต่างๆ เพื่อจัดกิจกรรมต่างๆ กับนักอ่านอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวของนักเขียน 3 คนคือ กิ่งฉัตร พงศกร และ ปิยะพร ศักดิ์เกษม เปิดเว็บไซต์ “อ่านเอา” ที่จำลองบรรยากาศการอ่านงานวรรณกรรมในนิตยสารมาสู่พื้นที่ออนไลน์

นอกจากนี้ยังพบว่าในช่วงวิกฤตโควิดมีความตื่นตัวในการจัดกิจกรรมในแวดวงวรรณกรรมในสื่อออนไลน์เพิ่มมากขึ้นและมีความถี่เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นช่องทาง Clubhouse, Zoom, Facebook และ YouTube ทั้งการอบรม การวิจารณ์ และงานเขียนต่างๆ ซึ่งบางกิจกรรมจัดต่อเนื่องเป็นประจำทุกวัน เช่น รายการ “ถามหน่อยดิ” ของอาจารย์ขมิ้นกร บางคมบาง ที่จะผ่านทาง Clubhouse ก็ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวได้ แต่กิจกรรมนี้ก็มีข้อจำกัดประการหนึ่งคือ สำหรับผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกของ Clubhouse (ซึ่งมีข้อกำหนดว่าต้องได้รับยอมรับจากสมาชิกเดิมก่อนเท่านั้น และสมาชิกแต่ละคนสามารถรับรองเพื่อนที่สมัคร

เข้าใหม่ได้เพียง 2 คนเท่านั้น ซึ่งต้องใช้ผ่านโทรศัพท์มือถือระบบ IOS [หรือ I-Phone] เท่านั้น) ก็ไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้

อย่างไรก็ดี ปัจจัยที่ขาดหายไปที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญเพื่อสร้างความเข้มแข็งและแบ่งบานในกับ วงวรรณกรรมและการวิจารณ์วรรณกรรมในระยะยาวอย่างยิ่งย่น นั่นคือ การสร้างความร่วมมือระหว่าง บุคคลและกลุ่มบุคคลในแวดวงวรรณกรรม โดยมีการวางแผนกิจกรรมและการพัฒนางานวรรณกรรมร่วมกัน ในเครือข่ายต่างๆ อย่างเป็นระบบ ทั้งในระยะยาว ระยะกลาง และระยะสั้น เพราะในปัจจุบันพบว่า การทำงานส่วนใหญ่เป็นแบบต่างคนต่างทำ จึงเกิดความซ้ำซ้อน และขาดการวางจุดประสงค์ในระยะยาวร่วมกัน ดังจะเห็นได้ว่าบางครั้งองค์กรต่างๆ จัดกิจกรรมคล้ายๆ กัน จึงทำให้งานหรือกิจกรรมบางประเภทได้รับการ สนับสนุนมาก และบางประเภทไม่ได้รับการสนับสนุน กรณีที่เห็นได้ชัดคือในช่วงทศวรรษของการเข้าร่วมเป็น สมาชิกของประชาชนอาเซียนนี้ พบว่างานวรรณกรรมในกลุ่มประเทศอาเซียนได้รับความสนใจอย่างมาก ทั้ง การแปล และการจัดกิจกรรมเผยแพร่ แต่เมื่อพ้นช่วงนั้นมาแล้วกิจกรรมส่งเสริมวรรณกรรมในกลุ่มนี้ลดลงอย่าง มาก นอกจากนี้ยังขาดการดำเนินการจัดการสร้างเครือข่ายอย่างเป็นระบบ เพราะเครือข่ายส่วนใหญ่ผูกพัน อยู่กับความสัมพันธ์ส่วนบุคคล และเป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ เท่านั้น

5. ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับรัชกาลที่ 9

รัชกาลที่ 9 นับว่าทรงเป็นศิลปินสาขาวรรณศิลป์ที่มีผลงานพระราชนิพนธ์ และพระราชนิพนธ์แปล หลายชิ้น ซึ่งเป็นงานที่เป็นที่รู้จักและแพร่หลายในหมู่นักอ่านชาวไทยเป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระ มหาชนก นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ที่สนับสนุนกิจกรรมของงานวรรณกรรมในหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงรับสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ขณะเดียวกันก็ พบว่านักเขียนและกวีก็ได้สร้างงานเฉลิมพระเกียรติและเทิดพระเกียรติพระองค์ในวาระต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ ครั้นเมื่อทรงเสด็จสวรรคตก็พบว่า การสวรรคตของพระองค์ยังได้สร้างความแบ่งบานให้กับวรรณกรรมไทยกาลย อย่างมาก ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลผลกระทบที่ ร.9 มีต่อวงการและผลงานวรรณกรรมในมิติต่างๆ ดังนี้

5.1 ความแบ่งบานของงานวรรณศิลป์

แม้ว่าวรรณกรรมเทิดพระเกียรติมีการเผยแพร่อยู่แล้วตามวโรกาสเฉลิมพระเกียรติต่างๆ ตั้งแต่ สวรรคตจนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 9 นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเปิดพื้นที่และ กระตุ้นให้เกิดงานวรรณกรรมแสดงความอาลัยขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกวีนิพนธ์ ที่เคยขบเซาอย่าง มากในช่วงก่อนเกิดเหตุการณ์นี้ แต่ในช่วงเวลาเพียง 1 ปีระหว่างการสวรรคตถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระ บรมศพกลับเป็นแรงกระตุ้นอันสำคัญยิ่งที่ช่วยจุดไฟในการสร้างสรรค์ร้อยกรองแสดงความอาลัยให้เฟื่องฟูและแบ่ง บานในระยะเวลาอันสั้น มีผลงานทั้งจากศิลปินแห่งชาติ กวี และประชาชนทั่วไปในทุกกลุ่มอายุ และสาขาอาชีพ นับหมื่น จึงนับได้ว่าเหตุการณ์ในครั้งนี้กระตุ้นให้เกิด “ศิลปะไร้ชนชั้น” ขึ้นอย่างชัดเจนและเป็นรูปธรรมที่เผยแพร่ ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อออนไลน์ เพื่อสื่อสารความรู้สึกของประชาชนต่อพระมหากษัตริย์ได้อย่างเปิดเผยและเสรี โดยไม่มีข้อจำกัดของความถูกต้องของฉันทลักษณ์ และเรื่องราวที่น่าเสนอ ซึ่งกรมศิลปากรร่วมกับกองจดหมายเหตุ ใต้รวบรวมบทกวีดังกล่าวไว้เป็นมรดกของชาติสืบไป

บทร้อยกรองแสดงความอาลัยจำนวนมากที่เกิดขึ้น ในด้านหนึ่งเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงความรุ่มรวยทางวรรณศิลป์ของไทย โดยเฉพาะรูปแบบฉันทลักษณ์ดั้งเดิมอันหลากหลาย ทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย ซึ่งฉันทลักษณ์บางประเภทก็ไม่ใช่ที่รู้จักหรือไม่เป็นที่นิยมแล้วในปัจจุบัน เช่นเดียวกับเนื้อหาที่มีทั้งการสืบทอดและส่งต่อขนบทางวรรณศิลป์ดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นขนบการยกย่องกษัตริย์เป็นดังสมมุติเทพ พระโพธิสัตว์ และพระพุทธเจ้า จาริตการยกย่องและเฉลิมพระเกียรติ รวมถึงการแสดงความรักด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ต่างๆ ทั้งการใช้คำ การใช้ความเปรียบ และการใช้อุติพจน์ที่แสดงความโศกเศร้าเสียใจ และการแสดงความโศกาอาดูรต่างๆ ในอีกด้านหนึ่งยังมีการสร้างรูปแบบฉันทลักษณ์ใหม่ๆ ขึ้นด้วยการผสมผสานฉันทลักษณ์ต่างประเภทเข้าด้วยกัน และการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของกษัตริย์ในฐานะปुरुชนคนธรรมดา โดยสะท้อนผ่านฐานะของ “พ่อ” และความเห็นดีเห็นงามจากการตรากตรำทำงานหนักมาตลอดพระชนม์ชีพ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเอกสิทธิ์ของผู้ประพันธ์ที่มีอิสระเพิ่มขึ้นจากการสร้างสรรค์เนื้อหาที่แสดงความอาลัยและเทิดพระเกียรติได้อย่างเสรีมากขึ้น

อย่างไรก็ดี พื้นที่และความเฟื่องฟูของกวีนิพนธ์ที่เพิ่มมากขึ้น อันเป็นผลจากร่วมแสดงความอาลัยจากการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ยังคงมีกวีและผู้ประพันธ์บางคนยังคงสร้างงานประพันธ์ในประเด็นอื่นๆ สืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกันยังพบว่าแม้จำนวนบทกวีที่สร้างสรรค์ขึ้นหลังการถวายพระเพลิงพระบรมศพจะมีปริมาณลดลงไปมาก แต่ทว่าเชื้อไฟของการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์ของกวีนิพนธ์ที่ถูกจุดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ยังคงมีศักยภาพอยู่ หากแต่รอโอกาสที่เหมาะสมเพื่อเผยแสดงออกมา ดังจะเห็นได้จากกรณีของการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 หรือโควิด 19 นับตั้งแต่ พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความสูญเสียและส่งผลกระทบต่อจิตใจของคนเป็นจำนวนมาก นับเป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดบทกวีที่นำเสนอประเด็นและแง่มุมกับเหตุการณ์ในครั้งนี้เป็นจำนวนมากขึ้น ดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น

5.2 สำนักร่วม

ประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจจากการศึกษาวรรณกรรมโศกาลัยที่มีเป็นจำนวนมาก นั่นคือ สำนักร่วมของกวีและนักเขียนในฐานะตัวแทนของประชาชนชาวไทย ดังจะเห็นหลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนในเนื้อหาของบทกวีและเรื่องสั้นเหล่านั้นไม่เพียงแต่นำเสนออารมณ์ร่วมของผู้คนที่ต่างตกอยู่ในบรรยากาศของความโศกเศร้าอาลัย พร้อมทั้งแสดงความเสียใจและความอาลัยรักต่อการสวรรคตของพระองค์ ขณะเดียวกันยังร่วมกันประมวลภาพและเหตุการณ์ประทับใจ ความซาบซึ้ง และความระลึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อพสกนิกรที่คล้ายคลึง อันสะท้อนความทรงจำร่วมของผู้คนในสังคม

นอกจากนี้ยังพบว่าสำนักร่วมของผู้ประพันธ์อีกประการหนึ่งคือ ในช่วงท้ายของบทร้อยกรองแสดงความอาลัยจะปรากฏวลีซ้ำๆ ที่เน้นถึงความภาคภูมิใจที่ตนได้เกิดในแผ่นดินรัชกาลที่ 9 พร้อมแสดงความรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ที่ คล้ายๆ กันว่า *ขอเป็นข้ารองบาททุกชาติ* ๘ (พระ) สถิตในดวงใจไทยนิรันดร์ / ขอเทิดพระองค์ตราบนิรันดร์ / ขอจารึกนึกพระคุณตลอดไป แต่ในอีกแง่หนึ่ง การตอกย้ำสำนักร่วมด้วยถ้อยคำที่ซ้ำๆ กันเช่นนี้อาจเป็นการแสดงถึงการขาดความสามารถในการคิดใหม่ได้ด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังมีบทร้อยกรองแสดงความอาลัยอีกเป็นจำนวนมากที่ผู้ประพันธ์ถวายสัตย์ปฏิญาณไว้ว่าจะจดจำ สืบสาน และส่งต่อ ทั้ง “งานที่ทรงทำ” และ “คำพ่อสอน” ต่อไป ดังตัวอย่างที่นำมาเสนอให้เห็นเป็นรูปธรรมท้ายนี้ อาทิ

“คำพ่อสอน” พรศักดิ์สิทธิ์นิจันรินทร์

169)

“คำพ่อสอน” จงสถิตนิจันรินทร์

จักยึดมั่นตามรอยบาทที่ยาตรา (วันทนา วิเศษสกุลศักดิ์, 2560:

เป็นมิ่งขวัญชาวไทยตลอดกาล (ไพลเย็น, 2560: 219)

“คำสอน” ราษฎรจะขอรับใส่เกล้า ที่ ๘ เฝ้าสั่งสอนด้วยอุตสาห์
 ปวงพสกน้อมถวายบังคมลา ขอเป็นข้ารองพระบาททุกชาติไป (สวิตต์ ก่อมงคลกุล, 2560: 200)

“คำสอนพ่อ” ขอเดินตาม เทิดพระนามยิ่งชีวา
 ล้ำใจอาลัยลา เป็นข้าบาททุกชาติไป (พิมพ์ระวี โรจน์รุ่งสัจย์, 2560: 57)

ปวงข้าฯ ขอปณิธาน สืบปณิธานพระภูธร
ดำเนินตาม “พ่อ” สอน สืบถวาทชัฏกาลเทอญ (วรพล จรุงวนิชกุล, 2560: 64)

พระบาทสมเด็จพระภูมิพลมหาราช เกิดที่ชาติขอเทิดพระองค์พระทรงศรี
 สำนักในพระกรุณาทรงปรานี พระภูมิสถิตใจไทยนิรันดร์ (นภาลัย สุวรรณธาดา, 2560.1: 118)

ขอส่งองค์เทิดไถ้สู่สวรรคต ดวงตะวัน ณ ดวงใจไม่ดับสูญ
 ขอพระองค์ทรงสถิตบริบูรณ์ จักเทิดทูนประทับในใจนิรันดร์ (น้องแสนดี, 2560, 118)

5.3 คุณค่าของของวรรณกรรมโศกาลัย

คุณค่าของวรรณกรรมโศกาลัยมีหลากหลายแง่มุม นับตั้งแต่มิติทางประวัติศาสตร์พบว่า วรรณกรรมโศกาลัยในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่เป็นบันทึกเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของแผ่นดินเท่านั้น ขณะเดียวกันก็ยังเป็นการบันทึกภาวะอารมณ์ร่วมของปวงชนชาวไทยทั้งประเทศไปพร้อมกันด้วย อันนับเป็น มรดกความทรงจำร่วมที่กวีและผู้ประพันธ์ได้ย่อนทวนและบันทึกความประทับใจของตนที่มีต่อรัชกาลที่ 9 ทั้งจาก พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระราชดำรัส พระอัจฉริยภาพ รวมถึงพระเกียรติคุณต่างๆ ในด้านหนึ่งถือว่าการประมวลและบันทึกความทรงจำที่มีต่อรัชกาลที่ 9 และยังเป็นการเทิดพระเกียรติเพื่อให้เรื่องราวของ พระองค์ให้คงอยู่และเป็นมรดกสืบทอดต่อไปยังลูกหลานต่อไป

สำหรับมิติทางวรรณศิลป์แสดงให้เห็นว่า ผลงานวรรณกรรมที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เป็นเครื่องยืนยันให้เห็น ถึงคุณค่าทางจิตใจมากกว่าคุณค่าทางวัตถุ ซึ่งนับเป็นมรดกร่วมของชาติที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของกวี นิพนธ์ ดังจะเห็นได้ว่าไม่เพียงแต่เป็นการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ราชสดุดีและกวีนิพนธ์โศกาลัยให้เผยแพร่และเป็น ที่รู้จักแก่สาธารณชนในวงกว้างเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นการฟื้นฟูและสืบสานไว้เป็นมรดกวัฒนธรรมทางปัญญาอัน ทรงคุณค่าของชาติสืบต่อไป ด้วยการปลูกฝังให้เกิดความรัก ชื่นชอบ และภาคภูมิใจในงานวรรณศิลป์ของชาติ ให้กับประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะสำหรับเยาวชน เพราะวรรณกรรมโศกาลัยที่ประพันธ์ขึ้นในครั้งนี้ ไม่เพียงแต่ เป็นจะเป็นต้นแบบให้แก่เยาวชนในการสร้างสรรค์ร้อยกรองไทยให้เป็นมาตรฐานสืบต่อไปเท่านั้น แต่ยังเป็น การรักษามรดกของฉันทลักษณ์มรดกให้คงอยู่ไปพร้อมกับการสร้างสรรค์ฉันทลักษณ์รูปแบบใหม่ๆ ให้เพิ่มมากขึ้น อัน จะช่วยสร้างความมั่งคั่งและรุ่มรวยให้วรรณศิลป์ของไทยให้ยั่งยืนสืบไป นอกจากนี้กวีและผู้ประพันธ์จำนวนไม่น้อย ในฐานะตัวแทนของชาวไทยต่างตั้งมั่นพร้อมให้สัตย์ปฏิญาณว่าจะสืบสานมรดกต่างๆ ที่รัชกาลที่ 9 ทรงประทานไว้ ให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยสืบต่อไป

5.4 บทบาทสถาบันของรัฐและเอกชนกับการสนับสนุนและส่งเสริมความเป่งบานของวรรณกรรม โศกาลัย

หากมองในภาพรวมจะเห็นได้ว่า หน่วยงานและองค์กรทั้งของรัฐและเอกชน นับเป็นปัจจัยอันสำคัญยิ่งในการรวบรวมและถ่ายทอดเรื่องราวที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 ทุกมิติ โดยเฉพาะการจัดพิมพ์ทำหนังสือเกี่ยวกับพระองค์ขึ้นเป็นจำนวนมากเพื่อร่วมถวายความอาลัย ทั้งพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ พระอัจฉริยภาพ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาทที่นำเสนอแนวคิดและคำสอน (“คำพ่อสอน”) ต่างๆ โดยเฉพาะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ รวมไปถึงศาสตร์พระราชา หนังสือรวบรวมพระบรมฉายาลักษณ์ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระเมรุ และรวมถึงวรรณกรรมถวายอาลัยต่างๆ ซึ่งมีประชาชนผู้สนใจซื้อเก็บไว้เป็นที่ระลึกเป็นจำนวนมาก

เมื่อมองเฉพาะในวงวรรณศิลป์ก็พบว่า สถาบันทางด้านศิลปวัฒนธรรม และสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชน นับว่ามีบทบาทสำคัญที่ช่วยรังสรรค์ สืบสาน สนับสนุน สืบทอดและเผยแพร่วรรณกรรมโศกาลัยในครั้งนี้อย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงวัฒนธรรม กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร สำนักศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย และมหาวิทยาลัยต่างๆ อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่จัดงานอ่านบทกวีแสดงความอาลัยหลากหลายครั้ง และยังมีการจัดประกวดเรื่องสั้นเพื่อร่วมอาลัยพร้อมกันนี้ยังจัดทำหนังสือรวบรวมบทกวีจำนวนหนึ่งเพื่อเผยแพร่ ขณะเดียวกันกองจดหมายเหตุยังได้รวบรวมบทกวีจำนวนหนึ่งจากที่เผยแพร่บนหมื่นขึ้น นอกจากนี้กระทรวงวัฒนธรรมยังคัดสรรวรรณกรรมยอดเยี่ยมในรัชการที่ 9 ตามแนวศาสตร์พระราชา จำนวน 350 เรื่อง จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมที่รังสรรค์ขึ้นในครั้งนี้เป็นมรดกสำคัญที่จะส่งทอดต่อไปยังลูกหลานสืบไป

แต่น่าเสียดายว่า ความเป่งบานของงานศิลปะที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมากเหล่านี้ กลายเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นเฉพาะวาระ และขาดความต่อเนื่อง อีกทั้งหนังสือรวบรวมบทกวีแสดงความอาลัยส่วนใหญ่มักมีการเผยแพร่ในวงจำกัด และไม่เป็นที่แพร่หลายในสังคมวงกว้างมากนัก รวมทั้งยังขาดการจัดเก็บที่เป็นระบบ ทำให้มีผลงานในจำนวนมากขาดหายไป และสืบค้นไม่ได้แม้เหตุการณ์จะผ่านไปเพียงสองสามปีเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลงานที่เผยแพร่ในพื้นที่อินเทอร์เน็ต ขณะเดียวกันยังพบว่าความเฟื่องฟูของวรรณกรรมถวายความอาลัยคงมีอยู่แต่เฉพาะในช่วงเวลา 1 ปี นับตั้งแต่สวรรคตถึงการถวายพระเพลิงพระบรมศพเท่านั้น แต่หลังจากนั้นก็ลดลงมาก และจะมีการประพันธ์ขึ้นอีกเมื่อถึงวาระรำลึกเนื่องในวันคล้ายวันสวรรคต 13 ตุลาคมของทุกปีเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่า หากต้องการให้ความเป่งบานทางวรรณศิลป์ที่รังสรรค์ขึ้นในครั้งนี้อย่างเป็นมรดกสำคัญที่ส่งต่อไปยังลูกหลานได้อย่างเป็นรูปธรรม ก็ควรมีการรวบรวมและจัดเก็บงานศิลปะ อันรวมถึงงานวรรณศิลป์ที่สร้างสรรค์ขึ้นในเหตุการณ์นี้ไว้อย่างเป็นระบบเพื่อง่ายแก่การสืบค้นเท่านั้น ขณะเดียวกันยังต้องทำหน้าที่เผยแพร่งานศิลปะดังกล่าวให้ต่อเนื่องต่อไป ไม่ว่าจะเป็นการนิทรรศการถาวรที่นำเสนอความเป่งบานและเฟื่องฟูของงานศิลปะที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเพื่อให้ประชาชนผู้สนใจสามารถเข้าชมได้ตลอดเวลา พร้อมกันนั้นยังควรมีการส่งเสริมให้มีการศึกษา วิจัย และเผยแพร่ข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยงานวรรณกรรมรวมทั้งศิลปะดังกล่าวให้แก่ผู้คนในสังคม โดยเฉพาะเยาวชน นักเรียน นิสิตนักศึกษา เพราะไม่เพียงแต่เป็นการส่งต่อองค์ความรู้และต่อยอดความคิดด้านการสร้างสรรค์ทางศิลปะของไทยเท่านั้น ขณะเดียวกันยังเป็นการสืบทอดมรดกทางปัญญาอันเกี่ยวเนื่องกับรัชกาลที่ 9 ให้คงอยู่อย่างเข้มแข็งและยั่งยืนสืบต่อไปด้วย

6. นัยทางการศึกษา

การศึกษามีความสัมพันธ์และมีส่วนร่วมในการส่งเสริมและเผยแพร่งานวรรณกรรมและความเข้มแข็งให้กับวรรณกรรมวิจารณ์ ในปัจจุบันมีความคึกคัก เข้มแข็ง และเสริมพลังให้แก่กันอย่างน่าสนใจใน 2 แนวทาง คือ การศึกษาในระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

สำหรับการศึกษาในระบบเห็นได้ว่า การเรียนการสอนทางวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ในสถาบันอุดมศึกษาพัฒนาไปอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแสวงหาวิธีวิทยา แนวคิด และทฤษฎีใหม่ๆ ในการศึกษาวรรณกรรมเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดแง่มุมใหม่ๆ ในการศึกษางานวรรณกรรม ขณะเดียวกันยังมีแนวโน้มว่าจะมีการศึกษาในลักษณะการข้ามศาสตร์และข้ามศิลป์เพิ่มมากขึ้น เพื่อสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบและเนื้อหางานวรรณกรรม และวิธีวิทยาในการศึกษางานวรรณกรรม นอกจากการศึกษาในหลักสูตรแล้วยังมีความตื่นตัวของส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้ทั้งด้านวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์ทั้งในแวดวงวิชาการและผู้สนใจในวงกว้างเป็นจำนวนมาก ทั้งในรูปของบทความและบทวิจารณ์ทางวิชาการเผยแพร่ทั้งในรูปของหนังสือ/ตำรา และวารสารวิชาการทางด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ การจัดประชุมวิชาการ เสวนา และสัมมนาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ ซึ่งมีทั้งจัดโดยสถาบันการศึกษาเดี่ยวตามลำพัง และเป็นความร่วมมือกันจัดของภาคีเครือข่ายจากหลายสถาบัน ที่มีแนวโน้มว่าความร่วมมือกันจัดจะได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น ทั้งยังรวมถึงความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษาของไทยกับนักวิชาการและ/หรือสถาบันการศึกษาในต่างประเทศด้วย ซึ่งเป็นการเพิ่มองค์ความรู้ในด้านมิตินานาชาติขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตที่พบประการหนึ่งก็คือ ประเด็นศึกษาในปัจจุบันที่ได้รับความนิยมมักเน้นประเด็นเฉพาะที่แคบและเจาะลึก ทั้งในแง่ประเด็นและตัวบท มากกว่าที่จะศึกษาทิศทาง แนวโน้มของวรรณกรรมในภาพรวม หรือการศึกษาระแสหรือแนววรรณกรรมหนึ่งวรรณกรรมใดเป็นพิเศษ สำหรับการพัฒนาผู้สร้างพบว่าสถาบันการศึกษาหลายแห่งเปิดสอนหลักสูตร Creative Writing ซึ่งอาจารย์ผู้สอนส่วนใหญ่มักจะเป็นนักเขียนและกวี

อย่างไรก็ดี อาจารย์ผู้สอนทั้งหลักสูตรวรรณคดีและวรรณคดีศึกษาในปัจจุบันจำเป็นต้องเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปรับเปลี่ยนในการสร้างงานวรรณกรรมและการวิจารณ์วรรณกรรมทั้งในรูปแบบและเนื้อหาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันได้รับแรงหนุนจากความก้าวหน้าของเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แพลตฟอร์มใหม่ๆ ที่สร้างพื้นที่เผยแพร่วรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า วงการศึกษาในปัจจุบันยังอยู่ในฐานะผู้ตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่ยังมีอาจทำหน้าที่เป็นผู้เบิกทางใหม่ๆ อันนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมทางวรรณกรรมให้กับศิลปินผู้สร้างงานได้

ในแง่ของการศึกษาความเป่งบานของวรรณกรรมศอกาลัยหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ยังมีเป็นจำนวนน้อยและไม่แพร่หลายมากนัก จากการสำรวจพบว่ามีงานศึกษาเพียงแค่ 2 ชิ้น คือ 1) บทความ “อิทธิพลความเชื่อของศาสนาและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมศอกาลัย การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช” ของ ปราบภรณ์ ลิ้มปิลเสถียร และ 2) งานวิจัยของโครงการวิจัย “13 ตุลาคม 2559 กับความเป่งบานของศิลปะไทย” รวมถึงการศึกษาวรรณกรรมคัตสร จำนวน 350 เรื่องใน *วรรณกรรมยอดเยี่ยม ในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราชา*

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นว่า วรรณกรรมศอกาลัยยังเป็นพื้นที่ศึกษาที่น่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงวรรณกรรมศึกษา ทั้งในระดับอุดมศึกษาและบัณฑิตศึกษา เพราะมีข้อมูลอีกเป็นจำนวนมากสำหรับผู้สนใจศึกษา จึงนับว่าเป็นช่องว่างทางการศึกษาที่มีข้อมูลเป็นจำนวนมากที่สามารถสร้างประเด็นศึกษาใหม่ๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาวิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์ที่ความรุ่มรวยและหลากหลายซึ่งปรากฏในวรรณกรรมศอกาลัย การสืบ

ทอดและปรับเปลี่ยนขนบทางวรรณศิลป์ในวรรณกรรมโศกาลัย รวมถึงการศึกษา “ศิลปะส่องทางให้แก่นัก” และ “สหบท” ที่ปรากฏในวรรณกรรมโศกาลัย

ขณะเดียวกัน ในแวดวงการศึกษาทั้งในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ควรมีการนำเนื้อหาอันเกี่ยวเนื่องกับรัชกาลที่ 9 ในแง่มุมต่างๆ มาเป็นเนื้อหาในรายวิชา และ/หรือการสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างและเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 จากมุมมองของประชาชนผ่านรากฐานของงานวรรณกรรม รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระราชากับประชาชนที่เกิดขึ้นเองจากความสำนึกร่วมของคนไทยทั้งชาติ ประเด็นศึกษาและข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาเหล่านี้ไม่เพียงแต่สามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรหรือแนวทางในการศึกษางานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 9 อย่างเป็นระบบต่อไปได้ในอนาคต จึงเห็นว่า วงการศึกษาเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีบทบาทสำคัญทั้งในการต่อยอดและพัฒนาองค์ความรู้ให้ลุ่มลึกและรอบด้านมากขึ้น การสร้างกิจกรรมเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ให้กว้างขวางมากขึ้น รวมทั้งการจัดเก็บข้อมูลงานวรรณกรรมที่เบ่งบานขึ้นหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 ที่ง่ายต่อการสืบค้นและอย่างเป็นระบบสู่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ศึกษา และวิจัยต่อไปในอนาคต

ในอีกด้านหนึ่งคือ การศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นการศึกษานอกระบบการศึกษามีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น จนสามารถช่วยเสริมพลังให้กับงานวรรณกรรมในมิติต่างๆ ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการอุดช่องว่างในประเด็นและแง่มุมที่การศึกษาในระบบการศึกษายังไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ดังจะเห็นได้ว่าองค์กรวรรณกรรมต่างๆ ทั้งองค์กรภาครัฐ สมาคมทางวรรณกรรม สำนักพิมพ์ ร้านหนังสือหลายแห่งเปิดอบรมการเขียนเป็นจำนวนมาก ทั้งในพื้นที่จริงและพื้นที่ออนไลน์ให้ผู้สนใจทั่วไปได้เลือกเข้าร่วมตามความสนใจ ซึ่งมีทั้งแบบเสียและไม่เสียค่าใช้จ่าย ขณะเดียวกันยังพบว่ามียกเขียนจำนวนไม่น้อยที่ศึกษาด้วยตัวเอง แสวงหาความรู้และทดลองสร้างงานด้วยตนเอง และ/หรือบางครั้งก็มีการรวมกลุ่มระหว่างนักเขียนและ/หรือนักวิจารณ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขนาดเล็กทั้งในพื้นที่ออนไลน์และออฟไลน์เพื่ออ่านและวิจารณ์ผลงานซึ่งกันและกัน นับเป็นแนวทางพัฒนางานของสมาชิกภายในกลุ่มของตน

ขณะเดียวกันยังพบว่าองค์กรต่างๆ ได้ร่วมมือกับสถาบันการศึกษาและภาควิวรรณกรรมทั้งในและต่างประเทศเพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมความรู้ทางวรรณกรรมในอีกหลายลักษณะ ทั้งการจัดประชุมทางวิชาการ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ (workshop) การสัมมนา และการเสวนาต่างๆ ในหลายหลายประเด็น นับตั้งแต่ประเด็นเฉพาะทางวรรณกรรม ทั้งวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง วรรณกรรมเฉพาะแนว ทิศทางและภาพรวมของวรรณกรรม รวมถึงประเด็นเกี่ยวเนื่องกับวรรณกรรม อาทิ ลิขสิทธิ์ การปรับตัวจากวรรณกรรมสื่อพิมพ์ไปสู่ E-Book การวิจารณ์วรรณกรรม ทั้งการอบรมเพื่อสร้างนักวิจารณ์ การสร้างพื้นที่และเครือข่ายการวิจารณ์ รวมถึงการเผยแพร่ความรู้ แนวคิด และทฤษฎีการวิจารณ์ต่างๆ กิจกรรมที่เกิดขึ้นเหล่านี้ไม่เพียงแต่จัดในพื้นที่จริงเท่านั้น แต่ขยายไปสู่พื้นที่ออนไลน์เพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งบทบาทและความคึกคักในพื้นที่ออนไลน์ยิ่งทวีความหลากหลายทั้งในด้านพื้นที่ กิจกรรม และจำนวนผู้เข้าร่วม ซึ่งช่วยสร้างความตื่นตัวและเข้มแข็งให้กับงานวรรณกรรมเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ดี ความเบ่งบานของกวีนิพนธ์ถวายเป็นความอาลัยที่เกิดขึ้นตลอดช่วง 1 ปีเศษนั้น ได้สร้างความมั่นใจสำคัญประการหนึ่งให้กับงานวรรณกรรมของไทย นั่นคือ สังคมไทยมีศักยภาพในการเขียนกวีนิพนธ์ในระดับสูงและเมื่อมีสื่อออนไลน์เข้ามาสนับสนุน ทำให้ศักยภาพนี้ได้แสดงออกและเผยแพร่ในวงที่กว้างยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้ การศึกษาทั้งในระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยจำเป็นต้องต้องเข้ามาสนับสนุนความเบ่งบานและศักยภาพ

ที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่สืบต่อไป โดยไม่ควรปล่อยให้ไฟในการสร้างสรรค์นี้หุดหายไป รวมทั้งการสนับสนุนให้ศักยภาพของการสร้างและการเสกวินิพนธ์ในสังคมไทยเพิ่มสูงขึ้นด้วย ทั้งในเรื่องของรูปแบบและเนื้อหา โดยไม่จำเป็นต้องยึดโยงความเป่งบานที่เกิดขึ้นนี้เพียงแต่เฉพาะเรื่องราวของการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 และ/หรือสถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ควรพัฒนาให้กวีนิพนธ์สามารถสนองตอบกับทุกๆ เหตุการณ์ในสังคมได้ดังที่มีตัวอย่างให้เห็นบ้างแล้ว อาทิ กวีนิพนธ์โควิด กวีนิพนธ์ผลงานของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ และ ชัยภร แสงกระจ่าง หลายชิ้นทั้งที่เผยแพร่ในเฟซบุ๊กและในหนังสือรวมเล่มที่แสดงปฏิกิริยาต่อปรากฏการณ์ของเหตุการณ์ต่างๆ ของสังคมร่วมสมัยทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก

นอกจากนี้ยังพบว่า แม้ว่าที่ผ่านมาการศึกษานอกระบบจะแทบจะไม่มีส่วนร่วมในการศึกษาความเป่งบานของวรรณกรรมโศกาลัยหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เลย แต่ผู้วิจัยเห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวประกอบด้วยเครือข่ายที่มีศักยภาพเป็นจำนวนมาก ซึ่งมีความพร้อมที่จะเป็นผู้นำในการศึกษาและเผยแพร่องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาความเป่งบานของวรรณกรรมโศกาลัยของรัชกาลที่ 9 รวมถึงประเด็นศึกษาที่สืบเนื่องกับรัชกาลที่ 9 โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานะปัจจุบันที่คนในสังคมไทยต่างมีจุดยืนทางความคิดที่เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ต่างกัน ซึ่งมีคนบางกลุ่มในสังคมต่อต้าน สร้างข้อถกเถียงขององค์ความรู้ที่เกี่ยวกับกษัตริย์และสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เผยแพร่มาจากสถาบันภาครัฐและการศึกษา ทั้งในแง่ของการครอบงำ และการสร้างอำนาจการกดทับ รวมทั้งการตั้งคำถามกับแนวคิดและเรื่องราวอันเกี่ยวเนื่องกับกษัตริย์และสถาบันกษัตริย์ในหลากหลายแง่มุม การศึกษาตามอรรถาธิบายจึงเป็นพื้นที่กลางที่เป็นการสร้างองค์ความรู้จากทุกคนอย่างเท่าเทียม นับเป็นพื้นที่ทางเลือกที่เปิดกว้างให้กับผู้สนใจได้ศึกษาและเรียนรู้เรื่องราวของวรรณกรรมโศกาลัยและรัชกาลที่ 9 ได้เข้ามาสืบค้นได้อย่างสะดวกใจ ด้วยเหตุนี้จึงความสนับสนุนและส่งเสริมให้องค์กรต่างๆ ที่มีบทบาทสำคัญต่อการศึกษานอกระบบเข้ามามีเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมโศกาลัยและรัชกาลที่ 9 ในทุกมิติอย่างรอบด้าน ซึ่งพร้อมด้วยช่องทาง วิธีการถ่ายทอด และความเข้มข้นของข้อมูลและองค์ความรู้ที่หลากหลายเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สนใจทุกระดับมีโอกาสเลือกเสาะความรู้ที่ตนสนใจได้อย่างเสรี

7. นโยบาย

7.1 นโยบายสนับสนุนและส่งเสริมวรรณกรรมทั้งของภาครัฐ เอกชน และสถาบันการศึกษาไม่ควรผูกติดกับวาระ พิธีกรรม หรือการเฉลิมฉลองในโอกาสและวาระเท่านั้น โดยเฉพาะงานวรรณกรรมที่เกี่ยวกับรัชกาลที่ 9 แต่ควรให้ความสำคัญกับคุณค่าของงานศิลปะ โดยมุ่งสนับสนุนเน้นไปที่การพัฒนาศักยภาพและกระบวนการสร้างสรรค์ที่มีอยู่แล้วของนักเขียน กวี และ/หรือ ผู้รักสมัครเล่นที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์ โดยสร้างประเด็นในการหาจุดร่วมของคนในสังคมเพื่อนำเสนอผลงานศิลปะ เช่น สถานการณ์โควิดได้กระตุ้นให้เกิดประกวดและผลงานวรรณกรรมโควิดขึ้นจำนวนมาก ซึ่งยืนยันให้เห็นว่าผู้คนนำเสนอการมีส่วนร่วมต่อเหตุการณ์นี้ผ่านงานวรรณกรรม

7.2 การสนับสนุนศิลปวัฒนธรรมควรเป็นนโยบายระดับชาติที่ครอบคลุมในงานศิลปะทุกสาขา รวมถึงวรรณกรรม (ดังเช่นการสนับสนุนภาพยนตร์) ภาคส่วนต่างๆ ทั้งกระทรวงวัฒนธรรมและภาคีเครือข่ายทางวรรณกรรมต่างๆ ควรที่ส่วนร่วมในการวางนโยบายและแผนกิจกรรมเพื่อสนับสนุนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบทั้งในระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว โดยมีเป้าหมายร่วมกันที่ชัดเจน มิใช่เป็นการสนับสนุนแค่เรื่องเฉพาะกิจเท่านั้น ความสร้างร่วมมือกันในทุกภาคส่วนอย่างเข้มแข็งมากขึ้น ทั้งกลไกของรัฐ กลไกของประชาชน และกลไก

ขององค์กรอื่นๆ เช่น องค์กรเอกชน องค์กรการศึกษา เพื่อสร้างการพัฒนาทั้งองค์ภาพของวงการศิลปวัฒนธรรมไทยไปพร้อมกัน

7.3 รัฐควรทำหน้าที่เป็นผู้สนับสนุนทั้งในนโยบายและทุนเพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการพัฒนาวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบทั้งกระบวนการ ทั้งการสร้างประชาคม ผู้สร้าง ผู้เสพ นักวิจารณ์ สำนักพิมพ์ เวทีประกวด รวมถึงสมาคมและกลุ่มองค์กรทางวรรณกรรมต่างๆ ในเบื้องต้นรัฐอาจเป็นเพียงผู้ให้ทุนสนับสนุน ขณะที่การดำเนินการควรจะเป็นหน้าที่ของสมาชิกในประชาคมวรรณกรรมนั้นเป็นผู้ดำเนินการเพื่อให้ประชาคมที่เกิดขึ้นนี้ขับเคลื่อนด้วยตัวเองอย่างเป็นธรรมชาติ ดังเช่นในกรณีของการสนับสนุนและสืบทอดความเป้งบานของกวีนิพนธ์ที่เป็นผลจากการสวรรคตของรัชกาลที่ 9 อาจเริ่มต้นจากการสร้างพื้นที่กลางหรือประชาคมทางกวีนิพนธ์ ซึ่งควรมีสมาชิกจากทุกภาคส่วนของวงวรรณกรรม เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมและกลไกของการพัฒนาศักยภาพและคุณภาพของงานอย่างรอบด้านและเหมาะสม ตั้งแต่การเปิดพื้นที่ในการเผยแพร่งานเขียนอย่างอิสระ โดยไม่จำกัดรูปแบบและเนื้อหา สำหรับ “นักเขียนมือใหม่” อาจยังไม่ต้องเน้นความถูกต้องในการเขียน แต่ควรกระตุ้นให้เกิดความกล้าที่จะสร้างสรรค์ผลงาน จากนั้นจึงค่อยๆ ปรับแก้ในเรื่องของความถูกต้องของงานเขียนต่อไป การเปิดให้ผู้สนใจเข้ามาอ่านผลงานที่เผยแพร่ได้อย่างเสรี การเปิดพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ อย่างเปิดกว้างและเป็นอิสระ ขณะเดียวกันก็เปิดช่องทางในการพัฒนาการเขียน ทั้งจากการวิจารณ์ การอบรมการเขียน รวมถึงการมีผู้เชี่ยวชาญในคำแนะนำ ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การเปิดเวทีการประกวดเพื่อสร้างมาตรฐาน และพัฒนาคุณภาพของผลงาน โดยอาจเริ่มจากพื้นที่ออนไลน์ เพราะเสียค่าใช้จ่ายต่ำ เข้าถึงง่าย และเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยสร้างความรู้สึกว่ากวีนิพนธ์ไม่ใช่เรื่องยาก และไม่ได้ออกห่างจากชีวิตเหมือนที่ผ่านมา

สรุป

โครงการวิจัย “13 ตุลาคม 2559 กับความเป้งบานของศิลปะไทย” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากธนาคารกสิกรไทยและคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ 1) ศึกษาและวิเคราะห์ความเป้งบานของศิลปะ 5 สาขา คือ วรรณศิลป์ ทศนศิลป์ ศิลปะการละคร สังคีตศิลป์ และ ภาพยนตร์ นับตั้งแต่ 13 ตุลาคม 2559 จนถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพอันเป็นผลจากสำนึกร่วมที่เกิดขึ้นในหมู่พลชนิกกรทั่วไป 2) สกัฒบทเรียนจากการตื่นตัวของศิลปะในครั้งนี้ซึ่งเกิดขึ้นในทุกกระดับของสังคมไทยว่าสามารถสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้อย่างไร และเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมได้อย่างไร และ 3) ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับทิศทางการกำหนดนโยบายจากพื้นฐานของศักยภาพของศิลปวัฒนธรรม โดยปรับ “ข้อยกเว้น” คือความตื่นตัวในช่วงสั้น ๆ ให้เป็น “กฎเกณฑ์” อันได้แก่แนวทางการดำรงชีวิต อันจะเอื้อให้สังคมไทยดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางวิกฤตการณ์นานัปการในระดับโลก

งานวิจัยขยายกรอบการศึกษาออกไปมากกว่าโจทย์วิจัยที่ตั้งไว้ กล่าวคือ ไม่เพียงแต่ศึกษาวรรณกรรมที่เป้งบานขึ้นหลังการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 9 เท่านั้น แต่ยังศึกษาวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) เพื่อช่วยให้เข้าใจทั้งการก่อตัว ความเป้งบานและความคลี่คลายของวรรณกรรม ได้อย่างลุ่มลึก ครบถ้วนและรอบด้านมากขึ้น

ผลการวิจัยในครั้งนี้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ทั้ง 3 ประการ กล่าวคือ จากการศึกษาและวิเคราะห์วรรณกรรมโศกาลัยที่เกิดขึ้นตั้งแต่หลังการสวรรคตจนกระทั่งถึงพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสามารถสร้างองค์ความรู้อันเป็นระบบเกี่ยวกับวรรณกรรมโศกาลัยที่เป้งบานขึ้นมาได้ ขณะเดียวกันยังได้รวบรวม

บรรณานุกรมของวรรณกรรมโศกาลัยที่ได้ศึกษา เพื่อเป็นคลังข้อมูลดิบในรูปของจดหมายเหตุ (archival materials) ที่เกี่ยวกับวรรณกรรมโศกาลัย อันจะประโยชน์ในการสืบค้นเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาและวิจัย เฉพาะเรื่องต่อไปตามความสนใจของนักวิชาการ เนื่องจากพบว่าในปัจจุบันข้อมูลของวรรณกรรมโศกาลัยที่แบ่งบานอย่างมากในช่วงเวลานั้นกลับสืบค้นได้ยากมากขึ้นภายหลังจากที่พระราชพิธีถวายพระเพลิงสิ้นสุดลง รวมทั้งยังขาดหน่วยงานกลางที่รวบรวมผลงานดังกล่าวไว้เป็นระบบเพื่อสะดวกในการสืบค้นต่อไป

ในแง่บทเรียนที่สกัดได้จากการวิจัยครั้งนี้ ชี้ให้เห็นทั้งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของวงวรรณกรรมในภาพรวม และกรณีเฉพาะของวรรณกรรมโศกาลัย นับเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการปลูกและพัฒนาศักยภาพทางวรรณศิลป์ของบุคคลและชุมชนที่มีอยู่แล้วให้ความเข้มแข็งมากขึ้น จนสามารถเป็นแรงขับเคลื่อนของวงวรรณกรรมและศิลปวัฒนธรรมของไทยได้ในหลากหลายมิติ ทั้งในแง่ของการสร้างนวัตกรรมให้กับงานวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ด้วยการสนับสนุนของเทคโนโลยี รวมถึงมีจินตนาการในแง่มุมต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น จุดเน้นของโครงการที่ให้ความสำคัญกับ “ศิลปะส่องทางให้แก่นัก” และ “การวิจารณ์ให้แก่นัก” นับเป็นแนวคิดเชิงทฤษฎีที่สำคัญอันช่วยชี้ให้เห็นศักยภาพของ “โครงสร้างลึก” ของไทย นั่นคือ ความแข็งแกร่งที่มีอยู่ในระดับของชุมชน อันเป็นกรอบให้ช่างฝีมือและศิลปินหลายสาขาทำงานอยู่ในประชาคมเดียวกัน โดยมีกระบวนการเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ข้ามสาขา (cross-disciplinary) และระหว่างสาขา (interdisciplinary) อันเป็นระบบที่สนับสนุนความเป็นอันหนึ่งอันเดียวและการแลกเปลี่ยนความรู้และความเป็นในรูปของทวิวัจน (dialogue) ซึ่งเป็นพลังสร้างสรรค์ในการขับเคลื่อนสังคมไทยทั้งความเปี่ยมของวรรณกรรมถวายความอาลัย และความเติบโตของวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ในประเทศไทยต่อไปในอนาคต

ในช่วงท้ายของงานวิจัยได้นำเสนอแนะทางการศึกษาและนโยบายในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับวรรณกรรมโศกาลัย รวมถึงวรรณกรรมและวรรณกรรมวิจารณ์ของไทยในภาพรวมด้วย ซึ่งเป็นทิศทางของการกำหนดนโยบายจากพื้นฐานของศักยภาพของข้อมูลจากรากฐานของงานวรรณกรรมไทยอย่างแท้จริง อันจะเอื้อให้สังคมไทยดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงท่ามกลางวิกฤตการณ์นานัปการในระดับโลกต่อไป

บรรณานุกรม

- กนกวรรณ บุญช่วยชัย. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัย
ศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กรกช สิริกัญญกุล. (2560). “สายพระเนตรเมตตาตามาลิ้นแล้ว”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วน
อาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 60. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กรพล ไวยวิยะ. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา
มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กรองแก้ว เจริญสุข. (2560). “พระสถิตในจิตชนทุกหนแห่ง”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 63. กรุงเทพฯ: สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- กฤษณ์ หิรัญวัฒนา. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสน
ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กว่าชิน บางคมบาง. (ผู้ประสานงานการผลิต). (2557). *The 10 Bucket List Books of 100 Reader (10 เล่มโปรด 100 นักอ่าน)*.
กรุงเทพฯ: คมบาง.
- กวีตีสาม. (นามแฝง). (2560). “สายพระเนตรเมตตาตามาลิ้นแล้ว”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วน
อาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 60. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ก้องภพ รื่นศิริ. (2560). “ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 65. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- กั้งเอง. (2560). “สายพระเนตรเมตตาตามาลิ้นแล้ว”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*.
คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 60. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กานติ ณ ศรีธา. (2560). “พระยังอยู่คู่ฟ้าไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 67. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- กิตติกร สุขทวี. (2560). “องค์ภูมิพล...จะสถิตในดวงใจประชา...นิรันดร์”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 69. กรุงเทพฯ:
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- กิริติ ธนไชย. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 8-9.
กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ‘กุดจี’ (นามแฝง) หรือ พรชัย แสนยะมูล. (2560). “ความรักสีดำ”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*.
หน้า 100-101. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- กฤษณ์ รื่นมณ. (2560). “ภักดีมีนนิรันดร์กาล”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*.
คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 65. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ, (คุณหญิง). (2560.1). “อัครศิลปิน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 61. กรุงเทพฯ: สำนัก
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2) “นวมินทรมหาราชสิริวาท”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราธิราชวาทราชสดุดี :
ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 27. กรุงเทพฯ:
คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.

- กุลนารี ราชปรีชา. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 10-11. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกรียงไกร ช้องเฮงแสง. (2560). ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เกศรา พรหมนิมิตกุล. (2560). “ภักดีมั่นนิรันดร์กาล”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 65. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เกียรตินคร. (นามแฝง). (2560). “ภักดีมั่นนิรันดร์กาล”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 66. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- แกมกาญจน์ พิทักษ์วงศ์. (2560.1). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 11-13. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2560.2). “เรื่องเล่าจากรูป”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 71. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ชนิษฐา ธรรมทัต. (2560). “ภักดีมั่นนิรันดร์กาล”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 66. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชรรค์ชัย บุญปาน. (2560). “น้ำตาฟ้าห่มฟ้า”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 73. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ขวัญชนก ทองล้วน. (2560). “ประทับอยู่ในทรงเป็นดวงใจ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 69. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ขวัญจิต ศรีประจันต์. (2560). “กลอนเพลงอีแซว ถวายอาลัย พ่อหลวง ร. 9”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 75. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ขวัญเรือน สงสังข์, ธนสาร สาสังข์ และ สิริยา นภาพร. (2560). “อาลัยมหाराชาแผ่นดินไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 70. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เขมาพร ไข้วเจริญ. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- โขงรัก คำไพโรจน์. (2560). “‘รักในหลวง’ ในทรวงนี้จะนิรันดร์”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 118-121. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- ครอบครัวรัตนบัณฑิต และครอบครัวสุภาพันธุ์. (2560). “อาลัยมหाराชาแผ่นดินไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 70. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ครูไผ่ เมืองคอน. (นามแฝง). (2560). “อาลัยมหाराชาแผ่นดินไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 72. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- คีตาเก. (นามแฝง). (2560). “อาลัยมหाराชาแผ่นดินไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 72. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- จตุพร มีสกุล. (2556). การศึกษา “วรรณกรรมโศกาลัย” ในสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะวรรณคดีเฉพาะประเภท. ปรินญาอักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จรรณิห์ ตัวโหวด. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 14-15. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จรัสรัตน์ สารินทร์. (2560). “อาลัยมหาราชแผ่นดินไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 72. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จักรินทร์ สร้อยสูงเนิน. (2560). รากหญ้าอาลัย . ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 75. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จันทร์เพ็ญ จันทนา. (2560). “รากหญ้าอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 75. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จำนง สมจิริง. (2560). “รากหญ้าอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 76. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จำเริญลักษณ์ ทองล้วน. (2560). เปรื่องศิลป์ – เปี่ยมศาสตร์. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 76. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “สุดแผ่นดิน”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 44-45. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). “เปรื่องศิลป์ – เปี่ยมศาสตร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 76. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จินดิษฐ์ ละอองปักษิณ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 16-17. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตาภา บางนาชาติ. (2560). “พระบารมีคุ้มแผ่นดิน”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จิตตาภา สารพัฒน์ก ไชยปัญญา ชนิกานต์ กุเกียรติ์ กันต์พิ สมจิตร ศรีญญา ขวัญทอง และ จุฑามาศ ศรีระชา (2564, มิถุนายน) *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ* 6(6) : 190-230.
- จิตนา กล้ายประยงค์. (2560). “เพลงสงคาลัยพวงพวงความอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 78. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จิตรมณี คุณธรรมพงศ์. (2560). ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- จิตรา ก่อนันทเกียรติ. (2560). “นิราศกษัตริย์นิวัตสวรรค”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 90-93. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- จินห์วรา ช่วยโชติ. (2560). “กาแฟจากยอดดอย ‘อราบิกาแม่หลอด’”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

- จิรวัดน์ นโนสารกิจ. (2560). “เปรี๊ยะศิลป์ – เปี่ยมศาสตร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอวล*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 77. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จิระนันท์ พิตรปรีชา. (2560.1). “ทิพย์ธारा”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 77. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- จิราภรณ์ สุนทรธรรม. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 18. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุฑาภักดิ์ รันพันธ์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 19. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จุฬา ยิ่งดำเนิน. (2560). “เปรี๊ยะศิลป์ – เปี่ยมศาสตร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอวล*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 77. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เจตนา นาควัชร. (2555). *ทางสายกลางแห่งการวิจารณ์*. กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์.
- _____. (2558). *จุดยืนของมนุษยศาสตร์*. กรุงเทพฯ: คมบาง.
- _____. (2560). *การวิจารณ์กับทวิวัจน์ข้ามชาติ*. กรุงเทพฯ: คมบาง.
- เจน สงสมพันธุ์. (2560.1). “เพลงพ่อ”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 52-55. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.2). “เพลงของพ่อ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอวล*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 80. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เจริญ มาลาโรจน์. (2560). คำพ่อ. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 79. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- เจริญขวัญ. (นามแฝง). (2554). นีหรือคือประเทศของข้าพเจ้า ใน *รวมวรรณกรรมการเมือง วรรณกรรมพานแว่นฟ้า ครั้งที่ 10*. (171-172) กรุงเทพฯ: สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
- ใจ กัลหะรัตน์. (2560). “เพลงของพ่อ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอวล*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 80. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ฉวีวรรณ พันธุ. (2560). “สตัยข้าพระบาท”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 81. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ชนะชัย นิราศไทรก, สามเณร. (2560). ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชนะพล ปานสมบัติ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 20-21. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชมจันทร์ (นามแฝง). (2554). *ใต้ร่มใบไม้ศักดิ์*. นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ”. กรุงเทพฯ: บริษัทสถาพรบุ๊ค จำกัด.
- _____. (2554). *ลูกไม้ที่รัก*. นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ”. กรุงเทพฯ: บริษัทสถาพรบุ๊ค จำกัด.
- ชมพร เพชรอนันต์กุล. (2560.1). “น้าตาไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 83. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

- _____. (2560.2). คำนี้ถึงประโยชน์ส่วนร่วมของชาติ. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราชินวาทราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 65-88. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร
- _____. (2560.3). “กราบฟ้าแสนอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 81. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.4). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 89. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- خميار บางคมบาง. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 103-104. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- خميار แสงกระจ่าง. (2560.1). *แผ่นดินโดยใจ*. กรุงเทพฯ: คมบาง.
- _____. (2560.2). ถวายจงรักด้วยอักษร ใน ปณิธิ พจนานิตกษ. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 26-37. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). ถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 82. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชลธิรา สัตยวิวัฒนา. (2550). *วิจารณ์ร้อยวิจารณ์: ตำนานวรรณคดีวิจารณ์แนวร้อยสร้างและสืบสาน* มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ชลลดา ปะการัง. (2548). ลุงเย็น คนสามัญ “เรื่องไม่ธรรมดา ของชาวนาธรรมดา”. กรุงเทพฯ: โครงการสื่อเพื่อการพัฒนา.
- ชวาลา ชัยมีแรง. (2560). “มหาราชอัครศิลปินเรื่องรุ่งนรินทร์สมัย”. ใน ปณิธิ พจนานิตกษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 94-95. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- ชวิน พงษ์ผจญ. (2560.1). “รำลึกพระมหาสัตว์”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 85. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “ถวายบังคมลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 83. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 22-23. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัชพล ไชยพร. (2560). “สถมวารานุสรณ์”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 87. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 24-25. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยวลี ศรีสุโข, แพทย์หญิง. (2560). “ดั่งสายฟ้าฟาด”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 86. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชัยณรงค์ วีระมโนกุล. (2560). “ดั่งสายฟ้าฟาด”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 86. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- ชัยพร ทับพวาอินท์. (2560). “ดั่งสายฟ้าฟาด”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 91. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชัยวัฒน์ สีแก้ว. (2560). “ถวายอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 91. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชาครียา (นามแฝง). (2546). *กลับบ้านเราเนะ รักรออยู่*. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.
- ชาครียา (นามแฝง). (2546). *กลับบ้านเราเนะ รักรออยู่*. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.
- ชาญชัย คงเพียรธรรม. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 26. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาติ หงส์เทียมจันทร์. (2560). “ถวายอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 91. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชานปวีชน ทัดแก้ว. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 95. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชำนาญ ทองดี. (2560). “ถวายอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 92. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย. (2560). “ถวายอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 92. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชิตะวา มุนินโท. (2560). “เพื่อพ่อ”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 110-113. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- ชินกร ไกรลาส. (2560). “สำนึกพระมหากษัตริย์คุณ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 93. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชุติมา แสนทวีสุข และครอบครัว. (2560). “สำนึกพระมหากษัตริย์คุณ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 96. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชูชาติ ชุ่มสนิท. (2560). “องค์อมรภูมิพลดลสวรรค์”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 89. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2558). *อ่านใหม่เมืองกับชนบทในวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : อ่าน.
- _____. (2559). *สังนิมมหัสจรรย์ในงานของกาเบรียล การ์เซียมาร์เกซ, โทมัสมอร์ริสัน และวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- _____. (2560). *นายคำ: ตำนานนักเขียนโลก*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- เชิดพล สาริตถภัทร. (2560). “มีดฟ้ามีดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 96. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- โชคชัย บัณฑิต. (2560.1). “ความคิดถึงซึ่งสถักประจักษ์แล้ว”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 91. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “จากวันนั้นจวบวันนี้”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 46-48. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.

- _____. (2560.3). “คีนมิตมิดก็สว่างอยู่กลางทรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 99. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- โชษิตา มณีใส. (2560). “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าฯ”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 93. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ไชยเชษฐ. (นามแฝง). (2560). “คีนมิตมิดก็สว่างอยู่กลางทรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 99. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ไชยปรกรณ์ พุทธิธรรมา. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 27-28. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาดา อารัมภ์. (2560.1). “คีนมิตมิดก็สว่างอยู่กลางทรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 100. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 29. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาดา อรุณเวช อารัมภ์. (2560). “แก้วจักรี”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 95. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ฐาปกรณ์ จิตติเลิศวุฒิ. (2560). “คีนมิตมิดก็สว่างอยู่กลางทรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 100. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- จิรัฏฐ์ เฉลิมแสนยากร. (2562). *วรรณกรรมคำดัง*. กรุงเทพฯ: กลุ่มพิมพ์.
- ณรงค์ จันทร์พุ่ม. “คีนมิตมิดก็สว่างอยู่กลางทรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 100. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ณรงค์ชัย ปิฎกรัต. (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลั่วน* *อวลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 102. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ณัฐกร หล่อวัตร. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 30-31. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐฤช ตะเกาน้อย. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 32-33. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐวุฒิ แสงพันธ์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 34. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐภาณี พสุนธราธรรม. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธี* *ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 35. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงตะวัน. (นามแฝง). (2546). *แผ่นดินหัวใจ*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

- ดวงมน จิตรจันทน์. (2551). วรรณคดี กับ วรรณคดีสโมสร. เอกสารประกอบการประชุมใหญ่ประจำปี โครงการวิจัย “สถานะและบทบาทของวรรณคดีวิจารณ์ในการศึกษาวรรณคดีไทย” ระหว่างวันที่ 24-25 กรกฎาคม 2551 ณ โรงแรมไดมอนต์ พลาซ่า จังหวัดสุราษฎร์ธานี.
- _____. (2552). โลกทัศน์และพลังสุนทรีในวรรณกรรมไทย (2520-2547). วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์. 15(1-2): 2-17.
- _____. (2560). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้ำตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 36. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน จิตรจันทน์ และคณะ. (2555). การวิจารณ์บนเส้นทางวรรณคดีศึกษา. มหาสารคาม: อินทนิล.
- ดวงรัตน์ กลมวาทิน. (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 103. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ดารารัตน์ มีศรี. (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 102. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). (2560). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (บรรณาธิการ). (2562). วรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราช. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ดุสิต คร่ำสุข. (2560). “วิศกรรมดุจดั่งชาติทวยราษฎร์พ้นยากจน”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน. หน้า 97. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ต้นตระกูลกรนต์. (นามแฝง). (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 103. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ตรีศิลป์ บุญขจร. (2551). จากวรรณคดีศึกษาสู่วัฒนธรรมศึกษา: การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (2551) เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยาครั้งที่ 7 ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรม ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสลรินธร
- _____. (บรรณาธิการ). (2552). เรียงร้อยถ้อยวิจารณ์: รวมบทวิจารณ์คัดสรรสาขาวรรณกรรมและภาพยนตร์. กรุงเทพฯ: สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.
- _____. (2553.1). ด้วยแสงแห่งวรรณคดีเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศูนย์วรรณคดีศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2555). สายธารตรีศิลป์นิพนธ์: รวมบทความคัดสรรของรองศาสตราจารย์ ดร. ตรีศิลป์ บุญขจร. กรุงเทพฯ: ศูนย์วรรณคดีศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (บรรณาธิการ). (2556). อาเซียน จากมิติวรรณกรรม: อดีตถึงยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ: ศูนย์วรรณคดีศึกษา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ต่อเกียรติ เงินทอง. (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 103. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ตุ๊กตา ลิ้มตระกูล. (2560). “เสียงร่ำไห้โศกครวญ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 105. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ตุลย์ ไวยูเกียรติ. (2560). “น้ำตาเดียวกัน”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). ถวายจงรักด้วยอักษร. หน้า 108-109. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.

- ตุลยา ตันท์กำเนิด. (2560). “ธ สถิตในดวงใจตราบนิจรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 105. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เดชิตา. (นามแฝง). (2557). *เพลงรักรอยฝัน. นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก”*. กรุงเทพฯ: มายดรีม
- เตือนใจ บัวคลี. (2560). “ภูมิพลมหาธรณินทร์ปิ่นจักรี”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 99. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ทวีสิทธิ์ ประคองศิลป์. (2560). “89 พรรณนาแห่งภูมิพลแผ่นดิน”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 101. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ทศพล ศรีพุ่ม. (2560.1). “ทุกราษฎร์รักราชเป็น นึ่งน้อม”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 103. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 37. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทองแถม นาถจำนง. (2560). “ธ สถิตในดวงใจตราบนิจรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 106. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทองย้อย แสงสินชัย. (2560.1). “จากนี้ตราบนิจรันดร์”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 105. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “ของมีความเพียรที่บริสุทธิ์ มีปัญญาที่เฉียบแหลม กำลังกายที่สมบูรณ์”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวนิพนธ์ไตรภพราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 127-144. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- ทัฬหีพิสิษฐ์ โสทธิเสวี. (2560). “ภัทรมหาราชานุสรณ์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 110. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทิวา สารจุฑะ . (2560). “84/85 [พ่อหลวงของปวงไทย]”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 76-77. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- เทพฤทธิ์ ส่างด๊ะ, สามเณร. “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ธงชัย ดิษโส. (2547, กรกฎาคม-ธันวาคม) “การปรับเปลี่ยนด้านเนื้อหาและศิลปะการใช้ภาษาในวรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช: ความสอดคล้องกับยุคสมัยการเปลี่ยนแปลงของสังคม”. *วารสารศิลปศาสตร์*. 4(2): 1-40.
- ธงทอง จันทรางศุ. (2560). “ภัทรมหาราชานุสรณ์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 114. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 38-39. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธัญญา พิพิธวนิชการ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 40-41. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2556). *กบฏวรรณกรรม บทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และการเมืองในวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- ธวัชรัตน์ ยอดนุ่น. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ธัชชิต สกฤททอง. (2560). “พระบรมฉายาลักษณ์สลักจิต”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 117. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธัญญา สังขพันธานนท์. (2556). *วรรณคดีสี่เที่ยวกระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: นาค.
- _____. (2556). *ผู้หญิงยิ่งเรือ: ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: นาค.
- _____. (2559). *แว่นวรรณคดีทฤษฎีร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: นาค.
- ธานีรัตน์ จัตุหะศรี. (2560.1). “น้อมรกรกธิดาเจ้าสยามินทร์”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 107. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 42. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธิดิภัทร จรุงชัยกุลเจริญ. (2560). “ภัทรมหาราชานุสรณ์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 115. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธีรวัฒน์ กล่าวกเลี้ยง. (2560.1). “เทิดภูมิินทร์เหนือวิญญาน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 109. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “พระบรมฉายาลักษณ์สลักจิต”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 115. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 43. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นงลักษณ์ ทองล้วน. (2560). “บัวกลางใจ”. “พระบรมฉายาลักษณ์สลักจิต”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 117. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นภา กล้วยไม้. (2560). “ทำความดีน้อมถวายให้ทรงธรรม”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 111. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- นนทวรรณ บุญวงศ์. (2560). “ขอเป็นข้าราชการทุกชาติไป”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 113. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- นพพร ประชากุล. (2552.1). *ยกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- _____. (2552.2). *ยกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- นภดล จันทร์เพ็ญ. (2560). “89 พรรษามหาภูมิพล”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 115. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- นภาลัย สุวรรณธาดา. (2560.1). “วันภูมิพล”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 117. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานของความดี”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราธิราชราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 167-188. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- _____. (2560.3). “น้าตาแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 118. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- _____. (2560.4). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 44. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นริศ รอดแดง. (2560). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 46. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- น้องแสนดี. (นามแฝง). (2560). “น้ำตาแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 118. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นักรบ มูลมานัส. (2560). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 94. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นัทธนี ประสานนาม. (2551.1). เสียงเพรียกจากท้องน้ำ: เรื่องเล่ากับการเมืองเรื่องอัตลักษณ์. อ่าน 1(2): 196-207.
- _____. (2551.2). โดยนัยนี้ อีกนัยหนึ่ง: นัยอันหลากหลายในตัวบททางวัฒนธรรม. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- _____. (2556). นิยามแห่งนิยาย: เรื่องเล่าสมัยใหม่ในปริทัศน์การเมืองวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการสร้างสรรค์และพัฒนาเอกสารวิชาการทางวรรณคดี ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- _____. (2560). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 47. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นัทธนี ประสานนาม และ ชีระ รุ่งธีระ. (2557). เพื่อก้าวข้ามสะพานที่พาดข้าม: การศึกษารวบรวมบทกวีและบรรณานุกรมงานวิจัยทางด้านวรรณกรรมไทยร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: ภาควิชาวรรณคดีและคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับสำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย กระทรวงวัฒนธรรม.
- นันทา ขุนภักดี. (2560.1). “กวีวิจนาโคกาลัยรำลึกในพระมหากษัตริย์”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน. หน้า 119. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. หน้า 47-49. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นันทา ทองพิวัฒน์. (2560). “น้ำตาแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 120. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นายเงา. (นามแฝง). “สิ้นแสง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 122. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นายทิวา. (นามแฝง). (2555, 30 มิถุนายน). สงครามไม่รู้จบ. คมชัดลึก: 20.
- นารด กิตติวรรณกร. (2560). “ภูมิแผ่นดิน ปันไผ่”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน. หน้า 121. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- นิราศ นิรันดร์. (นามแฝง). (2551). เกมอำนาจ-เกมประชาชน. สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์. 56(1): 107.
- นิพล รัตนพันธ์. (2560). “น้ำตาแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 120. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิภา ทองถาวร. (2560.1). “กราบลงข้าว ‘พอเพียง’ ที่พ่อทำ”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน. หน้า 123. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

- _____. (2560.2). “น้ำตาแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 120. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิภาพร กอบกุลกัสดาล. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง” โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- นิม-แก้ว-กวาง-ใจ-บิว (นามแฝง). โรงเรียนวัดสระแก้ว (รุ่งโรจน์ธนกุล อุปถัมภ์). (2560). “สิ้นแสง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 122. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- นิราศ ครองระวะ. (2560). “ในหลวงรัชกาลที่ 9”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 125. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2560.1). “บรรทัดไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 125. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “พระเสด็จดับขันธ”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 16-17. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราธิราชวราษสตุติ : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 29-42. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- _____. (2560.4). “พระเสด็จดับขันธ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 125. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บัญชา อ่อนดี. (2560). “เหงื่อหยดนั้น”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 88-89. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- บันลือ จิตาศรี. (2560). “แผ่นดินอาลัย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 127. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- บางม่วง และครอบครัว. (นามแฝง). (2560). “ธ สถิตในดวงใจของไทยนิรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 129. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บุญครอง คันธธากูร. (2560). “เศรษฐกิจพอเพียง เลี้ยงพลโลก”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 129. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- บุญเดือน ศรีวรพจน์. (2560.1). “พระบิดาแห่งการอนุรักษ์มรดกไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 131. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “น้อมรำลึกพระผู้สวสวรรค์”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราธิราชวราษสตุติ : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 191-208. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- _____. (2560.3). “พระควนเสด็จสู่ดาว แดนสรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 130. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- บุปผา บุญทิพย์. (2550, ตุลาคม-ธันวาคม). “จากเศรษฐกิจพอเพียงถึงความสุขของกะทิ”. *วารสารรามคำแหง* 24(4): 201-210.
- ปฐมพร แก้วหนู. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

- ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- ปนัดดา พิจิตรนพรัตน์. (2560). “กล้าตะวัน”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปรมาภรณ์ ลิ้มปัสเสียร. (2560). “อิทธิพลความเชื่อของศาสนาและวัฒนธรรมที่ปรากฏในกวีนิพนธ์แสดงความอาลัยการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช” ใน ธนเศ เวศร์ภาดา. *ความรู้เดินทาง รวบรวมบทความวิชาการสายมนุษยศาสตร์ ในโอกาส 36 ปีคณะมนุษยศาสตร์และประยุกต์ศิลป์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย*. หน้า 219-241. กรุงเทพฯ: บริษัทแซทโพร พรินติ้ง จำกัด.
- ปรมินท์ จารูร. (2560.1). “ตำนานแห่งพระราชา”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 133. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 50-51. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประจวบ สัญญะวิทย์. (2560). “พระถ้วนเสด็จสู่ดาว แดนสรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 130. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร. (2560.1). “บรมธรรมเทศาพิสมัย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 135. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “พระถ้วนเสด็จสู่ดาว แดนสรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 131. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. (2560). หน้า 3. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประพนธ์ เรืองณรงค์. (2560). . “พระเดชพระคุณแม่น เทพไท้อวดาร”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 137. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ประพันธ์ เรืองณรงค์. (2560). “พระถ้วนเสด็จสู่ดาว แดนสรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 131. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ประภัสสร พัฒนจินดาภูมิกุล. (2560). “ไดอารี่ของแม่”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประยอม ของทอง. (2560.1). “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ” 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 139. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “น้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 135. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 52. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปลาย อักษร. (นามแฝง). (2560). “13 ตุลาคม วันฟ้าหม่น ...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 135. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ปัญญาพล บุลาณ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 53-54. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ป่าเขียน เขียนภาษา. (นามแฝง). (2560). “13 ตุลาคม วันฟ้าหม่น ...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 135. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ปารเมศ อภัยฤทธิรงค์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 56. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปาลิตา ชันเพ็ชร. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ปิยะฉัตร ฉัตรชัย, หม่อมราชวงศ์. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 138. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ปิยะพันธ์ จำปาสด. (2560). พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 138. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ปิยะวัฒน์ เฉิดกระโทก. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 138. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เผด็จ บุญหนุน. (2560). “หยาดน้ำตาไหลอาบที่ซบตะเคียน”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 141. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ผุ่นฟ้า ฐิติทิน. (นามแฝง). (2560). “แม่หายใจ แต่ใจหาย”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 106-107. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- พงษ์ชัย เพชรสังหาร. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 139. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พงษ์ศิลป์ บุญยะนิวาศ. (2560). “สำนักพระกรุณาอาลัย”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 143. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พงศ์ศักดิ์ ชันเพชร, สามเณร. (2560). “หมู่บ้าน แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พนม นันทพฤกษ์. (นามแฝง). (2560). “ตามเส้นทางรอยพระบาททรงยาตรา”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 22-25. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- พรทิพย์ คำดี. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 139. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พรเทพ โตขยางกูร. (2560). “ทุกชาติขออนุบัติได้ บาทเปื่อยยุคลเสมอ”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 145. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พรพรรณ โพธิ์แก่ง. (2560). “เส้นทางชีวิต”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระยาบาท ปกสุโร (เพชรงาม). (2560). “ภูมิพลึงธาตุสี่สร้างชีวิต”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 147. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พระเทพปฏิภาณวาทิ. (2560). “วิปโยคแห่งโลกหล้า”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 149. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พระธรรมกิตติเมธี (เกษม สญญโต). (2560). “ถวายความอาลัย”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 151. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

- พระมหาทองสมุทร ธมมาทโร. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 140. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พลกฤต สุนทรพล. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 140. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พอพล สุกใส (2560). “มหาโพธิสัตว์นฤพาน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 153. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พิเชฐ แสงทอง. (2559). “ปรากฏการณ์วรรณกรรมไทย พ.ศ. 2530-2559” *รัฐมัล*. 37(2): 80-89.
- พิทักษ์ บุญยะโอภาส. (2560.1). “วันสิ้นฟ้า”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 155. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- พิทักษ์ บุญยะโอภาส. (2560.2). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 140. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พิทักษ์พงศ์ เก้าเอี้ยน. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 141. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พิมพ์ระวี โรจน์รุ่งสัจย์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 57. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิมลสวัสดิ์ สมณชา. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พิศศรี กมลเวช. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 58-59. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิสมัย จินทวีมล. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 141. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พี. พูนสุข. (นามแฝง). (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 141. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พีคนดี. (นามแฝง). (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 143. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พีระวิศว์ พูลเชตรวิทย์. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภรณ์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 143. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พิงเนตร อติแพทย์. (2560). “วันที่พ่อหลับ”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 130-133. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- พุทธมนต์ พูลเปี่ยม. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พุ่ม. (นามแฝง). (2557). *ในร่มเงารัก. นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก”*. กรุงเทพฯ: มายาตรีม
- เพชรยุพา บุรณศิริจรัสรัฐ. (2560). “ทศพิธราชธรรม”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 102-105. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.

- ไพฑูรย์ ัญญา. (นามแฝง). (2560.1). “มีอาจทดเท่าแทนคุณ”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน. หน้า 157. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “พ่อและแผ่นดิน”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 40-42. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). “ฤๅสิ้นทศพิธราชธรรม”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 145. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ไพโรจน์ ขาวงาม (2560.1) “เกิดถิ่นแผ่นดินพระองค์”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน. หน้า 159. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “สถิตถิ่นธรณีที่ชื่อไทย”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 38-39. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 145. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ภราดร ศรีปัญญา. (2560). “น้อมส่งไ้สู่สถานพินาศทอง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 148. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ภักจิรา ธรรมมานุธรรม. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถมวารพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 97. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภัทธิยา สมะโน. (2560). “น้อมส่งไ้สู่สถานพินาศทอง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 148. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2490). “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวีเดนแลนด์”. *ววงรรคคี*. พิมพ์ซ้ำใน *วารสารคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล*. 9(3) 2539: 11-12.
- _____. (2540) *พระมหาชนก*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ภุฑิต หงส์วิวัฒน์. (2560). “บทกวีที่เขียนทั้งน้ำตา”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 150. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- มณฑุเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2514). *ลิลิตนารายณ์สิบปาง*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณการ.
- มนตรี คงแก้ว. (2560). “พระทรงเป็นยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 151. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- มยุรชบุรพา. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 153. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ม่อมจิง. (นามแฝง). (2560). “บทกวีที่เขียนทั้งน้ำตา”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 150. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- มะเนาะ ยูเด็น. (2560.1). “น้อมกราบพระทราบดีพระบาท”. 89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน. หน้า 161. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). *เรามีโชคที่มีภาษาของตนเองแต่โบราณกาล*. ใน ศิริรัตน์ หวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราธิราชราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 109-124.

กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.

_____. (2560.3). “สู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 153. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____. (2560.4). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 60-61. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แมน คล้ายสุวรรณ. (2560). “ข้าวพอเพียง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 155. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

โมริสา. (นามแฝง). (2557). *ดังต้องมนตร์รัก. นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก”*. กรุงเทพฯ: มายตรีม.

ยุทธ โตดิเทพย์. (2560). “พระสถิตท่ามกลางใจไทยทั้งปวง”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 96-99. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.

ยุทธนา ปัญญา. (2560). “บันทึกจากดวงใจ”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

ยุทธภพ คชโกษย์. (2560). “ในหลวงของปวงไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 156. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

รดาگانต์ นิธิติศกุล. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 157. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

รพีพรรณ เพชรอนันต์กุล. (2560.1). “บันทึกภักดิ์”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 163. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

_____. (2560.2). “แสนอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 155. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

_____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 60-61. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ร่มแก้ว. (นามแฝง). (2554). *ในม่านเมฆ. นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ”*. กรุงเทพฯ: บริษัทสถาพรบุ๊ค จำกัด.

รมย์นลิน. (นามแฝง). (2557). *รอยรักในดวงใจ. นวนิยายชุด “แผ่นดินแห่งรัก”*. กรุงเทพฯ: มายตรีม

ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ: โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560. (2560). กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ระพี พชนะ. (2560). “ในหลวงของปวงไทย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 156. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ระพี สาคริก. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 158. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- รักษเกษา แฉฉาย. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 157. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- รักษอักษร. (นามแฝง). (2560). พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย . ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 158. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- รัฐมนตรี อภิรัฐ (พระ). (รัฐมนตรี หล้าสมบัติ). (2560). “ในหลวงยังอยู่”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 122-125. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- รัตนพล ชื่นคำ. (2560). “นิราศพระมิ่งขวัญสู่ฟ้า”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 165. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ริญญาภัทร์ นิธิกรรอนันต์. (2560). “โอบกอดพ่อหลวงในดวงใจนิรันดร์”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 122-125. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- รินทร์ลภัส. (นามแฝง). (2554). *แสงดาวกลางใจ*. นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ”. กรุงเทพฯ: บริษัทสถาพรบุ๊ค จำกัด.
- รินฤทัย สัจจพันธ์. (2556.1). อ่าน “ได้” อ่าน “เป็น” *วิพากษ์ระหว่างบรรทัด วรรณกรรมร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- _____. (บรรณาธิการ). (2556.2). *จากวินทร์ถึงปราบดา: ปรากฏการณ์ของการวิจารณ์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ชมนาด.
- _____. (บรรณาธิการ). (2560). *ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ: ทศนะของนักวิชาการไทย*. ปทุมธานี: นาค.
- _____. (บรรณาธิการ). (2558.1). *จิตวิญญาณประชาธิปไตยในเรื่องสั้น 40 ปี นับจาก 14 ตุลา 2516*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (บรรณาธิการ). (2558.2). *วาทะเชิงประชาธิปไตย: จิตวิญญาณประชาธิปไตยในเรื่องสั้น 40 ปี นับจาก 14 ตุลา 2516*. กรุงเทพฯ: ณ เพชร.
- _____. (บรรณาธิการ). (2559). *หลากหลายมิติประชาธิปไตย: รวบรวมบทความและปาฐกถาทางวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: คมบาง.
- รุ่งทิวา สุขศรีพานิช. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 63. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เรวัตร พันธุ์พัฒน์. (2560). “สดับเสียงฝนแผ่นดินข้าบ้าน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 162. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- โรสนี นูรฟารีดา. (2559). *แม่น้ำสายบุรีไม่เคยเหือดแห้ง ไกลกว่ารั้วบ้านของเรา*. กรุงเทพฯ: ผจญภัยสำนักพิมพ์.
- ล้วน วัฒนาเดช. (2560). สดับเสียงฝนแผ่นดินข้าบ้าน. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 162. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ลัดดาวัลย์. (นามแฝง). (2560). “สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 163. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เลิศวิสิษฐ เทียนทอง. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง ‘คึกคัก..บทสุดท้าย’ ”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วกุล มิตรพระพันธ์. (2560). “สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 163. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วงศ์กี กรองกานท์ (อภิญา ขาวสุทธิ). (2560). “ธ ทรงเป็นนิรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 164. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- วทัญญู ปรัชญานนท์. (2560). “ธ ทรงเป็นนิรันดรา”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 164. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วนิดา พูลสวัสดิ์. (2560). “แผ่นดินนี้ไม่พองจากรัก”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 166. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วรพร ภูวงศ์พันธุ์. (2559). “พระนครศรีอยุธยาในฐานะศูนย์กลางแห่งพิธีกรรม”. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). *อยุธยา ศรีรามเทพนครบรรพบุรุษ มรดกความทรงจำแห่งสยามประเทศ เล่ม 1*. 113-150. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยอิสระ ประวัติศาสตร์ไทย.
- วรพล จรุงณิษยกุล. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมนีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 64. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรภูมิ ภักดีบุรุษ (2560.1). “เทิดเหนือเกล้า ธ สถิตในหทัยราษฎร์”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 167. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวมินทราชินวาทราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 147-165. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- _____. (2560.3). “แผ่นดินนี้ไม่พองจากรัก”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 165. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.4). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมนีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 65-66. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรา จันทกุล. (2560). “98 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 169. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- วรลักษณ์ นามเสถียร. (2560). *โอสถสยาม*. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วรณี อุดมศิลป์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมนีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 67. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วลักษณ์ ทวีวุฒิขัติวิติ. (2560). “แผ่นดินนี้ไม่พองจากรัก”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 166. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วัชรินทร์. (นามแฝง). (2560). “ขอเป็นข้ารองบาท”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 169. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วันทนา วิเศษสกุลศักดิ์. (2560). “ขอเป็นข้ารองบาท”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 169. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วันเนาว์ ยูเด็น. (2560.1). “จารจากหยาดน้ำตา ต่างถ้อย”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 171. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

- _____. (2560.2). “ดวงใจของแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 173. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วันเพ็ญ ณ เชียงใหม่. (2560). “ดวงใจของแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 170. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วัลลภ มากมี และครอบครัว. (2560). “ดวงใจของแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 172. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วัลลภา เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีนี้อ่า รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 68-69. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชรนันทน ชูทัพ. (2562, มกราคม-เมษายน). “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในนวนิยายเรื่องลุงเย็น คนสามัญ”. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*. 11(1): 217-232.
- วัชรนันทน ชูทัพ. (2562, มกราคม-เมษายน). “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในนวนิยายเรื่องลุงเย็น คนสามัญ”. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี*. 11(1): 217-232.
- วาด รวี. (บรรณาธิการ). (2551). *ประวัติศาสตร์นักทำหนังสือกบฏ (ฉบับใต้ดิน) = Fighting publishers*. กรุงเทพฯ: openbooks.
- วิชา – นวลพรรณ มหาคุณ. (2560). “ดวงใจของแผ่นดิน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 173. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิทวัจน์ สุนทรวิเนตร์. (2560). “13 ตุลา...หน้าศิริราช”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 172. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิทิต ไชยวงศ์คต. (2560). 13 ตุลา 2559. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 182. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิภาวี นุชนุ่ม. (2560). “ดั่งแสงทองของตะวัน”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วีไลรัตน์ ปัญญาสงค์. (2560). “1 พฤศจิกายน ข้าบดินทร์...แทบสิ้นใจ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 182. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. (2560.1). “แต่คำถ้อย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 173. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “13 ตุลา 2559”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 180. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิลาวณีย์ อำไพพันธุ์. (2560). 13 ตุลา 2559. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 180. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิวัฒน์ บัตรเจริญ. (2560.1). “น้อมสำนึกพระมหากรุณาธิคุณ”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 175. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “ขอพระองค์เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 183. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- วิวัฒน์ บุรพัท. (2560). “ขอพระองค์เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 185. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิชญ์ พุ่มสว่าง. (2560.1). “เศรษฐกิจพอเพียงของพระเจ้าทรงเป็นครูแห่งแผ่นดินไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 177. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “เกินคำกรอง...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 186. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วิณา วุฒิจำนงค์. (2560). “ในดวงใจนิรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 189. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 70. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิรุยทุธ อินเขียว, (สามเณร). (2560). “ชายคนนั้น นายของฉัน”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วีระวัฒน์ สัตยานุรักษ์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 72. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วีระวัฒน์ สัตยานุรักษ์, ทันตแพทย์. (2560). “ขอพระองค์เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 185. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- วุฒินันท์ กันทะเตียน. (2560). “เสวยสวรรคในชั้นฟ้า”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 185. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศตวรรษ เทพวิชัยศิลปกุล. (2560). “คำอธิษฐานจากฟากฟ้า”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ศรัณยภูมิ ผู้พึง. (2560). “เอกราชนิวาสสถานวิสาขสถาน ภูมิพลมหาราชราชสดุดี”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 179. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ศราวุธ สุทธิรัตน์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 73-74. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีดาวเรือง. (นามแฝง). (2557). *อ่านแล้ว อ่านแล้ว*. กรุงเทพฯ: อ่าน.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. (2560). “แต่ ‘พ่อ’ ของผองไทย”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 181. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ศรีวิชัย ทรงสุวรรณ. (2560). “พันรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 189. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศศิธร ธัญลักษณ์นันท์. (2560). “พันรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 190. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศักดิ์สิริ มีสมสืบ. (2560). “พลังพระองค์สถิตใจไทยนิรันดร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 190. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- ศิลปากร, กรม. (2562). *วรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราช*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). (2560). *นวนิโนตราครวาทราชสดุดี: ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร
- _____. (บรรณาธิการ). (2560). *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ศิริวรรณ อินทรกำแหง. (2560). “พระเสด็จสู่สวรรคาลัยแล้ว”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 191. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิวกันท์ ปทุมสูติ. (2560.1). “น้อมเกล้าฯจงแก้ว บุปผาบูชาวันขึ้นปีใหม่”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 183. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “น้อมเกล้าฯจงแก้ว บุปผาบูชาวันขึ้นปีใหม่”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 72-74. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- _____. (2560.3). “ท้าวกราบศิริกราน ไต้ฝุ่นธลีสวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 191. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศิวพรรณ โตเชื้อ. (2560). “ท้าวกราบศิริกราน ไต้ฝุ่นธลีสวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 192. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศุภวรรณ โชควิวัฒน์. (2560). “เจ็ดทศวรรษได้ร่มพระบารมี”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 192. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ศุภกิจ นิมนานรเทพ. (2560). “ ‘ภูมิพล’ กษัตริย์ไทย ชะความยากจน เพื่อประชาชนเอง”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 185. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ศุภชาติ เสถียรธนาสาร. (2560). “องค์ภูมิพลเสด็จสู่สวรรคาลัย อาศิรวาทร้อยใจน้อมภักดี”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 187. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- ศุภประดิษฐ์ รอดเจริญพันธ์. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สกุล บุญยทัต. (2560). “...แล้วกาลเวลาของโลกหล้า...ก็มาถึง”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 56-71. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- สถาพร ศรีสังข์. (2560.1). “ตามเส้นทางรอยพระบาททรงยาตรา”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 189. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวนิโนตราครวาทราชสดุดี: ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 45-62. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- สถิตย์ เจนเลื่อย. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถมวารพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 75. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สนอง จุลกะทัต. (2560). “เจ็ดทศวรรษได้ร่มพระบารมี”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้วนอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 195. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- สมเกียรติ รักษมณี. (2560). “กษัตริย์ล้าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช มหาราช”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 195. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมจินตนา เทียมวิไล. (2560). “เล่าเรื่องของพ่อ”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 191. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สมชาย ขจรศักดิ์ชัย. (2560). “มหาราชเอกราชวันชัยสยาม”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 193. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สมชาย สำเนียงงาม. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 76. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมบัติ กิ่งกาญจนวนงศ์. (2560.1). “ตามรอยพ่อ...”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 195. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “องค์ภูมิินทร์สวรรคตคำสรดแสน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 198. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมพงษ์ ชุสุวรรณ และครอบครัว. (2560). “องค์ภูมิินทร์สวรรคตคำสรดแสน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 198. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมพงษ์ ทีวี. (นามแฝง). (2560). “พ่อ”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 82-83. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- สมมาศ เทียมกักรกุล (ม่วงใหญ่). (2560). “ราชาเหนือราชัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 199. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมยศ แสงสุวรรณ. (2560). กษัตริย์ล้าย “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช มหาราช”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 195. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมศักดิ์ ศรีเยี่ยมกุล. (2560.1). “ไ้ร้มพระบารมี”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 197. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “...ถวายอาลัย...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 199. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมศักดิ์ สารบัว. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สมาชิกพันทิป หมายเลข 726649. (นามแฝง). (2560). “ถวายอาลัย...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชวรลัณอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 200. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สรธ วัลย์วงศ์ศรี. (2560). “อาทิตย์ลับขอบฟ้า”. ใน ปณิธิ พจนานิตกัษ. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 126-129. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- สรศักดิ์ มีขึ้น. (2560). “89 พรรษา หนึ่งราชาเหนือราชัน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 199. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สวรรณ แสงบัลลังก์. (2560). “เสียงน้ำไหลจากฝายดิน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 201. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.

- ส่องแสง ตะวันฉาย. (2560). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 206. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สวิตต์ ก่อมงคลกุล. (2560). “...ถวายอาลัย...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 200. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สัจภูมิ ละออ. (2560.1). “กราบรูปข้างฝา”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 203. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “...ถวายอาลัย...”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 203. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สันติ ชนะเลิศ. (2560). “ปณิธาน ...เพื่อพ่อ”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 205. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2560.1). “ประชาธิปไตย”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 207. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 206. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 77. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สายพร แจ่มซ่า. (2560). “อยู่หัวอยู่ทั่วทั้ง แดนไทย”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 209. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 206. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สีชล สะอิมิ. (2560). “บุญราชฎีร์รัฐฉัตรแก้ว”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลึงแผ่นดิน*. หน้า 211. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สิทธิพงศ์ ทองวัฒนา. (2560). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 206. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สิทธิสม มุทธานุกุลวงศ์ และ อภพงษ์ นพสกุล (2560). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 208. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สิริวิติ. (นามแฝง). (2560). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 208. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุกัลยา ปริญญกุล. (2560). “สรววิษณุ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชฎีร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 209. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุชาติ ทองลิมา อรพินท์ คำสอน และ จักรนาท นาคทอง. (2553). “รายงานผลการวิจัยกลุ่มกรณีศึกษาการสร้างและการวิจารณ์วรรณกรรมในพื้นที่อินเทอร์เน็ต(1 เม.ย. 2551 – 30 ก.ย. 2552)”. รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะปรากฏการณ์ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความรู้สังคมศาสตร์แห่งการวิจารณ์ ภาค 2 โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). (เอกสารถ่ายสำเนา).

- สุทธิพงษ์ สมบัติจินดา. (2560). “พระเสด็จดับขันธ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 126. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุทัศน์ อยู่รอด. (2560). “สรววิชฌ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 209. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุเทพ เอกปัจชา. (2560). “ ‘ภูมิพล มหาราช’ จารึกใจไทยทุกคน”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 213. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สุธิดา วิมุตติโกศล. (บรรณาธิการ). (2562). *อ่านคนละเรื่อง (Read Other-Wise): ปรัชญานงานวิจารณ์ร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: สาขาภาษาและวรรณคดีอังกฤษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุนันท์ แซ่เฮ้อ, สามเณร. (2560). หยาดน้ำจากปากฟ้าดลบันดาลให้ร่มเย็น. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุปัญญา ขมจินดา. (2560). “สรววิชฌ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 211. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุภาณี พัดทอง. (2560). “สรววิชฌ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 211. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์คุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสวดพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 78-79. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุพจน์ ชีรานนท์. (2560). “ธรรมราชภูมิพล”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 215. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สุพรรณิ ว่องไว. (2560). “หนึ่งในน้ำพระทัย”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุพิชา เพิ่มสิน ดารณี ชาวโต และ กิตติโชติ นันดา. (2560). “สรววิชฌ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 209. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุรชาติ สะอิมิ. (2560). “พระมหากษัตริย์นักพัฒนา”. *89 พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 217. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- สมิตรา จันทรเงา. (2560). “ลูกคนเกิดในรัชกาลที่ 9”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 84-86. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- สมิตรา จันทรเงา. (2560). “ห้าธันวา มหาราช นวนน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 212. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุภาพ คลีขาย. (2560). “ห้าธันวา มหาราช นวนน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 215. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สุรียา ชัยวร, สามเณร. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปได้มีพระบารมีในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุนีย์ พระแก้ว. (2560). “ห้าธันวา มหาราช นวนน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 215. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

- สุวัฒน์ ไวจรรยา และครอบครัว. (2560). “ห้าธันวาคม มหาราช หนาน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 218. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เสกสรร มีธรรม. (2560). “ห้าธันวาคม มหาราช หนาน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 219. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เสรี ทศนศิลป์. (2560). “ปรัชญาของพ่อ”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 78-80. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- เสาวณิต จุลวงศ์. (2550). ความซับซ้อนของการเล่าเรื่อง: ลักษณะหลังสมัยใหม่ในบันเทิงคดีร่วมสมัยของไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2551). “วรรณกรรมล้นแนวคิดหลังสมัยใหม่ของไทย”. *วารสารไทยศึกษา*. 3(2): 9-89.
- _____. (2561.1). *วรรณคดีศึกษา: จากพื้นผิว ถึงโครงสร้าง สู่อุดมการณ์*. นนทบุรี: ภาพพิมพ์.
- เสาวณิต วิงวอน. (2560.1). “อาศิรวาท”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 219. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- หัตถกาญจน์ อารีศิลป์ (บรรณาธิการ). (2560). *อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรมเล่ม 1*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (บรรณาธิการ). (2560). *อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรมเล่ม 2*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (บรรณาธิการ). (2562). *อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรมเล่ม 3*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพลเย็น. (2560). “ห้าธันวาคม มหาราช หนาน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 219. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อดุล จันทรศักดิ์. (2560.1). “ภาคสวรรค์ – ภาคพื้นดิน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 221. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “ห้าธันวาคม มหาราช หนาน้ำตา สุดอาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 220. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (2560.3). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมน้ำตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 80-83. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุสรณ์ จังกาจิตต์. (2560). “งดงามในความทรงจำ”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 220. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อนุวัฒน์ แก้วลอย. (2559). ตามรอยพ่อสานต่องานแผ่นดิน. ใน นิคม ชาวเรือง (บรรณาธิการ). *ความสุขสืบทอด วรรณกรรมพานแว่นฟ้า ประจำปี 2559*. (217) กรุงเทพฯ: สำนักการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร
- อภิชาติ คำดี. (2560). “ถามจันทร์”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 221. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อภิเชน เหล่าเจริญ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมน้ำตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 84-85. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อภิโชค พิพัฒน์ลาภา. (2560). “มหาราชาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 226. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อภินันท์ นาคเกษม. (2560). “๕ ประทับ ณ ใจเรา”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 225. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- อภิรมย์ กาญจนพิมาย. (2560). “มหาราชาลัย”. *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 221. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อภิรักษ์ณัฏฐ์ เกษมผลกุล. (2560.1). “ไฉยราชานุกล พระอัจฉริยภาพและพระมหากรุณาธิคุณ ด้านการแพทย์และการสาธารณสุข”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 227. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 86. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรวิทย์ ยิ้มเข้ม, สามเณร. (2560). “ชีวิตเปลี่ยนไปเพราะในหลวง”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อรนัทร ของทอง, หม่อมราชวงศ์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 86-87. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรนัทร สุขสวัสดิ์ ของทอง, หม่อมราชวงศ์. (2560.1). “นวนิพนธ์วาทราชสดุดี”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 223. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). การศึกษาเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่งของมนุษย์. ใน ศิริรัตน์ ทวีทรัพย์. (บรรณาธิการ). *นวนิพนธ์วาทราชสดุดี : ร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร*. หน้า 91-106. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร.
- _____. (2560.3). “มหาราชาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 226. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อรพินท์ คำสอน ศรีวาทารณณ์ แซ่ลิ้ม และ กรรณิการ์ ฅนอมปัญญารักษ์. (2555). *ผลการวิจัยเล่ม 2: สาขาวรรณศิลป์ (1 ตุลาคม 2553-31 กรกฎาคม 2555)*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย “การวิจารณ์ศิลปะ: รอยต่อระหว่างวัฒนธรรมลายลักษณ์กับวัฒนธรรมเสมือนจริง” (เอกสารถ่ายสำเนา).
- อรพินท์ คำสอน และ กรรณิการ์ ฅนอมปัญญารักษ์. (2557). การวิจารณ์วรรณศิลป์ รอยต่อระหว่างวัฒนธรรมสื่อสิ่งพิมพ์กับสื่ออินเทอร์เน็ต (เล่ม 2). โครงการวิจัย “การวิจารณ์ศิลปะรอยต่อระหว่างวัฒนธรรมสื่อสิ่งพิมพ์กับสื่ออินเทอร์เน็ต”. (เอกสารถ่ายสำเนา).
- อร่าม อินพุ่ม. (2560). “อนุนิติศาสตร์ชนวนินทร์”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 229. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- อวิชาภิกขุ. (2560). “มหาราชาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 226. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อโศกน้ำ พลอยไพลิน. (2560). “เสด็จสู่ฟากฟ้าสุราลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราชภูริล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 227. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อังคาร จันทาทิพย์. (2560.1). “นิรันดร์สมัย”. ใน ปณิธิ พจนานพิกษ์. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 50-51. กรุงเทพฯ: หอศิลปวัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.

- _____. (2560.2). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 232. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อัสนี หฤทัย. (นามแฝง). (2560). “ด้วยประทับในหัวใจจำ”. ใน ปณิธิ พจนานิตย. (บรรณาธิการ). (2560). *ถวายจงรักด้วยอักษร*. หน้า 18-21. กรุงเทพฯ: หอศิลป์วัฒนธรรมแห่งกรุงเทพมหานคร.
- อัศวิน จันยา, พระสามเณร. (2560). “ตามรอยพ่อสู่ความสันโดษ”. โครงการ “เรื่องสั้นเปลี่ยนชีวิตไปเพราะในหลวง” วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อัสนี พูลรักษ์. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 88. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัสยาห์. (นามแฝง). (2554). *หัวใจใกล้รุ่ง*. นวนิยายชุด “ลูกไม้ของพ่อ”. กรุงเทพฯ: บริษัทสถาพรบุ๊ค จำกัด.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2560). “พระผู้เป็นพลังแห่งแผ่นดิน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 231. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 89. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อาภรณ์ ปรีดาเกษมสุข. (2560). “เสด็จสู่ฟ้าสู่สรวง”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 228. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อำพันเทพ ธารณชัยการ. (2560). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 91. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อำไพพรรณ น้อยหนูจตุรัส. (2560). “ได้ร่มบารมีวิถีทอง”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 237. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- _____. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากษัตริย์ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 90. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิสราภร วาริสะอาด. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 228. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อุดม คำขาด. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 229. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อุทิศ เหมะมูล. (2552). *On literature: คนขำรดหรือมนุษย์ไรแมนติก*. กรุงเทพฯ: หนึ่ง.
- _____. (2556.5). *นิพนธ์: ความเรียงสืบหาภาพของวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- _____. (2559). *จักรวาลในหนึ่งย่อหน้า*. กรุงเทพฯ: จุติ.
- อุบล สรรพชัยพงษ์. (2560). “พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัย”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 229. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- อุบลัมภ์ กองแก้ว จันทรสกุล. (2560). “89 พรรษา แห่งภูมิพลังแผ่นดิน”. 89 *พรรษาแห่งภูมิพลังแผ่นดิน*. หน้า 233. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- อุมารินทร์ ตูลารักษ์. (2550). *อัตลักษณ์แม่หญิงในวรรณกรรมลาวร่วมสมัยหลักการปฐพีวิชาตีพิมพ์โดย ค.ศ. 1975. วารสารไทยคดีศึกษา*. 2(2): 55-79.

- อุษณีย์ เกษมสันต์ ณ อยุธยา. (2560). “กราบถวายความอาลัย ‘พ่อ’ ของแผ่นดิน”.89 *พรรษาแห่งภูมิพลแผ่นดิน*. หน้า 235. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร.
- เอกลักษณ์ บุญทั่ว. (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 232. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เอื้อนทิพย์ พิระเสถียร. (2560.2). “บทร้อยกรอง”. *ร้อยมณีน้าตา รำลึกพระมหากรุณาธิคุณ : โดยเสด็จพระราชกุศลในพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสถาวรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช 20 มกราคม พ.ศ. 2560*. หน้า 92. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฮกกงจื้อ (นกมิหุหนุมิปัก) (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 234. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- cristopherrobins. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 234. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Crystal Ball. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 235. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Hort39. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 235. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Ruennara. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 235. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- S.GUY II Nelumbo nucifera. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 237. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Sasi. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 237. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Siriwanna Jill. (นามแฝง). (2560). “สิบสามตุลา ระงมรำพัน”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 240. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- Soul Searcher. (นามแฝง). (2560). “แม่คีนนี้”. ใน ดาวรัตน์ ชูทรัพย์. (บรรณาธิการ). *พระเสด็จสู่ฟ้า ราษฎร์ล้นอาลัย*. คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร. หน้า 240. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ฐานข้อมูลออนไลน์

- กฤษณา อโศกสิน.(นามแฝง). (2537) *น้ำเล่นไฟ*. ฉบับอีบุ๊ก โดย meb (mobile e-book).
- กรกฎ คำแหง. (2560). “แห่กล่อมครรโลสวรรณคดี”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- กรุงเทพธุรกิจ. (2561, 4 เมษายน). “ครึ่งทางงานสัปดาห์หนังสือฯ คนทะลกว่าล้านคน อิทธิพลออกเจ้าทำหนังสือประวัติศาสตร์มาแรง!” สืบค้นจาก <https://www.prachachat.net/general/news-139922> สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม 2563.

- กล้า สมุทวนิช. (2560, 13 ธันวาคม). “รางวัลวรรณกรรมในสังคมการอ่านที่เปลี่ยนไป”. สืบค้นจาก https://www.matichon.co.th/columnists/news_762791 สืบค้นเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2564.
- “คัดสรร 350 เรื่องวรรณกรรมยอดเยี่ยม-ดีเด่นสมัยร.9” (2562, 19 ธันวาคม). สยามรัฐออนไลน์. สืบค้นจาก <https://siamrath.co.th/n/121957> สืบค้นเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2563
- ชัยกร แสงกระจ่าง. (2560.4). สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.5). “1. ข้าวรพุทธเจ้า”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. Bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.6). “2. เอามโนและศิระกราน”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.7). “3. นบพระภูมิบาล”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.8). “4. บุญศิริกร”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. Bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.9). “5. เอกบรมจักริน”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.10). “6. พระสยามินทร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.11). “7. พระยาศยิγγ”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.12). “8. เย็นศิระเพราะพระบริบาล”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.13). “9. ผลพระคุณ ฐ รักษา”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.14). “10. ปวงประชาเป็นสุขศานต์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn>. bangkombang สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.15). “11. ขอบันดาล”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.16). “12. ฐ ประสงค์ไธ”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.17). “13. จงสฤษดิ์ดัง”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.18). “14. หวังวรหฤทัย”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.19). “15. ดุจถวายเป็นชัย”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.20). “16. ขโย” สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/chamaiporn.bangkombang>. สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- จุฑาทกัศฐี รัตนพันธ์. (2560). “เพ็ญโพธิญาณยล”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- ณัฏพล เขียวเสน และธนภัทร พิริโยธินกุล. (2560). “พระคุณแนบไฉนวันรินดร”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- ดร.เพชร เท่เหนือ-ไทย. (นามแฝง) (2560.1, 26. ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนันดร”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.

- _____. (2560.2, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.3, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.4, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.5, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.6, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.7, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.8, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.9, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.10, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.11, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.12, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.13, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.14, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.15, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- _____. (2560.16, 26 ตุลาคม). “สถิตในดวงใจตราบนิรันดร์”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/petchyupa> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ตุลาคม 2560.
- ไชยา ยิ้มวิไล (ศ.ดร.). (2561, 19 สิงหาคม). กระแสประวัติศาสตร์ที่ต้องยึดเป็นวัฒนธรรม! สืบค้นจาก <https://siamrath.co.th/n/33519> สืบค้นเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน 2563
- ทศพล ศรีพุ่ม. (2560.3). “นวมกษัตรา นิวัติศยาลัย”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2560). “เดินตามรอยเท้าพ่อ”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560
- ไทยโพสต์. (2563, 30 กรกฎาคม). “วธ. ทุ่มซื้อลิขสิทธิ์ 130 วรรณกรรมอาเซียนมาแปลเป็นไทย ชูเรียนรู้วรรณกรรม 9 ชาติ ผ่านหนังสือ” สืบค้นจาก <https://www.thaipost.net/main/detail/72944> สืบค้นเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2564.
- ธนบัตร ใจอินทร์. (2560). “พระเจ้าผู้สร้าง”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- นภพัฒน์จักษ์ อัตตนนท์ กฤติกร เผติเม็กกุลพงศ์ มายพัชรินทร์ สัจจะ ฐานี ทรัพย์ากร นวียา ตันเต็มทรัพย์ และ สุธิสนี สุขโข. โทม์ไลน์นิตยสารไทย. Thai Magazine Timeline.[ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <https://data.boonmeelab.com/thaimagazine/>(วันที่สืบค้น 26 มิถุนายน 2560).

- นิรันดร์ศักดิ์ บุญจันทร์. (2562). ข้อการะเกด สืบค้นจาก <http://www.oknationtv.tv.blog/nirunsak/> 2007/05/28entry-4 สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2562
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. (2559). “พระเสด็จดับขันธ”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/135170583206861/posts/1220660611324514/> สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2562
- ใบบุญ วจนอักษร. (2560, 24 ตุลาคม). จอยลดานิยาย “แซท” ออนไลน์ มิติคู่ขนานของวรรณกรรม. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <https://becommon.co/culture/joylada>. (วันที่สืบค้น 1 กรกฎาคม 2563).
- ปริญญา ชาวสมุน. “สัปดาห์ร้านหนังสืออิสระแห่งชาติ ครั้งที่ 1: พลังขับเคลื่อนของกลุ่ม Stand alone” [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/508862>. (วันที่สืบค้น 26 มิถุนายน 2558).
- ปิติ ศรีแสงนาม. (2561, 26 มีนาคม). **บทเรียนจากความสำเร็จของกระแสนิยมวัฒนธรรมเกาหลี. รู้ลึกกับจุฬา.** [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <https://www.chula.ac.th/cuinside/6930/> (วันที่สืบค้น 26 มิถุนายน 2563).
- “‘ประพันธ์สาส์น-ธ.กรุงเทพ’ สานอักษรสัญญาจอมหมี-เคี้ยวกระดาก: ประพันธ์สาส์น-ธ. กรุงเทพ สารอักษรสัญญา โครงการ ‘อ่าน เขียน เรียนรู้’”. (2558, 19 เมษายน). *คมชัดลึกออนไลน์*. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://www.komchadluek.net/detail/20150419/204856.html>. (วันที่สืบค้น 23 มิถุนายน 2558).
- พัชรศรี ว่องไวยกุล. (2560, 19 กันยายน). “จอยลดานิยาย” แอปฯ นิยายแซตพันธุ์ใหม่ ทำงานด้วยพลังนักอ่านฐานตลาดวัยรุ่น. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://forbesthailand.com/world/technology/Thailand>. (วันที่สืบค้น 1 กรกฎาคม 2563).
- พันธวัฒน์เศรษฐวิไล. (2561). สุธิดา วิมุตติโกศล: ความในใจจาก ‘นักวิจารณ์วรรณกรรม’ ในประเทศที่วัฒนธรรมการอ่านอ่อนแอ. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <http://www.the101.world/sutida-interview/> (วันที่สืบค้น 15 กรกฎาคม 2563).
- ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2560). “บทกวีไม่มีชื่อ”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2489). “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์”. สืบค้นจาก <https://www2.si.mahidol.ac.th/siriraj130years/media/timeline/1035/2489> สืบค้นเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2562.
- วีณา วุฒิจำนงค์. (2560). “แสงเทียนทองแห่งรักและภักดี”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- สมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา. (2560). “คำขาน”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- สิรนนท์ ห่อหุ้ม. (2560, 8 ธันวาคม). “เสียงสะท้อนถึง ‘ซีไรต์’ และความหวังในวันพรุ่งนี้”. สืบค้นจาก <https://waymagazine.org/seawrite2560/> สืบค้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2564.
- สุภาวดี ยาดิ. (2559). “วรรณกรรมไทยแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง”. การประชุมสัมมนาวิชาการและนำเสนองานวิจัยระดับชาติ เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคเหนือ ครั้งที่ 16 และ การประชุมวิชาการระดับชาติ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ครั้งที่ 3 “งานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น”. หน้า 890-902. สืบค้นจาก <http://research.pcruc.ac.th/pcrunc2016/datacd/pcrunc2016/files/O4-002.pdf> สืบค้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2563
- หนุ่มติจิตอล. (นามแฝง). (2557, 10 สิงหาคม). คนไทยในยุคสังคมติจิตอล. [ออนไลน์]. เข้าถึงจาก <https://www.thairath.co.th/content/442226>. (วันที่สืบค้น 30 มิถุนายน 2563).
- อรณัต ศุขสวัสดิ์ ของทอง, หม่อมราชวงศ์. (2560.4). “นวนิมนตราศรวิห”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/ThaiArtsCU>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2560.
- อุทัย มีสีสรรพ. (2560.1). “พันธุ์ข้าพเจ้าพระราชทาน...”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/groups/410924772395214> สืบค้นเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2560.
- _____. (2560.2). “แสงเทียนดับ...”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/groups/410924772395214> สืบค้นเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2560.
- _____. (2560.3). “...เก็บความทรงจำจากแบงก์...”. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/groups/410924772395214> สืบค้นเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2560.

Bookmoby. (นามแฝง). (2557). “8 เพจรีวิวนั่งหนังสือภาษาไทยสำหรับนักอ่านตัวจริง” สืบค้นจาก <http://bookmoby.com/2014/11/8pages-review/> (วันที่สืบค้น 15 กุมภาพันธ์ 2558).

Issaree Chulakasem. (2561, 2 เมษายน). หมู Ookbeeกับเบื้องหลังแอปนิยายแซท‘จอยลดา’ ที่มียอดคลิก 1,000 ล้านครั้งต่อวัน. สืบค้นจาก [https://techsauce.co/tech-and-biz/exclusive-interview-a\[\[lication-joylada-with-ookbee/](https://techsauce.co/tech-and-biz/exclusive-interview-a[[lication-joylada-with-ookbee/) (วันที่สืบค้น 1 กรกฎาคม 2563).

MGR Online. (2558, 26 พฤศจิกายน). “ ‘หยดน้ำตาสยาม Siamese Tears’ นิยายอิงประวัติศาสตร์ไทยจากปลายปากกาชาวต่างชาติ”. สืบค้นจาก <https://mgronline.com/celebonline/detail/9580000131201>. สืบค้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2563.

สัมภาษณ์

นิวัต พุทธประสาท. ผู้ก่อตั้ง thaiwriter.net นักเขียน และเจ้าของสำนักพิมพ์เม่นวรรณกรรม. (23 ตุลาคม 2557). สัมภาษณ์.
 วโรธ โรจนะ. เว็บมาสเตอร์และหนึ่งในผู้ก่อตั้งเว็บไซต์เด็กดี. (20 กุมภาพันธ์ 2555). สัมภาษณ์.

ภาคผนวกที่ 1

รายชื่อหนังสือรวมบทวิจารณ์ และหนังสือรวม
บทความทางวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์
(พ.ศ. 2550-2562)

รายชื่อหนังสือรวมบทวิจารณ์ และหนังสือรวมบทความทางวรรณคดีศึกษาและวรรณคดีวิจารณ์

(พ.ศ. 2550-2562)

ปี	ชื่อหนังสือ	ผู้เขียน
พ.ศ. 2550	ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย: รายงานการวิจัย	กุสุมา รัชมณี เสาวณิต จุลวงศ์ และ สายวรุณ น้อยนิมิต
	ลายลักษณ์แห่งการวิจารณ์: รวมบทวิจารณ์ร่วมสมัย เล่ม 2	คงกฤษ ไตรยางค์ (บรรณาธิการ)
	วิจารณ์หรือวิจารณ์: ตำนานวรรณคดีวิจารณ์แนวรื้อสร้างและสืบสาน	ชลธิรา สัตยาวัฒนา
	วาทกรรมวรรณกรรม	พิเชฐ แสงทอง
พ.ศ. 2551	ระหว่างบรรทัด: รวมบทความและบทวิจารณ์คัดสรรในรอบ 15 ปี	จรรยาพร ปรปักษ์ประลัย
	โดยนัยนี้ อีกนัยหนึ่ง: นัยอันหลากหลายในตัวบททางวัฒนธรรม	นันทนัย ประสานนาม
พ.ศ. 2552	เรียงร้อยถ้อยวิจารณ์: รวมบทวิจารณ์คัดสรรสาขาวรรณกรรมและภาพยนตร์	ตรีศิลป์ บุญขจร (บรรณาธิการ)
	ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 1 ว่าด้วยวรรณกรรม	นพพร ประชากุล
	ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์	นพพร ประชากุล
	จากเก้าอี้ใหม่วรรณศิลป์ไทยไม่สิ้นสูญ	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	On literature: คนชำรุดหรือมนุษย์โรแมนติก	อุทิศ เหมะมูล
พ.ศ. 2553	นวนิยาย: บทวิจารณ์นวนิยายสิบสามเรื่องของศิลปินแห่งชาติ	คณะอนุกรรมการโครงการวรรณศิลป์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับศิลปินแห่งชาติ สาขา วรรณศิลป์ และทายาทเจ้าของผลงาน.
	สืบสานสร้างสรรค์วรรณศิลป์	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	แต่ศักดิ์ศรีเสมอกันทุกชนชั้น: วรรณกรรมกับสิทธิมนุษยชนศึกษา	นันทนัย ประสานนาม (บรรณาธิการ)
พ.ศ. 2554	25 ปี การวิจารณ์ “คำพิพากษา”	รินฤทัย สัจจพันธุ์(บรรณาธิการ)
	80 ปี อังคาร กัลยาณพงศ์	รินฤทัย สัจจพันธุ์ (บรรณาธิการ)
	ก่อร่าง สร้างเรื่อง เรื่องเล่า อัตลักษณ์และชุมชน ในวรรณกรรมสตรี ชายขอบ	ชุตินา ประภาศวุฒินาส
	สำนิยมหัตถ์จรรยในวรรณกรรมของ กาเบรียล การ์เซีย มาร์เกซ	สุรเดช โชติอุดมพันธ์
พ.ศ. 2555	ทางสายกลางแห่งการวิจารณ์	เจตนา นาควัชร
	การวิจารณ์บนเส้นทางวรรณคดีศึกษา	ดวงมน จิตรจันทน์ และคณะ
	สายธารตรีศิลป์นิพนธ์: รวมบทความคัดสรรของรองศาสตราจารย์ ดร. ตรีศิลป์ บุญขจร	ตรีศิลป์ บุญขจร

ปี	ชื่อหนังสือ	ผู้เขียน
พ.ศ. 2556	การวิจัยวรรณคดี	กุสุมา รัชชมนณี
	อาเซียน จากมิติวรรณกรรม: อดีตถึงยุคโลกาภิวัตน์.	ตรีศิลป์ บุญขจร (บรรณาธิการ)
	กบฏวรรณกรรม บทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และการเมืองในวรรณกรรม	ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ.
	วรรณคดีสี่เขียวกระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย	ธัญญาสังขพันธ์านนท์
	ผู้หญิงยิ่งเรือ: ผู้หญิง ธรรมชาติ อำนาจ และวัฒนธรรมกำหนดสตรีนิยมเชิงนิเวศในวรรณคดีไทย	ธัญญาสังขพันธ์านนท์
	นิยามแห่งนิยาย: เรื่องเล่าสมัยใหม่ในปริทัศน์การเมืองวัฒนธรรม	นัทธนี ประสานนาม
	อ่าน “ได้” อ่าน “เป็น” วิพากษ์ระหว่างบรรทัด วรรณกรรมร่วมสมัย	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	จากวินทร์ถึงปราบดา: ปรากฏการณ์ของการวิจารณ์วรรณกรรมไทยร่วมสมัย	รินฤทัย สัจจพันธุ์ (บรรณาธิการ)
	นิยมนิยาย: ความเรียงสืบหาพลานุภาพของวรรณกรรม.	อุทิศ เหมะมูล
พ.ศ. 2557	เพื่อก้าวข้ามสะพานที่พาดข้าม: การศึกษารวบรวมบทคัดย่อและบรรณานุกรมงานวิจัยทางด้านวรรณกรรมไทยร่วมสมัย	นัทธนี ประสานนาม และ อีระรุ่งธีระ
	อ่านแล้ว อ่านเล่า	ศรีดาวเรือง
พ.ศ. 2558	จุดยืนของมนุษยศาสตร์	เจตนา นาควัชระ
	อ่านใหม่ เมืองกับชนบทในวรรณกรรมไทย	ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช
	อ่านจนแตก: วรรณกรรม ความทันสมัย และความเป็นไทย	ทักษ์ เฉลิมเตียรณ
	วรรณคดีขี้สงสัย	ปราชญ์ เครือทอง
	ข้ามชาติ ข้ามศาสตร์ ข้ามศิลป์	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	วาวแสงประชาธิปไตย: จิตวิญญาณประชาธิปไตยในเรื่องสั้น 40 ปี นับจาก 14 ตุลา 2516	รินฤทัย สัจจพันธุ์ และคณะ
	จิตวิญญาณประชาธิปไตยในเรื่องสั้น 40 ปี นับจาก 14 ตุลา 2516	รินฤทัย สัจจพันธุ์ และคณะ
	หลากหลายมิติประชาธิปไตย: รวบรวมบทความและปาฐกถาทางวรรณกรรม	รินฤทัย สัจจพันธุ์ และคณะ
พ.ศ.2559	สังนิมมหัสจรรย์ในงานของกาเบรียล การ์เซียมาร์เกซ, โทนี มอร์ริสัน และวรรณกรรมไทย	ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช
	แฉวรรณคดีทฤษฎีร่วมสมัย	ธัญญา สังขพันธ์านนท์
	ทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 20	สุรเดช โชติอุดมพันธ์
	อ่านเมือง เรื่องคนกรุง วรรณกรรม วิถีความสัมพันธ์และภาพแทนของพื้นที่	สุรเดช โชติอุดมพันธ์
	ชวน “อ่าน” ชวน “คิด” พินิจวรรณกรรมร่วมสมัย	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรม เล่ม 1	หัตถกกาญจน์ อารีศิลป์ (บรรณาธิการ)
	จักรวาลในหนึ่งย่อหน้า	อุทิศ เหมะมูล

ปี	ชื่อหนังสือ	ผู้เขียน
พ.ศ. 2560	การวิจารณ์กับทวิวจน์ข้ามชาติ	เจตนา นาควัชระ
	นายคำ: ตำนานนักเขียนโลก	ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช
	แห่งห้วงความคิดอ่าน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมสามทศวรรษ (2529-2559)	ดวงมน ประิพนธ์ จิตรจํานงค์
	ความคิดเดินทาง เล่ม 1 รวมบทความภาษา วรรณคดี สารคดี ละคร การวิจารณ์ การแปล	ธเนศ เวศร์ภาดา
	ความคิดเดินทาง เล่ม 2 รวมบทความภาษา วรรณคดี สารคดี ละคร การวิจารณ์ การแปล	ธเนศ เวศร์ภาดา
	อ่านวรรณกรรม GENZ	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ: ทศนะของนักวิชาการไทย	รินฤทัย สัจจพันธุ์ (บรรณาธิการ)
	อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรม เล่ม 2	หัตถกาญจน์ อารีศิลปะ (บรรณาธิการ)
	วิจารณ์: รวมเล่มบทวิจารณ์ของนักวิจารณ์ร่วมสมัยและนักวิจารณ์รุ่นใหม่โครงการ อ่าน เขียน เรียนรู้ สู่การวิจารณ์.	ชัยกร บางคมบาง (บรรณาธิการ)
พ.ศ. 2561	วรรณกรรมวิจารณ์ แนวคิดและปฏิบัติการ	พิเชฐ แสงทอง
	นัยในวรรณกรรม	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	วรรณคดีวิจารณ์	วีรวุฒิ อินทพร
	Critics on the Cloud ดวงใจวิจารณ์: การวิจารณ์ในสื่อออนไลน์	ชัยกร แสงกระจ่าง (บรรณาธิการ)
พ.ศ. 2562	อ่าน-คิด-เขียน: รวมบทวิจารณ์วรรณกรรมของนักเรียนวรรณกรรม เล่ม 3	หัตถกาญจน์ อารีศิลปะ (บรรณาธิการ)
	วรรณกรรมคำตั้ง	จิรัฐ เฉลิมแสนยากร
	วรรณกรรมสมมติ หมายเลข 01 ว่าด้วยวรรณกรรม	วริศ ลิขิตอนุสรณ์ (บรรณาธิการ)
	นววิถี: วิถีวิทยาร่วมสมัยในการศึกษาวรรณกรรม	สุรเดช โชติอุดมพันธ์ (บรรณาธิการ)
	อ่านคนละเรื่อง (Read Other-Wise): ปรทัศน์งานวิจารณ์ร่วมสมัย	สุธิดา วิมุตติโกศล (บรรณาธิการ)
	"วรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราชา	ดาวรัตน์ ชูรัตน์
พ.ศ. 2563	โอกาสใหม่ในวรรณคดีศึกษา	รินฤทัย สัจจพันธุ์
	มีวิจารณ์จึงมีวิจัย	เจตนา นาควัชระ
	Native Root and Distant Climes	Chetana Nagavajara
พ.ศ. 2564	สุนทรียสหนังสือ	นันทนัย ประสานนาม (บรรณาธิการ)

ภาคผนวก 2

พระราชบัญญัติใน

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร

มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

ที่	รายชื่อพระราชนิพนธ์	ปีที่นิพนธ์
1.	เมื่อข้าพเจ้าจากสยามมาสู่สวิทเซอร์แลนด์	2489
2.	นายอินทร์ ผู้ปิดทองหลังพระ (แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษเรื่อง <i>A Man Called Intrepid</i> ของ William Stevenson)	2537
3.	ติโต (แปล จาก <i>Tito</i> ของ Phyllis Auty)	2537
4.	พระมหาชนก มี 2 ภาษา (ไทยและอังกฤษ) ภายในหนังสือมีภาพวาดฝีพระหัตถ์ของพระองค์เอง รวมถึงภาพประกอบโดยศิลปินที่มีชื่อเสียงอีกหลากหลายท่าน	2539
5.	พระมหาชนก ฉบับการ์ตูน (ชัย ราชวัตร มาวาดภาพประกอบลายเส้นที่แสดงถึงความ เป็นไทย อีกทั้งยังมีฉบับอักษรเบรลล์สำหรับผู้พิการทางสายตาก็ด้วย)	2542
6.	ทองแดง (<i>The Story of Tongdaeng</i>) มี 2 ภาษาในเล่มเดียว คือภาษาไทยและ อังกฤษ)	2545
7.	ทองแดง ฉบับการ์ตูน	2547

ภาคผนวก 3

เพลงพระราชนิพนธ์ใน

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร

มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

เพลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศ มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

ที่	รายชื่อเพลงพระราชนิพนธ์	ปีที่นิพนธ์
1.	แสงเทียน	2489
2.	ยามเย็น	2489
3.	สายฝน	2489
4.	ใกล้รุ่ง	2489
5.	ชะตาชีวิต	2490
6.	ดวงใจกับความรัก	2490
7.	มาร์ชราชวัลลภ	2491
8.	อาทิตย์อัสดง	2492
9.	เทวาพาผู้ฝัน	2492
10.	คำหวาน	2492
11.	มหาจุฬาลงกรณ์	2492
12.	แก้วตาขวัญใจ	2549
13.	พรปีใหม่	2494
14.	รักคืนเรือน	2495
15.	ยามค่ำ	2495
16.	ยิ้มสู้	2495
17.	มาร์ชธงไชยเฉลิมพล	2495
18.	เมื่อโสมส่อง	2495
19.	ลมหนาว	2497
20.	ศุภรัศมีลักษณะ	2497
21.	Oh I say	2498
22.	Can't you ever see	2498
23.	Lay Kram goes Dixie	2498
24.	ค่ำแล้ว	2500
25.	สายลม	2500
26.	ไกลกังวล	2501
27.	แสงเดือน	2501
28.	ฝัน	2502
29.	มาร์ชราชนาวิกโยธิน	2502
30.	ภิรมย์รัก	2502
31.	The Hunter (Kinari Suite)	2502
32.	Nature Waltz (Kinari Suite)	2502

ที่	รายชื่อเพลงพระราชนิพนธ์	ปีที่นิพนธ์
33.	Kinari Waltz (Kinari Suite)	2502
34.	แผ่นดินของเรา	2502
35.	พระมหามงคล	2502
36.	ยุงทอง ธรรมชาติ	2505
37.	ในดวงใจนิรันดร์	2508
38.	เตือนใจ	2508
39.	ไร่จันทร์ ไร่เดือน	2508
40.	เกาะในฝัน	2508
41.	แว่ว	2508
42.	เกษตรศาสตร์	2509
43.	ความฝันอันสูงสุด	2514
44.	เรารู้	2516
45.	เราเหล่าทหารราบ 21	2519
46.	Blue for Uthit	2522
47.	รัก	2537
48.	เมนูไข่	2538

ภาคผนวก 4

หม่ายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระ
พระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง พุทธศักราช 2560

**หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง พุทธศักราช 2560**

เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม พ.ศ. 2560 ราชกิจจานุเบกษาเผยแพร่หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
รัชกาลที่ 9 ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง พุทธศักราช 2560 ไว้ว่า

เลขาธิการพระราชวังรับพระราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตลธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช บรมนาถบพิตร ทรงพระประชวร สวรรคต ณ
โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ 13 ตุลาคม 2559 เวลา 15 นาฬิกา 52 นาที พระชนมพรรษา 89 พรรษา

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร (พระปรมาภิไธยในขณะนั้น) ได้อัญเชิญพระบรม
ศพถวายพระโกศทองใหญ่ขึ้นประดิษฐานเหนือพระแท่นสุวรรณเบญจดลจำหลักลายประดับรัตนชาติ ภายใต้พญาลมहा
เศวตฉัตร แวดล้อมด้วยพระอภิรมย์มุขสายดอกไม้ทองเงินและเครื่องพระบรมราชอิสริยยศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
ในพระบรมมหาราชวัง และได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายในวาระครบสัตตมวาร ปันเรสมวาร และสตมวาร
ตามลำดับ และทุกสัปดาห์ที่บรรจบวันสวรรคตมีพระราชพิธีสวดพระอภิธรรม ชาวพนักงานประโคมกระทั่งมโหระทึก
สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประจำตามราชประเพณีแต่กาลก่อน

...

พระราชทานพระราชนุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนทุกหมู่เหล่า บำเพ็ญกุศลสนอง
พระเดชพระคุณ ตลอดจนเข้ามาถวายสักการะพระบรมศพ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง บัดนี้
การเตรียมการเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร โปรด
เกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล ออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ดังรายการต่อไปนี้

พระราชกุศลออกพระเมรุ

เจ้าพนักงานงานพระราชพิธีตั้งที่ประดิษฐานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรม
นาถบพิตร ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง สำหรับการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลออกพระเมรุไว้
พร้อม วันพุธที่ 24 ตุลาคม พุทธศักราช 2560 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพร
สถาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี ประตูปิณาศัยไชยศรี ผ่านหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

เวลา 15 นาฬิกา เสด็จขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะ และเครื่องทองน้อยถวายราช
สักการะพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ชาวพนักงานประโคมกระทั่งมโหระทึก
สังข์ แตรงอน แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ปี่พาทย์ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิ
พลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่หน้าพระแท่นมหาเศวตฉัตรแล้ว ทรงพระเคนพัตรทองที่ระลึกงานออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระ
บรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร แต่พระราชอาคันตุกะถวายพระธรรมเทศนาจำนวน

11 รูป และพระราชอาณัติที่จะสวดศราทพรต 30 รูป พระสงฆ์ที่จะเข้าสดับปกรณ์ 89 รูป เท้าพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระสงฆ์ที่จะสวดพระอภิธรรม 8 รูป บรรพชิตจีนและญวน 20 รูปแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม และทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรม พระราชอาณัติถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนาเกณฑ์ 1 แล้ว พระสงฆ์ 30 รูป สวดศราทพรต จบ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชาภัณฑเทศน์ และทรงทอดผ้าไตรถวาย พระราชอาณัติถวายพระธรรมเทศนา และพระสงฆ์ที่สวดศราทพรต 30 รูป สดับปกรณ์ พระสงฆ์ทั้งนั้นถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา แล้วเจ้าพนักงานนิมนต์พระสงฆ์ 89 รูปเท้าพระชนมพรรษา ซึ่งนั่งยังอาสน์สงฆ์สวดมาติกาจบ ทรงทอดผ้าไตร และย้ายที่ระลึกงานออกพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระสงฆ์ 89 รูป สดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลาแล้ว บรรพชิตจีน 10 รูป เบาะบรรพชิตญวน 10 รูป ขึ้นนั่งยังพระอาสน์สงฆ์ สวดมาติกาจบแล้ว ทรงทอดผ้าไตรและย้ายที่ระลึกงานออกพระเมรุ ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร บรรพชิตจีนและญวนสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดธูปเทียน เครื่องบูชากระบะมุกที่แท่นเตียง พระสวดพระอภิธรรม พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม จนถึงเวลา 21 นาฬิกา รุ่งขึ้นรับพระราชทานฉัตร และชาวพนักงานประโคมกระแทมโหระทึก สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี กลองชนะ ประจำยามตามราชประเพณี เสด็จพระราชดำเนินกลับ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี อัญเชิญพระบรมโกศโดยริ้วขบวนพระบรมราชอิสริยยศไปยังพระเมรุมาศ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

วันพฤหัสบดีที่ 26 ตุลาคม พุทธศักราช 2560 เจ้าหน้าที่เตรียมการพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เทียบพระยานมาศสามลำคานที่จะอัญเชิญพระบรมโกศออกพระเมรุมาศ โดยขบวนพระบรมราชอิสริยยศ ตั้งแต่งพระที่นั่งทรงธรรม พระจิตกาธาน พระเมรุมาศ ณ ท้องสนามหลวงไว้พร้อม ตั้งขบวนกองทหารเกียรติยศนำ ขบวนกองทหารเกียรติยศตาม และขบวนพระบรมราชอิสริยยศ สำหรับแห่อัญเชิญพระบรมโกศไปบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเพลิงพระบรมศพตามราชประเพณี อนึ่ง ตามแนวราชวิธีที่ขบวนกองทหารเกียรติยศและขบวนพระบรมราชอิสริยยศ แห่อัญเชิญพระบรมโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถ มีราชรถสมเด็จพระราชอาณัตินั่งอ่านพระอภิธรรมนำ จัดทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์รายทางถวายพระเกียรติ สลับกับตำรวจนครบาลยืนรักษาการณ์ไว้พร้อม

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระบรมมหาราชวังทางประตูวิเศษไชยศรี ประตูพิมานไชยศรี ผ่านหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เวลา 7 นาฬิกา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะ และเครื่องทองน้อยถวายราชสักการะพระบรมศพที่หน้าพระแท่นสุวรรณเบญจดล แล้วทรงจุดธูปเทียน เครื่องนมัสการบูชาพระพุทธรูปประจำพระชนมวารที่หน้าพระแท่นมหาเศวตฉัตร ทรงทอดผ้าไตร พระสงฆ์ 30 รูป สดับปกรณ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก ถวายพระพรลา ออกจากพระที่นั่ง เลขาธิการพระราชวัง กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชานุญาตให้เจ้าพนักงาน เปลื้องพระโกศทองใหญ่ที่ประกอบพระลองออก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานสนมพลเรือนเปลื้องพระโกศทองใหญ่ ถวายตาด คลุมพระลองแล้ว ตำรวจหลวงอัญเชิญลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดล นายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์อัญเชิญพระลองออกพระทวารทางมุขตะวันตก ลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท อัญเชิญพระลองประดิษฐานบนพระเสลี่ยงแว่นฟ้า แล้วอัญเชิญไปที่หน้ากำแพงแก้วโดยมีตำรวจหลวงนำทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ อัญเชิญพระลองขึ้นประดิษฐานบนเกยลา แล้วประกอบพระโกศทองใหญ่ แล้วเลื่อนพระบรมโกศเข้าประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคาน ขณะที่อัญเชิญพระลองลงจากพระแท่นสุวรรณเบญจดลนั้น ทหารปืนใหญ่ยิงปืนใหญ่ถวายพระเกียรติ นาทิศ 1 นัดตลอดเวลา จนเมื่ออัญเชิญพระบรมโกศไปเทียบยังพระมหาพิชัยราชรถ หน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามจึงหยุดยิง และเมื่อนายทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ อัญเชิญพระลองลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางบันไดพระทวารมุขเหนือ ไปประทับที่ศาลาหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทอดพระเนตรการอัญเชิญพระบรมโกศขึ้นประดิษฐาน บนพระยานมาศสามลำคาน เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นถวายบังคมประคองหน้าหลัง นายทหารราชองครักษ์เป็นคู่เคียงขณะเปลื้องพระโกศทองใหญ่ ณ ที่ประดิษฐานพระแท่นสุวรรณเบญจดลภายใต้ฉัตร มหาลาภยศ ขาวพนักงานประโคมในริ้วขบวนจะได้กระแทมโหระทึก สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี กลอง

ขณะ ตลอดเวลา แล้วหยุดประโคม เมื่อเทียบพระยานมาศสามลำคานที่เกรินพระมหาพิชัยราชรถ พร้อมแล้ว อัญเชิญพระบรมโกศโดยพระยานมาศสามลำคานออกจากพระบรมมหาราชวัง

มีนายทหารราชองครักษ์เชิญธงมหาราชนำ ขณะนั้นกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี พระยานมาศสามลำคานอัญเชิญพระบรมโกศออกทางประตูศรีสุนทร ประตูเทวาภิรมย์ เข้าประจำ ขบวนพระบรมราชอิสริยยศ เจ้าหน้าที่ยกนพปฎลมหาเศวตฉัตร คันดาลถวายกางกั้นพระบรมโกศซึ่งประดิษฐานบนพระยานมาศสามลำคาน คู่เคียงนายทหารราชองครักษ์ อินทร์ พรหม พระกลด บังพระสุรย์ มหาดเล็กเชิญเครื่องพระบรมราชอิสริยยศเครื่องราชอิสริยาภรณ์เข้าประจำที่ในริ้วขบวนตามลำดับ เลขาธิการพระราชวัง กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชนุญาตเชิญเสด็จและยาตรา ริ้วขบวนพระบรมราชอิสริยยศอัญเชิญพระบรมโกศ 4 สาย มีพนักงานนำริ้ว ธง 3 ชาย คู่หน้านายทหารบกทหารเรือ นายทหารอากาศ ตำรวจหลวง ถือหอก มหาดเล็กหลวงคู่หน้า สมเด็จพระวันรัต วัดบวรนิเวศวิหารนั่งเสด็จกลับบัวอ่านพระอภิธรรมนำ คู่เคียง อินทร์ พรหม นาลีน ขบวนพระบรมราชอิสริยยศประกอบด้วย พระอภิรมย์ชุมสาย ขาวพนักงานประโคมกระทั่ง มโหระทึก สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ แห่อัญเชิญพระบรมโกศตามราชประเพณีไปตามถนนมหาราช ถนนท้ายวัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินตามพระบรมโกศไปยังพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เทียบพระยานมาศสามลำคาน แล้วอัญเชิญพระบรมโกศประดิษฐาน ณ ท้ายเกรินบันไดนาค ทรงทอดผ้าไตร 20 ไตร พระสงฆ์สดับปกรณ์เที่ยงละ 5 ไตร เสด็จพระราชดำเนินไปประทับยังพลับพลายก เจ้าพนักงานภูษามาลาขึ้นนั่งท้ายเกรินบันไดนาค ถวายบังคมแล้วประคองพระบรมโกศ

เจ้าหน้าที่ผู้จัดซีกพระมหาพิชัยราชรถถวายบังคมพร้อมกันกับเจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วเลื่อนเกรินอัญเชิญพระบรมโกศขึ้นบุษบกพระมหาพิชัยราชรถ ขณะนั้น ขบวนพระบรมราชอิสริยยศกระทั่งมโหระทึก สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ถวายความเคารพ วงโยธวาทิตบรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี จบแล้ว ขบวนหน้าทั้งหมดกลับสู่ราชวิถีที่จะเชิญพระมหาพิชัยราชรถไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เลขาธิการพระราชวัง กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชนุญาตเชิญเสด็จและยาตราริ้วขบวนพระบรมราชอิสริยยศอัญเชิญพระบรมโกศโดยพระมหาพิชัยราชรถไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อเคลื่อนขบวนทหารปืนใหญ่ยิงปืนใหญ่ถวายพระเกียรตินาทีละ 1 นัด จนกว่าพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธานในพระเมรุมาศแล้วจึงหยุดยิง ขบวนพระราชมอิสริยยศมี มโหระทึก สังข์ แตรทอง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ ประโคมตลอดเวลา และหยุดประโคมเมื่อได้เปิดพระวิสูตรบนพระเมรุมาศแล้ว ครั้งประทุหลังขบวนพระบรมราชอิสริยยศพระบรมโกศผ่านพลับพลายกหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามที่ประทับแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินเข้าขบวนตามพระโกศ โดยมี 8 ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์เชิญธงชัยราชกระบี่ยุทธ นำเสด็จนายทหารราชองครักษ์ มหาดเล็กพระราชพิธีเชิญเครื่องพระราชมอิสริยยศของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์แซงเสด็จ แล้วต่อด้วยพระราชวงศ์ฝ่ายหน้า ข้าราชการบริพาร และหน่วยงานในพระองค์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร พลเรือน

พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ทหารกองเกียรติยศขบวนหน้านำพระบรมโกศ ยาตราไปตามถนนสนามไชย ถนนราชดำเนินใน เลี้ยวเข้าถนนกลางท้องสนามหลวง แล้วเลี้ยวเข้าตั่งแถวแต่ละกองทัพนในสนามด้านทิศเหนือ หลังแถวทหารกองเกียรติยศพระบรมศพ หน้าพลับพลายกนอกราชวัติพระเมรุมาศ ขบวนพระบรมราชอิสริยยศตอนหน้าพระมหาพิชัยราชรถตรงไปตามถนนกลางท้องสนามหลวง เทียบราชรถพระที่นั่งมหาราชวัติตอนหน้าจันทร ส่องสมเด็จพระวันรัตลงจากราชรถพระที่นั่ง ไปพักที่ท้ายพระที่นั่งทรงธรรม แล้วราชรถพระที่นั่งไปพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร พร้อมด้วยฉัตรพระที่นั่ง สมเด็จพระวันรัต คู่เคียง อินทร์ พรหม คู่แห่ นายทหารบก นายทหารเรือ นายทหารอากาศ นำริ้วธง 3 ชาย มโหระทึก สังข์ แตร ปี่ กลองชนะ เดินเข้าไปตั่งแถวในพระเมรุมาศตามแนวริมราชวัติด้านเหนือ ตะวันออก และด้านใต้ พร้อมด้วยฉัตรเครื่องสูงหักทองขวาง เมื่อพระมหาพิชัยราชรถจะถึงที่เทียบสะพานเกรินบันไดนาคหน้าพลับพลายกนอกราชวัติพระเมรุมาศ ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ทหารกองเกียรติยศหน้าพระบรมโกศถวายความเคารพ เทียบพระมหาพิชัยราชรถที่ประตูราชวัติ พระเมรุมาศคู่เคียง อินทร์ พรหม และเครื่องสูงหักทองขวาง มหาดเล็กเชิญเครื่องพระบรมราชอิสริยยศ นาลีน ประทุหลัง เดินชิดขวาเคียงข้างพระมหาพิชัยราชรถริมขอบสนามไปตั่งแถวในราชวัติรวมกับเครื่องสูง ขบวนหน้า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่พลับพลายกพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ทอดพระเนตรการอัญเชิญพระบรมโกศลงจากพระมหาพิชัยราชรถไปประดิษฐานเหนือราชรถปืนใหญ่เพื่อเตรียมเวียนพระเมรุมาศ ขบวนทหารกองเกียรติยศ กองหลังเลี้ยวเข้าถนนตัดเข้าพระเมรุมาศ แล้วเลี้ยวซ้ายไปตั่งแถวตรงประตูราชวัติพระเมรุมาศด้านตะวันออก และด้าน

ได้ตามลำดับ กองพันเจ้าพนักงานเชิญเกรินบันไดนาคเทียบพระมหาพิชัยราชรถ และเทียบราชรถปืนใหญ่เรียบร้อยแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาถวายบังคมพร้อมกับผู้จุดชักพระมหาพิชัยราชรถ และเจ้าพนักงานภูษามาลาจะได้เลื่อนอัญเชิญพระบรมโกศ เคลื่อนลงทางเกรินบันไดนาคประดิษฐานเหนือราชรถปืนใหญ่ มีทหารปืนใหญ่จุดชักราชรถปืนใหญ่ อัญเชิญพระบรมโกศเข้าเวียนพระเมรุมาศ

เลขาธิการพระราชวังกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระราชนุญาตเชิญเสด็จและยাত্রาริ้วขบวนพระบรมราชอิสริยยศราชรถปืนใหญ่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระดำเนินพร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ตามพระบรมโกศเวียนพระเมรุมาศโดยอุตราวัฏ 3 รอบแล้ว เสด็จขึ้นประทับบนพระที่นั่งทรงธรรม เจ้าพนักงานเทียบราชรถปืนใหญ่ที่เกรินบันไดพระเมรุมาศด้านเหนือ เจ้าพนักงานเลื่อนพระบรมโกศสู่เกริน อัญเชิญพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธาน ครั้นถึงที่แล้วปิดพระฉาก ปิดพระวิสูตร หยอดประโคมกระทั่มโหระทึก สังข์ แตร ปี่ กลองชนะ เปลื้องพระบรมโกศประกอบพระโกศจันทน์ แวดล้อมด้วยฉัตรดอกไม้สด 4 มุม แล้วเปิดพระฉาก เปิดพระวิสูตร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพระเมรุมาศทางบันไดด้านตะวันตก ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะกราบถวายบังคมพระบรมศพ แล้วเสด็จลงทางเดิม ขึ้นพระที่นั่งทรงธรรมไปประทับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินกลับ

ระหว่างที่พระบรมศพประดิษฐานที่พระเมรุมาศ พระสงฆ์จะได้สวดพระอภิธรรมประจำช่วง 4 ช่วง ทั้งกลางวันและกลางคืน จนกว่าจะได้อัญเชิญพระบรมอัฐิกลับ และมีชาวพนักงานประโคมกระทั่มโหระทึก สังข์ แตร กลองชนะ ปี่พาทย์และประโคมยามตามเวลาถวายพระเพลิงพระบรมศพ วันนี้เวลาบ่าย เจ้าพนักงานเตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่พระเมรุมาศ และพระที่นั่งทรงธรรมไว้พร้อม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระที่นั่งอัมพรสถานพระราชวังดุสิตไปยังพระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

เวลา 16 นาฬิกา 30 นาที รถยนต์ที่นั่งเทียบที่หลังพระที่นั่งทรงธรรม ถนนหน้าพระธาตุทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี เสด็จขึ้นพระที่นั่งทรงธรรม โดยมี 8 ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธนาเสด็จ นายทหารราชองครักษ์ตามเสด็จ ประทับพระราชอาสน์ตรงหน้าอาสน์สงฆ์ ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินไปทรงจุดธูปเทียนเครื่องทองน้อยสำหรับพระบรมศพทรงธรรมที่พระเมรุมาศ ทรงศีลสมเด็จพระราชาคณะ ถวายศีลและถวายพระธรรมเทศนาถกณต์ 1 แล้ว พระสงฆ์ 50 รูป สวดศราทธพรตจบ สมเด็จพระอยู่หัวทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรมบูชา ถกณต์เทศน์ และทรงทอดผ้าไตรสมเด็จพระราชาคณะที่ถวายพระธรรมเทศนาและพระสงฆ์ 50 รูป ที่สวดศราทธสดับปกรณ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรกออกจากพระที่นั่งทรงธรรม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำเนินไปประทับพระราชอาสน์ที่มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ขบวนผู้แทนจิตอาสาเชิญพานดอกไม้จันทน์ จำนวน 9 พาน เดินเข้ามาณทลพิธี เมื่อถึงหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ถวายความเคารพแล้วออกจากมณฑลพิธี

เวลา 17 นาฬิกา 30 นาที สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระที่นั่งทรงธรรมไปขึ้นพระเมรุมาศ โดยมี 8 ตำรวจหลวง นายทหารราชองครักษ์เชิญธงชัยพระครุฑพ่าห์ ธงชัยราชกระบี่ยุทธนาเสด็จ ทรงวางเครื่องราชสักการะพระบรมศพทหารกองเกียรติยศพระบรมศพเป่าแตรเดี่ยวสัญญาณนอนจบแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูป เทียน ดอกไม้จันทน์ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ชาวพนักงานประโคมกระทั่มโหระทึก สังข์ แตรวงอง แตรฝรั่ง ปี่ กลองชนะ และปี่พาทย์ กองเกียรติยศทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศ ถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี และยิงปืนเล็กยาว 9 นัดพร้อมกับทหารปืนใหญ่ยิงปืนใหญ่ถวายพระเกียรติ 21 นัด สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงจากพระเมรุมาศไปประทับ ณ มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรม ทหารกองเกียรติยศพระบรมศพ 3 เหล่าทัพที่ในราชวัติพระเมรุมาศเดินแถวกลับ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระราชาคณะ พระบรมวงศ พระประมุข ประมุข พระราชวงศ์และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ ประธานองคมนตรี นายกรัฐมนตรี องคมนตรี อดีต นายกรัฐมนตรี ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ประธานศาลฎีกา ประธานศาลรัฐธรรมนูญ ประธานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ประธานผู้ตรวจการแผ่นดิน ประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ประธานกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ ประธานกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน ประธานกรรมการกิจการกระจายเสียง กิจการโทรทัศน์ และกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ คณะรัฐมนตรี คณะทูตานุทูต ผู้นำศาสนา ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพตามลำดับ หลังจากนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชปฏิสันถารกับพระประมุข พระราชวงศ์ และผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไป

ประทับรถยนต์พระที่นั่งด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรมเสด็จพระราชดำเนินกลับ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ พลเรือน ผู้มีตำแหน่งเฝ้าฯ จะได้ขึ้นถวายพระเพลิงพระบรมศพตามลำดับ

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ(จริง) เวลา 22 นาฬิกา เจ้าพนักงานภูษามาลาและพระสนมพลเรือนกองพระราชพิธีสำนักพระราชวังพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เตรียมการที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่พระจิตกาธานบนพระเมรุมาศไว้พร้อมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระที่นั่งทรงธรรม พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เสด็จขึ้นพระเมรุมาศ ปิตพระฉากและพระวิสูตรเพื่อเตรียมการถวายพระเพลิงพระบรมศพ

เวลา 22 นาฬิกา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงจากพระเมรุมาศไปยังพระที่นั่งทรงธรรมประทับพระราชอาสน์ที่หน้าอาสน์สงฆ์ พระสงฆ์สวดมาติการ ทรงทอดผ้าไตรพระสงฆ์ 30 รูปสดับปกรณ์ ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก แล้วสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพระเมรุมาศพร้อมด้วยพระบรมวงศ์ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร แล้วเสด็จลงจากพระเมรุมาศ ประทับ ณ มุขหน้าพระที่นั่งทรงธรรมเจ้าพนักงานปฏิบัติถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จสิ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นพระเมรุมาศ ทรงทอดผ้าไตรที่พระจิตกาธานถวายพระสงฆ์ 10 รูปสดับปกรณ์ครั้งละ 1 รูปเสด็จพระราชดำเนินไปประทับรถยนต์พระที่นั่งด้านหลังพระที่นั่งทรงธรรม เสด็จพระราชดำเนินกลับ ทหารกองเกียรติยศถวายความเคารพ วงดุริยางค์บรรเลงเพลงสรรเสริญพระบารมี

ภาคผนวก 5

เพลงเทิดพระเกียรติ

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร

มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

เพลง ภูมิพลังแผ่นดิน นวมินทร์มหาราชา

ญ.บุญของแผ่นดินไทย
 พ่อหลวงบันดาลให้
 ที่ในยั้งฉางมีข้าว
 น้ำรินดินดีใครเล่า
 ทุกชีเดเห็นไปบรรเทา
 ด้วยพระบาท เกือบศตวรรษ
 ธ.นำไทยทั้งชาติ พันภัย
 ช.แผ่นดินถิ่นเมืองทอง
 ผ่านพันโผยภัยเนืองนอง
 พระทรงคุ้มครองไทยไว้
 ธ.เป็นพลังแผ่นดิน
 สมานพลังชีวินของชนชาวไทย
 อุ่ใจไพร่ฟ้า
 พระบุญญาเกริกไกร
 ภูมิพลมหาราชา

พร้อม.อ่าองค์สุริย์ศรี
 มีธรรมส่อง
 ปกครองอย่างทรงพระเมตตา
 ดุจบิดรเหล่าประชา
 ทุกข์ร้อนใดใดกรายมา
 โอ้ฟ้าเป็น ดังฝน ดับไฟ
 ญ.ภูมิใจไทย
 ร่วมร้อยหัวใจร่วมไฝ่ร่วมหวัง
 ช.ภูมิพลัง
 แผ่นดินถิ่นนี้ยิ่งใหญ่
 ญ.ภูมิประวัติ
 ประชาชาติภูมิไผท
 ช.ภาคภูมิประชาชัย
 ภูมิพลังแผ่นดิน
 พร้อม.เทิดไทันบน้อมเทิดทูล
 ธ.เหนือเกล้า
 สราญนานเนา
 หทัยสุขล้ำสมจินต์
 เพรศแพรวพิพัฒน์

เพทภัยพ่ายแพ้สิ้น
 นวมินทร์มหาราชาภูมิพล

พร้อม.อำองค์สุริย์ศรี
 มีธรรมส่อง
 ปกครองอย่างทรงพระเมตตา
 ดุจบิดรเหล่าประชา
 ทุกข์ร้อนใดใดกรายมา
 โอ้อฟ้าเป็น ดังฝน ดับไฟ
 ญ.ภูมิใจไทย
 ร่วมร้อยหัวใจร่วมไผ่ร่วมหวัง
 ช.ภูมิพลัง
 แผ่นดินถิ่นนี้ยิ่งใหญ่
 ญ.ภูมิประวัติ
 ประชาชาติภูมิไผท
 ช.ภาคภูมิประชาชัย
 ภูมิพลังแผ่นดิน
 พร้อม.เทิดไถ่นบน้อมเทิดทูล
 ธ.เหนือเกล้า
 สราญนานเนา
 หทัยสุขล้ำสมจินต์
 เพรศแพรวพิพัฒน์
 เพทภัยพ่ายแพ้สิ้น
 นวมินทร์มหาราชาภูมิพล
 (.ทรงพระเจริญ.)

เพลง ต้นไม้ของพ่อ

นานมาแล้ว
 พ่อได้ปลูกต้นไม้ไว้ให้เรา
 เพื่อวันหนึ่งจะบัง ลมหนาว
 และคอยเป็นร่มเงา
 ปลูกไว้เพื่อพวกเรา ทุกคน
 พ่อใช้เหงื่อแทนน้ำรดลงไป
 เพื่อให้ผลิดอกใบ ออกผล
 ให้เราทุกคน
 เติบโตอย่างร่มเย็น ในบ้านเรา

ผ่านมาแล้วห้าสิบปี
 ต้นไม้นั้นสูงใหญ่
 ลมแรงเท่าไร ก็บรรเทา
 ออกผลให้เก็บกิน
 แตกใบเพื่อให้ร่ม เงา
 คอยดูแลเรา
 ให้เรายังมีวัน ต่อไป

จนวันนี้
 ใต้เงาแห่งต้นไม้ ต้นใหญ่
 ลูกได้อยู่ได้คอย อาศัย
 แผ่นดินยังกว้างไกล
 แต่เหมือนว่าหัวใจ
 พ่อกว้างกว่า

ลูกที่เกิดตรงนี้นั้นยังอยู่
 และยังอยู่เพื่อคอย รักษา
 จะรวมใจเข้ามา
 จะมีเพียงสัญญา ในหัวใจ

จากวันนี้สักหมื่นปี
 ต้นไม้ที่พ่อปลูก
 ต้องสวยต้องงดงาม และยิ่งใหญ่
 สืบสานและติดตาม
 จากรอยที่พ่อตั้งใจ
 เหงื่อเราจะเทไป

ให้ต้นไม้ ของพ่อ ยังงดงาม

จากวันนี้สักหมื่นปี
ต้นไม้ที่พ่อปลูก
ต้องสวยต้องงดงาม และยิ่งใหญ่
สืบสานและติดตาม
จากรอยที่พ่อตั้งใจ
เหงื่อเราจะเทไปจากหัวใจ
เพื่อเราจะเทไป
ให้ต้นไม้ ของพ่อ ยังงดงาม...

เพลง ของขวัญจากก้อนดิน

เราทุกคนก็เหมือนก้อนดินแค่ก้อนหนึ่ง
 เปราะบาง ไร้ค่า ไร้ความหมาย
 อ่อนแอเหมือนโคลน ไหลไปตามทางเรื่อยไป
 เมื่อน้ำแห้งไป ก็แตกกระแหง

มีพลัง เพียงแค่แรงเดียวที่ยึดเรา
 เหนียวรั้ง เราไว้ ให้กล้าแข็ง
 รวมผู้คนมากมาย ให้ทรงพลังแข็งแรง
 รวมเม็ดดินทุกเม็ด ให้เป็นแผ่นดิน

เรารู้ พ่อต้องเหนื่อยสักเพียงไหน
 ต้องลำบากใจกาย ไม่เคยสิ้น
 เพราะพ่อรู้ พ่อคือ... พลังแห่งแผ่นดิน
 ให้เราพออยู่พอกินกันไป

หากจะหา ของขวัญ ให้พ่อสักกล่อง
 เราทั้งผอง จะพร้อมกันได้ไหม
 บวกกันเป็นดินเดียว ให้พ่อได้สุขใจ
 ไม่ต้องเหนื่อยเกินไป อย่างที่เป็นมา

เรารู้ พ่อต้องเหนื่อยสักเพียงไหน
 ต้องลำบากใจกาย...

เพลง รูปที่มีทุกบ้าน

ตั้งแต่เล็กยังเคยได้ถามแม่ว่า
บนข้างฝาบ้านเรานั้นติดรูปใคร
ที่แม่คอยบูชาประจำ
ก่อนนอน ทุกคืน จะต้องไหว้

แม่ตอบว่าให้กราบรูปนั้นทุกวัน
ท่านเป็นเทวดาที่มีลมหายใจ
ที่เรายังพอมิกันอยู่อย่างวันนี้
ท่านดูแลคนไทยมานาน
เหลือเกิน ให้จำไว้

* เป็นรูปที่มีทุกบ้าน
จะรวยหรือจน
หรือว่าจะใกล้ไกล
เป็นรูปที่มีทุกบ้าน
ด้วยความรัก
ด้วยรักดี ด้วยจิตใจ

เดิบทมาก็สิบปีที่ผ่านมา
ภาพที่เห็นคือท่านทำงานทุกวัน
เมื่อไหร่เราทำอะไรที่เกิดข้อ
แค้นมองดูรูปบนข้างฝา
จะได้กำลังใจ จากรูปนั้น

(ซ้ำ *)

จะขอตามรอยของพ่อ
ท่องคำว่าเพียงและพอจากหัวใจ
เป็นลูกที่ดีของพ่อ
ด้วยความรัก ด้วยรักดี
(จะขอตามรอยของพ่อ
ท่องคำว่าเพียงและพอจากหัวใจ
เป็นลูกที่ดีของพ่อ)
ด้วยความรัก (ด้วยความรัก)

ด้วยรักดี (ด้วยรักดี)
(จะขอตามรอยของพ่อ)
ท่องคำว่าเพียงและพอจากหัวใจ
(เป็นลูกที่ดีของพ่อ)
ด้วยความรัก (ด้วยความรัก)
ด้วยรักดี (ด้วยรักดี)
..ด้วยความรัก ด้วยรักดี
..ตลอดไป

ภาคผนวก 6

บทกวีชุดของ ชมัยกร แสงกระจ่าง บางคมบาง

ภาคผนวก 7

รายชื่อวรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9
ตามแนวความคิดสตร์พระราช

วรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราช⁶¹

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ได้จัดทำหนังสือ วรรณกรรมยอดเยี่ยม ในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราช ซึ่งเป็นหนังสือจากโครงการคัดเลือกวรรณกรรม 5 ประเภท คือ นวนิยาย เรื่องสั้น กวีนิพนธ์ สารคดี และ วรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชน ประเภทละ 70 เรื่อง (ยอดเยี่ยม 9 เรื่อง และ ดีเด่น 61 เรื่อง) โดยพิมพ์เผยแพร่ในปีพุทธศักราช 2562 เพื่อประกาศยกย่องเป็นวรรณกรรมที่มีแนวคิดตามศาสตร์พระราช เพื่อร่วมส่งเสริม สืบสาน และเผยแพร่พระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ให้มั่นคงและยั่งยืนสืบต่อไป

1. นวนิยาย (70 เรื่อง)

นวนิยาย (ยอดเยี่ยม 9 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	เขาชื่อกานต์	สุวรรณี สุคนธา	2513	คลังวิทยา
2.	ทุ่งมหาธาตุ	มาลัย ชูพินิจ	2497	บรรณกิจ
3.	บางกะโพ้ง	วินทร์ เลียววาริณ	2550	กรุงเทพ
4.	บุษบกใบไม้	กฤษณา อโศกสิน	2528	แสงดาว
5.	ผู้หญิงคนนั้นชื่อบุษรอด	โบทัน	2524	ชมรมเด็ก
6.	ผู้ใหญ่ลี้กับนางมา	กาญจนา นาคนันท	2508	แพร่พิทยา
7.	แผ่นดินนี้ร่มเย็น	ศรีฟ้า ลดาวัลย์	2519	บรรณาการ
8.	ไผ่แดง	ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	2498	ชัยฤทธิ์
9.	ลูกอีสาน	คำพูน บุญทวี	2519	บรรณกิจ
นวนิยาย (ดีเด่น 61 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	กองทัพธรรม	สุชีพ ปุญญานุภาพ	2492	โรงพิมพ์มหาภูมิ
2.	เกิดเป็นคนแล้ว	ศรีฟ้า ลดาวัลย์	2517	รวมสาส์น
3.	ขุนเดช	สุจิตต์ วงษ์เทศ	2512	กรุงสยาม
4.	คนเผ่าถ่าน	นิมิต ภูมิถาวร	2522	บรรณกิจ
5.	คนหาปลา	เสกสรรค์ ประเสริฐกุล	2529	เทียนวรรณ
6.	ครูบ้านนอก	คำหมาน คนไค	2520	การเวก
7.	ความรักของวัลยา	เสนีย์ เสาวพงศ์	2495	รวมสาส์น
8.	ความสุขของกะทิ	งานพรรณ เวชชาชีวะ	2549	แพรวเยาวชน
9.	คำพิพากษา	ชาติ กอบจิตติ	2525	ต้นหมาก
10.	คือรักและหวัง	วัฒน์ วรรลยางกูร	2525	ดวงตา

⁶¹ ดาวรัตน์ ชุทธิภย์. (บรรณาธิการ). (2562). วรรณกรรมยอดเยี่ยมในสมัยรัชกาลที่ 9 ตามแนวคิดศาสตร์พระราช. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

11.	งู	วิมล ไทรนันทนวล	2527	ประพันธ์สาส์น
12.	จดหมายจากเมืองไทย	โบทัน	2513	ชมรมเด็ก
13.	จนกว่าเราจะพบกันอีก	ศรีบุรพา	2496	สุภาพบุรุษ
14.	ชะบน	ธีระยุทธ ดาวจันทิก	2537	อาศรมวรรณกรรม
15.	ช่างสำราญ	เดือนวาด พิมวนา	2546	สามัญชน
16.	ดร. ลูกทุ่ง	ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	2528	แพร่พิทยา
17.	ตลิ่งสูง ชุงหนัก	นิคม รวยยว	2531	ต้นหมาก
18.	ตะกวดกับคบบุ	นิคม รวยยว	2529	รุปรวี
19.	ใต้ฟ้าสีคราม	ศรีฟ้า ลดาวัลย์	2520	คลังวิทยา
20.	ทองเนื้อเก้า	โบทัน	2529	สุวีริยาสาส์น
21.	เทพราช	ก. สุรางคนางค์	2498	บำรุงสาส์น (2512)
22.	ธรณีนี่นี้ใครครอง	กาญจนา นาคันนันทน์	2517	แพร่พิทยา
23.	นายอำเภอปฎิวัติ	บุญโชค เขียมวิริยะ	2518	บรรณกิจ
24.	น้ำเล่นไฟ	กฤษณา อโศกสิน	2554	เพื่อนดี
25.	น้ำท่วมดิน	ชนประเสริฐ คินทรักษ์	2556	สสส.
26.	นิราศโพธิ์สัณ	นันทนา วีระชน	2522	บำรุงสาส์น (รวมสาส์น)
27.	บ่วงมาศ	วสิษฐ เดชกุญชร	2543	มติชน
28.	บุญพรรพ์	ศรีฟ้า ลดาวัลย์	2549	เพื่อนดี
29.	บุญเพรงพระหากสวรรค์	ศุภร บุนนาค	2514	เพื่อนดี
30.	ปลายนาฟ้าเขียว	วัฒน์ วรลยางกูร	2532	ปลายนา
31.	ปูบ่าง	โสภาค สุวรรณ	2515	บรรณกิจ
32.	ฝั่งแสงจันทร์	ประชาคม ลุนาชัย	2540	สหการคนวรรณกรรม
33.	พระอาทิตย์คั่นแรม	ชัยกร แสงกระจ่าง	2544	คมบาง
34.	พล นิกร กิมหงวน	ป. อินทรปาลิต	2482-2511	เพลินจิตต์
35.	เพชรพระอุมา	พนมเทียน	2512	ผ่านฟ้า
36.	ฟ้าใกล้ทะเลกว้าง	นราวดี	2538	เพื่อนดี
37.	เมืองนิมิต	เรียบเอง	253	วลี
38.	แม่สายสะอื่น	อ. ไชยวนศิลป์	2493	โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ
39.	ร้อยป่า	อรชร - พันธุ์ บางกอก	2507	นิตยสารบางกอก
40.	รอยวสันต์	ยุวดี ต้นสกุลรุ่งเรือง	2551	ประพันธ์สาส์น
41.	รัตนโกสินทร์	ว. วินิจัยกุล	2535	ต้นอ้อ
42.	รากนครา	ปิยะพร ศักดิ์เกษม	2542	ดอกหญ้า
43.	เรากลิต - บนหลุมฝังสพวาสิฏฐี	ร. จันทพิมพะ	2474	อุดม, ผดุงศึกษา
44.	ลาว. สุดท้าย	โก้ บางกอก	2523	ประพันธ์สาส์น
45.	ลวดลายมังกร	ประภัสสร เสวิกุล	2532	ดอกหญ้า
46.	ลุงเย็น คนสามัญ “เรื่องไม่ธรรมดา ของชาวบ้านธรรมดา”	ชลลดา ปะการัง	2548	เคล็ดไทย
47.	ลูกทาส	รพีพร	2506	นสพ. รายปักษ์เดลิเมล์วัน จันทร์
48.	เลือดขัตติยา	ลักษณะวดี	2513	คลังวิทยา
49.	แลไปข้างหน้า เล่ม 1 ภาคปฐมวัย	ศรีบุรพา	2495	คลังวิทยา (2517)
50.	วิถีคนกล้า	มาลา คำจันทร์	2527	คนวรรณกรรม

51.	สร้อยทอง	นิมิต ภูมิถาวร	2519	บรรณกิจ
52.	สร้างชีวิต	พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ	2513	เสริมวิทย์บรรณาการ
53.	สารวัตเถื่อน	วสิษฐ เดชกุช	2528	มติชน
54.	สินในน้ำ	ไม้เมือง	2512	บรรณาการ
55.	สี่แผ่นดิน	ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช	2494	นสพ. สยามรัฐรายวัน
56.	เสเพลบอยบ้านไร่	รงค์ วงษ์สวรรค์	2512	โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์
57.	หนังสือชุด เจ้าพ่อ เจ้าเมือง เจ้าแม่	อาจินต์ ปัญจพรรค์	2534	มติชน
58.	หุบเขาแสงตะวัน	พิบูลศักดิ์ ละครพล	2519	ดอกไม้
59.	อยู่กับก๋ง	หยก บุรพา	2519	ประพันธ์สาส์น
60.	อยู่เย็นเป็นสุข	ดวงใจ	2546	เพื่อนดี
61.	อุดมการณ์บนเส้นขนาน	อรุณมัย	2517	บรรณกิจ

2. เรื่องสั้น (70 เรื่อง)

เรื่องสั้น (ยอดเยี่ยม 9 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	ขุนทองเจ้าจะกลับเมื่อฟ้าสาง	อัศศิริ ธรรมโชติ	2521	ดจ.พระยา
2.	แจ่มรัศมีจันทร์และรวมเรื่องสั้นเกือบทั้งชีวิตของ เสนีย์ เสาวพงศ์	เสนีย์ เสาวพงศ์	2551	มติชน
3.	แผ่นดินอื่น	กนกพงศ์ สงสมพันธุ์	2539	นาคร
4.	ฟ้าบ่กั้น	ลาว คำหอม	2501	เกวียนทอง
5.	รวมเรื่องสั้นคึกฤทธิ์ ปราโมช	คึกฤทธิ์ ปราโมช	2520	สยามรัฐ
6.	รวมเรื่องสั้นรับใช้ชาติของศรีบูรพา	ศรีบูรพา	2517	สโสมสร นศ. คณะวิทยาศาสตร์ มช.
7.	เรื่องสั้นนอกเมืองแร่	อาจินต์ ปัญจพรรค์	2493	มติชน
8.	สวนสัตว์	สุวรรณี สุคนธา	2518	ลลนา
9.	สิ่งมีชีวิตที่เรียกว่าคน	วินทร์ เลียววาริณ	2542	บ. ดับเบิลยู.เอ็น.พี.นิตติ้ง
เรื่องสั้น (ดีเด่น 61 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	กรุ่นกลิ่นรัก	เข็มพลอย	2544	เพื่อนดี
2.	กล้วยหอมในร้านเคเอฟซี	กร ศิริวัฒน์	2550	นาคร
3.	กลางฝูงแพะหลังหัก	อุมมีสาละม อุมาร	2557	มติชน
4.	ก่อนตะวันจะขึ้น	รณย์ รติ	2519	ผ่านฟ้าวิทยา
5.	เกิดมาเป็นชีวิต	นิเวศน์ กันไทยราษฎร์	2521	การเวก
6.	แก้วหยดเดียว	ศรีดาวเรือง	2526	มติชน
7.	ขุนเดช	สุจิตต์ วงษ์เทศ	2512	กรุงสยาม
8.	คนบนต้นไม้	นิคม รายยวา	2512	ต้นหมาก
9.	ครอบครัวกลางถนน	ศิลา โคมฉาย	2535	มิ่งมิตร
10.	ครีบกัก	ประภัสสร เสวิกุล	2533	ดอกหญ้า
11.	คืนหนึ่งคิดถึงอีกครั้ง	เจน จิ	2560	แพรวสำนักพิมพ์
12.	จะไปให้ถึงดวงดาว	ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์	2541	ต้นอ้อ 1999 จำกัด

13.	จะหลับตาลงได้อย่างไร	เสาวรี	2557	ประพันธ์สาส์น
14.	จากสายน้ำสู่นคร	ประกาศิต	2551	มติชน
15.	เจ้าหญิง	บินหลา สันกาลาศีรี	2546	มติชน
16.	ชานหมากนอกกระโถน	ชรรค์ชัย บุญปาน	2512	กรุงสยาม
17.	ชอยเดียวกัน	วณิช จรุงกิจอนันต์	2527	อู่พิมพ์เพกา
18.	ซาเกะและรวมเรื่องเอก	มนัส จรรย์งค์	2489	ประพันธ์สาส์น
19.	ด้วยศรัทธาฉันจึงเป็นอยู่	ชัชรินทร์ ไชยวัฒน์	2532	สมาพันธ์
20.	ดอกไม้ในถังขยะ	รงค์ วงษ์สวรรค์	2518	บรรณกิจ
21.	ดาวที่ขีดเส้นฟ้า	พนม นันทพฤกษ์	2527	ดอกหญ้า
22.	เดินร่ำไปบนท่อนแขนอ่อนนุ่ม	นที ศศิวิมล	2555	แพรวสำนักพิมพ์
23.	ทางออกที่ถูกปิด	ไมตรี ลิ้มปิชาติ	2516	บรรณกิจ
24.	นักตกปลา	ขจรฤทธิ์ รักษา	2534	บ้านหนังสือ
25.	ในยามพระเจ้าหลับไหล	สรุชัย จันทิมาธร	2558	กสินร เพลินไพร
26.	บริษัทไทยไม่จำกัด	สนั่น ชูสกุล	2550	มติชน
27.	บัตรทองคำ	ชัยวุฒิ ศรีสุโข	2547	ดับเบิลยู
28.	บันทึกของคนแซ่ปึง	กรณ์ ไกรลาศ	2517	หนอง
29.	บ้านหลังสุดท้ายของดวงตะวัน	ประมว, มณีโรจน์	2542	นาค
30.	ผ้าทอลายทางกระรอก	จำลอง ผึ้งชลจิตร	2531	กำแพง
31.	ผู้ปลอมแปลงสิงโต	เรวัตร พันธุ์พิพัฒน์	2559	ในดวงใจ
32.	แผ่นดินใหม่	ณรงค์ฤทธิ์ ศักดาณรงค์	2537	บ. ต้นอ้อจำกัด
33.	พระเจ้าคนละองค์	อิศรา อมิตกุล	2518	บรรณกิจ
34.	พันธุ์พื้นเมือง	อัครากร บำรุง	2541	นาค
35.	เพลงนกเหยี่ยว	มกุฏ อรฤดี	2519	หนอง
36.	ไฟพร่างเทียน	มลา คำจันทร์	2535	คณา
37.	มาตุภูมิเดียวกัน	วิน วนาตร	2550	มติชน
38.	มิดประจักษ์	ชาติ กอบจิตติ	2527	คนวรรณกรรม
39.	มือที่เปื้อนซอส์	นิมิต ภูมิถาวร	2517 (ครั้งที่ 2)	หนอง
40.	รวมเรื่องสั้น ชุด กลางดง	ประเสริฐ สว่างเกษม	2521	เพ็ญฟ้า
41.	รวมเรื่องสั้นพระกับเสือและเรื่องอื่นๆ	อุเทน วงศ์จินดา	2551	สามัญชน
42.	รวมเรื่องสั้นร่วมสมัย กำเนิดกาตาบ	เจษฎา เจตนาธรรม	2524	โคมทอง
43.	รางวัลจากป่า	ณัฐวัฒน์ อุทัยกร	2553	บ้านหนังสือ
44.	ริมฝั่งแม่น้ำหัวใจสลาย	พิบูลย์ศักดิ์ ละครพล	2556	พนจร
45.	เรากำลังกลายพันธุ์	เกริกศิษฐ์ พลมาตร์	2558	นาค
46.	เราหลงลืมอะไรบางอย่าง	วัชร สัจจะสารสิน	2551	นาค
47.	รวมเรื่องสั้นๆ มุมๆ ของชีวิต	ไพลิน รุ่งรัตน์	2539	แพรวสำนักพิมพ์
48.	เรือนใจ	ป. บุณปกรณ์	2486 (พิมพ์ครั้งแรก)	ดอกหญ้า (2530)
49.	ลัดดิดหล่ม	เฉลิมศักดิ์ แหวมงาม	2539	ต้นอ้อแกรมมี
50.	ลูกแก้วสำรอง	ประชาคม ลุนาชัย	2540	สหการคนวรรณกรรม
51.	ลูกพ่อคนหนึ่ง (ถากเหมือนหมาเลีย)	วัฒน์ วรรณยางกูร	2529	คนวรรณกรรม

52.	วัฏจักรไร้สำนึก	ปองวุฒิ รุจิระชาคร	2557	มติชน
53.	สายลมบนถนนโบราณ	มาโนช พรหมสิงห์	2554	แพรวสำนักพิมพ์
54.	เสียงกู่	อำนาจ เย็นสบาย	2516 (พิมพ์ครั้งแรก)	กระดาศา (2527)
55.	หุ่นไล่กา	ไพฑูรย์ ธีธัญญา	2557	นาคร
56.	เหนือจอมพลยังมีจอมคน	สุวัฒน์ วรดิลก	2553	มิ่งมิตร
57.	อยู่ในระหว่างการก่อสร้าง	ชัยกร หาญไฟฟ้า	2551	ณ บ้านวรรณกรรม
58.	อสรพิษและเรื่องอื่นๆ	แอนอริญา แสงทอง	2556	สามัญชน
59.	อัญมณีแห่งชีวิต	อัญชัน	2523	คนบาง
60.	อุดมคติแย้ง	เรืองชัย ทรัพย์นรินทร์	2522	ประพันธ์สาส์น
61.	อุบัติการณ์	วรภา วรภา	2548	Politics

3. กวีนิพนธ์ (70 เรื่อง)

กวีนิพนธ์ (ยอดเยียม 9 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	ขอบฟ้าขลิบทอง	อุชเชนี (ประคิด ชุมสาย ณ อยู่ยา)	2499	ดวงกมล
2.	บทกวีของฉัน : จ่าง แซ่ตั้ง	จ่าง แซ่ตั้ง	2553	ลูก-หลาน จ่าง แซ่ตั้ง
3.	ปณิธานกวี	อังคาร กัลยาณพงศ์	2529	กะรัต
4.	พุทธธรรมคำสอน เส้นทางสู่ความสุข เย็น	พุทธทาส	2553	สุขภาพใจ
5.	เพียงความเคลื่อนไหว	เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์	2517	ประพันธ์สาส์น
6.	ม้าก้านกล้วย	ไพโรจน์ทร์ ขาวงาม	2538	แพรวสำนักพิมพ์
7.	รวมบทกวีและงานวิจารณ์ศิลปะ วรรณคดี ของ กวีการเมือง	กวีการเมือง (จิตร ภูมิศักดิ์)	2517	กลุ่มแนวร่วม นศ. เชียงใหม่
8.	เราชนะแล้ว แม่จ๋า	นายผี (อัศนี พลจันทร)	2517	คนหนุ่ม
9.	ศึกษาภาชิตและร้อยกรอง	ฐะปะนีย์ นาครทรรพ	2534	ต้นอ้อ
กวีนิพนธ์ (ดีเด่น 61 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	กลางคลื่นกระแสนกาล	เทือก บรรทัด (เปลื้อง คงแก้ว)	2541	เคล็ดไทย
2.	กาพย์เห่เรือเฉลิมพระเกียรติใน กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค	นาวางเอก(พิเศษ) ทองย้อย แสงสินชัย	2549	ดวงแก้ว
3.	กุเป็นนิสิตนักศึกษา	สุจิตต์ วงษ์เทศ - ขรรค์ชัย บัญปาน	2512	ประพันธ์สาส์น
4.	ขลุ่ยไม้ไผ่	พจนา จันทรสันติ	2525	เคล็ดไทย
5.	ขอบกรุง	ราช รักรอง	2514	ประพันธ์สาส์น

		(รัตน์ะ ยาวะประภาส)		
6.	ความดีนั้นไม่ตาย	หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	2545	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
7.	ความต่างของสรรพสิ่ง	ธัญญา ธัญญามาศ (ศฤงคาร วาดเวียงชัย)	2546	ธัญญา ธัญญามาศ (ศฤงคาร วาดเวียงชัย)
8.	ความสุขของแผ่นดิน	พิชชา ถาวร	2546	โมบิโน
9.	คำฉันท์ดุซงญอเสวยกล่อมพระเศวตวร รัตนกริฯ และพระเศวตสุรคชธาร	ท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยา	2550	อนุสรณ์งานพระราชทาน เพลงศพฯ
10.	คำทอง	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษมณกิจ	2544	เพื่อนดี
11.	จงเป็นอาทิตย์เมื่ออุทัย	ทวีปวร (ทวีป วรดิลก)	2532	อ่านไทย
12.	จะร้องเพลงชาติไทย	นภลัย สุวรรณธาดา	2535	นภลัย สุวรรณธาดา
13.	ฉันจึงมาหาความหมาย	วิทยากร เชียงกุล	2514	กลุ่มสหภาพน้ำโดม
14.	ฉันอยากร้องเพลงสักเพลง	ศิริวร แก้วกาญจน์	2551	Pajonphai
15.	ณ กาลเวลา	อดุล จันทรงค์ดี	2549	สนพ. ม. รัสสิต
16.	ดอกเสี้ยวแห่งดอยตุง	วิลักษณ์ ศรีป่าซาง	2540	วิลักษณ์ ศรีป่าซาง
17.	ด้านสาวคอย	วิสา คัญทัพ	2518	วิสา คัญทัพ
18.	ต่อสู์ กูชาติ เอกราชข อธิปไตย	รวี โดมพระจันทร์ (ยุทธพงศ์ ภูมิสัม บรรณ)	2518	แก่นสยาม
19.	แต่พี่รักเจ้าคนเดียว	ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร (ไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว)	2544	ลักษมิกร
20.	ทศชาติคำฉันท์	บุญเดือน ศรีวรพจน์	2547	กรมศิลปากรฯ
21.	ทะเล ป่าภู และเพิงพัก	พนม นันทพฤกษ์ (สถาพร ศรีสัจจัง)	2541	มิ่งมิตร
22.	ทางจักรา	ศิวกานท์ ปทุมสูติ	2559	แพรวสำนักพิมพ์
23.	ธรรมชาติของหัวใจ	'กุดจี' พรชัย แสนยะมูล	2559	ไม้มก
24.	ธารแสนสาย	พจนา พจนพิทักษ์	2538	ทานตะวัน
25.	นกเถื่อนเท่านั้นที่รู้ว่าฤดูในไม้ผลิยัง จะมา	วีระศักดิ์ ยอดระบำ	2530	สุ่ฝัน
26.	นักฝันข้างถนน	วารี วายุ (วินัย อุกฤษณ์)	2526	ป๋อจุน
27.	นาฏกรรมบนลานกว้าง	คมทวน คันธนู (ประสาทร ภูสุศิลป์ ธร)	2525	ดอกหญ้า
28.	ในความโหวนังงัน	นายทิวา (เอกรัตน์ จิตรมัน เพียร)	2553	ออน อาร์ต ครีเอชั่น
29.	ในเวลา	แรคำ ประโดยคำ (สุพรรณ ทองคล้อง)	2541	รูปจันทร์
30.	บันไดกระดาศ	สายพร ปัทมเรชา	2537	ต้นอ้อ
31.	บางคนอาจเดินสวนทางเราไป	บัญชา อ่อนดี	2559	แพรวสำนักพิมพ์

32.	บ้านเก่า	โชคชัย บัณฑิต' (โชคชัย บัณฑิตศิลปะศักดิ์)	2544	รูปจันทร์
33.	บ้านในหมอก	สุขุมพจน์ คำสุขุม (สุขุม คำภู่อ่อน)	2555	กากะเยี้ย
34.	ไปไม้ที่หายไป	จิรนนท์ พิตรปรีชา	2532	อ่านไทย
35.	ปิ่นมากับมือ	เตือนใจ บัวคลี	2531	ดอกหญ้า
36.	เปลื้อง วรรณศรี กวี – นักคิด นักเขียน นักสู้	เปลื้อง วรรณศรี	2540	คณะกรรมการจัดงาน เปลื้องฯ
37.	ฝันแผ่นไฟทนีล้าแห่งคุณ	ศุภร บุนนาค	2519	ธ. กรุงเทพจำกัด
38.	ฝันให้ไกล ไปให้ถึง	วัฒน์ วรรณยางกูร	2523	นกหนังสือ
39.	มหาขเล	วรกร วรภา (ฉลอง โหลสกุล)	2550	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
40.	มหาชาติคำฉันท์	ฉันท ขาววิไล	2521	ศรีเมืองการพิมพ์
41.	มหารัตนพิมพ์วงศ์ คำฉันท์	ชูชาติ ชุ่มสนิท	2545	ช. คชา
42.	มือใดถูกแม่โพสพ	เตือนแรม ปรกาย เรื่อง(สุรัช สุขจิตร)	2548	ใบบัว
43.	มือนั้นสีขา	ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ (กิตติศักดิ์ มีสมสืบ)	2531	ยามหนังสือ
44.	แม่น้ำรำลึก	เรวัตร์ พันธุ์พิพัฒน์	2547	รูปจันทร์
45.	รวมบทร้อยกรอง สุรศักดิ์ ศรีประพันธ์	สุรศักดิ์ ศรีประพันธ์	2514	มงคลการพิมพ์
46.	รวมบทร้อยกรอง-จากยามแห่งความ ทรงจำ	ประพนธ์ เรืองณรงค์	2555	สถาพรบุ๊ค
47.	ระยิบรุ้ง	วันเนาว์ ยูเด็น	2537	โรงพิมพ์อัฐิซุชาติใหญ่
48.	เริงรำคำเดือนฉาย	รุ่งอรุณ ณ สนธยา (โกวิท เอนกชัย)	2527	สุภาพใจ
49.	เรือใบไม้	วันรวี รุ่งแสง (จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์)	2540	ไฉไล
50.	ลมมลายู	วิสุทธิ ขาวเนียม	2553	นาคร
51.	ลมหายใจสุดท้าย ของ ประเสริฐ จัน ดำ	ประเสริฐ จันดำ	2539	ดอกหญ้า
52.	ลิลิตหลัก้าสรวล	กานติ ณ ศรีธธา (กันยติ ชนะคช)	2541	แพรวสำนักพิมพ์
53.	โลกในดวงตาของข้าพเจ้า	มนตรี ศรีรงค์	2550	สามัญชน
54.	สนธิกานท์	สนธิกาญจน์ กาญจนานันท์	2525	โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร
55.	สยามสังโยค	อารักษ์ คคะนาท	2528	มติชน
56.	สองทศวรรษ	ปรกาย ปรัชญา	2542	สามัญชน
57.	สุดสวณ	ประยอม ชองทอง	2513	พุ่มนี้
58.	หมายเหตุร่วมสมัย	ไพบุลย์ วงษ์เทศ	2521	การเวก
59.	หัวใจห้องที่ห้า	อังคาร จันทาทิพย์	2555	ผจญภัยสำนักพิมพ์
60.	อยุธยาสาธ	จินตนา ปิ่นเฉลียว	2522	ประพันธ์สาธ
61.	อิทธิทัย	เพ็ญ ภัคตะ (เพ็ญสุภา สุขตะ)	2550	รูปจันทร์

4. สารคดี (70 เรื่อง)

สารคดี (ยอดเยียม 9 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	กาเลหม่านไต	บรรจบ พันธุมธา	2504	บ. การพิมพ์สตรีสารฯ
2.	ขบวนการแก้จน	ประยูร จรรย์วาทย์	2519	โรงพิมพ์ทยเขม
3.	ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ	จิตร ภูมิศักดิ์	2519	มูลนิธิโครงการตำราฯ
4.	คู่มือมนุษย์	พุทธทาส	2501	องค์กรฟื้นฟูพุทธฯ
5.	ชีวิตที่เลือกไม่ได้: อดีตชีวิตของผู้เกิดในแผ่นดินไทยคนหนึ่ง	กรุณา กุศลาลัย	2529	แม่คำผาง
6.	น้ำ บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย	สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา	2529	ไทยวัฒนาพานิช
7.	พุทธธรรม	พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต)	2514	กรมการศาสนา
8.	เพลงนอกศตวรรษ	เอนก นาวิกมูล	2521	การเวก
9.	พื้นความหลัง	เสฐียรโกเศศ	2510	ศึกษาสยาม
สารคดี (ดีเด่น 61 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	ชาติในเชียงราย	บุญช่วย ศรีสวัสดิ์	2493	ม.ป.ท.
2.	80 ปีในชีวิตของข้าพเจ้า	กาญจนาภรณ์	2523	อนุสรณ์งานฯ
3.	The Last Hero ชีวิตและความตายของลูกผู้ชายชื่อ สิบ นาคะเสถียร	วันชัย ดันตวิทยา	2558	ติบุค
4.	กฎแห่งกรรม	ท. เสียงพิบูลย์	2503	รุ่งเรืองธรรม
5.	กุสุมาวรรณนา	กุสุมา รักสมณี	2547	แม่คำผาง
6.	เกิดในเรือ	ส. พลายน้อย	2537	สารคดี
7.	คนเขียนหนังสือ	เสถียร จันทิมาธร	2513	ประพันธ์สาส์น
8.	คนไทยอยู่ที่นั่นที่อุษาคเนย์	สุจิตต์ วงษ์เทศ	2537	ศิลปาบรรณาการ
9.	คนเล็กๆ	ขวัญใจ เอ็มใจ	2544	สารคดี
10.	ความงามในศิลปะไทย	น. ณ ปากน้ำ	2510	โอเดียนสโตร์
11.	ความเป็นอนิจจังของสังคม	ปรีดี พนมยงค์	2500	สยามการพิมพ์
12.	เค้าขวัญวรรณกรรม	เขมานันท์ (โกวิท อนุชิต)	2543	(สยาม พิมพ์ครั้งที่ 2)
13.	จากดวงใจ	คีตกร, จ. มงคลขจร, สาทิส อินทรวงศ์	2503	แพรวพิทยา
14.	จากวังจันทร์สู่เวียงแหง ตามรอยนเรศวรมหาราช นอกกรอบประวัติศาสตร์ชาตินิยม	สุเจน กรรพฤทธิ์	2550	สารคดี

15.	ซ่อนไว้ในลิ้ม: ก-อ ในชีวิตอีสาน	อุทอง ประศาสน์ วินิจชัย	2551	ฟูลสตอป
16.	เดินสู่อิสราภาพ	ประมว, เพ็งจันทร์	2550	สุขภาพใจ
17.	ต้นไม้ใต้โลก	ทรงกลด	2550	อะบุ๊ก
18.	ตำนานเสรีไทย	วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร	2546	แสงดาว
19.	ตึก ต้นไม้ และแสงอรุณ: โลกทัศน์ของ สถาปนิก	แสงอรุณ รัตกลีกร	2530	มูลนิธิโกมลคีมทอง
20.	ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์	เจตนา นาควัชร	2524	นสพ. ดวงกลม
21.	ที่เกิดเหตุ	วรพจน์ พันธุ์พงศ์	2550	Openbooks
22.	ธรรมชาตินานาชาติ	บุญส่ง เลชะกุล	2504	โอเดียนสโตร์
23.	บทวิจารณ์ว่าด้วยวรรณกรรมการเมือง และประวัติศาสตร์	สมบัติ จันทรวงศ์	2540	คปไฟ
24.	บุปผชาติแห่งชีวิต	ระวี ภาวิไล	2530	กะรัต
25.	ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ. 2352- 2453 ด้านสังคม	ชัย เรื่องศิลป์	2517	ชัย เรื่องศิลป์
26.	ปัญญาชนสยาม	ส. ศิวรักษ์	2512	ส. ศิวรักษ์
27.	ปัญญาวิวัฒน์	สมัคร บุรวาศ	2507	สมัคร บุรวาศ
28.	ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่า ด้วยวรรณกรรม และประวัติศาสตร์ต้น รัตนโกสินทร์	นิธิ เอียวศรีวงศ์	2527	นิธิ เอียวศรีวงศ์
29.	ไปเป็นเจ้าชาย...ในแคว้นศัตรู	คามิน คมนีย์	2553	คามิน คมนีย์
30.	ผู้อยู่กับเงา: เรื่องเล่าของแผ่นดิน และ วัฒนธรรมพื้นบ้าน	นิพันธ์พร เพ็งแก้ว	2547	นิพันธ์พร เพ็งแก้ว
31.	เผชิญความตายอย่างสงบ	พระไพศาล วิสาโล และคณะ	2549	พระไพศาล วิสาโล และคณะ
32.	พระพุทธเจ้าของฉัน	สันติสุข โสภณสิริ	2527	มูลนิธิโกมลคีมทอง
33.	พุทธโคดม: บทวิเคราะห์เชิงรัฐศาสตร์ ว่าด้วยพุทธประวัติในบริบททาง เศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรม อินเดียในสมัยพุทธกาล	วรศักดิ์ มหัทธโนบล	2555	โอเพ่นบุ๊กส์
34.	เพียงแค่มืดทราด	นิต นรารักษ์	2523	ดวงกลม (พิมพ์ครั้งที่ 4)
35.	ภาพชีวิตงานนิยาย	รัญจวน อินทรกำแหง	2508	แพร่พิทยา
36.	ภูมิพื้นภาษาไทย	ล้อม เพ็งแก้ว	2545	พิมพ์คำ
37.	มหาวิทยาลัยบนคันนา ชาวนาอัจฉริยะ 1 ไร่ 1 แสน	ปรกรณ์ ทิมเที่ยง	2558	โพสต์บุ๊กส์
38.	มิตรภาพต่างสายพันธุ์	ม.ล. ปริญญากร วรว รรณ	2545	Openbooks
39.	แม่จัน สายน้ำที่ผันเปลี่ยน	เตือนใจ ดีเทศน์	2528	เทียนวรรณ
40.	ยาย	ประชาคม ลุนาชัย	2550	พิมพ์บุรพา
41.	เรียบง่าย และเป็นสุข กับสถาปัตยกรรม ถิ่น	อรศิริ ปาณินท์	2550	กิเลนการพิมพ์
42.	เรื่องเล่าจากยอดภูเขาน้ำแข็ง	ดาวเดี่ยว	2557	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ

43.	เล่าเรื่องไว้มือวัยสนธยา: อัตชีวประวัติของท่านพุทธทาส	พระประชา ปสนนธมโม	2529	มูลนิธิโกมลคีมทอง
44.	เลาะวัง	จุลลดา ภักดีภูมินทร์	2534	โรงพิมพ์เจริญกิจ
45.	โลกสี่คราม	ม.จ. ชาตรีเฉลิม ยุคล	2524	ดวงตา
46.	วรรณสาส์นสำนึก	สุภา ศิริมานนท์	2529	กองทุนสุภาฯ
47.	วิทยาวรรณกรรม	พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์	2506	แพร่พิทยา
48.	วิหารที่ว่างเปล่า	เสกสรรค์ ประเสริฐกุล	2544	สามัญชน
49.	แฉ่งวรรณกรรม	ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	2529	อ่านไทย
50.	ศิลปะแขนงที่เจ็ด เพื่อวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ภาพยนตร์	บุญญรักษ์ บุญญะเขตมาลา	2533	เม็ดทราย
51.	สงครามมืด วันญี่ปุ่นบุกไทย	สรรค์ดี แพ่งสภา	2543	สารคดี
52.	สนิมดอกไม้	อรสม สุทธิสาคร	2539	สารคดี
53.	สยามประเทศ ภูมิหลังของประเทศไทย ตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา ราชอาณาจักรสยาม	ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม	2539	มติชน-ศิลปวัฒนธรรม
54.	สยามหลากหลายพันธุ์	องค์ บรรจู่	2553	มติชน
55.	สัญจรสู่สาละวิน - ถนนธงชัย วิถีแห่งต้นธาร ตำนานแห่งขุนเขา	คีน ญางเดิม	2537	ปัจจุบัน
56.	สันติประชาธรรม	ป่วย อึ้งภากรณ์	2516	เคล็ดไทย
57.	สายน้ำและความทรงจำ	ธีรภาพ โลหิตกุล	2537	แพรวสำนักพิมพ์
58.	สายลม - แสงแดด	วิลาศ มณีวัต	2503	คลังวิทยา
59.	สารคดีไฉไลคลาสสิก	รงค์ วงษ์สวรรค์	2531	ข้อผาก
60.	สุนทรียภาพในภาษาไทย	ดวงมน จิตรจักษ์	2527	เคล็ดไทย
61.	ให้ความรักนำทาง	วีระศักดิ์ จันทร์สง	2549	พิมพ์คำ

5. วรรณกรรมเด็กและเยาวชน (70 เรื่อง)

วรรณกรรมเด็กและเยาวชน (ยอดเยี่ยม 9 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	เกาะที่มีความสุขที่สุดในโลก	ลินดา โกลลารชุน	2555	แพรวเยาวชน
2.	ขวัญสูงษ์	ขมิ้นกร แสงกระจ่าง	2551	คมบาง
3.	ต้นเอย ต้นไม้	จารุพงษ์ จันทระเพชร	2548	แพรวเพื่อนเด็ก
4.	บึงหญ้าป่าใหญ่	เทพศิริ สุขโสภา	2522	ดวงตา
5.	ผีเสื้อและดอกไม้	นิพนพานา	2521	กะรัต

6.	ภาพประวัติศาสตร์ (กรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น)	เปลื้อง ณ นคร	2505	ไทยวัฒนาพานิช
7.	เมื่อคุณตาคุณยายยังเด็ก (เล่ม 1-4)	ทิพย์วาทินี สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	2520	ศิลปาคาร
8.	แม่โพสพ	ม.ล. เต็ม ชุมสาย	2517	องค์การค้าของคุรุสภา
9.	“เรือใบใจกล้า” ในหนังสือชุดสำหรับ เยาวชน: หนังสือสื่อประสมเฉลิมพระ เกียรติ	วิภาวี ฉกาจทรงศักดิ์ และคณะ	2555	รุ่งศิลป์การพิมพ์
วรรณกรรมเด็กและเยาวชน (ดีเด่น 61 เรื่อง)				
ที่	ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่พิมพ์	สำนักพิมพ์
1.	กระต่ายต้องหาโพรง	คุณหญิงจางานศรี หาญเจนลักษณ์	2549	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
2.	เกิดเป็นหมอ	นายแพทย์วรวิทย์ วิเศษฐกิจการ	2519	มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ
3.	ขนาน้อยกลางทุ่งนา	จำลอง ฝั่งชลจิตร	2524	ต้นหมาก
4.	ของขวัญของหอยทาก	ชัยฤทธิ์ ศรีโรจน์ฤทธิ์	2546	แฮปปี้คิดส์
5.	“ข้าวเพียงเมล็ดเดียว” ในหนังสือชุด นิทานแสนรักจากนักเขียนเอก	สมบูรณ์ คิงหมานันท์	2554	แฮปปี้คิดส์
6.	ข้าวหอมมะลิ	ทิพย์วรรณ แสงวศรี	2558	โลกหนังสือ
7.	คนดีศรีแผ่นดิน: ชีวประวัติ ปรีดี พนมยงค์ ฉบับการ์ตูน	ว. ณ. พนมยงค์	2554	สถาบันปรีดีฯ
8.	คนต่อเทียน	นำบุญ นามเป็น	2556	สถาพรบุ๊คส์
9.	ครูไหวใจร้าย	ผกาดี อุตตโม	2509	คลังวิทยา
10.	ความสุขที่สุดของขาวนาหนุ่ม	'ศรา ดีดี	2551	ไต้ต้นไม้
11.	คำใส	วีระศักดิ์ สุธะลา	2547	นานมีบุ๊คส์
12.	คุณช้างโต...ช่วยหน่อยได้ไหม	วีระยุทธ เลิศสุดวิชัย	2554	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
13.	คุณปู่แวนตาโต	ขมิ้นกร แสงกระจ่าง	2544	คมบาง
14.	คุณลุงชอบปลูกต้นไม้	เกริก ยุ้นพันธ์	2548	เกริกยุ้นพันธ์
15.	เจ้าชายไม่วิเศษ	ปรีดา อัครจันทโชติ	2546	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
16.	ฉันมีความสุขจังเลย	ดร. สายสุรี จุติกุล	2552	แฮปปี้คิดส์
17.	ช้างพลายมงคลผู้อภัย	ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ	2520	บรรณกิจ
18.	ชีวิตวัยเรียนของหลวงสุขุมนัย ประดิษฐ(ประดิษฐ์ สุขุม) ยอด นักกีฬาไทยในอเมริกา	เอนก นาวิกมูล	2520	มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ
19.	ชีวิตใหม่	สมพงษ์ พละสุรย์	2521	มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ
20.	ชุดเล่น (เล่นริมน้ำ เล่นในป่า เล่น กลางแจ้ง)	ชีวัน วิสาสะ	2545	แพรวเพื่อนเด็ก
21.	ชุดอัครสาวก ฉบับการ์ตูน	โอม รัชเวทย์	2552	อมรินทร์คอมมิกส์
22.	เด็กชายกมลเที่ยวบ้านทุ่ง	วาณิช จรุงกิจอนันต์	2521	ดวงกมล
23.	เด็กชายชาวเล	พนม นันทพฤกษ์	2524	ต้นหมาก
24.	เด็กชายมะลิวัลย์	ประภัสสร เสวิกุล	2530	ดอกหญ้า

25.	เด็กบ้านสวน	พ. เนตรรังษี	2512	บรรณกิจ
26.	เด็กหญิงนางฟ้า	ดาราราย	2544	อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์
27.	เด็กหญิงสวนกาแฟ	เม น้อยนาเวศ	2546	แพรวเยาวชน
28.	“ตามจ๊อบยักซ์” ในหนังสือชุดนิทานไทยโดยศิลปินไทย	ชีวัน วิสาสะ	2551	แพรวเพื่อนเด็ก
29.	ตึกดอกผักผ่อน	ซัชชัย ทับทิมอ่อน	2540	มูลนิธิเด็ก
30.	โตเต้	เรืองศักดิ์ ดวงปลา	2550	มูลนิธิเด็ก
31.	ที่บ้านย่า	กริมกมล มัทธอนวิศัลย์	2548	พลายแก้วเพชร
32.	เที่ยวบินยามเช้า	ขมัยกร แสงกระจ่าง	2550	แพรวสำนักพิมพ์
33.	นิง	ชีวัน วิสาสะ	2550	ครูชีวัน
34.	นิทานมิบ	เอนก นาวิกมูล	2532	เมืองโบราณ
35.	นิ้วก้อย นิ้วโป้ง	ศรี เกศมณี	2545	นานมีบุ๊คส์
36.	บทเพลงแห่งนกนางแอ่น	อุดม วิเศษสาธิต	2538	ดอกหญ้า
37.	บ้านไม้ชายคลอง	จันทร์ภา รัตสีทอง	2553	นานมีบุ๊คส์
38.	ป๊อปปี้: ดวงดาวนั้นระหว่างน้ำกับฟ้า	กาย่า กล้าทะเล	2548	มูลนิธิเด็ก
39.	ปราสาทกระต่ายจันทร์	จันทร์เจ้า	2545	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
40.	ป่าเปลี่ยนสี	ปรีดา ปัญญาจันทร์	2552	สเปปี้คิดส์
41.	เปลือกหอยกับความสุข	มานิต ประภาษานนท์	2524	กฟผ. - ธ. กลสิกรไทย
42.	พญากวางทอง	สายสิงห์ ศิริบุตร	2520	ดวงกมล
43.	พรดาวแสงรุ่ง	วาวแพร	2530	ผีเสื้อ
44.	เพื่อนบ้านเพื่อรัก	มานพ แก้วสนิท	2538	ต้นอ่อน
45.	เพื่อนรักไปป่าใหญ่	ชาญศิลป์ กิตติโชติ	2552	นานมีบุ๊คส์
46.	มูม	พิมพ์ อจลากุล	2549	อมรินทร์พริ้นติ้งฯ
47.	รอยประทับ	นฤมล เทพไชย	2531	ผีเสื้อ
48.	เรื่องเล่าจากดาวดวงหนึ่ง	พิษณุ ศุภ.	2539	แพรวสำนักพิมพ์
49.	ลมหายใจของแผ่นดิน (กวีนิพนธ์)	สิทธิเดช กนกแก้ว	2553	สนพ. ร้อยแก้ว
50.	ลินลนารัก	ว. วินิจัยกุล	2534	ต้นอ่อน
51.	ลูกป่า	มาลา คำจันทร์	2525	วรรณกรรม
52.	โลกกว้าง	น.น.น. (กาญจนา นาคันทน์)	2511	แพรวพิทยา
53.	โลกของหนูแหวน (วัยซน วัยรุ่น)	ศรารักษ์	2525	มติชน
54.	โลกใบนี้โคจรรอบกระทะกับหม้อเหล็ก (และต้นไม้ด้วย)	ครา คชา	2544	นานมีบุ๊คส์
55.	วัยฝันวันเยาว์	พิบูลศักดิ์ ละครพล	2528	สุ่มฝัน
56.	แว้งที่รัก	ชบาบาน	2551	สารคดี
57.	ส้มสีม่วง	ดาวกระจาย	2544	แพรวเยาวชน
58.	หนุ่มชวานา	นิมิตร ภูมิถาวร	2516	องค์การคำของครูสภา
59.	หนูหล่อกับมอมอ	สมนึก พานิชกิจ	2545	ชมรมเด็ก
60.	ห้องเรียนไม่มีฝา	ธรา ศรีอนุรักษ์	2559	แพรวเยาวชน
61.	อีสานบ้านเฮา	วีระศักดิ์ จันทร์ส่งแสง	2555	สารคดี

ภาคผนวก 8

หลักการในการทรงงานของในหลวง
(ศาสตร์พระราชา)

หลักการในการทรงงานของในหลวง (ศาสตร์พระราชา) 23 ข้อ

ข้อ	หลักในการทรงงานของในหลวง (ศาสตร์พระราชา)
1.	จะทำอะไรต้องศึกษาข้อมูลให้เป็นระบบ
2.	ระเบิดจากข้างใน
3.	แก้ปัญหาจากจุดเล็ก
4.	ทำตามลำดับขั้น
5.	ภูมิสังคม ภูมิศาสตร์ สังคมศาสตร์
6.	ทำงานแบบองค์รวม
7.	ไม่ติดตำรา
8.	ประหยัด
9.	ทำให้ง่าย
10.	การมีส่วนร่วม
11.	ต้องยึดประโยชน์ส่วนรวม
12.	บริการที่จุดเดียว
13.	ใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ
14.	ใช้ธรรมชาติปราบปรามธรรมชาติ
15.	ปลูกป่าในใจคน
16.	ขาดทุนคือกำไร
17.	การพึ่งตนเอง
18.	พออยู่พอกิน
19.	เศรษฐกิจพอเพียง
20.	ความซื่อสัตย์สุจริต จริ่งใจต่อกัน
21.	ทำงานอย่างมีความสุข
22.	ความเพียร
23.	รู้ รัก สามัคคี คิดเพื่องาน

ภาคผนวก 9

รายการการสนทนาของ Readery Podcast

รายการการสนทนาของ Rentry Podcast⁶²

ที่	รายการ	ออกอากาศเมื่อ	เผยแพร่ที่
1.	แนะนำหนังสือวรรณกรรมแปลร่วมสมัย	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery01/
2.	แนะนำหนังสือวรรณกรรมแปลคลาสสิกและโมเดิร์นคลาสสิก	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery02/
3.	แนะนำหนังสือวรรณกรรมไทย	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery03/
4.	แนะนำหนังสือวรรณกรรมแปลญี่ปุ่น	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery04/
5.	แนะนำหนังสือวรรณกรรม Young Adult, แฟนตาซี, ไซไฟ	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery05/
6.	แนะนำนิยายวายและโลดโนเวล	17 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery06/
7.	แนะนำหนังสือความรู้	22 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery07/
8.	แนะนำหนังสือจิตวิทยาพัฒนาตัวเอง	22 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery08/
9.	แนะนำหนังสือความรู้ประวัติศาสตร์	24 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery09/
10.	แนะนำหนังสือความเรียง บันทึกประสบการณ์	24 ตุลาคม 2561	https://thestandard.co/podcast/readery10/
11.	เริ่มต้นปีใหม่ด้วยการอ่านหนังสือเล่มไหนดี?	4 มกราคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery11/
12.	อากาศหนาว อยากอบอุ่นหัวใจ อ่านหนังสือเล่มไหนดี	11 มกราคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery12/
13.	บัตรเครดิต เครื่องปั๊มหัวใจ เพลงพบกัณใหม่ ทุกสิ่งรอบตัวล้วนได้แรงบันดาลใจจากหนังสือ	16 มกราคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery-special-ep/
14.	คิดถึงบางคนในคืนนั้น อ่านหนังสือเล่มไหนดี	18 มกราคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery13/
15.	อยากทำงานให้ Super Productive อ่านเล่มไหนดี	25 มกราคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery14/
16.	อยู่บ้านก็ออกเดินทางได้ อ่านเล่มไหนดี	1 กุมภาพันธ์ 2562	https://thestandard.co/podcast/readery15/
17.	แล้วใครใคร่รับวเลนไลน์ อ่านเล่มไหนดี	8 กุมภาพันธ์ 2562	https://thestandard.co/podcast/readery16/
18.	ฝึกคิดให้เป็นระบบ รู้จักแก้ปัญหา อ่านเล่มไหนดี	15 กุมภาพันธ์ 2562	https://thestandard.co/podcast/readery17/
19.	ก่อนนอน อยากสงบใจ อ่านเล่มไหนดี	22 กุมภาพันธ์ 2562	https://thestandard.co/podcast/readery18/
20.	แอบส่องแบบ Stalker ในนิยาย อ่านเล่มไหนดี	1 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery19/
21.	เข้าถึงแก่นของแบรนด์ดัง อ่านเล่มไหนดี	8 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery20/
22.	10 ขั้นตอนของการเขียนนิยายให้ได้อย่าง สตีเฟ่น คิง, ฮารุกิ มูราคามิ และ อุทิศ เหมะมูล	15 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery21/

⁶² รายการชื่อ Rentry (Reading is Sexy) ดำเนินรายการโดย โจ วรรณพิน กับ เน็ต นักรู้กร คำอธิบายรายการคือ “หลายคนอยากอ่านหนังสือ แต่ประสบปัญหาเรื่องเวลา แถมมีเงินจำกัด Rentry Podcast เลยคัดสรร และแนะนำหนังสือที่น่าอ่าน อธิบายว่าแต่ละเล่มเกี่ยวกับอะไร ดึงมอย่างไร และเหมาะกับใคร เพราะเราเชื่อว่าอาจมีหนังสือสักเล่มที่เปลี่ยนแปลงความคิด และชีวิตคุณ”

ที่	รายการ	ออกอากาศเมื่อ	เผยแพร่ที่
23.	ทุกเสียงมีความหมาย แม้เป็นเสียงเล็กๆ ก็เปลี่ยนโลกได้ อ่านเล่มไหนดี	22 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery22/
24.	เพราะเพศเป็นเรื่องเลือนไหลและหลากหลาย อ่านเล่มไหนดี	29 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery23/
25.	แนะนำหนังสือใหม่งานสัปดาห์หนังสือฯ หมวด Fiction	29 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery-special-ep2/
26.	แนะนำหนังสือใหม่งานสัปดาห์หนังสือฯ หมวด Non-fiction	29 มีนาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery-special-ep3/
27.	สตีเวน คิง ตื่นเต้น ประทับใจ อ่านเล่มไหนดี	5 เมษายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery24/
28.	เที่ยวทะเลให้เย็นใจ อ่านเล่มไหนดี #อยู่ให้เย็นอยู่ให้เป็น	19 เมษายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery25/
29.	อยู่กับบาดแผลในชีวิตด้วยความเข้าใจ อ่านเล่มไหนดี	23 เมษายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery26/
30.	นิยายสืบสวน ฆาตกรรม อิงซิโนะ เคโงะ อ่านเล่มไหนดี	3 พฤษภาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery27/
31.	เช็กซ์ แสบสัน ไซไฟ โลดโนเวล วรรณกรรมของนักเขียนหญิงไทยร่วมสมัย	10 พฤษภาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery28/
32.	อยากรู้จักวง BTS ให้มากขึ้น อ่านเล่มไหนดี	17 พฤษภาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery29/
33.	รื่นรมย์ใจในป่าวันหยุด อ่านเล่มไหนดี	24 พฤษภาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery30/
34.	ดิสโทเปียไม่สิ้นหวัง อ่านเล่มไหนดี	31 พฤษภาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery31/
35.	อยากรักตัวเอง อ่านเล่มไหนดี	7 มิถุนายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery32/
36.	อยากจัดบ้านแบบคนโต มารีเอะ อ่านเล่มไหนดี	14 มิถุนายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery33/
37.	อยากอ่านนิยายซีรีส์สนุกๆ อ่านเล่มไหนดี	21 มิถุนายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery34/
38.	อ่านอย่างธารธาร อ่านเล่มไหนดี	28 มิถุนายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery35/
39.	เงยหน้ามองฟ้า คิดถึงใครบางคน อ่านเล่มไหนดี	5 กรกฎาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery36/
40.	เทคโนโลยี การเมือง ความหวัง ความจริง และความยืดหยุ่นจากหนังสือ 21 บทเรียนสำหรับศตวรรษที่ 21	12 กรกฎาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery37/
41.	หนังสือว่าด้วยความช้า ที่พาไปเห็นความงามของชีวิต	19 กรกฎาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery38/
42.	จากนิยายกลืนกลาสะลองสู่ละครทีวี พร้อมเปิดใจผู้เขียนบทไปไม้ที่ปลิดปลิว	26 กรกฎาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery39/
43.	Burnout จากการทำงาน อ่านเล่มไหนดี	2 สิงหาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery40/
44.	อ่านอย่าง วิศ ทาญอุตสาหะ อ่านเล่มไหนดี	9 สิงหาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery41/
45.	อยากรู้จักประเทศเพื่อนบ้าน อ่านเล่มไหนดี	15 สิงหาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery42/
46.	10 สิ่งที่ควรมีในการเปิดร้านหนังสือให้รอดในยุคนี้	22 สิงหาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery43/
47.	อยากรู้จักจีน อ่านเล่มไหนดี	29 สิงหาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery44/
48.	10 อย่างที่ทำให้บ้านมีความหมายมากขึ้น	5 กันยายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery45/

ที่	รายการ	ออกอากาศเมื่อ	เผยแพร่ที่
49.	5 สิ่งที่ได้จากการกลับไปอ่านวรรณกรรมเยาวชนซ้ำอีกครั้ง	12 กันยายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery46/
50.	คนรักแมว คนรักหมา อ่านเล่มไหนดี	19 กันยายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery47/
51.	รู้จักอาชีพผ่านมังงะ อ่านเล่มไหนดี	26 กันยายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery48/
52.	10 ประเด็นหลักที่ได้จากการอ่านหนังสือไฮโมติอุส: ประวัติย่อของวันพรุ่งนี้	3 ตุลาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery49/
53.	7 ขั้นตอนที่จะทำให้เรากลับมาเป็นนักอ่านที่ดีอีกครั้ง	10 ตุลาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery50/
54.	อยากอ่านนิยายจีนสนุกมากๆ อ่านเล่มไหนดี	18 ตุลาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery51/
55.	คนรักงานครัว อ่านเล่มไหนดี	25 ตุลาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery52/
56.	10 สิ่งที่ได้จากการอ่านหนังสือ แล้วพบว่าเราสามารถออกแบบเมืองให้มีความสุขได้	1 พฤศจิกายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery53/
57.	รวมเรื่องสั้นของนักเขียนชาย อ่านเล่มไหนดี	7 พฤศจิกายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery54/
58.	10 คีย์เวิร์ดสำคัญที่ทำให้งานสนุกและมีความหมาย	14 พฤศจิกายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery55/
59.	หนังสือรางวัลอ่านสนุก อ่านเล่มไหนดี	21 พฤศจิกายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery56/
60.	BECOMING หนังสือที่บอกว่าเราเติบโตอยู่ตลอดเวลา และกำลังไปสู่การเป็นอีกอย่างเสมอ	29 พฤศจิกายน 2562	https://thestandard.co/podcast/readery57/
61.	อยากอ่านหนังสือแปลเกาหลี อ่านเล่มไหนดี	6 ธันวาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery58/
62.	อยากอ่านนิยายญี่ปุ่นอบอุ่นหัวใจ อ่านเล่มไหนดี	13 ธันวาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery59/
63.	#ขอ3เล่ม2562	20 ธันวาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery60/
64.	10 ปณิธานปีใหม่สนุกๆ ของ Book Lover	25 ธันวาคม 2562	https://thestandard.co/podcast/readery61/
65.	Meaning of Life ตามหาความหมายของชีวิต อ่านเล่มไหนดี	3 มกราคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery62/
66.	หนังสือที่ดี ซีรีส์ที่สนุก อ่านเล่มไหนดี	9 มกราคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery63/
67.	อะบิ-อะบิ งงตามในความไม่สมบูรณ์	17 มกราคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery64/
68.	นอนไม่หลับ ผัน ละเมอ ‘Why We Sleep’ หนังสือที่ว่าด้วยทุกอย่างที่เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์การนอน	24 มกราคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery65/
69.	Global Change เรื่องวันนี้ที่คุณต้องรู้	31 มกราคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery66/
70.	อ่านอย่าง แพต ชญานิษฐ์ อ่านเล่มไหนดี	6 กุมภาพันธ์ 2563	https://thestandard.co/podcast/readery67/
71.	เดินทางเข้าไปหาความสงบในใจ อ่านเล่มไหนดี	14 เมษายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery68/
72.	รำลึกถึง ‘พนมเทียน’ ผู้สร้างตำนานเพชรพระอุมา	23 เมษายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery69/
73.	ผมเรียกเขาว่าเน็กไท: โดดเดี่ยว เปลี่ยวเหงา แดกสลาย และความหมายของวันพรุ่งนี้	1 พฤษภาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery70/
74.	ความเป็นเด็ก ความเป็นผู้ใหญ่ ด้านมืดของจิตใจ และวัยเยาว์อันลึกลับ	8 พฤษภาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery71/
75.	เรากำลังอยู่ในประวัติศาสตร์ของ New Normal ความปกติใหม่ที่ไม่มีใครรู้ล่วงหน้า	15 พฤษภาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery72/

ที่	รายการ	ออกอากาศเมื่อ	เผยแพร่ที่
76.	12 กฎที่เรียบง่าย แต่มีความหมายลึกซึ้งกับชีวิต	22 พฤษภาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery73/
77.	10 สถานการณ์ที่คุณต้องเจอเมื่อออกเดทกับ Book Nerd	29 พฤษภาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery74/
78.	หนังสือที่ช่วยปั้น Mindset ใหม่ว่าทำงานอย่างไรไม่ให้ไปเสียก่อน!	5 มิถุนายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery75/
79.	การจำ การลืม การถูกกดทับ กับความรักของเดวิดและโจวันนี	12 มิถุนายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery76/
80.	บูโจ วิธีการบันทึกที่จัดการงาน จัดระเบียบความทรงจำ และพาเราเชื่อมโยงไปยังโลกภายใน	19 มิถุนายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery77/
81.	ด้วยรักและความตาย รวมเรื่องสั้นลึกลับบีบหัวใจและเผยให้เห็นธาตุแท้ของมนุษย์	26 มิถุนายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery78/
82.	ถอดบทเรียนการเขียนมาสเตอร์คลาสกับ Margaret Atwood	3 กรกฎาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery79/
83.	มหากาพย์ ชีวิต ความลับ ซับซ้อน และไซไฟในมือสังหารบอด	11 กรกฎาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery80/
84.	บาดเจ็บ ความลับ การเปลี่ยนแปลง เรื่องที่เราต้องเล่าให้ใครสักคนฟัง	17 กรกฎาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery81/
85.	หมี สิงโต หมาป่า โลมา: รู้จักมนุษย์ 4 แบบตามหลักเวลาชีวภาพ	24 กรกฎาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery82/
86.	Daniel Silva อ่านรอบที่ร้อยกับ ทนายเจริญปุระ	30 กรกฎาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery83/
87.	พลังของหนังสือ ร้านหนังสือ และแมวลายสั้ม	6 สิงหาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery84/
88.	อ่าน 'วอลเดน' เพื่อความสงบในใจและความเข้าใจชีวิต	14 สิงหาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery85/
89.	Hero's Journey ออกไปเจอโลกกว้างเพื่อรู้จักตัวเอง	20 สิงหาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery86/
90.	1984 วรรณกรรมของการประท้วงในโลกที่ถูกบังคับให้ 2+2=5	28 สิงหาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery87/
91.	It's Okay to Be Introvert	4 กันยายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery88/
92.	เป็นไปได้ไหมที่จะเอาสิ่งที่รักเป็นอาชีพ	11 กันยายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery89/
93.	แด่ผู้คนที่หลงทาง เอมิงเวย์ และ Lost Generation	18 กันยายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery90/
94.	สันติวิธี แบบ มาร์ติน ลูเทอร์ คิง จูเนียร์	25 กันยายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery91/
95.	ทำไมบางคนคอแข็ง ไม่กินผัก ชอบคนแบบเดิมซ้ำๆ เข้าใจความต่างของมนุษย์ด้วยดีเอ็นเอ	9 ตุลาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery92/
96.	โลกเก่า-โลกใหม่ และปีศาจที่ซื้อกาลเวลา	23 ตุลาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery93/
97.	ใช้ชีวิตอย่างไร เมื่อมนุษย์มีอายุยืน 100 ปี	30 ตุลาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery94/

ที่	รายการ	ออกอากาศเมื่อ	เผยแพร่ที่
98.	Readery EP.95 Beloved ผี ทาส และ บาดแผลความทรงจำ	6 พฤศจิกายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery95/
99.	ความกลัว ความสร้างสรรค์ และพลังพิเศษของ คนธรรมดา	13 พฤศจิกายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery96/
100.	ขุนศึก คักดินา และพญาอินทรี การเมืองไทย ใน พ.ศ. 2491-2500	27 พฤศจิกายน 2563	https://thestandard.co/podcast/readery97/
101.	มองโลกและเข้าใจมนุษย์ผ่านสายตาของแมว ในวรรณกรรมญี่ปุ่น	4 ธันวาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery98/
102.	ดูคนให้ออก มองคนให้เป็น วิธีทำความรู้จักคน ที่ไม่รู้จัก	11 ธันวาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery99/
103.	หนึ่งร้อยปีแห่งความโดดเดี่ยว วรรณกรรมสัง นิยมนิพนธ์ล้ำค่าของโลก	24 ธันวาคม 2563	https://thestandard.co/podcast/readery100/
104.	เบื้องหลังการทำ Readery Podcast ที่ต้อง อ่านหนังสือกว่าร้อยเล่ม!	15 มกราคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery101/
105.	ตอบปัญหานักอ่านกับคำถามชาเลนจ์	22 มกราคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery102/
106.	ทริกการอ่านหนังสือเล่มใหญ่และยาก ให้ เข้าใจมากขึ้น	28 มกราคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery103/
107.	วิธีเก็บหนังสือให้อยู่นานๆ จนถึงความ โรแมนติกของร้านหนังสือต่างประเทศ	5 กุมภาพันธ์ 2564	https://thestandard.co/podcast/readery104/
108.	เอาสิ่งที่รักมาเป็นอาชีพดีไหม และสิ่งที่ได้ เรียนรู้จากการทำร้าน Readery	12 กุมภาพันธ์ 2564	https://thestandard.co/podcast/readery105/
109.	เป็นอื่น คิดต่าง ใครกันแน่ที่เป็นคนนอก	5 มีนาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery106/
110.	นี่เราใช้ชีวิตยากเกินไปหรือเปล่านะ	12 มีนาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery107/
111.	4 ขั้นตอนปรับพฤติกรรมเล็กๆ เพื่อชีวิตที่ดี ได้กว่าที่เป็น	19 มีนาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery108/
112.	The Shawshank Redemption กับการมี ความหวังในโลก ที่ดูไร้เสรีภาพ	26 มีนาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery109/
113.	คืนเวลาให้ชีวิต ด้วยแนวคิดทำงานสัปดาห์ละ 4 ชั่วโมง	2 เมษายน 2564	https://thestandard.co/podcast/readery110/
114.	Kafka on the Shore Coming of Age และโลกคู่ขนานในแบบมูราคามิ	10 เมษายน 2564	https://thestandard.co/podcast/readery111/
115.	Emotional Agility 4 ขั้นตอนในการเท่าทัน อารมณ์ตัวเอง	24 เมษายน 2564	https://thestandard.co/podcast/readery112/
116.	เดินทางสู่ภายใน เพื่อตามหาขุมทรัพย์สุด ปลายฝัน	1 พฤษภาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery113/
117.	จิตวิญญาณผีนแลนด กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว และไม่ยอมแพ้	7 พฤษภาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery114/
118.	ปฐมบทของเผ่าพันธุ์มนุษย์ สิ่งมีชีวิตที่เชื่อใน เรื่องเล่า	15 พฤษภาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery115/
119.	เราจะเข้าใจคนที่ทำตัวไม่น่ารักตลอดเวลาได้ ไหม?	22 พฤษภาคม 2564	https://thestandard.co/podcast/readery116/

